بسم الله الرحمن الرحيم

Fxslxgghpxn-Ncplhkxn-Ncpxl

قَالَ رَسُول الله (صلّى الله عليه وَ آله):

اِنِّي تَارِكٌ فِيكُمُ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللهِ، وَ عِتْرَتِي اَهْلَ بَيْتِي، مَا اِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا اَبَدًا، وَاَنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتّى يرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ.

Pcbncj |edyclfcnx C;ncl ¡ fwdwnlwavwn… ÅPcrxrcjck lck sxbxk hnhk`bvh x;x hy`n mc vcdcngx clhkcj rudwf 'evxncl… Hgghp`k ;xhjhf` mc Xjncjxl ughk Cpgx-fedjxl.Ukghnh shn`gv`y`k`b mhojh rcvcn pe] mhoj dugwkwbw hblhbs`k`b mc ukghn å:umscnß pumwbwkwk dhk`kvh lckc 'cgxf ]hj`k[hdh rcvcn fxn-fxnxkvck hdn`glhbghn.Í

(صحيح مسلم، ج۷، ص۱۲۲، سنن دارمي، ج۲، ص۴۳۲، مسند احمد، ج۳، ص۱۴، ۱۷، ۲۶، ۵۹، ج۴، ص۳۶۶، ۳۷۱، ج۵، ص ۱۸۲، مستدرك حاكم، ج۳، ص۱۰۹، ۱۴۸، ۵۳۳، و....)

ƏL-BƏYAN Fİ TƏFSİRİL-QUR`AN

(FXNXK{X {XGV)

(3)

ƏL-BƏYAN Fİ TƏFSİRİL-QUR`AN

(FXNXK{X {XGV)

Ayətullahul-üzma Seyyid Əbul-Qasim Xoi (r.ə)

Mütərcim: İsmail Əhmədov

"Ümumdünya Əhli-beyt ¢" cəmiyyəti

(5)

البيان فی تفسير القرآن- ج1/ آذری لاتين
آية الله العظمی سيد ابو القاسم خوئی
مترجم: اسماعيل احمد اف

Kitabın adı:____ **“Əl-Bəyan fi təfsiril-Qur`an" (1-ci cild)**
Müəllif: _______ **Ayətullahul-üzma Seyyid Əbul-Qasim Xoi**
Mütərcim: _____ İsmail Əhmədov
Hazırlayan: ____ “ÜmumdünyaƏhli-beyt¢” cəmiyyətinin ______________ tərcümə idarəsi, mədəni-maarif şö`bəsi
Sair həmkarlar: Redaktor: İftixar Məhəmmədov
Kompüterə yığan: Ramiz Hüseynzadə
Orijinal ilə uyğunlaşdırma və yekun baxış: İftixar Məhəmmədov
Texniki redaktor və səhifələyən: M. Əlizadə
Cildi hazırlayan: Hüseyn Səmədi
Nəşr edən: ____ **“Ümumdünya Əhli-beyt ¢” cəmiyyəti**
Çap növbəsi: ___ Birinci
Çap tarixi: _____ 2006
Tiraj: _________ 3000
Çapxana: ______ Leyla
Elektron poçtu: **www.ahl-ul-bait.org**
İSBN: _________ 964-529-027-9

Kitabın çap və sair hüquqlari “Ümumdünya Əhli-beyt ¢” cəmiyyətinə məxsusdur.

Ünvan: İran, Tehran, poçt qutusu 14155-7368
Telefon: (++9821) 88907289
Faks: 88893061

Bismillahir-rəhmanir-rəhim

"Ümumdünya Əhli-Beyt ¢ cəmiyyətindən

Şübhəsiz, Əhli-Beyt ¢ məktəbinin nəfis inci xəzinələrindən olan və ardıcıllarının vasitəsilə qorunub saxlanılan mədəni-maarif mirası islami maarifin müxtəlif yönlərində olan hərtərəfli bir məktəbdir. Bu məktəb qeyd olunan zülal çeşməsindən mümkün qədər su içməyə qabiliyyəti olan iste`dadlı insanları tərbiyə etmiş, İslam ümmətinə bu məktəbin yolunu gedən böyük alimlər və dahi şəxsiyyətlər təqdim etmişdir. Bu böyük alimlər də mütəmadi olaraq əsrlər boyu – həm islam cəmiyyətinin daxilində, həm də xaricində – müxtəlif ideologiyalar və məzhəblər müqabilində düzgün mövqe seçərək, onlara ən dolğun və qənaətbəxş cavablar vermişlər.

"Ümumdünya Əhli-Beyt ¢" cəmiyyəti öhdəsinə aldığı bu məs`uliyyətli vəzifəni yerinə yetirmək və İslamla müxalif olan müxtəlif firqə və məzhəb başçıları tərəfindən risalət hüdudları və onun həqiqətlərinə qarşı yönələn ardıcıl hücumlar qarşısında onu müdafiə etmək üçün Əhli-Beyt ¢ və bu haqq məktəbin davamçılarının üslubunu davam etdirmək əzmindədir.

Bu xüsusda Əhli-Beyt ¢ məktəbi alimlərinin dəyərli kitablarında mövcud olan təcrübələr öz növbəsində misilsizdir. Çünki onlar əql və bürhan əsasında olan dərin elmi üsullara arxalanır və boş təəssübkeşlikdən və nəfsani istəklərdən uzaqdır, onun dinləyiciləri mütəxəssis alimlər və mütəfəkkirlərdir ki, onlara sağlam fitrətin qəbul etdiyi və əqlin bəyəndiyi bir tərzdə xitab edir.

"Ümumdünya Əhli-Beyt ¢" cəmiyyəti həqiqət aşiqləri üçün bu məktəb alimlərinin, yaxud bu şərəfli məktəbin ardıcılı olmaq və Allahın ne`mət verdiyi şəxslərin yazdığı müasir zəngin elm

və mə`rifət xəzinəsini onlara təqdim etmək üçün yeni bir mərhələni qarşıya qoymuşdur. Bundan əlavə, qədim şiə alimlərinin də bu məqsədlə yazdığı nəfis əsərlər onların ixtiyarına verilir ki, haqq axtaranlar üçün bir hədiyyə olmuş, “Ümumdünya Əhli-Beyt ¢” cəmiyyətinin bəşərin əqli səviyyəsinin yüksələrək təkamülə çatdığı, ruhun çox sür`ətlə inkişaf etdiyi bir əsrdə bütün dünyaya təqdim etmək istədiyi həqiqətlərə yol açılmış olsun.

Əziz oxuculardan xahiş edirik ki, özlərinin dəyərli tənqid və təkliflərini yazıb bizə göndərsinlər. Eləcə də, bütün alimləri, müəllif və mütərcimləri, mədəni-maarif mərkəzlərini də`vət edirik ki, əsl İslam mədəniyyətinin yayılmasında öz köməklərini əsirgəməsinlər.

Allah-taaladan aciz surətdə istəyirik ki, bu azacıq işi bizdən qəbul etsin, bizi Özünün xüsusi nəzərləri sayəsində və yer üzündəki höccətinin – İmam Məhdi ™-ın himayəsində qərar versin!

Bu dəyərli kitabın müəllifi Ayətullahül-üzma Seyyid Əbül-Qasim Xoi (rəhmətullahi əleyh)-in ulu ruhuna dua edir, onu Azərbaycan dilinə tərcümə edən İsmail Əhmədov cənablarına, eləcə də kitabın çapa hazırlanmasında zəhmət çəkən bütün şəxslərə, xüsusilə tərcümə bölməsinin əməkdaşlarına dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

“Ümumdünya Əhli-Beyt ¢” cəmiyyətinin mədəni-maarif şö`bəsi

MÜƏLLİFDƏN

﴿هَـذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ﴾

Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim

Hələ kiçik yaşlarımdan Qur᾽an oxumağa və onun sirləri ilə tanış olmağa yüksək maraq göstərirdim. Hər bir həqiqi müsəlman, hətta hər bir həqiqətsevər insan Qur᾽anı oxuyub dərk etməyə və onun dərin sirlərindən agah olmağa sə᾽y etməlidir. Çünki Qur᾽an bəşəriyyəti haqqa hidayət edən və onların xoşbəxt həyatını tə᾽min edən səmavi kitabların ən sonuncusu və kamilidir. Qur᾽an hər şeyi açıq-aşkar bəyan edən, hamı üçün xeyirli olan ilahi nur mənbəyidir. Qur᾽an lüğət alimləri üçün ən böyük söz mənbəyi, qrammatika alimləri üçün aşkar izahlar toplusu, fiqh alimləri üçün ən canlı şahid, filosofların axtardığı maarif, xətiblər üçün fəsahətli bəyan tərzləri, əxlaq alimləri üçün isə ən gözəl etik mənbə və dərslikdir.

Bir sözlə Qur᾽an, alimlərin bütün sahələrdə apardıqları təhqiqatların tükənməz elm və bilik xəzinəsidir.

İctimai və siyasi elmlər, həyat və məişət qanunları, bəşəriyyətin ictimai idarəetmə üsulları və s. Qur᾽anda hamının başa düşə biləcəyi bir tərzdə bəyan edilmişdir. Bir çox dini elmlər məhz bu səmavi kitabdan bəhrələnmiş və zaman keçdikcə vahid məktəb kimi formalaşmağa başlamışdır. Qur᾽an dünyaya hakim olan bir çox qanunları kəşf etmiş və insanlar üçün sirr olaraq qalan bir çox məsələlərin üzərindən zülmət pərdəsini qaldırmışdır.

Bu müqəddəs kitab, mövcud olan həqiqi din üçün əbədi mö᾽cüzə və mükəmməl qanunlar məcmusudur. Bütün bunların mənim uşaq ikən Qur᾽ana həvəs göstərməyimdə və onun sirləri ilə tanış olmağımda çox tə᾽siri olmuşdur. Mən müntəzəm olaraq Qur᾽anın açılmayan sirlərinə yol tapmağa sə᾽y edir və buna nail olduqda

özümdə Qur`ana qarşı oyanan yüksək rəğbətin daha da artdığını hiss edirdim.

Beləliklə də, müxtəlif təfsir kitablarını araşdırır və orada, haqqında söhbət açılan mövzulara diqqət yetirirdim. Mütaliə zamanı Qur`anın nə qədər fəsahətli və hikmətli olmasının, Allah-taalanın mütləq və tükənməz elminin və insanların onu dərk etməkdə necə də aciz qaldıqlarının şahidi olurdum. Belə bir qənaətə gəlirdim ki, insan özünü Allah-taalanın elm və qüdrəti qarşısında nə qədər kiçik və aciz hesab etsə də, o, təsəvvür etdiyindən daha aciz və daha gücsüzdür. Qur`an təfsirini mütaliə etdikcə onun əzəməti mənim nəzərimdə daha da ucalır, insanın bilik və məharəti isə bir o qədər kiçilir və dəyərsizləşirdi.

Yazılmış təfsir kitablarını mütaliə edərkən belə bir qənaətə gəldim ki, təfsir alimlərinin Qur`an ayələrindən əldə etdikləri cüz`i mə`lumatlar yalnız onun açılmayan sirlərinin bir hissəsini təşkil edir. Onlar əldə etdikləri mə`lumatları bir yerə toplayaraq kitab halına salmış və müxtəlif ünvanlar altında ona təfsir adını vermişlər. İlk baxışda bu təfsirlər Qur`anın açılmayan sirlərinin hamısını aşkara çıxarmalı və toxunulmayan mövzuları təfsir halında izah etməli idilər. Amma bu qeyri-mümkündür. Çünki insan kimi əql və şüur baxımından naqis olan bir varlığın elmi hər şeyi əhatə edən kamil bir varlığı tamamilə dərk etməsi və onun ayələrini ətraflı şəkildə yozması qeyri-mümkündür.

Amma necə olursa-olsun, biz bu yolda böyük zəhmətlər çəkən və ömürlərinin sonunadək Qur`an ayələri ətrafında araşdırmalar aparan təfsir alimlərinin gördükləri işləri qiymətləndirməli və onları lazımınca dəyərləndirməliyik.

Çünki onlar bu müvəffəqiyyətə, qəlblərinə saçan Qur`an nuru ilə nail olmuş və bu yolda əllərindən gələni əsirgəməmişlər. Ümumiyyətlə, adi insanlardan Qur`anın mükəmməl və nöqsansız təfsir yazmasını gözləmək düzgün təvəqqö deyildir.

Lakin onlardan bə`zilərinin böyük və bəlkə də bağışlanmaz bir nöqsanı vardır. O da bə`zi alimlərin Qur`anın əzəmət və böyüklüyündən xəbərsiz olduqları halda, ayələrini öz ixtisaslarına uyğun olaraq tərcümə etmələridir. Məsələn, dilçi alimlər Qur`anı yalnız lüğət və qrammatik qanunlar əsasında, filosoflar fəlsəfi qanun və terminlərə uyğun şəkildə və bə`ziləri də yeni elmi üsullarla təfsir

etməyə çalışmışlar. Onlar belə güman etmişlər ki, Qur᾽an məhz bu nöqteyi-nəzərdən nazil olmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, təfsir kitablarında bə᾽zən başqa bir üslubla da qarşılaşırıq. O da bə᾽zi alimlərin Qur᾽anı öz şəxsi rə᾽yləri və heç bir e᾽tibarı olmayan şəxslərin söylədikləri rəvayətlərə əsaslanaraq təfsir yazmalarıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud təfsirlərin əksəriyyətində müəyyən nöqsan və çatışmazlıqlar vardır. Buna görə də hər bir alim təfsirə başlamazdan qabaq öz şəxsi rə᾽y və nəzərlərini kənara qoymalı, Qur᾽anın həqiqi mə᾽nasına yol tapıb, ixtisar və yersiz əlavələrə yol vermədən təfsir etməlidir. Başqa sözlə desək, Qur᾽an müfəssirin şəxsi rə᾽yi ilə deyil, Qur᾽anın öz zahiri ayələri ilə təfsir olunmalıdır.

Sözün əsl mə᾽nasında həqiqi müfəssir o kəsdir ki, fəlsəfə bəhslərindən agah, əxlaqi dəyərlərə yiyələnmiş və fiqhin dərinliklərinə yol tapmış olsun. O, yaşadığı cəmiyyəti yaxşıca tanımalı və orada baş verən prosesləri bir sosioloq kimi araşdırmağa qadir olduqdan sonra Qur᾽anı təfsir etməlidir. Qur᾽anda işarə olunan digər elmlərə gəldikdə də, bu üsuldan istifadə etməli və Qur᾽anı həmin elmin tələbatını ödəyəcəyi qaydada təfsir etməlidir. Bəli, hər bir müfəssir ilk növbədə Qur᾽anın bütün elm və fəsillərindən agah olmalı, bu barədə lazım olan mə᾽lumatları əldə etdikdən sonra Qur᾽anı təfsir etməyə başlamalıdır. Belə olduqda, o neçə cilddən ibarət olan Qur᾽an təfsirinin elmi, əxlaqi, sosioloji, fiqhi və s. ensiklopediyasını tə᾽lif edə bilər.

Bütün bunları nəzərə alaraq belə qərara gəldim ki, Qur᾽anın bütün gözəlliklərini bəyan edə biləcək bir təfsir yazım. Bu müqəddəs işdə Allah-taaladan mərhəmət və kömək etməsini, bütün səhv və batil təfəkkürdən məni qorumasını diləyirəm.

* * *

Bu təfsirdə qrammatik qanunlara və ədəbi mövzulara işarə etməyəcək, əvəzində isə Qur᾽anın müxtəlif mə᾽nalarına toxunan mövzular haqqında söhbət açacağıq. Çünki Şeyx Tusi «Tibyan»da, Təbərsi «Məcməul-bəyan»da, Zəməxşəri «Kəşşaf»da qrammatik və ədəbi mövzular ətrafında geniş mə᾽lumatlar vermiş və nəzərə çarpan bütün çətinlikləri qismən də olsa, aradan qaldırmışlar və biz yalnız onların toxunmadıqları mövzulara işarə edəcək və müxtəsər şəkildə

təfsir edəcəyik. Burada, siz əziz oxucuların diqqətini bir neçə məsələyə cəlb etmək istəyirəm:

a) İstinad etdiyimiz mövzular bunlardan ibarətdir:

1. Qur᾽anın zahiri ayələri;

2. Qur᾽anın hamıya bəlli olan açıq-aşkar ayələri;

3. Sənəd baxımından mö᾽təbər olan mütəvatir hədis və rəvayətlər;

4. Əhli-beyt (ə) tərəfindən nəql olunmuş hədislər;

5. Sağlam fitri əql. Çünki əql xarici və batini dəlil hesab olunur.

Belə ki, Peyğəmbər (s) və onun pak Əhli-beyti bizim üçün zahiri (xarici) dəlil hesab olunur.

b) Adətən təfsir etmək istədiyimiz ayəni digər ayələrin məfhumu ilə izah etməyə çalışacağıq. Bir sözlə, Qur᾽anı dərk etmək üçün ilk növbədə onun özündən və eyni zamanda təfsir etdiyimiz ayələrə dəlalət edən hədis və rəvayətlərdən – sübut və dəlil kimi – istifadə etmişik.

Müqəddimədə təfsirin özü ilə bilavasitə bağlı olan mətləblərə işarə edilmişdir. Bu mə᾽lumatlar, təfsir elmində hələ toxunulmayan məsələlərin açılmasında və müfəssirin təfsir sahəsində istifadə etdiyi üsullardan agah olmasında xeyirli ola bilər. Biz bu kimi məsələləri təfsirə başlamazdan əvvəl araşdırır və adını «Qur᾽an təfsirinə giriş» qoyuruq.

Burada Qur᾽anın e᾽cazı, dəyişikliyə yol verilməzliyi, əbədi olaraq vahid formada qalaraq qorunacağı və bu kimi mətləblər ətraflı izah edilmişdir. Bu kitabı yazıb başa çatdırmaqda Allah-taaladan müvəffəqiyyət istəyir və həmçinin Ondan bu kiçik işimi Qur᾽ana xidmət kimi qəbul etməsini diləyirəm.

BİRİNCİ FƏSİL

QUR᾽ANIN ƏZƏMƏTİ QARŞISINDA

1. Qur᾽an — Qur᾽an və hədis baxımından;
2. Qur᾽an ayələrinin fəziləti və oxunma qaydaları;
3. Qur᾽an tilavətinin fəziləti haqqında uydurulmuş hədislər;
4. Qur᾽an [ayələrinin] mə᾽nalarında diqqət və təfəkkür.

QURʾAN — QURʾAN VƏ HƏDİS BAXIMINDAN

Söhbət Qurʾanın fəzilətindən düşsə, yaxşı olar ki, bu barədə danışmaq istəyən şəxs özünü onun əzəməti qarşısında kiçik saysın, onun dərin məʾnalarını dərk etməkdə aciz olduğunu eʾtiraf etsin. Bəlkə də belə bir səmimi eʾtiraf Qurʾan barəsində nə isə deməkdən daha münasib olardı?!

İnsan müvəqqəti, (əql və qüdrət baxımından) məhdud və naqis bir varlıq olduğu halda, Özünün elm və qüdrəti hər şeyi əhatə edən, hər şeyi yoxdan yaradan kamil və mütləq bir varlığı dərk edə bilərmi?

Hər hansı bir yazıçının qələmi və ya çıxış edən natiqin bəyan tərzi nə qədər güclü olsa da, Qurʾandan üstün və ya ona bərabər bir şey ifadə edə bilərmi? Məhdud bir varlıq özü kimi məhdud varlıqdan başqa bir vücudu vəsf və ya təʾrif etməyi bacararmı?

Qurʾanın əzəmətini layiqincə bəyan etməyə qadir olan, yalnız onun öz ayələri və bəşəriyyətin (həzrət Peyğəmbər (s) vasitəsilə) haqqa hidayət, habelə xoşbəxt həyatlarının təʾmin olunmalarının möʾcüzəsi ola bilər.

Bu səmavi kitab əsrlər boyu bəşəriyyətin xoşbəxt həyat təʾminatçılığını və eyni zamanda onların üzərində olan rəhbərliyi öz öhdəsinə götürmüşdür.

Qurʾanın bir çox ayələrində bu haqda deyilir:

إِنَّ هَـــذَا الْقُرْآنَ يِهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ

«Həqiqətən, bu Qurʾan [bütün bəşəriyyəti] ən doğru yola [İslama] yönəldir». (9/17).

الر كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

«Bu Qurʾan elə bir kitabdır ki, onu sənə, insanların öz Rəbbinin izni ilə zülmətlərdən nura [küfrdən imana], həm də yenilməz qüvvət sahibi və hər cür təʾrifə, şükrə layiq olan Allahın yoluna [İslam dininə] çıxartmaq üçün nazil etmişdir». (1/14).

هَـــذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ

«Bu, [belə əhvalatlar] insanlardan [xalqdan] ötrü [olub keçənlərə dair] bir xəbər, müttəqilərdən ötrü isə doğru yola göstəriş və nəsihətdir». (138/3).

Peyğəmbər (s)-dan bu haqda nəql olunmuş hədisdə deyilir:

«Allah-taala bütün varlıqlardan üstün olduğu kimi, Onun buyurduqları da bütün söylənilənlərdən üstün və fəzilətlidir.»

Deməkֽ, Qur᾽anın fəziləti haqda nəyi isə söyləmək insanların bacarıq və qüdrətindən xaricdir. Belə olduğu bir halda, bu işi Qur᾽anın özündə yaşayan, onunla hidayət olub başqalarını da hidayət edən Əhli-beytin (ə) və Qur᾽anın həqiqi mütəxəssislərinin öhdəsinə qoymaq lazımdır.

Qur᾽anın əzəmət və fəzilətini dərk edən həqiqi şəxslər məhz onlardır.

Belə ki, Qur᾽anı bəşəriyyətə çatdıran və onları şər᾽i hökmlərlə tanış edən şəxs, onların (Əhli-beytin) cəddi həzrət Məhəmməd (s) olmuşdur. Onun, Qur᾽anın fəziləti haqqında buyurduğu hədislərdən birində deyilir:

اِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ مَا اِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِ لَنْ تَضِلُّوا بَعْدِي: كِتَابَ اللّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ اِلَي الأَرْضِ وَ عِتْرَتِي اَهْلَ بَيْتِي، لَنْ يَفْتَرِقَا حَتّي يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ

«Mən özümdən sonra sizin üçün iki çox qiymətli və ağır əmanət qoyub gedirəm: Qur᾽an və Əhli-beytimi. Bu iki əmanət qiyamət gününədək bir-birindən ayrılmayacaq və o gün Kövsər hovuzunun kənarında mənə qovuşacaqlar.»

Buradan belə mə᾽lum olur ki, Peyğəmbər (s) və onun Əhli-beyti Qur᾽anı hamıdan daha çox dərk etmiş, özlərində yaşadaraq ona iman gətirmiş və bundan sonra xalqı haqqa doğru hidayət etmişlər. Belə isə, Qur᾽anı yaxından dərk etmək üçün onlar tərəfindən nəql olunmuş hədisləri nəzərdən keçirib, onların haqq yoluna qoşulmalıyıq.

Qur᾽anın fəziləti haqqında Əhli-beyt (ə) tərəfindən onlarca hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Əllamə Məclisi bu hədisləri «Biharul-ənvar»ın 19-cu cildində bir yerə toplayaraq ayrıca bir fəsil tərtib etmişdir. Burada həmin hədislərdən bir neçəsini təqdim edirik:

Birinci hədis:

Haris Həmdani deyir: «Günlərin bir günündə məscidə daxil olub orada bir dəstə şəxsin faydasız mübahisələrə məşğul olduğunu gördüm. Əli (ə)-ın yanına gedib gördüklərimi ona

danışdım. Buyurdu: ***Doğrudanmı sən bunları özün müşahidə etdin?*** Dedim: Bəli. Sonra buyurdu: ***Haris! Bir gün Peyğəmbər (s) mənə bu sözləri dedi: «Çox keçməz (müsəlmanlar arasında) fitnə və qarşıdurmalar yaranar.» Dedim: Ya Rəsuləllah! Bunlardan necə yaxa qurtara bilərik? Buyurdu: «Siz Allahın nazil etdiyi Qur᾽anla bütün ixtilaf və qarşıdurmalarınızı aradan qaldıra bilərsiniz. Onun vasitəsilə haqq ilə batil bir-birindən asanlıqla ayrılar. Qur᾽an elə bir kitabdır ki, orada nə bir kəlmə zarafat, nə də bir mə᾽nasız ifadəyə rast gəlmək olar. O elə bir kitabdır ki, zalım və sitəmkarlar onu özlərindən uzaq etmək istəyirlər. Allah-taala da onları xar və fəlakətə düçar edər. Hər kim hidayət yolunu Qur᾽andan ayrı bir vasitələrlə axtararsa, şübhəsiz, yolunu azacaq və zəlalətə düçar olacaqdır. Qur᾽an Allahla insanlar arasında olan qırılmaz rabitədir. Bəşəriyyəti haqqa hidayət edən Qur᾽an, nəfsani istəklər və əhrimənlər tərəfindən dəyişilməsi mümkün olmayan hikmətlə dolu bir kitabdır. Qur᾽an keçmişdə və gələcəkdə baş verən əhvalatları əhatə edir.***

Qur᾽an vasitəsilə dillər təhrif və dəyişikliklərdən qorunar və hər bir faydası olmayan mübahisələrə birdəfəlik son qoyular. Alim və mütəfəkkirlər Qur᾽an ayələri ətrafında araşdırmalar aparar və heç vaxt "yoruldum" deməzlər. İllər, əsrlər keçdikcə, Qur᾽an öz mö᾽cüzəsini saxlayar və aşiqlərinin qəlbində daha dərin izlər qoyar.

Qur᾽an hətta cinləri belə, heyrətə gətirmiş və onlar Qur᾽an haqqında bu sözləri demişlər:

«Biz çox qəribə, təsəvvüredilməz dərəcədə gözəl olan bir Qur᾽an eşitdik. O, [xalqa] haqq yolu göstərir. Biz ona iman gətirdik».

Qur᾽anla danışanların sözü kəsərli və məntiqli olacaqdır. Onunla qəzavət edən şəxsin çıxardığı hökm ədalətli, öz əməllərini onunla tətbiq edən şəxslərin aqibəti isə xeyirlə nəticələnəcəkdir. Hər kim insanları Qur᾽ana doğru çağırarsa, onları haqqa hidayət etmiş olar.

Nəsihətlərin sonunda Əli (ə), Harisə bu sözləri buyurdu: ***«Ey Ə᾽vər, bu hədisi məndən yadigar saxla.»*** ***(Sünəni Darəmi, 2/435, Səhihi Termizi, 11/30).***

Hədisin izahı:

Hədisdə bir neçə maraqlı mətləbə toxunulur:

«Qur᾽an keçmişdə və gələcəkdə baş verən əhvalatları əhatə edir.» Burada bir neçə mətləb nəzərə çarpır:

a) Bəlkə də ***«gələcəkdə baş verən əhvalatlar»*** deyildikdə, qiyamət günü nəzərdə tutulur. Çünki Qur᾽anın bir çox ayələrində insanın qiyamət gününə, məhşərdə aparılacaq sorğu-suallara, onların gördükləri işlərə müvafiq olaraq mükafatlandırılıb-cəzalandırılacaqlarına əhəmiyyət vermələrinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Eyni zamanda Əli (ə)-ın buyurduğu ***«Qur᾽anla siz bütün ixtilaf və qarşıdurmalarınızı aradan qaldıra bilərsiniz. Qur᾽an sizin axirət dünyanızı və öldükdən sonra bir daha diriləcəyinizi belə bəyan edir»*** sözləri bir daha bunları sübuta yetirir.

b) Bəlkə də ***«gələcək»*** deyildikdə məqsəd, Qur᾽anın gələcək hadisələr barəsində əvvəlcədən xəbər verməsidir. Belə ki, bir çox hadisələr Qur᾽an ayələri nazil olduqdan sonra baş vermişdir.

v) Bu barədə verilən üçüncü nəzəriyyə Qur᾽anın keçmiş qövm və millətlər barəsində xəbər verməsidir. Qur᾽an onların keçmiş tarixinə nəzər salaraq gələcək millət və nəsillərin bu yolu keçəcəklərinə işarə etmişdir. Bu ehtimala əsasən deyə bilərik ki, yuxarıdakı hədislərdə "İnşiqaq" surəsinin 19-cu ayəsi nəzərdə tutulur. Orada deyilir:

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ

«Siz [ey kafirlər, qiyamət günü] haldan-hala düşəcəksiniz».

Yə᾽ni, siz də özünüzdən əvvəlki qövmlərin getdikləri batil yolu gedəcək və özünüzü ağır həlakətə düçar edəcəksiniz.

Eyni zamanda bu hədis Peyğəmbər (s)-dan nəql olunmuş hədisə də dəlalət edə bilər. Hədisdə deyilir: ***«Siz də özünüzdən əvvəlkilərin puç və batil həyat tərzini dirildəcək və onların adət-ən᾽ənələrini davam etdirəcəksiniz.»*** ***(Kənzu-ummal, 6/40).***

2. ***«Qur᾽an elə bir kitabdır ki, zalımlar və sitəmkarlar onu özlərindən uzaq etmək istərlər. Allah-taala da onları xar və böyük fəlakətə düçar edər»*** deməklə, Peyğəmbər (s) Qur᾽anın zalım və bid᾽ətçilər tərəfindən təhrif olunmayacağını və əbədi olaraq öz əzəmətini saxlayacağını bəyan etmək istəmişdir.

Onlar əvvəlki səmavi kitabları təhrif etdikləri kimi, heç vaxt Qur᾽anı əyləncə vasitəsinə çevirməyə və onun hökmlərini dəyişməyə nail olmayacaqlar. («Əlhuda ila dinil-Mustəfa», 1/34).

«Şəxsi meyl və istəklər orada dəyişikliklər apararaq onun həqqaniyyətinə xələl gətirə bilməzlər.»

Biz bilirik ki, bəşər Qur᾽an ayələrini öz şəxsi rə᾽y və nəzərləri ilə təfsir və oradan müxtəlif mə᾽nalar əldə etmişdir. Amma bütün bunlara baxmayaraq, onun həqiqi mə᾽nası öz dəyişilməzliyini saxlamış və qiyamət gününə qədər də toxunulmaz olaraq qalacaqdır.

3. Hədisdən əldə etdiyimiz üçüncü mühüm mətləb Qur᾽anın bütün ixtilaf və keşməkeşləri həll etməsidir. Belə ki, hədisdə deyilir: ***«Allahın nazil etdiyi Qur᾽anla siz bütün ixtilaf və qarşıdurmalarınızı aradan qaldıra bilərsiniz.»*** Bu bir daha Qur᾽anın qəzavət və ictimai ədalətin bərqərar olunması üçün ən gözəl vasitə olduğunu sübuta yetirir.

Bəli, əgər müsəlmanlar öz maddi və mə᾽nəvi həyatlarında Qur᾽ana sığınaraq onun hökmlərindən lazımı qaydada istifadə etsəydilər, həqiqəti tamamilə dərk edər və Peyğəmbər (s)-ın Əhli-beytinin (ə) məqamından agah olardılar. O Əhli-beyt ki, Peyğəmbər (s) onların əhəmiyyətini Qur᾽anla eyni səviyyədə tutmuş və özündən sonra məhz onları canişin tə᾽yin etmişdir.

Həqiqətən, əgər müsəlmanlar Qur᾽anı özləri üçün haqq və ədalət şüarı bilsəydilər, bu gün belə bir çıxılmaz vəziyyətə düşməzdilər. Əgər onlar Qur᾽an nuru altında hərəkət etsəydilər, hər bir ali hədəflərinə çatar və bir daha haqq yoldan azmazdılar.

Amma təəssüflər olsun ki, müsəlmanlar Qur᾽ana arxa çevirib cahiliyyət dövrünün adət-ən᾽ənələrinə üz tutmuşlar. Onlar zəlalət bayrağı altına pənah aparmış və nəticədə din, əqidə, təriqət və s. kimi ixtilaflara düçar olmuşlar. Bu ixtilaflar günbəgün böyüyərək müxtəlif cərəyanların yaranmasına səbəb olmuşdur. Biri digərini küfr və itaətsizlikdə təqsirləndirir, nahaq qanını tökür və var-dövlətini haqsız olaraq qarət edir. Onlar müxalif təriqətləri təhqir və tənqid etməyi, hətta lə᾽nət oxumağı belə özləri üçün ibadət sanır və bununla Allaha yaxınlaşmaq istəyirlər. Bütün bunların

səbəbi isə bizə mə'lumdur. Qur'andan uzaq düşmək, onu şəxsi rə'y, yaxud müəyyən nəzərə əsaslanaraq təfsir etmək bütün fəsadların mənşəyidir.

İkinci hədis:

Əli (ə)-dan nəql olunmuş ikinci hədisdə Qur'an belə vəsf edilir: ***«Qur'an sönməz əbədi nur və dərinliyi bilinməyən böyük bir dənizdir. Qur'an haqq yolu və ümid mənbəyidir. Bu yolun yolçuları qət etdikləri mərhələdə zülmət və qaranlıqlarla qarşılaşmaz və haqq yoluna hidayət olunarlar. Qur'anın gətirdiyi dəlil və sübutlar dəyişilməz və əbədidir. Qur'an bütün dərdlərin dərmanı və şəfa mənbəyidir. Qur'anı özündə yaşadan şəxslər daim alnıaçıq və vüqarlı olarlar. Qur'anın tərəfdarları bir an belə olsun, himayəsiz qalmaz və onu özlərinə ən böyük hami və dayaq hesab edərlər. Qur'an iman xəzinəsi, tükənməz elm mənbəyi, ədalət və qəzavət gülüstanıdır.***

Qur'an İslamın təməli və geniş həqiqət düzənliyidir. Qur'an suyu tükənmək bilməyən dəniz və bulanmayan bir çeşmədir. Qur'an öz yolçularının yoluna nur saçan hidayət carçısıdır. Onun yolçuları qəflət və cəhalətdən uzaq olar və haqq yoldan bir an olsun belə, sapmazlar. Allah-taala Qur'anla elm susuzlarının susuzluğunu yatırar, fiqh alimlərinin qəlblərinə təravət bəxş edər və əməli-saleh insanları öz məqsədlərinə çatdırar. Qur'ana iman gətirənlər ömürlərini izzət və əmin-amanlıqla başa vurarlar. Qur'an ona pənah gətirmiş şəxsləri ümidsiz qoymaz və onları özünün səadət və xoşbəxtlik yoluna hidayət edər. Qur'an dəlil axtaranlar üçün ən tutarlı sübut və istidlal mənbəyidir. Qur'an mütəfəkkirlər üçün əlamət və nişanələr, silaha ehtiyacları olanlar üçün ən gözəl sığınacaq, alimlər üçün tükənməz elm mənbəyi, onu nəql edən kəslər üçün ən böyük hədis, hökm çıxaran qazilər üçün isə ən gözəl ədalət nümunəsidir. (Nəhcül-bəlağə, 198-ci səh.)

Bu xütbədə də bir neçə mühüm məsələyə işarə olunmuşdur və biz onlardan bə'zilərini şərh edirik.

«Qur'an, nuru sönməyən əbədi hidayət çırağıdır». Hədisdə buna oxşar ifadələrlə dəfələrlə qarşılaşırıq. Buradan məqsəd, Qur'anın həqqaniyyətinin müvəqqəti olmamasıdır. Onun

ayələrinin əbədi verdiyi hökmlər isə, həmişəlik qüvvə və icra məqamında qalacaqdır. Məsələn, Qur᾽anın bə᾽zi ayələri müəyyən şəxs və ya hadisələr barəsində nazil olmuşdur, amma buna baxmayaraq, onun ümumi məfhum və mə᾽nası qiyamət gününədək müəyyən şəxs və ya hadisələrə deyil, ümumi şeylərə aid olacaqdır.

Əyaş, İmam Baqir (ə)-ın ***«Hər tayfanın [doğru yol göstərən] bir rəhbəri vardır»*** ***(Rə᾽d-7)*** ayəsinə verdiyi təfsir haqda nəql etdiyi rəvyətlərdən birində bu mətləbə işarə edərək deyir: ***«Ayədə rəhbər [yol göstərən] deyildikdə, Əli ibni Əbu Talib (ə) nəzərdə tutulur. Və rəhbər hər zaman bizim Əhli-beytimizdən olacaqdır.»***

Ravi deyir: Demək bu ayə sizə də şamil olunur. Və siz də ayədə işarə olunan rəhbərlərdənsiniz.

Buyurdu: Bəli, ayə mənə də şamil olunur. Qur᾽an ayələri hər zaman qüvvədə olduğu üçün mən də ayənin aid olduğu nümunələrdən biriyəm. Fəna və məhdudiyyət Qur᾽an üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etməyir. Əgər hər hansı bir ayə yalnız müəyyən qövm və ya millət barəsində nazil olsaydı, bu günə kimi Qur᾽andan heç bir əsər-əlamət qalmazdı. Halbuki belə deyildir. Qur᾽an ayələri əbədi olaraq keçmiş qövm və millətlərə şamil olduğu kimi, gələcək nəsillərə də şamil olunur və bu mə᾽lumatlar onlar üçün də e᾽tibarlı sayılır.

İmam Sadiq (ə)-dan bu məzmunda nəql olunmuş hədislərdən birində deyilir:

«Qur᾽an, diri və əbədi bir kitabdır. O heç vaxt məhv olub aradan getməyəcəkdir. Gecə və gündüz əsrlər boyu eyni cərəyanda olduğu, günəş əsrlər boyu aləmi işıqlandırdığı kimi, Qur᾽an da həm keçmişdə, həm də gələcəkdə müsəlmanlar üçün əbədi mə᾽nəviyyat nuru olmuş və olacaqdır.»

Üsuli-kafidə Ömər ibni Yəziddən nəql olunmuş hədisdə deyilir:

«O kəslər ki, Allahın, birləşdirilməsini əmr etdiyi şeyləri birləşdirir [qohumluq əlaqələrini qoruyub saxlayır, mö᾽minlərə hörmət edir]» ***(Rə᾽d-21)*** ayəsinin mə᾽nasını İmam Sadiq (ə)-dan soruşduqda buyurdu: ***«Bu ayə Peyğəmbər (s)-ın Əhli-beyti haqda nazil olmuşdur. Mö᾽minlər onları sevməli və onlarla əlaqələrini***

kəsməməlidirlər. Sonra sözünə davam edərək buyurdu: ***Ayə Peyğəmbər (s)-ın Əhli-beyti barəsində nazil olsa da, sənə yaxın olan qohum-əqrəbaya da şamil ola bilər. Sənə tövsiyə edəcəyim şey budur ki, müəyyən şəxslər barəsində nazil olmuş ayələri yalnız onların özlərinə aid etməyəsən».***

Fərat Kufinin təfsirində deyilir: «Əgər hər hansı bir ayə yalnız müəyyən qövm və ya millət barəsində nazil olsaydı, indi Qur᾽andan heç bir əsər-əlamət qalmazdı. Amma bu bir həqiqətdir ki, yer və göylər durduqca, Qur᾽an da duracaq və dünyanın ömrü qədər bəşəriyyətin həyatında aparıcı rol oynayacaqdır. Belə ki, Qur᾽an bütün qövm və millətlərin istər müsbət və istərsə də mənfi xüsusiyyətlərini açıq-aşkar tərzdə bəyan etmişdir.» «Miratul-ənvar, 3-4-cü səh».

Bu məzmunda istənilən qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur, amma biz bir neçə hədislə kifayətlənib xütbənin izahını davam etdiririk.

2. ***«Bu yolun davamçıları qət etdikləri mərhələlərdə zülmət və qaranlıqlarla qarşılaşmaz və haqq yoluna hidayət olunarlar:»*** Buradan məqsəd Qur᾽anın insanları haqq yola hidayət etməsidir. Hər kəs bu yolun yolçusu olsa, bir daha cəhalət və nadanlığa üz tutmaz. Çünki Allah-taala Qur᾽anı bəşəriyyətin haqq yola hidayəti və xoşbəxt həyatının tə᾽min olunması üçün nazil etmişdir. Beləliklə, haqq və ədalətsevər insanlar zəlalətdən üz çevirib əbədi xoşbəxt həyata qovuşarlar.

3. ***«Qur᾽anın ayələri açıq-aşkar, verdiyi hökmlər isə dəyişilməzdir.»***

Burada iki ehtimal vermək olar:

a). Qur᾽anın maarif və tə᾽lim prinsiplərinin əsasını bəşəri fitrət və təbii qanunlar təşkil edir. Belə ki, bu prinsiplər sabit və dəyişilməz qanunlar üzərində qurulmuşdur.

b). Qur᾽anın həqiqi formasını təşkil edən kəlmə və ifadələr öz orijinallığını itirmədən qorunub saxlanmış, hətta cüz᾽i əlavə və ya ixtisara yol verilməmişdir.

4. ***«Qur᾽an haqq-ədalət gülüstanıdır»*** deyildikdə, əqidə və təfəkkür, əməl və əxlaq, qəzavət və mühakimə, ictimai ədalət və s. sahələrdə ədalətə ayırdığı xüsusi diqqət nəzərdə tutulur. Bu

səbəbdən də Qur᾽an ədalət ağaclarının becərildiyi ***«gülüstan»*** adlanır.

5. ***«Qur᾽an imanın təməlidir»***. Buradan məqsəd İslam dininin istər əxlaqi, istərsə də əməli hökmlərinin Qur᾽an ayələrinə əsasən vahid formada qorunub saxlanılmasıdır.

6. ***«Qur᾽an geniş həqiqət düzənliyidir.»*** Düzənlikdə hər bir şey maneə olmadan necə varsa elə də göründüyü kimi, Qur᾽an da bütün həqiqətləri açıq-aşkar bəyan edir. Bu səbəbdən də Qur᾽an burada geniş səhra və düzənliyə və orada maneiəsiz görünən şeylər isə həqiqətə oxşadılmışdır. Burada başqa bir mətləbə də işarə olunmuşdur. O da insanların haqq-ədalətə nail olmaq üçün yalnız Qur᾽ana üz tutmalarıdır. Hər kim həqiqəti Qur᾽anda deyil, ayrı yerlərdə axtararsa, istəyinə nail ola bilməyəcəyini yəqin etməlidir.

7. ***«Qur᾽an suyu tükənmyən bir dənizdir.»*** Yə᾽ni, hər kim Qur᾽anın bütün sirlərinə yiyələnmək istəsə, buna tam şəkildə nail ola bilməyəcəkdir. Çünki onun kəşf olunan sirləri nə tükənmək bilir, nə də öz e᾽tibarını itirir. Yerin dərin qatlarından qaynayan bulaqların suyu tükənmədiyi kimi, Qur᾽anın da əsrarəngiz sirləri tükənmək bilmir.

Qur᾽anın əhatə dairəsi o qədər genişdir ki, onun hər hansı bir mövzusu haqqında araşdırma aparan tədqiqatçılar, ondan yalnız öz şüur və düşüncələri qəbul etdiyi səviyyədə bəhrələnə bilərlər.

Elm şahinləri nə qədər çalışsalar da, onun yüksəkliyinin qülləsinə çatmazdan əvvəl özlərində yorğunluq hiss edir, çatdıqları mərhələyə qənaət etməli olurlar. Onlar bu mərhələyə çatmaqla öz məqsədlərinə nail olduqlarını zənn edir, amma bir addım irəli getdikdə qarşılarında yeni-yeni mətləblərin açıldığının şahidi olurlar.

QUR᾽AN OXUMAĞIN FƏZİLƏTLƏRİ VƏ ONUN QAYDALARI

Bu barədə nəql olunmuş hədislər:

Qur᾽an bəşəriyyətin dünya və axirət həyatının xoşbəxtliyini tə᾽min edən əbədi ilahi qanundur.

Onun ayələri hidayət, bəyan etdiyi hər bir ifadə isə rəhmət və səadət mənbəyidir. Hər kim bu iki dünyada xoşbəxt həyata nail olmaq istəsə, gecə və gündüz Qur᾽anla ünsiyyətdə olmalı və onu özündə yaşatmalıdır. Hər gün onunla öz əhd-peymanını təzələməli və əhdinə vəfadar olmalıdır. Qur᾽anla öz əlaqəsini daha da gücləndirən və onu öz hafizəsinə köçürən şəxslər, atdıqları böyük addımları Qur᾽anla atar və gördükləri bütün işləri Qur᾽anla yerinə yetirərlər.

Qur᾽an tilavətinin fəziləti barəsində onlarla hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Biz burada onlardan yalnız bir neçəsini təqdim edirik.

İmam Baqir (ə)-dan nəql olunmuş hədisdə deyilir: Peyğəmbər (s) Qur᾽an tilavətinin fəziləti haqda buyurmuşdur: ***«Hər axşam on ayə Qur᾽an oxuyan şəxslər, qafil və Allahını unutmuş kəslərdən hesab olunmazlar, əlli ayə oxuyanların adı əməl dəftərinə daim Allahı yad edən şəxslər kimi yazılar, yüz ayə oxuyan ibadət edənlərdən, iki yüz ayə oxuyan səmimi-qəlblə ibadətə qapılan və xalis bəndəlik edənlərdən, üç yüz ayə oxuyan səadətə nail olanlardan, beş yüz ayə oxuyan (məhşərdə) ibadətə tələsən və bu yolda qalmış kəslər kimi tanınarlar. Min ayə oxuyan kəslər isə, sanki Allah yolunda saysız-hesabsız qızıl-gümüş sədəqə vermiş olarlar.»*** ***(Üsuli-kafi, «Qur᾽anın fəziləti).***

İmam Sadiq (ə)-dan nəql olunmuş hədisdə deyilir: ***«Qur᾽an bəşəriyyətin səadət və xoşbəxtliyini tə᾽min edən həyat qanunudur. Bu qanun toplusu Allah tərəfindən tərtib olunmuş və ən mükəmməl şəkildə onların ixtiyarına qoyulmuşdur. Həqiqi müsəlman o kəsdir ki, bu həyat proqramına diqqət yetirməklə, hər gün ən azı əlli ayə oxumuş olsun.»*** ***(Üsuli-kafi, «Qur᾽anın fəziləti).***

Yaxşı olar ki, hər bir tacir gecə evinə qayıdarkən yatmazdan əvvəl Qur᾽an ayələrindən birini tilavət etsin. Əgər belə edərsə, oxuduğu hər bir ayənin müqabilində əməl dəftərinə on savab iş yazılar və o miqdarda da günahlarından bağışlanar. (Üsuli-kafi, «Qur᾽anın fəziləti).

Qur᾽an oxumağı sizlərə tövsiyə edirəm. Bilin ki, cənnətin təbəqələri Qur᾽an ayələrinin sayı qədərdir. Qiyamət günü Qur᾽an qarilərinə Qur᾽an oxumaq əmr olunar. Onlar nə qədər çox

***oxuyarlarsa məqamları bir o qədər ucalar və öz əməllərinə layiq dərəcələrlə mükafatlanarlar.* (Üsuli-kafi).**

Bir çox hədis kitablarında, o cümlədən «Biharul-ənvar»ın 19-cu cildində Qur᾽an oxumağın fəzilətləri barəsində kifayət qədər hədis nəql olunmuşdur. Bu kitablarda Qur᾽an oxumağın fəzilətlərindən başqa digər mühüm mətləblərə də işarə olunmuşdur.

1. QUR᾽ANIN ÜZÜNDƏN OXUNMASI

Nəql olunmuş hədislərin bir qismi, Qur᾽anın üzündən oxunmasının onun əzbər oxunmasından daha fəzilətli olduğuna dəlalət edir. Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərdən birində deyilir: İshaq ibni Əmmar İmam Sadiq (ə)-dan soruşur: Mən Qur᾽anı artıq hifz etmişəm (əzbərləmişəm), onu əzbər olaraq oxusam yaxşıdır, yoxsa üzündən? İmam (ə) buyurdu: ***«Üzündən oxu, bunun savabı daha çoxdur. Və bil ki, Qur᾽anın yazılarına baxmaq özü bir ibadətdir.»***

İmam Sadiq (ə)-dan nəql olunmuş başqa bir hədisdə deyilir: ***«Qur᾽anı üzündən oxuyan şəxslərin gözləri də Qur᾽andan bəhrələnər. Ata-anası küfr ilə dünyadan köçsələr belə, günahlarindan azalar.»***

Qur᾽anın üzündən oxunmasına müsəlmanların sövq etdirilməsinin bir neçə səbəb və sirri vardır.

1. Qur᾽an nüsxələri çoxalır və qədim nüsxələrin məhv olub aradan getməsinin qarşısı alınır. Əgər müsəlmanlar Qur᾽anı hifz edərək bu qayda ilə oxuyarlarsa, getdikcə Qur᾽an nüsxələrinə olan ehtiyac azalar və nəticədə Qur᾽an nadir nüsxələrdən birinə çevrilər.

2. Hədislərdə qeyd olunduğu kimi, Qur᾽anın üzündən oxunması insanın mə᾽nəviyyatına müsbət tə᾽sir göstərir. Eyni zamanda Qur᾽an yazılarına baxmaqdan ləzzət alır və bir çox hallarda göz ağrılarından amanda qalır.

3. Qur᾽anı üzündən oxumaq, oxucunun Qur᾽ana daha çox diqqət yetirməsinə səbəb olur. Belə olduqda, insan Qur᾽anın açılmayan sirr və incəlikləri barəsində daha çox araşdırmalar

aparır. Belə ki, insan ürək açan mənzərəyə diqqətlə baxdıqda, ruhi cəhətdən arxayınlaşır və özündə mə᾽nəvi rahatlıq hiss edir.

Qur᾽an ayələrinə nəzər salaraq onun dərin mə᾽nalarını dərk etməyə çalışan oxucu, ondan vəsfolunmaz ləzzətlər alır. Nəticədə qəlbi nurlanır və mə᾽nəvi paklığa nail olur.

2. QUR᾽ANIN EVLƏRDƏ OXUNMASI

Bu məzmunda da bir neçə hədis və rəvayət nəql olunmuşdur. Hədislərin məzmununa diqqət yetirdikdə, müsəlmanların evlərdə Qur᾽an tilavət etmələrinə sövq olunmalarının bir neçə səbəbinin və onun bir neçə müsbət tə᾽sirinin şahidi oluruq.

1. Qur᾽anın evlərdə tilavət olunması, haqq kəlməsinin (İslam hökmləri və əxlaq normalarının) ev sakinləri tərəfindən dinlənərək qəbul olunmasına səbəb olur. Belə ki, ev sahibi vaxtaşırı Qur᾽an oxuyarsa, digər ev sakinləri də onun tə᾽siri altına düşərək bu gözəl adətə meyl edər və nəticədə Qur᾽an oxuyan şəxslərin sayı birə on artar. Əgər müsəlmanlar Qur᾽an tilavət etmək üçün müəyyən zaman və yer tə᾽yin edərlərsə, təbiidir ki, hamının eyni zamanda həmin yerdə Qur᾽an oxuması mümkün olmayacaqdır. Bu səbəbdən də Qur᾽anın evlərdə oxunması İslam hökmlərinin hamı tərəfindən rəğbətlə qəbul olunmasına səbəb olur.

2. Evlərdə Qur᾽an oxunarsa, səhər-axşam oradan Qur᾽an səsi ucalar və onu dinləyən şəxslərin qəlbləri bununla təskinlik tapar.

3. Qur᾽anın evlərdə oxunması, həmin evin daha da bərəkətli olmasına səbəb olur. Mələklər bu evlərə nazil olar, şeytanlar isə qorxuya düşərək oradan uzaq olmaq istəyərlər. Ulduzlar yer üzünü işıqlandırdıqları kimi, Qur᾽an oxunan evlər də səma əhlinə nur saçar. Qur᾽an oxunmayan evlərdə bərəkət olmaz, mələklər bu evlərə gəlməkdən çəkinər və oralar şeytanların daimi gediş-gəliş yerinə çevrilər. ***(Üsuli-kafi, 2-ci cild. «Qur᾽anın oxunma fəziləti).***

QURʾAN TİLAVƏTİNİN FƏZİLƏTİ HAQDA UYDURULMUŞ HƏDİSLƏR

Bu məzmunda o qədər hədis nəql olunmuşdur ki, onun çoxluğu insanı heyrətə gətirir.

Biz onlardan bir neçəsinə işarə edəcəyik.

Peyğəmbər (s) buyurur: ***«Qurʾandan bir hərf oxuyan şəxsin əməl dəftərinə bir xeyirli əməl yazılar və hər bir xeyirli əməl on bərabər savabla mükafatlandırılar.»*** Sonra əlavə edərək buyurur: ***Əlif, lam, mim»in bir hərf olduğunu deməyirəm. Bəlkə Əlif bir hərf, lam iki hərf, mim isə üç hərfdir."***

Bir çox əhli-sünnət alimləri bu hədisi öz kitablarında nəql etmişlər. Qurtubini, Termizini, İbni Məsʾudu onlara misal çəkmək olar.

Mərhum Koleyni də öz kitabında bu məzmunda İmam Sadiq (ə)-dan hədis nəql etmişdir.

Əbu İsmət Fərəc ibni Əbi Məryəm Məruzi, Məhəmməd ibni Əkaşə Kermani və Əhməd ibni Abdullah Cuveybari Qurʾan fəziləti barəsində böyük saxtakarlıqlar göstərmiş hədis dəccallarındandırlar.

Hətta Əbu İsmət özü bu həqiqəti eʾtiraf etmişdir. Ondan «Əkrəmənin müasiri olmadığın halda, onun Qurʾanın bütün surələri haqda İbni Abbasdan hədis söylədiyini haradan bilirsən?» - deyə soruşduqda belə cavab vermişdi: Camaatın Qurʾandan uzaqlaşıb Əbu Hənifənin fiqhinə və Məhəmməd ibni İshaqın «Məğazi» adlı kitabına üz tutduqlarını görüb, xalis niyyətlə özümdən bir neçə hədis uydurub onların ixtiyarına qoydum ki, bəlkə müsəlmanlar bu yolla Qurʾan oxumağa meyl etsinlər.

Osman ibni Səlah, Ubəy ibni Kəʾbin Peyğəmbər (s)-dan Qurʾanın fəziləti barəsində nəql etdiyi məşhur hədis haqda deyir: ***«Bu hədis ətrafında kifayət qədər araşdırmalar aparılmışdır. Əldə olunan nəticə, onu nəql edən şəxsin dediyi bu sözlər olmuşdur: "Bu hədisi mən bir neçə nəfərlə həmkarlıq edərək özümdən uydurub camaatın ixtiyarına qoydum."***

Demək, Vahidi və digər müfəssirlər bu hədisi öz kitablarında nəql etməklə böyük bir səhvə yol vermişlər. (Təfsir Qurtubi, 1/18-19).

Allaha və Onun peyğəmbərinə iftira yaxan hədis dəccallarının gördükləri işlər insanda təəccüb doğurur. Bəli, şeytan onların gördükləri bu çirkin işləri, nəzərlərində xeyirxah işlər kimi cilvələndirmişdir.

«Müşriklərin etdikləri əməllər beləcə yaxşı göstərildi.»

QURʾAN AYƏLƏRİNİN MƏʾNALARINDA DİQQƏT VƏ TƏFƏKKÜR

Digər mövzularda olduğu kimi, bu mövzu ətrafında da kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olunmuşdur.

Allah-taala Qurʾani-Kərimdə bu haqda buyurur:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

«Onlar Qurʾan barəsində düşünməzlərmi? Yoxsa ürəklərinə kilid vurulmuşdur? [Yoxsa ürəklərinin öz kilidləri vardır?]»

Göründüyü kimi Qurʾan ayələrinə olan diqqətsizlik, hətta Qurʾanın özü tərəfindən qətiyyətlə tənqid olunmuşdur.

İbni Abbasın Peyğəmbər (s)-dan nəql etdiyi hədisdə deyilir: ***«Qurʾanı uca və açıq tərzdə oxuyun! Və onun sirr və qəribəliklərinə yol tapmağa çalışın.»***

Əbu Əbdürrəhman deyir: Bizə Qurʾanı təʾlim edən Peyğəmbər səhabələrindən biri deyərdi: «Səhabələr Qurʾanı Peyğəmbərdən on ayə-on ayə öyrənirdilər. Peyğəmbər (s) ilk on ayəni təʾlim verər və onlar da bu on ayədə bəyan olunan şərʾi qanunlara və əxlaq normalarına əməl etməyincə növbəti on ayənin izahını verməzdi.» (Biharul-ənvar, 19/27).

İbni Məsʾud, Osman və Ubeyddən nəql olunmuş rəvayətdə deyilir: «Peyğəmbər (s) səhabələrə on ayə təʾlim verər və onlar bu ayələri əməli olaraq icra etməyincə, növbəti ayələrə keçməzdi. O həzrət çalışırdı ki, səhabələr Qurʾanı əməli olaraq öyrənsinlər.» (Təfsir Qurtubi, 1/9).

Günlərin bir günündə Əli (ə) ənsarla elmi mübahisə aparan Cabir ibni Abdullah Ənsariyə yaxınlaşıb ondan bəʾzi elmi məsləhətlər verməsini istədi. Ənsardan biri Əli (ə)-ın bu xahişindən təəccüblənərək dedi: Ya Əmirəl-möʾminin! Malik olduğun elm və biliklə yenə də Cabirdən elmi məsləhətlər

alırsanmı?! Buyurdu: ***Cabir bu tə͗rifə layiqdir. Çünki o, bu ayənin təfsirini çox gözəl dərk etmişdir.***

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ

«[Ya Məhəmməd!] Qur͗anı [oxumağı və təbliğ etməyi, yaxud hökmlərinə əməl etməyi] sənə vacib buyuran Allah, qayıdacağın yerə [hicrət edərək çıxdığın Məkkəyə] səni yenə də qaytaracaqdır.» (Qəsəs-85).

Əllamə Məclisi bu məzmunda nəql olunmuş hədis və rəvayətləri toplamış və Biharul-ənvarda ayrıca fəsil ayırmışdır.

Qur͗an bəşəriyyətin dünya və axirət həyatının səadət və xoşbəxtliyini tə͗min etdiyi üçün hər zaman ona müraciət etməli və yetkin nəticəyə oradan gəlməlidir. Bu həqiqəti insanın əql və fitrəti təsdiqləyir, təəssüb, inadkarlıq hissi olmadıqda isə, ona doğru meyl edir.

Zəhəri, İmam Səccad (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: ***«Qur͗anın hər bir ayəsi sənin üçün tükənməz bir xəzinədir. Qarşında açılan bütün xəzinə qapılarına diqqət yetirməli və mahiyyətini dərk etməyə cəhd etməlisən.» (Üsuli-kafi, 2-ci cild, Qur͗anın fəziləti fəsli).***

İKİNCİ FƏSİL

QURʾANIN MÖʾCÜZƏSİ

13. Möʾcüzəni tanımaq;
14. Möʾcüzə, peyğəmbərliyi təsdiq edən amillərdən biridir;
15. Möʾcüzələr arasında olan oxşarlıq;
16. Qurʾan ilahi möʾcüzədir;
17. Qurʾan əbədi möʾcüzədir;
18. Qurʾanın əql və fəlsəfə baxımından möʾcüzəliyi;
19. Qurʾanın Tövrat və İncil ilə müqayisəsi;
20. Qurʾanın həmahəngliyinin möʾcüzəsi;
21. Qurʾanın qanunvericilik möʾcüzəsi;
22. Qurʾanın dəyişilməzliyi və daimi sabitliyi;
23. Qurʾanın qeyb barəsində verdiyi xəbərlər;
24. Qurʾanın yaradıcılıq [xilqət] sirləri.

MÖʾCÜZƏNİ TANIMAQ

Möʾcüzənin məʾnası:

Möʾcüzə – «eʾcaz» kəlməsindən götürülmüşdür və eʾcaz kəlməsinin özünün bir neçə məʾnası vardır:

1. Nəyi isə əldən vermək; Məsələn, ərəblər bir şeyi əldən verdikdə deyirlər «əʾcəzəhul əmrul fulani» yəʾni, filankəs bu işi əldən verdi.

2. Bir başqasının acizliyini və ya çarəsizliyini hiss etmək; Məsələn, əgər Əhməd hər hansı bir işin müqabilində aciz qalarsa, bu halda deyilir: «əʾcəztu Əhməda» yəʾni, Əhmədin aciz və çarəsiz qaldığını gördüm.

3. Bir başqasını görülən iş və deyilən ifadələrlə heyrətə gətirərək aciz etmək; Burada artıq, eʾcaz kəlməsi «təʾciz» məʾnasını daşıyır (təcʾiz – yəʾni kimisə aciz etmək). Məsələn, əgər bir şəxs Əhmədi acizliyə vadar edərsə, bu halda deyəcəkdir: «əʾcəztu Əhmədən» yəʾni, Əhmədi aciz və çarəsiz etdim.

Kəlam alimləri isə bu kəlməni tam başqa məʾnada işlədirlər. Onlar möʾcüzəni təʾrif edərək deyirlər: Allah-taala tərəfindən peyğəmbərliyə təʾyin olunmasını iddia edən şəxs, gərək öz sözlərinin həqiqətini sübuta yetirmək üçün zahirdə xilqət qanunlarının ziddinə olan və adi insanların icra etməkdə aciz qaldıqları qeyri-təbii və qeyri-adi işlər görsün. Belə bir xariqulʾadə iş möʾcüzə adlanır və bu işin icrası isə eʾcaz sayılır.

MÖʾCÜZƏ HANSI ŞƏRAİTDƏ YERİNƏ YETİRİLMƏLİDİR

Möʾcüzəyə lazım olan şərtlər:

Xariqulʾadə iş yalnız o zaman möʾcüzə adlana bilər ki, aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olsun:

1. Peyğəmbərlik iddiası edən şəxs həmin əməli öz risalətinin haqq olmasını sübuta yetirmək üçün həyata keçirməlidir;

2. İddia etdiyi şey, bəşər əqli baxımından qəbul ediləsi bir iş olmalıdır. Əgər onun müddəasını əqli yolla inkar və ya təkzib etmək mümkün olsa, gördüyü xariqulʾadə işlərin düzlüyünə

e᾽tibar etmək olmaz və bu işə başqaları qadir olmasalar da belə, onu mö᾽cüzə adlandırmaq olmaz;

Məsələn, Allahlıq iddiası edən şəxsin dedikləri təbii ki, yalan və iftira olmalıdır. Çünki belə bir iddianı təkzib edəcək kifayət qədər əqli dəlillər vardır. Demək, onun irəli sürdüyü iddia tamamilə yalandır.

3. İrəli sürdüyü iddia şəriət baxımından da məqbul olmalıdır. Yə᾽ni, əgər onun müddəası şər᾽i dəlillərlə təkzib olunsa, yerinə yetirdiyi xariqul᾽adə işlər onun sözlərinin həqiqətini sübuta yetirməyəcək və gördüyü işlər də mö᾽cüzə adlandırılmayacaq. Məsələn, bir şəxs həzrət Məhəmməddən (s) sonra peyğəmbərlik iddiası edir. Təbii ki, onun iddiası tamamilə batil və əsassızdır. Çünki həzrət Məhəmmədin (s) sonuncu peyğəmbər olduğunu təsdiqləyəcək kifayət qədər Qur᾽an ayələri və o həzrətin özündən və mə᾽sum imamlardan nəql olunmuş hədislər vardır. Peyğəmbərlik həzrət Məhəmmədlə (s) başa çatmış və ondan sonra bəşəriyyətə peyğəmbər göndərilməyəcəkdir. İrəli sürülən iddia əql və sənəd yolu ilə batil olunarsa, daha iddia edən şəxsin gətirdiyi dəlil və sübutlara heç bir ehtiyac qalmayacaqdır. Və belə olduqda, Allah-taalanın onun əməllərini batil etməyə heç bir ehtiyac duyulmayacaqdır.

4. Mö᾽cüzənin digər şərtlərindən biri də, göstərilən mö᾽cüzənin iddia olunan məsələni təsdiq etməsidir. Belə ki, peyğəmbərlik iddiası edən şəxsin göstərdiyi mö᾽cüzələr bu ilahi məqamı (peyğəmbərliyini) təkzib etməməlidir. Əgər təkzib edərsə, artıq biz onu mö᾽cüzə adlandırmamalıyıq. Məsələn, Peyğəmbərlik iddiası edən Museyləmə adlı bir şəxs mö᾽cüzə göstərmək məqsədilə, suyu azalmış quyunun suyunu çoxaltmaq üçün oraya tüpürür, amma gözlənilən nəticənin tam əksinə olaraq, quyunun suyu tamamilə quruyur. Amma bütün bunlara baxmayaraq o, yenə də peyğəmbərlik iddiası edir və yaxın qəbilələri özünə cəlb etməyə çalışır. O, günlərin bir günündə Hənifə qəbiləsinin yanına gəlir və əlini onların uşaqlarının başına çəkir. Bu uşaqların bir qismi keçəl xəstəliyinə tutuldu, digər bir qisminin isə dilində pəltəklik yarandı. (İbni Əsir, 2-ci cild, 138-ci səh).

Belə bir halda Allah-talanının onun gördüyü işlərin batil olmasını başqa yollarla aşkara çıxarmağa heç bir ehtiyac qalmır.

5. Mö᾽cüzə bəşəriyyətə mə᾽lum olan elmi anlayışlar vasitəsilə həyata keçirilməməli və eyni zamanda öyrədib-öyrənilәsi olmamalıdır. Əgər bir şəxs müxtəlif elmlərdən istifadə edərək, (hətta başqaları buna qadir olmasalar da belə) qeyri-adi işlər görərsə, bunu mö᾽cüzə adlandırmaq olmaz.

Sehirbaz və cadugərlərin müxtəlif elm və fənlərə yiyələnərək göstərdikləri bir çox qeyri-adi işlərini dediklərimizə misal çəkmək olar. Onların gördükləri bu kimi işləri mö᾽cüzə adlandırmaq olmaz və onların əməllərinin Allah-taala tərəfindən batil olunmasına heç bir lüzum da yoxdur. Allah, öz batil iddialarını sübuta yetirmək üçün müxtəlif elm və fənlərdən istifadə edən şəxslərin niyyətlərini batil, özlərini isə xar və rüsvay edər. Çünki onlar bütün bunları dəqiq elmi qanunlardan istifadə edərək həyata keçirirlər. Və mə᾽lum məsələdir ki, bu işlərə yiyələnən və təcrübə halında həyata keçirən hər bir şəxs belə bir nəticələrə nail olacaqdır.

Təbabət elmi ilə məşğul olan bə᾽zi alimləri buna misal çəkmək olar. Onların təbabət haqda olan bə᾽zi mə᾽lumatları təkcə adi insanlara deyil, hətta bir çox həkimlərə də namə᾽lumdur. Amma buna baxmayaraq biz onların məharətini mö᾽cüzə adlandıra bilmərik.

Hətta, əgər Allah-taala insanlardan yalnız birini, tövbənin sirlərindən və elmi qanunlardan agah edərsə və bundan sui-istifadə olunmadığı təqdirdə Allah-taalanın yaradılış qanununa heç bir eyb və nöqsan tutmaq olmaz. Çünki bütün bunlar mö᾽cüzə deyil və eyni zamanda irəli sürülən iddia üçün də dəlil hesab olunmayır.

Mö᾽cüzənin hər hansı bir yalançı şəxs tərəfindən göstərilməsi və batil iddianın sübuta yetirilməsi isə qeyri-mümkündür. Belə olduqda insanlar haqq yoldan azır və cəmiyyətdəki hərc-mərclik birə on artmağa başlayır. Bu isə Allah-taalanın müqəddəs zatından uzaq və münəzzəhdir.

«Allah onların dediklərindən çox uca və çox yüksəkdir».

MÖʾCÜZƏ, PEYĞƏMBƏRLİYİ TƏSDİQ EDƏN AMİLDİR

Möʾcüzənin vacibliyi:

Əqli və fitri dəlillərlə məʾlum oldu ki, Allah-taala bəşəriyyəti əbədi səadətə çatdırmaq üçün onların qarşısında müəyyən həyati proqram və vəzifələr qoymuş və bununla da insanın, müəyyən mərhələləri qət etmədən kamal və səadətə nail olmasını qeyri-mümkün hesab etmişdir.

Bəşəriyyəti kamal və səadətə çatdıran qanunlar olmadıqda isə, Allah-taalanın bəşəriyyətin ehtiyaclarından xəbərsiz olduğunu güman etmək olar. Bu isə bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Onun müqəddəs Zatından uzaq və münəzzəhdir.

Allah-taalanın bəşəriyyəti xoşbəxt etmək istəməsi və ya istəyib təʾmin edə bilməməsi də qeyri-mümkündür. Çünki bu iki mənfi xislət (paxıllıq və acizlik) də Allah-taalaya xas olmayan xüsusiyyətlərdəndir.

Deməк, Allah-taala bəşəriyyətin xoşbəxt həyat qanunlarını təʾyin etməklə yanaşı, onları bütün bu məʾlumatlarla da agah etməlidir. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, bəşəriyyətin xoşbəxt həyatının təʾmin olunması və haqqa hidayət olmaları üçün Allah tərəfindən lazımı qanun və vəzifələr təʾyin olunmalı və bundan sonra, onun bəşəriyyətə çatdırılması üçün kimlərsə müəyyənləşməlidir. Öz iman və davranışları ilə başqalarından fərqlənən bu şəxslər, «peyğəmbər» adlanır. Peyğəmbərin əsas vəzifəsi, bəşəriyyəti haqqa hidayət etmək və onları tək olan Allaha ibadət etməyə sövq etdirməkdir. Onlar bununla da öhdələrinə düşən məsʾuliyyəti yerinə yetirmiş olurlar. İnsanlar isə öz ixtiyarları ilə ya haqqı seçir, ya da batilə meyllənərək özlərini əbədi fəlakətə düçar edirlər.

وَلَكِن لِّيَقْضِيَ اللّهُ أَمْراً كَانَ مَفْعُولاً لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ

«Lakin, Allah olacaq işi [möʾminlərin qələbəsini, kafirlərin məğlubiyyətini] yerinə yetirmək üçün belə etdi ki, həlak olan, aşkar bir möʾcüzə ilə [dəlillə] həlak olsun, sağ qalan da aşkar bir möʾcüzə ilə sağ qalsın». (8/42).

Bu uca və ilahi məqam olan peyğəmbərliyə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu mənsəbə nail olmaq üçün çoxları yalan və hiyləyə əl atmış və bu yolda heç bir şeydən çəkinməmişlər.

Bu səbəbdən də, Allah tərəfindən peyğəmbərliyə tə᾽yin olunmuş şəxslər, iddialarının sübuta yetirilməsi və başqalarının bundan sui-istifadə etməməsi üçün, kimsənin qadir olmadığı mö᾽cüzələri göstərməli və tutarlı dəlillər gətirməlidirlər. Belə ki, onun gördüyü xariqul᾽adə işlər adi təbii qanunlardan fərqli olmalı və qeyd etdiyimiz kimi, adi insanların iste᾽dad və bacarığından xaric olmalıdır. Yalnız belə olduqda, peyğəmbərliyin yeganə dəlili olan bu qeyri-adi işləri «mö᾽cüzə», onun icrasını isə e᾽caz adlandırırıq.

MÖ᾽CÜZƏNİN PEYĞƏMBƏRLİYİN SÜBUTUNDA QOYDUĞU TƏ᾽SİR

Mö᾽cüzə təbiət qanunlarından xaric olduğu üçün yalnız Allahın izn və qüdrətilə həyata keçirilə bilər. Yə᾽ni, qeyb aləmindən ilham almayınca, kimsənin mö᾽cüzə iddia etməsi qeyri-mümkündür.

Demək, peyğəmbərlik iddiası edən şəxsin mö᾽cüzə yolu ilə Allah tərəfindən himayə olunması və onun öz mövqeyindən istifadə edərək insanları haqq yoldan azdırması Allah-taalanın müqəddəs Zatına zidd olan xüsusiyyətlərdəndir. Bu nəticəyə gəlirik ki, peyğəmbərlərin mö᾽cüzə göstərməsi yalnız Allahın izn və qüdrəti ilə müyəssər ola bilər. Bu müddəa ümumi bir qanun və nəzər sahibləri tərəfindən təsdiq olunan bir həqiqətdir.

Məsələn, camaat padşah və ya soltan tərəfindən rə᾽iyyətin işlərini idarə etmək üçün tə᾽yin olunmuş şəxsin tutduğu mövqeyə şəkk və tərəddüdlə yanaşsalar, onlar tutduğu vəzifəni sübuta yetirmək üçün padşah tərəfindən tutarlı sənəd və dəlillər gətirməlidirlər. Rəislik iddiası edən şəxs padşahın, onun digər rəislər kimi mükafatlandırılacağını iddia edərsə və padşah da onu nəzərdə tutulan hədiyyələrlə mükafatlandırarsa, bunu həmin şəxsin padşahın nəzərində e᾽tibarlı olduğuna sübut kimi göstərmək olar. Çünki əzəmətli və haqsevər padşahın, yalançı və fırıldaqçı bir şəxsi ona xidmət edəcək bir vəzifəyə və rəislik

məqamına tə᾽yin etməsi və onu müxtəlif hədiyyələrlə mükafatlandırması qeyri-mümkündür.

Demək, adi insan üçün təsəvvür etmək mümkün olmayan bir şeyi (mənfi xüsusiyyəti) aləmlərin Rəbbinə və elmi hər şeyi əhatə edən bir varlıq üçün də təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ

«Əgər o, [peyğəmbər] özündən bə᾽zi sözlər uydurub Bizə istinad etsəydi, Biz ondan mütləq şiddətli intiqam alardıq! Sonra onun şah damarını qopardıq.» (Əl-haqqə, 69-44/46).

Yə᾽ni, «Məhəmmədi» peyğəmbərliyə seçərək bir çox mö᾽cüzələri ixtiyarına qoysaq da, o istədiyi şeyləri Bizim adımızdan bəyan edə bilməz. Belə bir şey fərz olunduqda, Biz bu itaətsizliyin əvəzini çıxar və onu şiddətlə cəzalandırarıq (şah damarını qırarıq). Çünki din və şəriətin həqiqi qoruyucusu və haqq ilə batili bir-birindən ayıran da Bizik.

ƏŞ᾽ƏRİLƏRİN NƏZƏRİYYƏSİ

Diqqət yetirmək lazımdır ki, mö᾽cüzəni peyğəmbərliyin sübutu kimi qəbul edən şəxslər, əqlin yaxşı və pisi ayırd etmək qəbiliyyətinə malik olmasına e᾽tiqadlı olmalıdırlar ki, bu mərhələdə də əqlin hakimliyini qəbul edə bilsinlər.

Əş᾽ərilər isə bu həqiqəti qətiyyətlə rədd edir və bəşər əqlini pisi-yaxşıdan ayıran əsas me᾽yar hesab etmirlər. Bu səbəbdən də peyğəmbərliyin sübutu məsələsi hələ də onlar üçün qaranlıq olaraq qalmışdır.

Çünki mö᾽cüzənin peyğəmbərin haqq olmasını sübuta yetirməsi, insanın mö᾽cüzəni dərk etməsi və bunun yalançı iddiaçılar tərəfindən mümkün olmadığına yəqinlik hasil etməsindən irəli gəlir. İnsan hansı işlərin Allaha aid olub-olmamasını ayırd etmədikdə təbii ki, kimin haqq, kimin nahaq olmasını dərk edə bilməyəcəkdir.

Əqlin yaxşını-pisdən ayıra bilməməsi nəzəriyyəsi «peyğəmbər tanıma» (həqiqətlə yalan arasında fərq qoyma) məsələsində böyük çətinliklər meydana gətirir.

Fəzl ibni Ruzbəhan, Əş᾽ərilərin əql haqda irəli sürdükləri nəzəriyyəyə bir neçə əsaslı irad tutmuşdur. O, verdiyi cavabların birində deyir: Xoşagəlməz işləri Allah-taala üçün fərz etmək qeyri-mümkün olmasa da, bunu bilmək lazımdır ki, O, mö᾽cüzəni daim haqq peyğəmbərlərin ixtiyarına qoyur və belə bir mühüm işi heç vaxt yalançı və fırıldaqçı adamlara həvalə etməz. Demək peyğəmbərlərin, haqla batilin yalançı şəxslər tərəfindən tanınıb üzə çıxarılması hətta əş᾽arilər üçün də qaranlıq qalmayacaqdır.

Ruzbəhanın verdiyi bu cavaba isə bir neçə nöqsan və irad tutulmuşdur:

1. Ruzbəhanın burada Allah-taalaya nisbət verdiyi işlər heç bir hiss orqanı ilə dərk olunmayır. Bunu yalnız əql və şüur yolu ilə dərk etmək olar və bu yolu isə, Əş᾽ərilər öz üzlərinə bağlamışlar.

Çünki əgər əql yaxşı ilə pisi ayırd etməyə qadir olmasa, onda Allahın da verdiyi və᾽dlərə əməl etməməsinə heç də qeyri-adi hal kimi baxılmayacaqdır.

2. Bütün bunlarla yanaşı Ruzbəhan, keçmiş peyğəmbərlərin hamılıqla mö᾽cüzəyə malik olduqlarına əsaslanaraq mö᾽cüzənin iftiraçı şəxslər tərəfindən həyata keçə bilməməsini bəyan edir.

Amma bu məsələyə tərəddüdlə yanaşan şəxslər Allahın, mö᾽cüzənin əməli-saleh və sadiq insanlar vasitəsilə həyata keçirməsinə qətiyyətlə inanmırlar. Nəticədə onlar mö᾽cüzəni, peyğəmbərliyi sübuta yetirən me᾽yar kimi qəbul etmirlər.

3. Ruzbəhan deyir: Əgər əql baxımından hər hansı bir işin görülməsi və ya tərk olunması eyni səviyyədə olarsa və əql onlardan hansının yaxşı və ya pis olduğunu dərk etməyə qadir olmazsa, hər şeyə qadir olan və görəcəyi işlər üçün məs᾽uliyyət daşımayan (kimsə tərəfindən nəzərdə olmayan) bir varlıq, (Allah) öz adətini dəyişərək mö᾽cüzəni əməli-saleh insanların ixtiyarına qoyduğu kimi, onu yalançı və fırıldaqçı şəxslərin də ixtiyarına qoya bilər.

4. Adət dəfələrlə təkrar olunan işlərin nəticəsində meydana gəlir. Və təkrar olaraq baş verən işlərin də təbii ki, müəyyən zamana ehtiyacı vardır. Belə olduğu bir halda, iş və hadisələr adət

halını almazdan əvvəl ilk peyğəmbərin həqqaniyyətini hansı dəlillərlə sübuta yetirmək olar?

Gələcək fəsillərdə Əşˀərilər və onların bu barədə irəli sürdükləri nəzəriyyələr haqda söhbət açacağıq.

MÖˀCÜZƏLƏR ARASINDA OLAN OXŞARLIQ

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, möˀcüzə, kimsənin qadir olmadığı, təbii qununlardan fərqlənən və yalnız Allahın izni ilə peyğəmbərlər tərəfindən yerinə yetirilən qeyri-adi işlərə deyilir.

Amma möˀcüzəni tanımaq heç də hamıya müyəssər olmayır. Möˀcüzəni yalnız o kəslər tanıya bilər ki, həmin möˀcüzəyə oxşar elm və fənlərə dərindən yiyələnmiş olsun. Çünki alim və mütəxəssislər yiyələndikləri elm və fənlərin sirlərini başqalarından daha dəqiq və daha ətraflı dərk edirlər. Və belə bir halda yalnız onlar möˀcüzənin kimin üçün mümkün, kimin üçünsə qeyri-mümkün olduğunu bilirlər.

Bu səbəbdən də elm adamları möˀcüzəni hamıdan tez təsdiq etmiş, sair insanlar isə əksinə olaraq, bəˀzən ona şübhə ilə yanaşmış və hətta bir çox hallarda onu inkar da etmişlər.

Onlar belə güman edirlər ki, möˀcüzə iddiası edən şəxslər bunları hər hansı bir elm və ya fənnə yiyələnməklə həyata keçirirlər. Buna görə də onlar daim möˀcüzəyə şəkk-şübhə ilə yanaşmışlar.

Bu səbəbdən də ilahi hikmət, möˀcüzənin cəmiyyətdə geniş yayılmış işlərə aşkar olaraq uyğun olmasını tələb edir. Allah öz peyğəmbərinə geniş yayılmış elm və fənlərə oxşar möˀcüzələr verir və onun məqamını, şan-şöhrətini hamının nəzərində ucaldır. Demək, zəmanəsinin peyğəmbəri o dövrün yayılmış elm və sənətinə oxşar möˀcüzələr göstərmiş və bu yolla yaşadığı məntəqənin tanınmış və nüfuzlu şəxsiyyətlərini özünə cəlb edə bilmişdir. Belə olduğu bir şəraitdə insanların əksəriyyəti həqiqətdən agah olur, ən başlıcası isə Allah-taala Öz höccətini onların [insanların] üzərində tamamlayır.

Bu ilahi qanuna əsasən, tarixə nəzər saldıqda baxıb görürük ki, sehrbazlıq və cadugərlik baş alıb getdiyi bir gündə Allah-taala

həzrət Musa (ə)-a əsanı, Yunan tibbi aləmə səs saldığı vaxtda isə həzrət İsa (ə)-a ağır xəstələri, hətta ölüləri diriltməyi mö̀cüzə olaraq bəxş edir.

Həzrət Musa (ə) öz əsasını sehrbazların qarşısına atır və əsa Allahın izni ilə əjdahaya dönüb onların bütün sehr alətlərini udur və beləliklə də, başda cadugərlər olmaqla, yəhudilərin böyük bir hissəsi Musa (ə)-a iman gətirir. Çünki onlar sehr və cadunun nə olduğunu bilir və Musa (ə)-ın mö̀cüzəsinin isə ilahi qeyb tərəfindən olduğunu da yaxşıca dərk edirdilər.

İsa (ə)-ın zamanında da biz həmin həqiqətin bir daha şahidi oluruq. Yunan tibbi yunanların müstəmləkəsi olan Suriya və Fələstin ərazilərində özünün son inkişaf mərhələsinə çatdığı bir vaxtda Allah-taala İsa (ə)-ı məhz burada peyğəmbərliyə seçir, mö̀cüzə yolu ilə ağır xəstələri və ölüləri diriltməyi onun ixtiyarına qoyur. Musa (ə)-ın dövründə olduğu kimi, Yunan təbibləri də İsa (ə)-ın mö̀cüzəsinin qarşısında diz çöküb onun göstərdiyi mö̀cüzələrin ilahi qeybdən qaynaqlandığını dərk edir və ona iman gətirirlər.

Bir anlığa qayıdaq Ərəbistan yarımadasının cahiliyyət dövrünə. Onların ictimai həyat tərzini nəzərdən keçirdikdə baxıb görürük ki, cahil ərəblərin məharətlə yiyələndikləri və fəxr edəcəkləri yeganə şey vardırsa, o da onların şèr sənətində əldə etdikləri fəsahət və bəlağətdir. Müxtəlif qəbilələrin söz ustadları şəhərin mərkəzində şèr məclisləri qurur və orada özlərinin ən gözəl şèrlərini oxuyurdular. Burada oxunan şèrlər adətən özünütə̀rif və ya başqalarını tənqid-təhqir xarakteri daşıyırdı. Şairlərin sayı artıqda onlar mərkəzi bazarlarda toplanır və öz istèdadlarını fəxrlə nümayiş etdirirdilər. Şairlər arasında münsiflər heỳəti seçilir və ilin ən gözəl şèri elə oradaca èlan olunurdu.

Şairlər çoxaldıqca oxunan qəsidələrin sayı da çoxalır və onlardan ən yaxşısını seçmək daha da çətinləşirdi. Belə ki, münsiflər heỳəti yeddi ən gözəl qəsidəni seçib onları Kə̀bənin divarlarından asmaq qərarına gəlir. Şèrlər qızıl su ilə yazılır və camaat arasında «qızıl şèrlər» və ya «muəlliqati səb̀ə» [yeddi asılmış şèr] adlanırdı. Münsiflər heỳətinə Nabicə Zibyani

rəhbərlik edirdi. O, həcc ziyarəti zamanı Məkkənin Ukkaz bazarına gələr və yeni yazılmış şe᾽rləri oxuyardı. Ehtiram əlaməti olaraq Zibyani üçün qırmızı çadır qurur və şairlər növbə ilə onun görüşünə gəlib yeni qəsidələrini ona təqdim edirdilər. O da şe᾽rləri diqqətlə dinləyir və ən gözəl şe᾽r ustalarına fəxri mükafatlar təqdim edirdi. (Şuəraul Nəsraniyyə, 2/640. Beyrut çapı*)*.

Şe᾽r və ədəbiyyatın inkişaf etdiyi belə bir dövrdə həzrət Məhəmməd (s) Allah tərəfindən peyğəmbərliyə seçilir və qiyamətə qədər qüvvədə olacaq müqəddəs Qur᾽anı ona vəhy edir. Şöhrəti bütün Ərəbistan yarmadasana yayılmış şe᾽r ustaları Qur᾽an ayələrini oxuyaraq onun fəsahətinə məftun olurdular. Nəhayət onlar da Qur᾽anın bəşər yaradıcılığı olmadığını və Allah tərəfindən həzrət Məhəmmədə (s) vəhy olaraq nazil edildiyini dərk etdilər.

İbni Sukəytdən nəql olunmuş hədisdə bu həqiqət bir daha açıqlanır. Hədisdə deyilir:

«İmam Rza (ə)-ın yanına gəlib ondan soruşdum ki, nə üçün Allah-taala mö᾽cüzə olaraq Musa (ə)-a əsa və parlaq əli, İsa (ə)-a tibbi, Məhəmməd (s)-a isə e᾽cazkar kəlamları bəxş etmişdir?

İmam Riza (ə) buyurdu: Allah-taala Musa (ə)-ı peyğəmbərliyə tə᾽yin etdiyi zaman sehr və cadugərlik geniş yayılaraq hamı tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı. Musa (ə) da Allahın izni ilə kimsənin bacarmadığı mö᾽cüzə göstərir və bu yolla həm öz peyğəmbərliyini sübuta yetirir, həm də cadugərlərin sehrlərini bütünlüklə batil edirdi.

İsa (ə)-ın zamanında isə bir çox ağır xəstəliklər yarandığından bu sahədə mütəxəssislərə böyük ehtiyac hissi duyulurdu. Belə bir şəraitdə Yunanıstanda və onun müstəmləkələrində görkəmli təbiblər meydana gəldi, tibb elmi get-gedə əsil gəlir mənbəyinə çevrilməyə və bir çoxları tərəfindən sui-istifadə edilməyə başladı. Tibb elmi öz inkişaf mərhələsini keçdiyi belə bir şəraitdə, İsa (ə)-a bu elmə oxşar mö᾽cüzə verilir. O, ağır xəstələri, anadangəlmə kor və karları sağaldır, hətta bə᾽zi hallarda Allahın izni ilə ölüləri də dirildirdi. Beləliklə, həm onun peyğəmbərliyi, həm də Allahın insanlar üzərindəki höccəti tamamlanmış olurdu.

Həzrət Məhəmməd (s)-ın dövründə isə, şe᾽r və ədəbiyyat özünün son inkişaf mərhələsinə çatmışdı. Belə bir şəraitdə Məhəmməd (s) peyğəmbərliyə tə᾽yin olunaraq, vəhy yolu ilə Qur᾽an ayələrini şe᾽r, qəsidə və yüksək sənətkarlıqla söylənilmiş söz vurğunu olan cahil ərəblərə tilavət etməyə başlayır. Beləliklə, həm onun peyğəmbərliyi sübuta yetirilir, həm də Allahın insanlar üzərindəki höccəti tamamlanmış olur. (Üsuli-kafi, 1-ci cild. Əql və cəhalət fəsli, 20-ci hədis).

Diqqət yetirmək lazımdır ki, Peyğəmbər (s)-ın Qur᾽andan başqa «şəqqul qəmər», kərtənkələni danışdırması, daşların onun qarşısında Allahı zikr etməsi və s. mö᾽cüzələri olmuşdur. Amma Qur᾽an bir neçə səbəbə görə bütün bu mö᾽cüzələrdən daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

1. Yaradılış və bir çox elmlərin sirlərindən agah olmayan ərəblər bu kimi mö᾽cüzələrə şəkk və tərəddüdlə yanaşa bilsəydilər də, şe᾽r sənətindən kifayət qədər mə᾽lumatları olduqları üçün Qur᾽anın fəsahətini heç cür inkar edə bilmirdilər. Çünki onların özləri bu elmlərə yiyələnmiş və bir çox dəyərli əsərlər yarada bilmişdilər. Amma necə olursa-olsun, özlərini Qur᾽anın qarşısında tamamilə aciz hesab edirdilər.

2. Peyğəmbər (s)-ın göstərdiyi bə᾽zi mö᾽cüzələr müəyyən zaman, məkan və şərait çərçivəsində idi və məhz bu səbəbdən də onlar müvəqqəti olmalı, zaman keçdikcə bir tarixi hadisəyə çevrilməli və ağızdan-ağıza nəql olunmalıydı. Qur᾽an isə əbədi mö᾽cüzə olaraq Məhəmməd (s)-a nazil olmuş və qiyamətə qədər qüvvədə qalacaqdır.

Biz növbəti fəsillərdə bə᾽zi şəxslər tərəfindən tərəddüd ilə yanaşılan, Peyğəmbər (s)-ın digər mö᾽cüzələrinə işarə edəcəyik.

QUR᾽AN İLAHİ MÖ᾽CÜZƏDİR

İslam və Qur᾽an tarixindən mə᾽lumatı olan hər bir insan bu həqiqəti tərəddüd etmədən qəbul edir. Həzrət Məhəmməd (s) bəşəriyyəti Qur᾽anla birliyə, qardaşlığa çağırır. Müxalif olanların e᾽tirazlarının qarşısında Qur᾽an ayələrinə istinad edir və bunun bəşər kəlamı olduğunu iddia edənlərə Qur᾽an ayələrinə oxşar bir ayə gətirmələrini tələb edirdi. O deyərdi:

Əgər dediklәriniz düzdürsә Qur᾽ana oxşar bir kitab gәtirin, gәtirәrsinizsә, mәn öhdәmә düşәn vәzifәdәn әl çәkәcәyәm. Bununla da o, hәm Allahın yer üzündәki höccәtini, hәm dә öz peyğәmbәrliyinin hәqqaniyyәtini sübuta yetirmiş olurdu.

O iddiaçıların uğursuzluqlarını görüb Qur᾽ana oxşar on surә gәtirmәlәrini tәklif etdi. Bunun da öhdәsindәn gәlә bilmәyәcәklәrini görüb, yalnız bir surә gәtirmәlәrini istәdi.

Bu mübarizә әsrlәr boyu davam etmiş vә qiyamәt gününәdәk davam edәcәkdir.

İlk baxışda şe᾽r vә әdәbiyyatın, fәsahәt vә bәlağәt elmlәrinin dәrinliklәrinә yol tapan әrәblәr üçün Qur᾽ana oxşar ikinci bir kitabın tәrtib olunması heç dә çәtin bir iş deyildi. Onlar belә bir kitab yazmaqla hәm öz adlarını әbәdi olaraq tarixdә edәr, hәm dә әrәb millәtini gәlәcәk sarsıntı vә çәtinliklәrdәn xilas edә bilәrdi.

Amma fәsahәtli әrәblәr Qur᾽an ayәlәrini tilavәt etdiklәri ilk gündәn onun ilahi mö᾽cüzә olduğunu dәrk etdilәr. Onlar artıq başa düşürdülәr ki, Qur᾽anla mübarizә aparmaq yalnız onların mәğlubiyyәti vә rüsvayçılığı ilә nәticәlәnә bilәr. Bu sәbәbdәn dә Qur᾽anın әzәmәtinin qarşısında aciz olduqlarını e᾽tiraf etdilәr.

Belәliklә, onlardan bә᾽zilәri İslamı qәbul edәrәk Mәhәmmәd (s)-a iman gәtirdi, bә᾽zilәri isә inadkarlıq edәrәk mübarizәni qılınc-qalxan ilә davam etdirmәyi hәr şeydәn üstün tutdular.

Fәsahәtli әrәblәrin Qur᾽anı ilahi mö᾽cüzә kimi qәbul etmәlәri vә onun qarşısında özlәrinin aciz olduqlarını e᾽tiraf etmәlәri, Qur᾽anın bir daha ilahi vәhy olduğunu sübuta yetirir.

BİR İRAD VӘ ÜÇ CAVAB

Bә᾽zi mә᾽lumatsız şәxslәr belә bir iddia irәli sürürlәr ki, әrәblәr o zaman Qur᾽ana oxşar kitab yazmış, amma zaman keçdikcә istifadә olunmadığından unudularaq aradan getmişdir.

Bu nәzәriyyәni üç cәhәtdәn әsassız hesab edә bilәrik:

1. Hәqiqәtәn әgәr belә bir әsәr olsaydı, şe᾽rsevәr әrәblәr ondan öz mәqsәdlәrinә nail olmaq üçün şe᾽r mәclislәrindә istifadә edәrdilәr.

Digər tərəfdən isə belə bir kitabın mövcud olduğu tarix və ədəbiyyat kitablarında qeyd olunar və nəticədə yaddaşlardan silinməzdi.

2. Qur᾽anın mübariztələblik çağırışı təkcə ərəblərə deyil, eləcə də bütün bəşəriyyətə şamil olunurdu. Çünki Qur᾽anın bu də᾽vəti ümumbəşəri xarakter daşıyırdı. Bu haqda İsra surəsinin 88-ci ayəsində deyilir:

قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَن يَأْتُواْ بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لاَ يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

«[Ya Peyğəmbərim!] De ki: Əgər insanlar və cinlər bir yerə yığışıb bu Qur᾽ana bənzər bir şey gətirmək üçün bir-birinə kömək etsələr, yenə də ona bənzərini gətirə bilməzlər.»

Tarix boyu xristianlar və İslamın digər düşmənləri bu müqəddəs ilahi dinin əzəmətini aradan aparmaq üçün milyonlarla pul xərcləmiş və saysız-hesabsız məkirli planlar tərtib edərək həyata keçirmişlər. Əgər onlar Qur᾽ana oxşar bir surə yazmış olsaydılar, İslamın məhvi uğrunda gecə-gündüz fədakarlıq göstərən şəxslər bundan səmərəli istifadə edər və öz hədəflərinə nail olardılar.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

«Onlar Allahın nurunu [İslam dinini] öz ağızları [öz iftiraları və şər sözləri] ilə söndürmək istəyirlər. Allah isə – kafirlərin xoşuna gəlməsə də – öz nurunu [dinini] tamamlayacaqdır.» (Əs-səff-8).

3. Kəlam nə qədər fəsahətli və bəlağətli olsa belə, insan bir müddət məşğul olduqda onun kimi və ya heç olmasa ona oxşar ifadələr bəyan etməyə qadir olur. Bu hamıya mə᾽lum olan ümumi bir qanundur. Qur᾽ani-Kərim isə bu ümumi qanundan istisnadır.

Belə ki, insan nə qədər çox Qur᾽an əzbərləsə, onun ayələri haqda düşünüb-daşınsa, nəhayət fəsahət və bəlağət elmlərinə dərindən yiyələnsə, bu işin qeyri-mümkünlüyünü daha yaxşı dərk etmiş olar. Deməli, e᾽tiraf etmək lazımdır ki, Qur᾽anın bəyan tərzi və onun ifadə üslubu təkrarolunmaz olub tə᾽lim olunası deyildir.

Buradan belə mə᾽lum olur ki, əgər Qur᾽an Peyğəmbər (s)-ın öz buyurduqları sözlərdən ibarət olsaydı, onda o, nəql olunmuş digər

hədis və rəvayətlərə oxşar olmalıydı. Qurʾan və hədis üslubları arasında belə bir oxşarlıq nəzərə çarpsaydı, İslam düşmənləri bunu nəzərdən qaçırmaz, onu istifadə etdikləri planlara və müsəlmanlara qarşı tərtib etdikləri mübarizə proqramına daxil edərdilər.

Bunu da nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, adətən ədəbiyyatın bir sahəsində va ya müəyyən bir janrda müvəffəqiyyət qazana bilən şəxslər, digər bölümlərdə öz məharətlərini bir o qədər də göstərə bilmirlər.

Məsələn, gözəl şeʾr ustaları nəsr yazmaqda, dastan yazanlar şeʾr sənətində, nohə yazanlar hekayə və poema yazmaqda bir o qədər də uğur qazana bilmirlər. Qurʾani-Kərimdə isə biz bunun tam əksini müşahidə edirik. Bu müqəddəs kitabda müxtəlif mövzular haqda söhbət açılmasına baxmayaraq, bir neçə ədəbi fənlərdən istifadə olunmuş və onların hamısında fəsahət və bəlağət qanunlarından ən yüksək formada istifadə olunmuşdur.

QURʾAN ƏBƏDİ MÖʾCÜZƏDİR

Bir qədər əvvəl məʾlum oldu ki, peyğəmbərləri yalnız onların göstərdikləri möʾcüzələrlə tanımaq mümkün olur. Onlar müəyyən müddət ərzində yaşadıqları üçün, göstərdikləri möʾcüzələr də məhdud və müvəqqəti olmuşdur. Möʾcüzələr müvəqqəti olsa da, Allah-taala, peyğəmbərlərin vasitəsilə öz höccətini onların üzərində tamamlamış və beləliklə möʾcüzələr nəsilbənəsil nəql olunmuşdur.

Amma belə nəzərə gəlir ki, bu möʾcüzələr içərisində əbədi olaraq öz təʾsirini qoruyub saxlayacaq bir möʾcüzəyə də ehtiyac vardır. Çünki əvvəlki peyğəmbərlərin möʾcüzələri zaman keçdikcə ya unudulur, ya da müxtəlif səbəblər üzündən müəyyən şəkk-şübhələrə məʾruz qalır. Belə bir halda, gələcək nəsillər peyğəmbərlərin möʾcüzələrindən agah olmayıb, yəqinlik hasil etməkdən məhrum olarlar. Ən başlıcası isə Allahın insanlar üzərindəki höccəti tamamlanmaz, onların üzərlərinə düşəcək vəzifələr müəyyənləşdirilməmiş qalar. Bu isə ilahi hikmətlə heç bir şəkildə uyğun gəlmir. Bu səbəbdən də əbədi peyğəmbərlik əbədi

bir mö᾽cüzə tələb edir. Çünki əbədi peyğəmbəri təsdiqləyəcək yeganə amil, onun gətirdiyi əbədi mö᾽cüzə olacaqdır. Allah-taala əbədi mö᾽cüzə olan Qur᾽anı, əbədi və sonuncu peyəmbəri (s) təsdiqləmək üçün nazil etmişdir. Onun peyğəmbərliyi keçmiş nəsillər üçün dəlil olduğu kimi, gələcək nəsillər üçün də açıq-aşkar höccət və dəlil olacaqdır.

Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik:

1. Qur᾽an, Məhəmməd (s)-ın özünün və eləcə də digər peyğəmbərlərin mö᾽cüzələrindən daha üstün və daha fəzilətlidir. Çünki Qur᾽an müəyyən dövr və şəxslər üçün deyil, əbədi olaraq bütün bəşəriyyət üçün nazil olmuşdur. Qur᾽an, mübarizə səhnəsində rəqibi olmayan, qiyamət gününədək bəşəriyyətə hakim olan əbədi ilahi qanundur.

2. O dövrün mö᾽cüzələri məhdud və müvəqqəti olduğu üçün, keçmiş şər᾽i hökm və ictimai qanunlar da qüvvədən düşmüş hesab olunur.

Qur᾽anın özünəməxsus xüsusiyyəti, onu digər peyğəmbərlərin mö᾽cüzələrindən fərqləndirir və ona xüsusi dəyər verir. O da, Qur᾽anın bəşəriyyəti xoşbəxt həyata, kamala, səadətə hidayət etməsi və onlara belə bir həyat tərzini tə᾽lim verməsidir. Bildiyimiz kimi cahiliyyət dövründə yaşayan ərəblər əxlaq normalarına yiyələnməyən, bütpərəstliyə, günahsız qanlar tökməyə adət etmiş kəslər olmuşlar. Qur᾽an belə bir inadkar qövmü, daha dəqiq desək milləti cəhalət, rəzalət və zülmətdən çıxarıb yüksək mədəniyyətə, həqiqi əxlaq və insaniyyətə qovuşdurdu. İslamın və Peyğəmbər (s)-ın şəhadət şərbətini, səhabələrinin parlaq tarixini mütaliə edən hər bir şəxs, Qur᾽anın əzəmətini və bəşəriyyətin hidayətində qoyduğu izin şahidi olacaqdır.

Ərəbistan yarımadasının o dövrdəki ictimai durumu yerli əhalini uçuruma doğru aparır və onların qarşısına zülmət pərdəsi çəkirdi. Qur᾽an bütün bəşəriyyəti, xüsusilə də cəhalət zülmündə qərq olmuş ərəbləri səadətə və xoşbəxt həyata qovuşdurdu. Bir qədər əvvəl kiçik bəhanələrlə bir-birinin qanını tökməyə hazır olan cahil ərəblər, İslamı qəbul etdikdən sonra Allah yolunda

canlarını, mallarını və hətta övladlarını qurban verməyə, Peyğəmbər (s)-ın haqq yolunda şəhadət şərbətini içməyə tələsirdilər.

Təbəri öz tarix kitabında yazır: «Müsəlmanlar Bədr döyüşünə tədarük gördükləri zaman, İslam fədailərindən biri olan Miqdad, Peyğəmbər (s)-ın yanına gəlib deyir:

Ya Rəsuləllah! Allahın sənə əmr etdiyi haqq yolunu davam etdir! Biz də son damla qanımıza qədər bu yolda sənə yardımçı olacağıq. And olsun Allaha! Biz sənə Bəni-İsrailin Musa (ə)-a «Sən öz Allahınla birgə vuruş, biz isə burada səni gözləyəcəyik!» söylədiklərini deməyəcəyik. Biz sənə deyirik: «Allahın sənə yardımçı olsun və get, düşmənlərinlə vuruş. Biz də son nəfəsimizə kimi sənə yardımçı olacaq və tutduğun haqq yolda cihad edəcəyik. And olsun səni haqq olaraq peyğəmbərliyə göndərən Allaha! Əgər bizi dəhşətli tufanlardan keçərək Həbəşistana doğru hərəkət etməyimizi əmr etsən, son mənzilədək səninlə birgə olacaq və bu yolda əlimizdən gələni əsirgəməyəcəyik.» Peyğəmbər (s) Miqdada öz təşəkkürünü bildirib onun üçün xeyir-dua etdi.»

Miqdad elm və fədakarlığı ilə şöhrət tapmış, haqqı söyləməkdən çəkinməyən və bütpərəstliklə mübarizə aparan qabaqcıl müsəlmanlardan idi. Onun kimi, Peyğəmbər (s)-ın ətrafını əhatə edən mö`minlər onlarca idi.

Qur`an, bütləri özlərinə tanrı bilən daşürəkli insanlardan olan düşmənlərə qarşı barışmaz, mö`minlərə isə mehriban olan haqsevər insanlar tərbiyə etdi. Qur`an, səksən il ərzində müsəlmanları, başqalarının səkkiz yüz il müddətində nail ola bilmədikləri qələbəyə çatdırdı.

Peyğəmbər (s)-ın səhabələrinin tarixini digər peyğəmbərlərin səhabələri ilə müqayisə etsək görərik ki, onların qısa müddət ərzində əldə etdikləri zəfər və müvəffəqiyyətlərin əsas səbəbi, müsəlmanların Qur`ana olan bağlılıqları və ondan aldıqları mə`nəvi ilham olmuşdur.

Bir anlıq həzrət İsa (ə)-ın və digər peyğəmbərlərin səhabələrinin tarixinə nəzər salaq. Onların barəsində azacıq mütaliə etməklə, həmin qövmlərin iman gətirdikləri peyğəmbərlərə qarşı nə qədər

biganə olduqlarının şahidi oluruq. Belə ki, onlar bir çox hallarda öz düşmənləri ilə birləşərək peyğəmbərləri ağır şəraitdə qoymuş, ya da onları cəmiyyətdən təcrid edərək mağaralara sığınmağa və mübarizə meydanını tərk etməyə məcbur etmişlər.

Bütün bunları nəzərə alaraq, müsəlmanların Peyğəmbər (s)-a və İslam dininə olan fədakarlıqlarını, Qur᾽anın digər mö᾽cüzələrindən biri hesab edə bilərik. Gələcək fəsillərdə biz bu barədə ətraflı söhbət açacağıq.

QUR᾽ANIN ƏQL VƏ FƏLSƏFƏ BAXIMINDAN MÖ᾽CÜZƏLƏRİ

QUR᾽AN VƏ DƏRS OXUMAMIŞ PEYĞƏMBƏR

Qur᾽ani-Kərimin bir çox ayələrində Peyğəmbərin (s) kimsədən dərs almamasına dəfələrlə işarə olunmuşdur. Peyğəmbər (s) özü də, böyüyüb boya-başa çatdığı qəbilə ilə ünsiyyətdə olarkən dəfələrlə bu həqiqəti onlara bəyan etmiş və bu haqda nazil olmuş Qur᾽an ayələrini onların qarşısında tilavət etmişdir. Onlar da hamılıqla bu həqiqəti qəbul etmiş, inkar etməyə heç bir dəlil tapa bilməmişlər.

O həzrət hətta ibtidai savad almamasına baxmayaraq, bəşəriyyətə hikmət dolu, alim və mütəfəkkirləri özünə cəlb edən, şərq və qərb filosoflarını heyran qoyan və qiyamət gününədək əbədi olaraq qalacaq ilahi vəhyi – Qur᾽anı özü ilə gətirdi.

* * *

Əgər bə᾽zi inadkar şəxslərin Peyğəmbər (s)-ın müxtəlif elm və fənlərə yiyələndiyinə dair irəli sürdükləri iddianı həqiqət olaraq qəbul etsək də belə, yenə irəli sürülən iddia cavabsız olaraq qalacaqdır. Çünki əgər Peyğəmbər (s) zəmanəsinin alim və bilicilərindən dərs alsaydı, öz də᾽vət və bəyanatlarında onların təcrübəsindən istifadə etməli idi. Amma tarixə nəzər saldıqda, biz bunun tam əksini müşahidə edirik.

Peyğəmbər (s) bütpərəstlik və xürafatla mübarizə aparır, təkallahlıq e᾽tiqadının əsasını qoyurdu. Peyğəmbərlə (s) müasir olanlar da ya bütpərəstlər, yaxud da Kitab əhli adlanan yəhudi və məsihilər idi. Peyğəmbər (s)-ın İslamın təbliğində onlardan bəhrələndiyini güman edənlər də sözsüz ki, böyük səhvə yol vermiş olurlar. Belə bir fərziyyəni yalnız o zaman qəbul etmək olardı ki, Qur᾽anın, Tövrat və İncillə mə᾽na və məfhum baxımından müəyyən bir oxşarlığı olmuş olsun. Həqiqət isə tam bunun əksinədir. Qur᾽an xürafat və yanlış e᾽tiqadlarla mübarizə aparır. Tövrat və İncilin ayələrində isə bundan savayı bir şey nəzərə çarpmayır. Qur᾽anın bəşəriyyətə təqdim etdiyi təkallahlıq,

əxlaq, elm, məʾrifət prinsipləri «ətiqeyn» (Tövrat və İncil) də bir çox hallarda nəzərə çarpan xürafat və iftiralardan uzaq və oxşarsızdır. Qurʾan tövhid və Allahtanıma prinsiplərinə xüsusi diqqət yetirir. Burada Allah-taala bütün eyb və nöqsanlardan münəzzəh tutularaq, Ona layiq olan ən gözəl sifətlərlə vəsf edilmişdir.

QURʾANDA TƏKALLAHLIQ

وَقَالُواْ اتَّخَذَ اللّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَل لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ

«[Yəhudilər, xaçpərəstlər və müşriklər] dedilər: “Allah özü üçün övlad götürmüşdür.” Allah pak və müqəddəsdir [bu sözlərin Ona heç bir aidiyyatı yoxdur, O bütün eyb və nöqsanlardan xalidir]. Bəli, göylərdə və yerdə nə varsa, hamısı Ona məxsusdur, hamısı Onun itaətindədir!» (Bəqərə 116).

وَإِلَـهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لاَّ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

«Sizin tanrınız tək olan Allahdır. Ondan başqa tanrı yoxdur. O rəhimli və mərhəmətlidir.» (Bəqərə-163).

اللّهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لاَ تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلاَ نَوْمٌ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ

«Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur [Zatı və kamal sifətləri ilə hər şeyə qadir olub bütün kainatı yaradan və idarə edən, bəndələrini dolandıran və onların işlərini yoluna qoyan] əbədi və əzəli varlıq Odur. O nə mürgü, nə də yuxu bilər. Göylərdə və yerdə nə varsa hamısı Onundur!» (Bəqərə-255).

إِنَّ اللّهَ لاَ يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الأَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَاء هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاء لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«Yerdə və göydə heç bir şey Allahdan gizli qalmaz. Anaların bətnində sizə istədiyi surəti verən Odur! O qüdrət və hikmət sahibindən başqa heç bir tanrı yoxdur!» (Ali-İmran 5-6).

ذَلِكُمُ اللّهُ رَبُّكُمْ لا إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ لاَّ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

«O Allah Rəbbinizdir! Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. Hər şeyi yaradan Odur. Buna görə də yalnız Ona itaət edin. O hər şeyə vəkildir. Gözlər Onu [görüb] dərk etməz, O, gözləri dərk edər.» (Ənʾan 102-103).

قُلْ هَلْ مِن شُرَكَآئِكُم مَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ

«De ki: Allah məxluqu yoxdan yaradır, sonra da [öldürüb yenidən] dirildir. Elə isə [haqdan] üz döndərirsiniz?» (Yunus-34).

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

«Göyləri, gördüyünüz kimi dayaqsız olaraq yüksəldən, sonra ərşi yaradıb hökmü altına alan, müəyyən vaxta [dünyanın axırına, qiyamətə] qədər [səmada] dolanan günəşi və ayı [iradəsinə] tabe edən, bütün işləri yoluna qoyan, ayələri müfəssəl izah edən məhz Allahdır. [Bütün bu dəlillərdən sonra] Rəbbinizlə qarşılaşacağınıza [qiyamət günü dirilib haqq-hesab hüzurunda duracağınıza] bəlkə inanasınız!» (Rəʾd-3).

وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

«Allah Odur. Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur. Dünyada da, axirətdə də həmd-səna Ona məxsusdur. Hökm Onundur. Siz Onun hüzuruna qaytarılacaqsınız.» (Qəsəs-70).

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاء الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«O özündən başqa heç bir tanrı olmayan, gizlini də, aşkarı da bilən Allahdır. O, rəhimli və mərhəmətlidir! [Allah dünyada bütün bəndələrinə rəhm edən, Rəhman, axirətdə isə yalnız möʾminləri bağışlayan Rəhimdir!] O özündən başqa heç bir tanrı olmayan, [bütün məxluqatın] sahibi, müqəddəs və pak olan, [bəndələrinə] əmin-amanlıq, salamatlıq bəxş edən, [peyğəmbərlərini öz köməyinə] arxayın edən, [hər şeyə] göz-qulaq olan, yenilməz qüvvət və qüdrət sahibi, [hər işdə] qalib olub hökmü keçən [bəndələrinin işini yoluna qoyan, həm də onları istədiyi hər bir şeyə məcbur etməyə qadir olan] və [hər şeyin] fövqündə olan Allahdır! Ən gözəl adlar [əsmayi hüsna] ancaq Ona məxsusdur. Göylərdə və yerdə olanların hamısı Onu təsdiq edib, şəʾninə təʾriflər deyər. O, yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir!» (Həşr 22-24)

Göründüyü kimi Allah-taala Qur᾽ani-Kərimdə ən gözəl ad və sifətlərlə vəsf edilmişdir. Belə ki, insan əqli dəlillərlə bütün bunları asanlıqla qəbul edir və ona tərəddüd etmədən iman gətirir.

Əziz oxucular! Özünüz nəticə çıxarın, kimsədən dərs almamış, həddindən artıq geri qalmış bir mühitdə yaşayan insan bu kimi ifadələri bəyan edə bilərdimi?

QUR᾽ANDA PEYĞƏMBƏRLİK

Qur᾽an keçmiş peyğəmbərlərin tarixi, mö᾽cüzələri, ismət və şəxsiyyətləri barəsində də dəyərli mə᾽lumatlar verir. Peyğəmbərlər ən gözəl xüsusiyyətlərlə vəsf və bütün mənfi xislət, adət-ən`ənələrdən uzaq bəyan edilmişdir.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَآئِثَ...

«O kəslər ki, əllərindəki Tövratda və İncildə [adını, vəsfini və əlamətlərini] yazılmış gördükləri rəsula-ümmi [heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya məkkəli] peyğəmbərə tabe olurlar. [O peyğəmbər] onlara yaxşı işlər görməyi buyurar, pis işləri qadağan edər, təmiz [pak] ne᾽mətləri halal, murdar [napak] şeyləri haram edər...» (Ə᾽raf-157).

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

«[Əksəriyyəti yazıb-oxumaq bilməyən] ümmi ərəblərə özlərindən peyğəmbər göndərən Odur. Bu peyğəmbər – əvvəllər haqq yoldan açıq-aşkar azsalar da – onlara Allahın ayələrini oxuyar, onları [günahlardan, şirk və küfr çirkabından] təmizləyər, onlara kitabı və hikməti [Qur᾽an və şəriəti] öyrədər.» (Cümə-2).

وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ

«Və həqiqətən, səni minnətsiz, tükənmək bilməyən mükafat gözləyir. Doğrudan da, sən böyük bir əxlaq sahibisən! [Böyük bir din üzərindəsən!]» (Qələm 3-4)

إِنَّ اللّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

«Allah Adəmi, Nuhu, İbrahim övladını və İmran ailəsini məxluqat [insanlar, bəşər övladı] üzərində seçilmiş [üstün] etdi.» (Ali-İmran-33).

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاء مِّمَّا تَعْبُدُونَ إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ

«Yadına sal ki, bir zaman İbrahim atasına və qövmünə demişdi: Mən sizin ibadət etdiklərinizdən [bütlərdən] tamamilə uzağam. Yalnız məni yoxdan yaradan Allahdan başqa! Şübhəsiz ki, O məni doğru yola müvəffəq edəcəkdir.» (Zuxruf 26-27).

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ

«Beləcə, İbrahimə göylərin və yerin mülkünü, səltənətini [oradakı qəribəlikləri və gözəllikləri, onların Allahın qüdrəti ilə yaranmasını] göstərdik ki, tam qənaətlə inananlardan olsun.» (Ən'am-75).

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَقَ وَيَعْقُوبَ كُلاًّ هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلاًّ فضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ

«Biz İshaqı və Yə'qubu Ona əta etdik. Onların hər birini hidayətə [peyğəmbərliyə] çatdırdıq. Bundan əvvəl Nuhu və onun nəslindən olan Davudu, Süleymanı, Əyyubu, Yusifi, Musanı və Harunu da hidayətə qovuşdurduq. Biz yaxşı işlər görənləri belə mükafatlandırırıq. Zəkəriyyanı, İsanı, İlyası da hidayətə çatdırdıq. Onlar hamısı əməli-salehlərdən idi. Biz həmçinin İsmaili, Əl-Yəsə'i, Yunusu və Lutu da hidayətə qovuşdurduq və onları [özləri ilə bir dövrdə yaşayan bütün] insanlardan üstün etdik.» (Ən'am 84-86).

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

«Biz Davud və Süleymana elm [insanlar arasında mübahisələri həll edib, ədalətli hökm çıxarmaq, quşların dilini bilmək və s.] verdik. Onlar dedilər: «Bizi öz mö'min bəndələrinin çoxundan üstün tutan Allaha həmd olsun».» (Nəml-15).

وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِّنْ الْأَخْيَارِ

«[Ya Peyğəmbər!] İsmaili, [İlyasın əmisi oğlu] Əl-Yəsə'i və Zül Kifli də xatırla! Onların hamısı seçilmiş, ən yaxşı kimsələrdir.» (Sad-48).

أُوْلَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ مِن ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَن خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا

«Bunlar Adəmin və Nuhla gəmiyə mindirdiyimiz adamların nəslindən, İbrahimin, İsmailin [Yəʾqubun] nəslindən seçilib haqq yola yönəltdiyimiz və Allahın neʾmət bəxş etdiyi peyğəmbərlərdəndir. Onlar Rəhmanın [Allahın] ayələri özlərinə oxunduğu zaman ağlayaraq səcdəyə qapanardılar.» (Məryəm-58).

QURʾANIN TÖVRAT VƏ İNCİLLƏ MÜQAYİSƏSİ

Qurʾanın təkallahlıq, ilahi sifətlər, Peyğəmbər (s)-ın əzəmət və şəxsiyyəti haqda irəli sürdüyü mülahizələri nəzərdən keçirdiniz. İndi isə Tövrat və İncilin bu haqda verdiyi məʾlumatları nəzərdən keçirməyinizi və sonra onu Qurʾanla müqayisə etməyinizi tövsiyə edirik.

Mətləbi daha da aydınlaşdırmaq üçün Əhdeyndə nəql olunmuş bir neçə rəvayəti siz əziz oxuculara təqdim edirik.

1. Tövratda Adəmlə Həvvanın Cənnətdən çıxarılmaları haqda deyilir:

«Allah-taala Adəmə Cənnətin bütün meyvələrindən yeməyə icazə vermişdi. Ona qadağan olan yalnız agahlıq, yəʾni xeyirlə-şəri tanıma ağacı idi. Allah, Adəmə vəhy edərək buyurdu: Ey Adəm! Bil ki, bu ağacın meyvəsindən yediyin gün öləcəksən. Sonra Adəmdən Həvvanı yaratdı və onlar hər ikisi lüt-üryan idilər. Çünki yaxşı ilə pisin nə olduğunu dərk etməyirdilər. Onlar Cənnətdə şad – xürrəm yaşadıqları zaman bir ilan onlara yaxınlaşıb qadağan olunmuş ağaca tərəf apardı və onları bu ağacın meyvəsindən yeməyə sövq etdi. Onları bu işə razı salmaq üçün dedi: Əgər bu ağacın meyvəsindən yeyərsinizsə, əbədi həyata qovuşacaqsınız. Allah sizi bu ağacın meyvəsindən yeməyi qadağan etməklə nəyin pis, nəyin də yaxşı olduğunu dərk etməməyinizi istəmişdir.

Adəmlə Həvva ilanın söylədiklərinə inanıb qadağan olunmuş ağacın meyvəsindən yedilər və həmin an üryan olduqlarını hiss etdilər. Utanaraq övrətlərini örtdülər. Elə bu zaman Allah Cənnətdə gəzişirdi. Adəmlə Həvva Onu görüb özlərini gizlətmək

istədilər. Allah Adəmi səsləyərək harada olduğunu soruşdu. Adəm çarəsiz qalıb cavab verdi: “Sənin səsini eşidib gizləndim. Çünki bir anda özümü üryan hiss etdim.” Allah dedi: “Üryan olduğunu necə başa düşdün? Yoxsa, sənə qadağan etdiyim meyvədənmi yemisən?” Hər şey Allaha bəlli oldu. Artıq Adəm də bizim kimi oldu. O da bundan belə yaxşı ilə pisi, gözəl ilə çirkinin nə olduğunu biləcəkdir. Belə getsə həyat ağacının meyvəsindən yeyəcək və bizim kimi əbədi yaşayacaqdır. Bu səbəbdən də Allah, Adəmi Cənnətdən qovub onunla həyat ağacı arasında böyük fasilə [məsafə] qoydu.» (Yaradılış səfəri. 2-3-cü fəsillər.)

Yenə də Tövratda deyilir: «Şeytan, deyilən həmin ilandır. O Şeytan ki, bütün dünyanı zəlalətə və uçuruma sövq edir.» (12-ci fəsil, 9-cu bölüm).

Bir anlıq diqqət yetirin, görün səmavi adlanan kitablarda elm və qüdrəti hər şeyi əhatə edən Allaha nə kimi yalan və iftiralar qoşulur. Acizlik, qorxu, yalançılıq və s. Belə ki, Allah agahlıq ağacını yalan olaraq Adəmə ölüm ağacı kimi tanıtdırmışdır. Sonra isə həyat ağacının meyvəsindən yeyib əbədi yaşamasından qorxaraq, dünyaya hökmranlıq etməkdə onunla şərik olmasın deyə, Adəmi Cənnətdən qovur. Daha sonra Allahın cism olaraq cənnətdə gəzişməsinə işarə olunur. Ən başlıca isə, Allahın Adəm və Həvvanın tutduqları işdən xəbərsiz olduğuna, yə᾿ni məxluqatın gördükləri işlərdən agah olmadığına toxunulur. Halbuki, Zatı bütün eyb və nöqsanlardan münəzzəh olan bir varlığa bu kimi sifət və xüsusiyyətləri aid etmək qeyri-mümkündür.

2. Tövrat İbrahim (ə) ilə Nəmrudun əhvalatında deyir: «İbrahim zövcəsi Saranı Nəmrudun hüzurunda bacısı kimi qələmə verdi və Sara olduqca gözəl olduğu üçün Nəmrud onu əldən vermək istəmədi. Onu özünə arvad edib İbrahimə xeyli maddi yardım etdi. Artıq İbrahimin ixtiyarında xeyli mal-qara və saysız-hesabsız xəzinələr var idi. Nəmrud, Saranın İbrahimin bacısı yox, zövcəsi olduğunu başa düşdükdə İbrahimə dedi: Nə üçün həqiqəti gizlədib, Saranı əlindən almağıma razı oldun? Sonra Nəmrud, Saranı İbrahimə qaytardı.» (Tövrat, Yaradıcılıq səfəri, 12-ci fəsil).

Buradan belə mə᾿lum olur ki, fitnə-fəsada və əxlaqsızlığa yol verən İbrahim (ə)-ın özü olmuşdur. Çünki o, Saranın zövcəsi

olduğunu danmaqla Nəmrudun onu ələ keçirməsinə əlverişli imkan yaratmışdır. Adi insanlar bu işə yol verm
ədikləri bir halda, Allahın əziz peyğəmbəri belə bir pozğunluğa yol verə bilərdimi?! Əstəğfirüllah! Allaha pənah aparırıq bu kimi yalan və iftiralardan!

3. Tövrat Lut (ə) və qızlarının əhvalatı haqda deyir: «Günlərin bir günündə Lutun böyük qızı bacısına deyir: Artıq atamız qocalıb əldən düşüb və yer üzündə bizimlə yaxınlıq edəcək kimsə qalmayıb, gəl atamızı məst edib onunla yaxınlıq edək. Beləliklə atamızın nəslini qoruyub saxlamış olarıq. həmin günün gecəsi Lutu içirdirlər, böyük qızı onunla yaxınlıq edir. İkinci gün yenə də bu iş təkrar olur və bu dəfə kiçik qızı onunla yaxınlıq edir. Beləliklə hər iki bacı atasından hamilə olur. Onların hər birinin bir oğlu olur. Böyük bacının oğlu «Mu abin» sülaləsinin banisi «Mu ab», kiçik bacının oğlu isə «Bəni-əmum» sülaləsinin banisi «Bin-əma» adı ilə şöhrət tapır.» (Tövrat, Yaradıcılıq səfəri, 19-ci fəsil).

Bu da Tövratda həzrət Lut və onun qızları haqda uydurulmuş növbəti təhqiramiz əfsanə.

4. Tövratda deyilir:

«İshaq özündən sonra peyğəmbərliyi oğlu İsuya vermək istəyirdi. Lakin Yə`qub adlı başqa bir oğlu atasının korluğundan istifadə edib qardaşının paltarını geyinir və özünü İsu kimi tanıtdırır. İshaq təmtəraqlı məclis qurub oğlunun peyğəmbərliyə tə`yin olunduğunu qeyd edir və özü də məclisə qoyulan şərablardan bir qədər içir. Sonra oğlu üçün dua edib deyir: Sən bundan sonra qardaşlarının ağası və sərvərisən. Anan və övladlarım qarşında kiçilməli və ehtiram etməlidirlər. Allah lə`nət etsin, sənə lə`nət oxuyanlara! Allah yar olsun, səni sevib yar olanlara!

İsu məclisə daxil olub, qardaşının peyğəmbərliyi ondan qəsb etdiyini başa düşür. Atasının yanına gəlib deyir: Atacan mənə də xeyir-dua et! İshaq deyir: Mən onu sənin və qardaşlarının üzərində rəhbər tə`yin etdim. Buğda və şərabla ona sərvət və qüdrət verdim. Oğul, belə olduğu bir halda mən sənə nə edə bilərəm? İsu atasından rədd cavabını eşidib uca səslə nalə etdi.» (Tövrat, Yaradıcılıq səfəri, 27-ci fəsil).

Qəribədir, peyğəmbərliyi başqa birisindən qəsb etmək olarmı? Həqiqətən Allah peyğəmbərlik məqamını hiylə və yalan işlətməklə birinin üzərindən götürüb başqa birisinin öhdəsinə qoya bilərmi? Görəsən doğrudan da Yə᾽qub, hiylə ilə atası İshaqı aldatdığı kimi, Allahı da aldada bilmiş və O da bu məqamı həqiqi sahibinə qaytara bilməmişdirmi?

Bəlkə də bu əfsanəni uyduran şəxslərin özlərini şərab məst etmiş və belə bir çirkin iş tutmağa vadar etmişdir.

Tövratda deyilir:

«Yəhda, oğlu Əirin zövcəsi Samar ilə zina edir və ondan Faris və Zari adda iki oğlu olur.» (Tövrat - Yaradıcılıq səfəri, 38-ci fəsil).

Başqa bir tərəfdən isə Məttanın İncilində Yəsu Məsihin şəcərənaməsi geniş şəkildə verilir və orada həzrət Məsih, Süleyman və onun atası Davudun öz oğlunun arvadı ilə qeyri-qanuni cinsi əlaqədən dünyaya gələn Faresdən olmaları bildirilir.

Əstəğfirullah! Əgər peyğəmbərlər zinadan, özü də məhrəmlə edilən zinadan dünyaya gəlmiş olsalar, daha hansı müqəddəslikdən danışmaq olar?!

Amma nədənsə Tövratı tə᾽lif və sonralar təhrif edən şəxslər Allah peyğəmbərlərinə iftira yaxmağı özlərinə adi peşə seçmişlər.

6. Tövratda deyilir:

«Davud, qabaqcıl sərkərdəsi Uryaya adlı imanlı bir şəxsin zövcəsi ilə zina edir. Uryayın zövcəsi bu yaxınlıqdan sonra hamilə olur. Davud rüsvay olacağından qorxub müxtəlif tədbirlərə əl atır. Bir gün o, Uryaya əmr edir ki, evə gedib öz zövcəsi ilə yaxınlıq etsin. Amma Uryay bundan imtina edərək deyir: Heç rəvadırmı ki, ağam Yuab və onun havadarları səhrada aclıqdan-susuzluqdan əziyyət çəksin, mən də gedim öz zövcəmlə yaxınlıq edim?! Yox! Heç vaxt! And olsun əziz canına, mən bu işə heç vaxt razı olmaram.

Davud bunun da bir nəticə vermədiyini gördükdə, Uryayı yanında saxlayıb yedirdib içirir. Onu məst etdikdən sonra Yuaba belə bir məktub yazır: "Uryayı ağır döyüşə göndər. Onu düşmənlə qarşı-qarşıya qoy ki, döyüşüb həlak olsun."

Yuab da Davudun göstərişinə əməl edir. Uryay döyüşdə həlak olduqdan sonra, Davuda bu haqda xəbər verir. Davud Uryayın zövcəsini öz evinə aparır və əzadarlıq günləri başa çatdıqdan sonra onunla rəsmi ailə qurur.» (Şemuel – kitab 2, 11-12-ci fəsillər).

Məttanın İncilində də deyilir ki, «Süleyman peyğəmbər və Davud (ə)-ın oğlu həmin qadından dünyaya gəlmişlər.»

Azacıq da olsa, qeyrət hissi olan bir şəxsə bu işi aid etmək mümkün olmadığı bir halda, ismət və şəxsiyyətilə hamıdan fərqlənən Allah peyğəmbərlərinə belə bir çirkin və nalayiq işi aid etmək olarmı?

Şəxsi rəʾylər əsasında yazılmış İncillərdə başqa bir nöqsan nəzərə çarpır. O da həm Süleyman (ə)-ın, həm də həzrət Məsihin Davud (ə)-ın oğlu olmasıdır. Necə ki, Lukanın İncilində deyilir: «Məsih, atası Davudun taxtında oturardı...» Maraqlıdır, görəsən Davud (ə)-ın oğlu, həzrət Məsih olmuşdur, ya Süleyman? Yoxsa onlar iki doğma qardaş olmuşlar?!

7. Tövratda deyilir:

«Süleyman peyğəmbərin yeddi yüz azad, üç yüz də kəniz qadını var idi. Qadınlar onu bütlərə ibadət etməyə sövq edirdilər. Süleyman onların hiyləsinə uyub Sədunilərin pərəstiş etdikləri Əşturət və Əmunilərin pərəstiş etdikləri Məlkum bütünə ibadət etməyə başladı. Allah-taala onun bu xoşagəlməz işindən qəzəblənib deyir: İxtiyarında olan bu padşahlıq və səltənəti səndən geri alıb kölələrindən birinə verəcəyəm.» (Padşahlar - birinci kitab, 11-ci fəsil).

Yenə Tövratda deyilir:

«Süleyman peyğəmbər Səydanilər pərəstiş etdikləri Əşturət, Muabilərin pərəstiş etdikləri Kəmuş və Əmunilərin pərəstiş etdikləri Məlkum bütləri üçün böyük və gözəl bütxanalar düzəltdirmişdir. Yuşanın padşahı bütxanaları nəcislə murdarlayıb bütləri sındırır.» (Padşahlar - ikinci kitab, 23-cü fəsil).

Müəllif: Əqli yolla peyğəmbərlərin məʾsum və günahsız olduqları sübuta yetsə də, bir anlıq onların məʾsum olmadıqlarını fərz edək. Bəs, bəşəriyyəti təkallahlığa dəʾvət edən ilahi peyğəmbərin bütlər üçün ibadətgah tikməsini necə, qəbul etmək

olarmı? Bu haqda yetgin nəticəyə gəlməyi əql və düşüncə sahiblərinin öz üzərinə qoyuruq!!

8. Huşənin kitabında deyilir: «Allahın Huşəyə etdiyi ilk xitab bu olmuşdur:

Get özün üçün zinakar qadın və zinazadə övladlar seç. Çünki yaşadığın dünya zinakar Allah tərəfindən yaradılmışdır. Huşə, Bəyimin qızı Göhər ilə zina etdi və ondan iki oğlu və bir qızı oldu.»

Yenə də həmin kitabda deyilir: «Allah Bəni-israili sevdiyi kimi, sən də ərli və zinakar qadını sev.»

Öz insafınızla qəzavət edin, Allah bəşəriyyətə nümunə olaraq göndərmiş olduğu bir şəxsi zinakarlığa vadar edə bilərmi?

Yazıçının təklif etdiyi mətləbin qəbahətini dərk etməməsinə təəccüb etməmək olar. Lakin insanda təəccüb doğuran şey ziyalı təbəqələrin Tövrata səmavi kitab kimi iman gətirmələri və bir çox hallarda mö᾽təbər mənbə kimi ona istinad etmələridir!!

Bəli! Təqlid dəyişilməz bir adətdir. İnsanın kor-koranə təqliddən yaxa qurtarması və özünü bütün asılılıq və tabeçilikdən azad etməsi olduqca çətin məsələdir.

9. İncildə deyilir:

«Günlərin bir günündə Məsih camaata nəsihətamiz xütbə oxuyurdu. Anası və qardaşları isə onu eşikdə gözləyirdilər. Orada olanlardan biri həzrət Məsihə müraciət edərək deyir: Anan və qardaşların səni eşikdə gözləyirlər. Onların sənə sözləri vardır. Məsih dedi: Anam kimdir, qardaşım kimdir? Sonra əli ilə şagirdlərinə işarə edərək dedi: Bunlar mənim anam və qardaşlarımdır. Mənim həqiqi anam və qardaşlarım o kəslərdir ki, göylərdə deyilənlərə qulaq asmış və ona iman gətirmiş olsunlar.» (Huşənin kitabı, 3-cü fəsil).

Əziz oxucular! Bir anlıq sözlərdəki səxavətə diqqət yetirin, görün şagirdlərini hamıdan üstün tutan Məsih, doğma anasını özündən uzaqlaşdıraraq onun müqəddəsliyinə xələl gətirəcək ifadələr işlədir. Halbuki, o özü başqa bir yerdə şagirdləri haqda bu sözləri demişdir. «Onlar hələ də iman gətirməmişlər.» (Markos, 4-cü fəsil).

«Onların qəlblərində xaş-xaş dənəsi qədər də iman yoxdur.» (Mətta, 17-ci fəsil).

Mətta, kitabının 26-cı fəslində həzrət Məsih (ə)-ın şagirdləri haqda bu sözləri deyir: «Yəhudilər Məsihə həmlə edəcəkləri gün şagirdlərindən onu qorumalarını istəmişdi. Amma onlardan heç biri Məsih (ə)-ın dediklərinə qulaq asmayır. Məsih (ə), yəhudilərin əlinə düşdüyü zaman onu tərk edən ilk şəxslər məhz şagirdləri oldu.»

Bu, Məsih (ə)-ın şagirdləri haqda İncildə nəql olunmuş nümunələrdən biri idi.

10. Yuhənnanın İncilində deyilir:

«Günlərin bir günündə Məsih toy məclisində iştirak edir. Orada şərab qurtardıqda mö`cüzə yolu ilə altı kuzə şərab düzəldir.»

Mətta, Məsih (ə)-ın şərab içməsi haqda yazır: «Məsih bə`zən şərab içməkdə həddi aşardı.»

Əstəğfirullah! Allaha pənah aparırıq müqəddəs peyğəmbərlərə vurulan böhtan və iftiralardan. O ki, qaldı şərabın haramlığına, istər Tövratda, istərsə də İncildə şərabın haram olması haqda kifayət qədər ayə və fəsillər vardır.

Belə ki, Tövratda Allah-taala Haruna etdiyi xitabələrin birində buyurur: ***«İctimaiyyət içinə daxil olduqdan sonra ömrünüzün son gününədək şərab için.»***

Qəribədir, görəsən Tövratda və İncildə şərabın haramlığı haqda kifayət qədər dəlil və sübutlar olduğu bir halda, həzrət Məsihi şərabxorluqda günahlandırmaq hansı məqsəd daşıyır?

NƏTİCƏ

«Əhdeyn»dəki xürafatlarla az da olsa tanış oldunuz. Göründüyü kimi peyğəmbərlərə və Allaha yaxılan iftiralar əql və məntiqlə tam ziddiyyət təşkil edir. Biz bütün nümunələri siz əziz oxucuların ixtiyarına qoyuruq. Diqqətlə mütaliə etdikdən sonra, vicdan və ədalətlə yetgin nəticəyə gəlib hökm çıxarın. Deyin görək, həzrət Məhəmmədin (s) bəşəriyyət üçün əbədi olaraq gətirdiyi hikmətlə dolu və heç bir nöqsana yol verilməyən Qur`an, xürafat əsasında yazılan Tövrat və İncildən götürülə bilərdimi?

Digər tərəfdən, bütün xürafat, yalan və iftiraları nəzərə alaraq, “Əhdeyni” həqiqi səmavi kitab və ilahi vəhy adlandırmaq olarmı?

QURʾANIN UYĞUNLUQ EʾCAZI

Qurʾanın bir neçə möʾcüzəvi xüsusiyyətləri haqda söhbət açdıq və bir qədər əvvəl, əql və fəlsəfi eʾcazına da müxtəsər işarə etdik. Haqqında söhbət açmaq istədiyimiz mövzu, Qurʾanın həmahəng və uyğunluq eʾcazıdır. Yəʾni, Qurʾan ayələrində azacıq da olsun ixtilaf və tərtib baxımından nöqsan nəzərə çarpmayır.

Hər bir normal insan əldə etdiyi həyati təcrübələrdən belə bir qənaətə gəlməlidir ki, yalan və iftira əsasında qurulan qanun və nizamnamələr çox keçmədən öz eʾtibarını itirib aradan getməlidir. O ki, qaldı eʾtiqadi və əxlaqi məsələlərə, burada bu məsələ daha qabarıq nəzərə çarpır. Yalançı şəxslər nə qədər səʾy etsələr də, öz ifadələrində ziddiyyət və nöqsanlara yol verməlidir. Necə deyərlər, «yalançının yaddaşı az olar».

Amma Qurʾani-Kərim, insanların həyatına daxil olmaqla onların ictimai, siyasi, dini və s. məsələlərinə toxunmuş, azacıq da olsun nöqsan və çatışmazlıqlara yol verməmişdir.

Allah-taala peyğəmbərlik, siyasət, ictimaiyyət, şəhər və ölkələrin idarəetmə üsulları, əxlaq və s. qanunlar haqda ətraflı mülahizələr aparmışdır. Burada astronomiya, tarix, müharibə və sülh qanun-qaydalarına ümumi şəkildə olsa da, toxunulur. Mələk və insanlar, heyvanlar, yağış, külək, bitkilər aləmi və bu kimi yer və səmavi varlıqlar haqda da maraqlı məʾlumatlar verilir. Bütün bunlarla yanaşı, Qurʾanda, qiyamətin qorxunc səhnəsi, insanların məhşərdəki sorğu-sualı da öz əksini tapmış və qeyd etdiyimiz kimi, mövzu və qanunların heç birində ziddiyyət, nöqsan və çatışmazlıqlara yol verilməmişdir.

Qurʾan bəʾzən bir mövzu ətrafında iki dəfə və ya daha artıq söhbət açır, amma buna baxmayaraq onların heç birində çatışmazlıq nəzərə çarpmayır. Məsələn, götürək Musa (ə)-ın əhvalatını. Biz Qurʾanda bu əhvalatla dəfələrlə qarşılaşsaq da, onların heç birində nöqsan və ziddiyyətlərlə qarşılaşmırıq.

Növbəti ayə özündən əvvəlki ayələri təsdiqləyir və onu daha da təkmilləşdirir.

Qur᾽anın 23 il ərzində müxtəlif hadisə və münasibətlər əsasında nazil olduğunu nəzərə aldıqda, onun həqiqətən ilahi vəhy və insanın elm və qüdrətindən xaric olduğunu görürük. Qur᾽anın 23 il ərzində nazil olmasını yaranmış ictimai, siyasi, dini şərait tələb edirdi. Bu müqəddəs kitab, ayə-ayə nazil olmasına baxmayaraq, öz həmahəngliyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu da Qur᾽anın mö᾽cüzəvi xüsusiyyətlərindən biridir.

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا

«Onlar Qur᾽an barəsində [onun Allah kəlamı olması haqda] düşünməzlərmi? Əgər o, Allahdan qeyrisi tərəfindən olsaydı, əlbəttə onda çoxlu ziddiyyət [ixtilaf, uyğunsuzluq] tapardılar.»

Bu mübarək ayə insanı daxili və fitri mətləblərə də᾽vət edir. O da bundan ibarətdir ki, insan irəli sürdüyü iddia və söylədiyi ifadələrdə yalan və iftiraya əsaslanarsa, gec-tez söylədiyi ifadələrdə ziddiyyət və nöqsan yaranacaqdır. Lakin biz, Qur᾽anda bu kimi çatışmazlıqlarla qarşılaşmırıq.

Qur᾽anın nöqsan və çatışmamazlığını sübuta yetirmək üçün heç bir təsdiq və dəlilə ehtiyac duyulmayır. Bu həqiqəti hətta, o dövrün cahil ərəbləri də dərk edirdi. Fəsahət və bəlağət alimləri, görkəmli şe᾽r ustaları, ədəbiyyatşünaslar dəfələrlə bu mətləbə toxunmuş, Qur᾽anın əbədi və ilahi mö᾽cüzə olduğunu e᾽tiraf etmişlər.

Bir anlıq Vəlid ibni Müğeyrənin söylədiklərinə diqqət yetirin. Əbu Cəhl ondan Qur᾽an barəsində öz nəzərini bildirməsini istədikdə, bu sözləri demişdir:

«Mən Qur᾽an barəsində nə deyə bilərəm? And olsun Allaha! Sizin içərinizdə, məndən çox ərəb şe᾽r və qəsidələrini bilən yoxdur. Şe᾽rin sirlərində, fəsahət və bəlağət elminin dərinliklərində, rəcəz şe᾽rlərində məndən bilikliniz yoxdur. Mən şe᾽rin bütün növlərinə, hətta cinlərin şe᾽rlərinə belə agaham. Amma and olsun Allaha! Məhəmmədin söylədikləri bunların heç birinə bənzəməyir. Bəli! Məhəmmədin söylədiklərində özünəməxsus şirinlik vardır. Onun söylədiklərindən daha şirin və

daha mə᾽nalı bir şey söyləmək mümkün deyildir. Məhəmmədin hər bir sözü, hər sözdən daha üstün və təsəvvür olunmazdır.

Əbu Cəhl dedi: And olsun Allaha! Əgər onun əleyhinə bir söz deməsən, qəbilə üzvləri səndən razı qalmayacaqdır.

Vəlid dedi: Elə isə bir qədər səbir edin, bir şey fikirləşim. Bir qədər fikirləşdikdən sonra dedi: Qur᾽an, Məhəmmədin sehrkarlardan öyrəndiyi sehrdir.» (Təfsiri Təbəri, 29/98).

Başqa bir yerdə Vəlidin verdiyi cavab bir qədər fərqli olaraq nəql olunur: «And olsun Allaha! Məhəmmədin söylədikləri nə insan sözüdür, nə də cin. Dediyi sözlərin özünəməxsus şirinliyi vardır. Heç kimsə bu vaxta qədər bu sözləri deməmiş və deməyə də qadir deyildir. İstifadə etdiyi hər bir ifadədə yenilik və cazibəlik hiss olunur.»

Əgər səmavi kitab adlanan Tövrat və İncili diqqətlə araşdırsanız, haqq və batili olduğu kimi dərk edib həqiqətə nail olacaqsınız.

İndi isə İncildəki bir neçə ziddiyyətli ayələrə diqqət yetirin:

1. Lukanın İncilində deyilir:

Məsih (ə) dedi:

«Mənimlə olmayanlar mənə müxalif olanlardır.» (Mətta, 12-ci fəsil. Luka, 11-ci fəsil).

Amma başqa bir yerdə (yenə də İncildə) oxuyuruq: «Bizimlə müxalif olmayanlar bizimlədirlər.» (Markos və Luka, 9-cu fəsil).

2. İncildə deyilir: «Məsih (ə)-ı saleh müəllim adlandırdıqda e᾽tiraz edərək dedi: Saleh?! Allahdan başqa kimsə saleh deyildir.» (Mətta, 19-cu fəsil. Markos, 10-cu fəsil).

Amma başqa bir yerdə bunun tam əksilə rastlaşırıq. «Mənəm saleh gözətçi. Sonra dedi: Saleh gözətçi mən özüməm.» (Yuhənna, 10-cu fəsil).

3. Məttanın İncilində deyilir:

«Həzrət Məsih ilə dar ağacına asılan oğruların hər ikisi onu danlayır, təhqiramiz sözlər deyirdilər.» (Mətta, 27-ci fəsil).

Başqa bir İncildə isə bunun tam əksi deyilir: «Oğrulardan biri Məsihə dedi: Əgər həqiqətən Məsihsənsə (Allah peyğəmbərisənsə), həm özünü, həm də bizi bu bəladan qurtar.

Başqa birisi dedi: Məsihi danlamaqla Allahın əzabından qorxmursanmı?» (Luka, 5-ci fəsil).

4. Yuhənnanın İncilində deyilir:

«Əgər mən öz xeyrimə şəhadət verirəmsə, şəhadətim heç də düzgün olmayacaqdır.» (Yuhənna, 5-ci fəsil).

Amma həmin İncildə (başqa bir fəsildə) deyilir:

«İsa dedi: Əgər mən şəhadət verərəmsə, şəhadətim tamamilə düzgün olacaqdır.» (Yuhənna, 8-ci fəsil).

Bunlar həcm baxımından bir o qədər də böyük olmayan İncildən, bir-biri ilə fərqli və ziddiyyətli nümunələr idi. Amma nə qədər az olsa da, həqiqətsevər insanlara həqiqəti bilmək üçün kifayət qədər dəlil və sübut ola bilər.

QUR᾽ANIN QANUNVERİCİLİK BAXIMINDAN E᾽CAZI

QUR᾽ANDAN ƏVVƏLKİ DÖVRLƏR

Bu bir həqiqətdir ki, aləmi öz nuru ilə işıqlandıran İslam dini, zühur etməzdən əvvəl bir çox millətlər, xüsusilə cahil ərəblər zülmət və qorxunc həyat tərzi keçirirdi. Savadsızlıq, əxlaqsızlıq, ictimai pozğunluq hakim olan bir cəmiyyətdə elm öyrənmək ərəblər üçün böyük rüsvayçılıq, qan töküb ticarət karvanlarını qarət etmək isə mərdanəlik hesab olunurdu.

İslamdan əvvəl onlar özlərinin qorxunc və xurafi adət-ən᾽ənələrindən böyük bəhrələr aparırdılar. Cahil ərəblərin, vahid əqidə adı altında bir yerə toplayacaq nə dini, nə də ictimai qanun çərçivəsində vəhdət yaradacaq qanunları var idi. Ata-babalarının adət-ən᾽ənələri onları heyran edir və onu davam etdirməyi özləri üçün böyük fəxr bilirdilər. Bütpərəstlik cahil ərəblər arasında ən çox yayılmış ayinlərdən biri hesab olunurdu. Onlar öz əlləri ilə yonduqları bütlərə pərəstiş edir və onları şəfaətverici vasitə kimi müqəddəsləşdirirdilər.

Ata-analarından onlara irs olaraq qalan var-dövlət və qarət yolu ilə əldə etdikləri mallar, onlar arasında püşk atma yolu ilə bölünürdü. Hər şeydən çox, geniş yayılmış qumarbazlıq əksəriyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanır, hətta bunu özlərinə böyük iftixar hesab edirdilər. Adət şəklini almış ən çikrin işlərdən biri də, atalarının zövcələri ilə evlənmələri, ondan da dəhşətlisi isə qız uşaqlarını diri-diri torpağa basdırmaları olmuşdur.

QUR᾽AN ƏSRİ

Ərəbistan yarımadasının İslamdan əvvəlki ictimai vəziyyəti ilə az da olsa tanış oldunuz. Cəhalət və hərc-mərclik baş alıb getdiyi bir halda, orada parlaq İslam günəşi doğdu. Cəhalətdə qərq olmuş qaranlıq ürəklər, İslam nuru ilə işıqlandı.

Təkallahlıq, bütpərəstliyin cəhalət və fəsadını elm və əxlaqla, illər boyu davam edən qəbiləvi düşmənçiliklərini isə dostluq və

məhəbbətlə əvəz etdi. Qarətçi və pərakəndə ərəb qəbilələri təqvalı vahid müsəlman ümmətinə çevrildi. Belə ki, iqtidarda olduqları illər ərzində elm, mədəniyyət, insaniyyət və sivilizasiyanın ən yüksək mərhələlərinə nail olaraq, fəth etdikləri ölkələrdə də bunların yayılmasında böyük nailiyyətlər əldə etdilər. Həmin dövrdə elm, mədəniyyət və tərəqqi artıq İslam bayrağı altında dalğalanırdı.Görkəmli fransız elm xadimi Durus bu haqda deyir:

«Müsəlmanların peyğəmbəri olan Məhəmməd, özünün səmavi tə᾽limlərini pərakəndə ərəb qəbilələri arasında asanlıqla yayaraq onların vəhdət və birliyinə nail oldu. O öz hakimiyyətini İspaniyadan Hind yarımadasınadək yayaraq sivilizasiya və tərəqqi bayrağını bu ölkələrdə ucalda bildi. O böyük insan, Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, bir zaman Ərəbistan yarımadasında dərin islahatlar apara bildi.

Orta əsrlərdə elm və mədəniyyətə yiyələnən yeganə millət var idisə, o da cəhalət pərdəsini kənara çəkmiş və onu elm və mədəniyyətlə əvəz etmiş ərəb milləti idi.» (Sifvətul ürfan. Məhəmməd Fərid Vəcdi-119).

Deməк, ərəblər qazandıqları bütün zəfər və nailiyyətləri, müqəddəs İslam dinini qəbul etmək və səmavi bir kitab kimi Qur᾽ana iman gətirmələri ilə əldə etmişlər. O Qur᾽an ki, bütün qanun nizamnamələri məntiq və əql əsasında qoyulmuşdur. Qur᾽an özünəməxsus bəyanetmə üslubu ilə digər səmavi kitablardan fərqli və müqayisəolunmaz dərəcədə üstündür. Bu halda biz bunu, Qur᾽anın başqa bir mö᾽cüzəvi xüsusiyyətlərindən biri kimi qəbul edə bilərik.

QUR᾽ANDA BƏRABƏRLİK

Qur᾽anın digər mö᾽cüzəvi xüsusiyyətlərindən biri də qanunvericilik və əxlaq prinsiplərində tutduğu orta mövqe və ədalətdir. Belə ki, bu müqəddəs kitabda qanunvericilikdə ifrat və təfritə varmadan orta mövqe tutulmuşdur. Qur᾽an ədalət və bərabərliyə diqqət yetirir və bu iki xüsusiyyət üzərində qurulan bütün işləri insanlar üçün zəruri hesab edir. Və eyni zamanda onların dilindən, Allah-taaladan bütün işlərin ifrat və təfritə yol vermədən həyata keçirməsini diləmələrini bəyan edir.

اهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ

«Bizi doğru yola yönəlt.» (Fatihə-5).

Qur'anın digər ayələrində də insanların bütün işlərdə orta mövqe tutmaları (ifrat və təfritə yol verməmələri) tövsiyə olunur.

إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ

«Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı və insanlar arasında hökm etdiyiniz zaman ədalətlə hökm etmənizi əmr edir.» (Nisa-58).

اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى

"Ədalətli olun. Bu, təqvaya daha yaxındır." (Maidə-8).

وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى

«Söz söylədiyiniz zaman [lehinə və ya əleyhinə danışdığınız adam] qohumunuz olsa belə, ədalətli olun» (Ən'am-152).

إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

«Həqiqətən, Allah [Qur'anda insanlara] ədalətli olmağı, yaxşılıq etməyi, qohumlara [haqqını] verməyi [kasıb qohum-əqrabaya şəriətin vacib bildiyi tərzdə əl tutmağı] buyurar, zina etməyi, pis işlər görməyi və zülm etməyi isə qadağan edər. Allah sizə, bəlkə düşünüb ibrət alasınız deyə, belə öyüd-nəsihət verir!» (Nəhl-90).

Qur'an həyatın bütün sahələrində ədaləti hər şeydən üstün tutur və müsəlmanlara da daim bu me'yara əsaslanmağı tövsiyə edir. Onlardan bir neçəsi haqda söhbətə başlayırıq.

1. SƏRVƏT VƏ MÜLKİYYƏT

Qur'an insanın orta həyat səviyyəsində yaşamasını, israfa yol verməyib, imkansızlara qarşı xəsis olmamasını tövsiyə edir. Qur'anın bir çox ayələrində insanların xəsislik və paxıllıqdan uzaq olmaları əmr olunur:

وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُواْ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

«Allah tərəfindən bəxş olunmuş mal-dövləti sərf etməyə xəsislik edənlər, heç də bunu özləri üçün xeyirli hesab etməsinlər. Xeyr, bu

onlar üçün zərərlidir. Onların xəsislik etdikləri şey qiyamət günü boyunlarına dolanacaqdır. Göylərin və yerin mirası Allaha məxsusdur. Allah hər bir əməlinizdən xəbərdardır.» (Ali-İmran-180).

Eyni zamanda insanların israfdan çəkinərək bir qədər əliaçıq olmaları tövsiyə olunur.

وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

«İsraf etməyin. Allah israf edənləri sevməz!» (Ən᾿am-141).

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

«Həqiqətən, [malını əbəs yerə] sağa-sola səpələyənlər Şeytanın qardaşlarıdır.» (İsra-27).

وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

«Nə əldən çox bərk ol, nə də əlini tamamilə açıb israfçılıq et. Yoxsa həm qınanarsan, həm də peşman olarsan.» (İsra-29).

2. İNTİQAM VƏ ƏFV ETMƏKDƏ ƏDALƏT

Qur᾿an insanı həyatın acılı-şirinli günlərinə adət etməyə, qarşısına çıxan bəla və müsibətlərdə səbirli olmağı tövsiyə edir. Səbir edənlərin böyük ne᾿mətlərlə mükafatlandırılacaqlarına bəşarət verir:

إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ

«Yalnız [dünyada Allah yolunda çətinliklərə] səbir edənlərə [axirətdə] saysız-hesabsız mükafat veriləcəkdir.» (Zumər-10).

وَاللّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

«Allah səbir edənləri sevər.» (Ali-İmran-146).

Amma bu heç də o demək deyildir ki, Qur᾿an insanları zülmə qarşı mübarizə aparmaqdan çəkindirir və onların zülmə tabe olmalarını tövsiyə edir. Xeyr! Qur᾿an məzlumlara, öz haqlarını tələb etmək lazım gələrsə, mübarizəyə belə qoşulmasını əmr edir. Bəqərə surəsinin 194-cü ayəsində bu haqda deyilir:

فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ

«Sizə qarşı həddini aşanlarla siz də həmin ölçüdə rəftar edin [cavab verin].»

* * *

Qur᾽an, qətlə yetirilmiş şəxsin sahibinə həddi aşmadan (yə᾽ni daha ağır əzab növlərindən istifadə etmədən) qisas almaq ixtiyarı vermişdir.

وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاَّ بِالحَقِّ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلاَ يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

«Haqsız yerə öldürülən məzlum bir şəxsin sahibinə [və ya varisinə qatil barəsində] bir ixtiyar verdikdə [istəsə qatildən qisas alar, istəsə bağışlayar və ya qanbahası tələb edər]. Lakin, o da qətl etməkdə ifrata varmasın [qisas almalı olsa, yalnız qatili öldürməklə kifayətlənsin.» (İsra-33).

3. MADDİ VƏ MƏ᾽NƏVİ İŞLƏRDƏ ƏDALƏT

Qur᾽anın qanunvericilik prinsipləri ədalət üzərində qurulduğu üçün, onda dünya və axirət qanunları arasında müəyyən oxşarlıq vardır. Qur᾽an, Tövratda olduğu kimi yalnız insanların maddi həyatlarına diqqət yetirərək axirət dünyasını onların zehnindən silməmişdir. Belə ki, xeyirxah işlər görən şəxslərin mükafatını, məhz dünyəvi var-dövlətdə və başqalarının üzərində hakimiyyətdə görür. Və eyni zamanda İncildə olduğu kimi, yalnız axirətə qapılaraq dünyəvi həyatdan əl çəkməyi kimsəyə tövsiyə etməyir.

Qur᾽an həm insanları axirət dünyasına sövq edir, həm də dünyəvi halal ləzzətlərdən zövq almağı tövsiyə edir.

وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَمَن يَعْصِ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُّهِينٌ

«Hər kəs Allaha və peyğəmbərinə itaət edərsə, Allah onu ağacların altında çaylar axan cənnətlərə əbədi olaraq daxil edər ki, bu da [mö᾽minlər üçün] böyük uğur və qurtuluşdur! Hər kəs Allaha və peyğəmbərinə itaət etməyib Onun sərhədlərini aşarsa, Allah da onu həmişəlik Cəhənnəmə daxil edər. Onu rüsvayedici əzab gözləyir. (Nisa 13-14).

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

«Kim [dünyada] zərrə qədər yaxşı iş görmüşdürsə, onun xeyirini görəcəkdir [mükafatlanacaqdır]. Kim zərrə qədər pis iş

görmüşdürsə, onun zərərini görəcəkdir [cəzasnı çəkəcəkdir].» (Zilzal 7-8).

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

«Allahın sənə verdiyindən özünə axirət qazan [malını Allah yolunda sərft et]. Dünyadakı nəsibini də unutma.» (Qəsəs-77).

Qur᾿anın bir çox ayələrində elm və təqvaya tövsiyə olunmaqla yanaşı, dünyəvi halal ne᾿mətlərdən səmərəli istifadə etməyə də xüsusi diqqət yetirilir.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّهِ الَّتِيَ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالْطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

«[Ya Məhəmməd!] De ki, Allahın öz bəndələri üçün yaratdığı zinət və təmiz [halal] ruziləri onlara kim haram buyurmuşdur?» (Ə᾿raf-32).

* * *

Qeyd etdiyimiz kimi, Qur᾿an insanların dünyəvi həyatları ilə yanaşı axirət dünyasının mə᾿nəvi məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirir. Bütün bunlarla yanaşı, insan yaradılış dünyasında mövcud olan varlıqlara və vücudunun əsrarəngiz sirlərinə yol tapmasına sövq olunur. Burada tək insanla Allah arasında olan rabitəyə deyil, onların bir-biri ilə ünsiyyətdə olma və qarşılıqlı həmkarlıq və ehtiram prinsiplərinə də diqqət yetirilir.

4. İQTİSADİYYATDA ƏDALƏT

Qur᾿ani-Kərimdə qanuni alqı-satqı və digər müamilə üsulları halal, sələm, çəkidə və digər ölçü vahidlərində edilən kələkbazlıqlar isə haram buyurulmuşdur.

اَحَلَّ اللّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

«Allah, alış-verişi halal, sələm almağı isə haram [qadağan] etmişdir.» (Bəqərə-275).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَوْفُواْ بِالْعُقُودِ

«Ey iman gətirənlər! Əhdlərə sadiq olun!» (Maidə-1).

5. HƏYAT YOLDAŞINI SEÇMƏKDƏ ƏDALƏT

Bəşəriyyətin yer üzündə çoxalaraq qalmasının yeganə amili varsa, o da evlənmək və ailə qurmaqdır. Bu səbəbdən də Allah-

taala insanlara müəyyən olunmuş qanunlar çərçivəsində evlənmə əmrini vermişdir.

وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِن يَكُونُوا فُقَرَاء يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

«[Ey möʾminlər!] Aranızda olan subay kişiləri və ərsiz qadınları, əməli-saleh [yaxud evlənməyə qabil] kölə və cariyələrinizi evləndirin. Əgər yoxsuldurlarsa, Allah öz lütfü ilə onları dövlətli edər. Allah [lütf, mərhəməti] geniş olan və [hər şeyi] biləndir!» (Nur-32).

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تُقْسِطُواْ فِي الْيَتَامَى فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء مَثْنَى وَثُلاَثَ وَرُبَاعَ

"Əgər yetim qızlarla [evlənəcəyiniz təqdirdə] ədalətlə rəftar edə biləcəyinizdən qorxarsınızsa, o zaman sizə halal olan başqa qadınlardan iki, üç və dörd nəfər ilə nikah bağlayın.» (Nisa-3).

6. RƏFTAR VƏ ÜNSİYYƏTDƏ ƏDALƏT

Qurʾan, insanı həyat yoldaşı ilə xoş rəftar etməyə, onun maddi-məʾnəvi ehtiyaclarını ödəməyə və digər müsəlmanlarla, xüsusilə ata-ana, yaxın qohumlarla da gözəl rəftar etməyə dəʾvət edir. Başqalarına qarşı yaxşı rəftar etmək və səmimi ünsiyyətdə olmaq yalnız müsəlmanlara deyil, eləcə də bütün bəşəriyyətə vacib olan məsələlərdəndir.

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

«Onlarla [qadınlarınızla] gözəl [Allah buyurduğu kimi] rəftar edin.» (Nisa-19).

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

«Kişilərin qadınlar üzərində şəriətə görə hüquqları olduğu kimi, qadınların da onlar [kişilər] üzərində hüquqları vardır.» (Bəqərə-228).

وَاعْبُدُواْ اللّهَ وَلاَ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالاً فَخُورًا

«Allaha ibadət edin və Ona heç bir şeyi şərik qoşmayın! Ata-anaya, qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara, yaxın və uzaq qohum-qonşuya, yaxın yoldaş və dostlara, [pulu qurtarıb yolda

qalan] müsafirlərə, sahib olduğunuz qul və kənizlərə yaxşılıq edin. Həqiqətən Allah özünü bəyənənləri və lovğalıq edənləri sevməz.» (Nisa-36).

وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ
الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

«Allah sənə [sərvət verməklə] yaxşılıq etdiyi kimi, sən də [varından yoxsullara, qohum-əqrəbaya xərcləməklə] yaxşılıq et. Yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə cəhd göstərmə. Həqiqətən, Allah fitnə-fəsad törədənləri sevməz.» (Qəsəs-77).

إِنَّ رَحْمَتَ اللّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

«Həqiqətən, Allahın mərhəməti yaxşılıq edənlərə çox yaxındır.» (Ə'raf-56).

وَأَحْسِنُوَاْ إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Yaxşılıq edin! Allah yaxşılıq [ehsan] edənləri sevər.» (Bəqərə-195).

QUR'ANDA ÜMUMİ NƏZARƏT QANUNLARI

Qur'an yaxşı işlərə də'vət, pis işlərdən çəkindirməyi müəyyən şəxslərə deyil, «ümumi nəzarət qanunu» adı altında hamıya eyni səviyyədə vacib etmişdir.

Ümumi şəkildə şamil olan belə bir qanun, ümumbəşəri bir inanc olan müqəddəs İslam dininə əbədilik ruhu vermişdir.

İslam, cəmiyyətin bütün üzvlərini və hər bir ailə üzvlərini bir-birlərinin üzərində nəzarətçi və haqq-ədalətə sövq edən hidayətçi tə'yin etmişdir. Başqa sözlə desək, hər bir müsəlman yaşadığı cəmiyyətdə bir növ hüquq-mühafizə işçisi rolunu oynayır. O, cəmiyyətdə yaranmış fitnə-fəsadın, pozğunluğun qarşısını almalı və ictimai ədalətin bərqərar olunması üçün əlindən gələni əsirgəməməlidir.

Diqqət edin, cəmiyyətin maddi-mə'nəvi maraqlarını qoruya biləcək bundan böyük, qüdrətli və tə'siredici ordu yaratmaq olarmı?!

Yaşadığımız əsrdə ölkə və şəhərlərə nəzarət etmək üçün xüsusi tə'yinatlı polis və ordu hissələrindən istifadə olunur. Amma bununla belə, ictimai problemlərin, qanun pozğunluqlarının

qarşısı tamamilə alınmır. Çünki hər bir nəzarətçi orqan nə qədər güclü və təchiz olunmuş olsa da, daim cəmiyyətin arasında olmaq imkanına nail ola bilmir. Daha dəqiq desək, bu iş onlar üçün qeyri-mümkündür.

Amma İslam «yaxşı işlərə də᾽vət, pis işlərdən çəkindirmək» proqramını tərtib etməklə, ümumdünya müsəlmanlarından ibarət olan əzəmətli, könüllü ordu yaratmışdır. Belə bir ordu, kimsə tərəfindən maliyələşdirilmədən hər zaman, hər yerdə üzərinə düşən məs᾽uliyyəti lazımınca yerinə yetirir və ictimai sabitliyin bərqərar olunması üçün tam zəmanət verir.

QUR᾽ANDA BƏRABƏRLİK QANUNU VƏ ÜSTÜNLÜK ME᾽YARI

Qur᾽anın hər şeydən daha çox əhəmiyyət verdiyi məsələ, bərabərlik prinsipləridir. Belə bir prinsipin həyata keçməsilə sinfi, irqi ixtilaflar aradan qaldırılmış, birinin digərindən güc, var-dövlət və s. baxımdan üstün tutma tərz-təfəkkürünə birdəfəlik son qoyulmuşdur. Üstünlük me᾽yarı isə, Qur᾽an nöqteyi-nəzərindən elm və təqva qəbul olunmuşdur. Bu haqda Qur᾽an ayələrində deyilir:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

«Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır.» (Hücurat-13).

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

«Heç, bilənlərlə bilməyənlər [alimlə cahil] eyni ola bilərmi?!» (Zümər-9).

Peyğəmbər (s)-dan nəql olunmuş hədisdə deyilir: ***«O böyük Allah, cahiliyyət dövründə xar və rüsvay olanlara İslam kölgəsi altında, izzət və hörmət bəxş etdi. İslamı qəbul etməklə, cahiliyyət dövründəki ata-babaları və qəbilələri ilə etdikləri iftixar hislərini kənar qoyub, birliyə, bərabərliyə nail oldular. İstər ərəb olsun, istərsə də əcəm, istər ağ olsun, istərsə də qara, bütün insanlar Adəmin övladlarıdırlar və Adəm torpaqdan xəlq olunmuşdur. Qiyamət günü Allah yanında ən hörmətliniz, pərhizkarlar [günahdan çəkinənlər] olacaqdır.» (Fürui Kafi. 2-ci cild, 21-ci fəsil).***

Başqa bir hədisdə buyurur: ***«Alimlərin digər insanlardan fəzilətli [üstün] olması, mənim sizlərdən fəzilətli olmağım kimidir.»*** ***(Mənavinin şərhi. 4-cü cild, 432-ci səh).***

Milliyyətcə ərəb olmayan Salman Farsi öz imanı ilə hamıdan fərqlənir və məhz belə bir xüsusiyyətinə görə Peyğəmbər (s)-ın nəzərində daha da ucalır. Əhli-beyt üzvlərindən biri kimi tanınmağa başlayır. Lakin Əbu Ləhəb, Peyğəmbər (s)-ın əmisi olmasına baxmayaraq, Allaha şərik qoşduğu üçün müsəlman ümmətinin sıralarından xaric olunur.

Peyğəmbər (s)-ın tarixini mütaliə edərkən bir daha bunun şahidi oluruq ki, o böyük insan heç vaxt öz qohum-əqrəbası, qəbiləsi ilə fəxr etməmişdir. Elm və təqvanı hər şeydən üstün tutur, insanları təkallahlığa, bərabərliyə, birliyə, qardaşlığa də҆vət edirdi. Beləliklə o, qəlblərə yol tapıb cahiliyyət dövrünün qeyri-insani adət-ən҆ənələrini vəhdət və bərabərliyə çevirdi. Bir qədər əvvəl bə҆zi qəbilələrə xiffət gözü ilə baxan Məkkənin ə҆yan-əşrəfi, öz qızlarını İslamı qəbul etmiş və heç bir maddi imkanı olmayan şəxslərə ərə verməyə razı olurdular.

NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, Qur҆anda bəyan olunan ilahi qanunlar müəyyən dövr və şəxslər üçün deyil, nazil olduğu ilk gündən qiyamət gününədək bütün bəşəriyyətə şamil olmuş və olacaqdır. Bəşəriyyətin maddi və mə҆nəvi ehtiyaclarını tə҆min edən bu qanunlar həm dünya, həm də axirət xarakteri daşıyır. Bütün bunları nəzərə alaraq Məhəmməd (s)-ın haqq peyğəmbərliyinə şəkk və tərəddüdlə yanaşmaq olarmı? Halbuki, o, yarımvəhşi və nadan bir cəmiyyətdə peyğəmbər tə҆yin olunmuş və öz də҆vətini o dövr və məkanın əqidəvi məsələləri ilə heç bir əlaqəsi olmadığı bir şəraitdə həyata keçirmişdir. Belə ki, onun risaləti ərəb qəbilələrinin təsəvvür etdiklərindən daha yüksək idi.

QUR҆ANDA DƏYİŞİLMƏZ HƏQİQƏTLƏR

Qur҆ani-Kərimin ayələrində bir çox mətləblərə toxunulmuş, bə҆ziləri haqda ötəri mə҆lumat, bə҆ziləri haqda isə ətraflı izahlar

verilmişdir. Bə`zən, olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən Allahtanıma, təfəkkür, yaradılış, qiyamət, metafizika aləmi, ruh, mələklər, cin, Şeytan, qalaktika, keçmiş peyğəmbərlərin və onların davamçılarının tarixi haqda söhbət açılmış və nəsihətamiz məsəllər çəkilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, bə`zən ailə hüquqları, döyüş, ölkənin idarə olunması, ictimai-sosial qanunlarına da toxunulur. Eyni zamanda siyasət, ictimai əlaqələr, iqtisadiyyat, evlənmə və s. məsələlərə də toxunaraq bəşəriyyətə ədalətli üsul və qanunlar təklif edir.

Bütün bunlar bəşəriyyətin ixtiyarına qoyulmuş ən kamil, nöqsan və çatışmazlıqlara yol verilməyən ilahi qanunlar silsiləsidir.

Demək, insanlar belə bir qanunlar silsiləsini tərtib etməkdə, sadəcə olaraq acizdir. Xüsusilə yarımvəhşi və cahil bir cəmiyyətdə bunun həyata keçməsi qeyri-mümkündür.

Bir anlığa nəzəri elmlər haqda yazılmış əsərlərə nəzər salaq. Bu sahədə bir çox alimlər minlərlə məqalə və əsərlər yazıb-yaratmışlar. Amma çox keçmədən onların hər birində nəzərə çarpacaq dərəcədə nöqsan və çatışmazlıqlar müşahidə olunmuşdur. Çünki nəzəri elmlər ətrafında nə qədər araşdırmalar aparılarsa, bir o qədər çatışmazlıq və boşluqlarla qarşılaşmaq olar. Həqiqət bəhs və araşdırmaların səmərəsidir.

İstər keçmiş nəsillərdən gəlib çatmış həll olunmayan elmi əsərlər, istərsə də keçmişdə yazılmış fəlsəfi kitablar, sonrakı nəsillər tərəfindən oxunub nəql edilmişdir. Belə ki, bir çox hallarda, keçmiş alimlərə müxtəlif dəlillər yolu ilə sabit olmuş böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələlər, sonralar daha ətraflı araşdırılmışdır. Amma yüz illər keçməsinə, Qur`an ayələri ətrafında yüzlərlə təhqiqatlar aparılmasına baxmayaraq, ilahi qanunlara kiçicik də olsa nöqsan və iradlar tutulmamışdır. Əgər bu barədə nə isə yazılmışsa da, çox keçmədən tutarlı dəlillərlə batil olunmuşdur. Bu barədə gələcək fəsillərdə ətraflı səhbət açacağıq.

QUR᾽ANDA QEYBİ XƏBƏRLƏR

Qur᾽anın bə᾽zi ayələrində gələcəkdə baş verəcək mühüm tarixi hadisələrə işarə olunur. Belə ki, tarixə nəzər saldıqda, bu haqda xəbər verən Qur᾽an ayələri nazil olduqdan sonra həmin hadisələr baş vermiş və azacıq da olsa səhvə yol verilməmişdir.

1. BƏDR DÖYÜŞÜNÜN ƏVVƏLCƏDƏN XƏBƏR VERILMƏSI

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتِيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّهُ أَن يُحِقَّ الحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ

«O zaman Allah, sizə iki dəstədən birinin [Şamdan qayıdan karvanın və ya Məkkədən qalxıb onların köməyinə gələn Qüreyş əsgərlərinin] sizin olmasını və᾽d edirdi. Siz, silahsız karvanın sizin olmasını arzu edirdiniz. Allah isə öz sözlərini [bu barədə nazil etdiyi ayə] ilə haqqı [İslamı] bərqərar etmək və kafirlərin kökünü kəsmək istəyirdi.» (Ənfal-7).

Döyüş başlamazdan əvvəl İslamı təzə qəbul etmiş mö᾽minlər həm silah və sursat, həm də canlı qüvvə baxımından azlıq təşkil edirdilər.

Müsəlmanlardan yalnız Zubeyr ibni Əvvamın və Miqdadın miniyi vardısa, Qüreyş əsgərləri həm ordu baxımından çoxluq təşkil edir, həm də hamılıqla döyüş silahları ilə təchiz olunmuşdular. Bu səbəbdən də onlar qorxuya düşərək mə᾽nəvi sarsıntı keçirirdilər. Lakin ayə nazil olmaqla, onların sayca az olmalarına baxmayaraq, qalib gələcəklərinə və kafirlərin məğlubiyyətə uğrayacağına bəşarət verilir.

1. PEYĞƏMBƏRIN (S) DÜŞMƏNLƏRİ HAQDA VERİLƏN XƏBƏRLƏR

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّهِ إِلـــهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْمَلُونَ

«[Ya Məhəmməd!] Sənə əmr olunan Qur᾽anı açıq-aşkar təbliğ et və müşriklərdən üz döndər! Şübhəsiz ki, istehza edənlərin [şərindən] səni qorumağa Biz kifayət edərik. O kəslər ki, Allaha

şərik qoşdular, onlar [başlarına gələcək müsibəti, düçar olacaqları əzabı, bütün bəd əməllərinin aqibətini] mütləq biləcəklər.» (Hicr 94-95-96).

Ayə İslamın zühur etdiyi ilk günlərdə Məkkədə nazil olmuşdur. Bəzzaz və Təbərani kimi müfəssirlər ayənin nazil olma səbəbləri haqda Ənəs ibni Malikdən nəql etdikləri hədisdə deyirlər: «İslamın zühur etdiyi ilk günlərdə Peyğəmbər (s) Məkkə müşriklərinin yanından keçərkən onlardan biri istehza ilə dedi: özünü peyğəmbər sanan və daim Cəbraillə birgə olduğunu güman edən şəxs budur.» həmin anda ayə nazil olur və Peyğəmbərə (s) qeyb aləmindən yardım və kafirlərin tezliklə xar və rüsvay olacaqları bildirilir.

Ayə nazil olarkən kimsə, iqtidarda olan qüdrətli və adlı-sanlı Qüreyş qəbiləsinin tez bir zamanda məğlubiyyətə uğrayacağını güman etmirdi. Lakin, ayə nazil olmaqla hər şey əvvəlcədən bəyan oldu və çox keçmədən həqiqət öz yerini tapdı.

3. İSLAMIN BÜTÜN DİNLƏRƏ QALİB GƏLMƏSİ

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ

«Müşriklərin xoşuna gəlməsə də, İslamın bütün dinlərdən üstün olduğunu göstərmək üçün öz Peyğəmbərinə doğru yolu göstərən, rəhbərlə [Qur᾽anla] və haq dinlə göndərən Odur!» (Səf-9).

Ayə nazil olarkən hələ İslam dini Ərəbistan yarımadasında bütünlüklə yayılmışdı. Lakin, bir neçə il əvvəl bu ayə nazil olmaqla, İslam dininin bütün dinlərə qalib gələcəyi və qiyamət gününədək öz əzəmətini qoruyub saxlayacağı bildirildi.

4. İRAN-RUM MÜHARİBƏSİ

غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُم مِّن بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ

«Rumlular [bizanslılar iranlılara] məğlub oldular. [Ərəbistana] ən yaxın bir yerdə [Şamda ya İordaniyada] lakin onlar [bu] məğlubiyyətlərindən sonra qalib gələcəklər.» (Rum 2-3).

5. İSLAM DÜŞMƏNLƏRİNİN MƏĞLUBİYYƏTİ

أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُّنتَصِرٌ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

«Yoxsa onlar: «Biz [Məhəmməddən və mö᾿minlərdən] intiqam ala biləcək bir zümrəyik!» - deyirlər? [Bədr vuruşunda] bu dəstə mütləq məğlub olacaq və arxa çevirib qaçacaqdır!» (Qəmər 44-45).

Bədr döyüşü baş verməzdən əvvəl, Məkkə müşriklərinin böyük məğlubiyyətə uğrayacağı haqda Peyğəmbərə (s) xəbər verilir. Hər tərəfli təchiz olunmuş doqquz yüz nəfərlik Qüreyş ordusunun müqabilində duran, hərbi ləvazimat baxımından olduqca acınacaqlı vəziyyətdə olan üç yüz nəfərlik müsəlman qoşunu üçün bu xəbər hər şeydən mühüm ola bilər.

6. ƏBU LƏHƏBİN AQİBƏTİ

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

«Əbu Ləhəbin əlləri qurusun, qurudu da! [Qiyamət günü] ona nə mal-dövləti fayda verəcək, nə də qazandığı [və ya oğul-uşağı]. O, alovlu atəş görəcəkdir. Onun odun daşıyan [Peyğəmbərlə düşmənçilik edən, adamlar arasında söz gəzdirən] övrəti də həmçinin.» (Ləhəb 1-4).

Ayə Əbu Ləhəbin həyatı haqda nazil olmuşdur. Göründüyü kimi onun özünün və övrətinin cəhənnəmin dəhşətli əzabına düçar olacağı onlar hər ikisi sağ ikən bəyan olunur.

QUR᾿ANDA YARADILIŞIN SİRLƏRİ

Qur᾿ani-Kərimdə dəfələrlə yaradılışın sirr və qanunlarına toxunulur. Yer və digər səmavi cisimlərin qalaktikadakı müntəzəm hərəkəti, vahid və dəyişilməz qanuna tabe olmaları və s. mövzuları əhatə edir.

Qur᾿anın nazil olduğu bir dövrdə, vəhy yolu ilə bunlardan agah olan peyğəmbərlərdən savayı, kimsənin bu kimi elmlərdən azacıq mə᾿lumatı belə yox idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, yunan alimlərindən bə᾿ziləri astronomik hesablamalar apararaq yaradılışın müəyyən sirlərinə yol tapa bilmişdilər. Lakin elm və sivilizasiyadan uzaq düşmüş Ərəbistan yarımadasında bu kimi faktlarla qarşılaşmaq qeyri-

mümkün idi. Lakin, Qur᾽anın verdiyi və olduqca dəqiq olan mə᾽lumatlar hələ heç bir yunan alimi tərəfindən təklif olunmamışdı. Belə ki, yüz illər keçdikdən sonra bu elmlər bəşəriyyətə mə᾽lum olmuş və onun müxtəlif sahələrində araşdırmalar aparılmağa başlamışdır. Bir şeyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, Qur᾽anda o dövrə aid olan elmi mövzular olduqca sadə bir tərzdə bəyan olunmuş, başa düşülməsi bir o qədər də asan olmayan mətləblərə isə yalnız qısa şəkildə toxunulmuş və geniş şəkildə araşdırılması isə gələcək nəsillərin üzərinə qoyulmuşdur. Qur᾽ani-Kərimdə yaradılış və onun sirlərinə toxunan ayələrə istənilən qədər rast gəlmək olar. Biz onlardan bir neçəsinə işarə edirik:

وَأَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ

«Hər şeydən [bütün meyvələrdən] müəyyən ölçüdə [lazım olan qədər] yetişdirdik.» (Hicr-19).

Ayədə bitkilər aləminin müəyyən ölçüdə yaradıldığına işarə olunmuşdur.

Son zamanlar botanika alimlərinə mə᾽lum olmuşdur ki, təbiətdə mövcud olan bitkilərin hər biri özünəməxsus tərkibə malikdir. Belə ki, tərkib hissəsinin bir qismi başqa bir qismindən çoxluq və ya azlıq təşkil edərsə, onların xarici görünüşündə nəzərə çarpacaq fərq və dəyişikliklər əmələ gəlir. Bitkilər aləminə hakim olan belə bir sabit qanun, əsrlər boyu dəyişmədən qalmış və qalmaqdadır. Və göründüyü kimi, yaradılış aləmində böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün Qur᾽ani-Kərimdə dəfələrlə bu mətləbə işarə olunmuşdur.

QUR᾽ANDA CÜTLƏŞMƏ QANUNU

Qur᾽an haqqında söhbət açan əsrarəngiz mövzulardan biri də, bitkilər aləminin külək vasitəsilə cütləşməsi və ya daha dəqiq desək, tozlanma prosesidir.

Bu təbii prosesin nəticəsində ağaclar (bitkilər) tozlanır və yeni-yeni bitkilərin göyərməsinə səbəb olur. Hicr surəsinin 22-ci ayəsində bu haqda deyilir:

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ

«Biz [buludla] yüklənmiş [bitkilərə, ağaclara həyat verən, onları tozlandıran] külək göndərdik.»

Keçmişdə müfəssirlər ayədəki «təlqih» kəlməsinin lüğəvi (yükləmək) məʾnasından istifadə edərək, ayəni belə təfsir etmişlər: «Buludları yükləyib hərəkətə gətirmək üçün küləyi göndərdik və ya yağışı buludların qatlarında yüklədik (yerləşdirdik) və onu küləklə hərəkətə gətirdik.»

Lakin bu nəzəriyyə, ayənin məʾnası ilə bir o qədər də uyğun gəlmir. Çünki əvvəla nəzərdə tutulan mövzu bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir və Qurʾanın şəʾnindən olduqca aşağıdır.

Sonra isə onlar buna diqqət yetirməli idilər ki, külək buludları yalnız hərəkətə gətirir və onların qatlarına heç bir şey yükləmir.

Deməк, ayə bəʾzi keçmiş müfəssirlərin dərk edə bilmədiyi və olduqca əhəmiyyətli elmi bir məsələyə dəʾvət edir. O da bundan ibarətdir ki, bitkilər aləmi də nəsil artımı üçün heyvanlar kimi cütləşmə prosesini keçməlidirlər. Və bu proses bitkilər aləmində əksər hallarda külək vasitəsilə həyata keçdiyi üçün tozlanma adlanır. Məsələn nar, portağal, küknar, ərik, pambıq və s. bitkilərin cütləşməsi yalnız tozlanma yolu ilə həyata keçir. Tumurcuqların içindəki kisəciklər yetişdikdən sonra açılır və küləklə ətrafa yayılan erkək toz dənələri onlara daxil olur və beləliklə tozlanma prosesi başa çatır.

3. QURʾANDA EVLƏNMƏ QANUNU

Qurʾan evlənmənin və ya müştərək həyat tərzinin qurulmasının yalniz insan və heyvanlarda deyil, bitkilər aləmində də baş verdiyini bizə xəbər verir.

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ

«Bütün meyvələrdən [erkək-dişi, yaxud şirin-acı, turş-meyxoş və s. olmaqla] cüt-cüt yetişdirən... Odur.» (Rəʾd-3).

سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ

«Yerin yetişdirdiklərindən, onların [insanların] özlərindən və bilmədiklərindən [erkək-dişi olmaqla] cütlər yaradan Allah pak və müqəddəsdir! (Yasin, 36)

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا

«O [böyük Allah] ki, yer üzünü sizin üçün döşəmiş [döşək etmiş]...» (Taha-53).

Qur᾽an, çox zərif və incə ifadələrdən istifadə edərək yer üzünü döşəyə və ya uşaq beşiyinə bənzətmişdir. Mə᾽lum olduğu kimi, ayədə istifadə olunan «məhd» kəlməsi, ərəb dilində uşaq beşiyinə deyilir. Südəmər körpə beşikdə rahatlıq tapdığı kimi, yer üzündə baş verən dəyişikliklər (gündüzün gecə ilə əvəz olması, fəsillərinin dəyişdirilməsi və s.) insanlarda mə᾽nəvi rahatlığın və asayişin yaranmasına səbəb olur.

Təbiətdə baş verən dəyişikliklər yalniz insanlarda deyil, heyvan və bitkilər aləmində də asayişin bərqərar olmasına səbəb olur.

Göründüyü kimi, ayədə yerin hərəkət etməsinə ötəri və qısa ifadələrlə işarə olunur. Bunun isə əsas səbəbi Ərəbistan yarımadasında hökm sürən o dövrün cəhalət rejimi olmuşdur.

Yerin sabit və hərəkətsizliyinə əqidəli olan nadan bir camaata, təbii ki, onun daim hərəkətdə olmasını birbaşa açıq-aşkar ifadələrlə bəyan etmək mümkün deyildi. ***(Peyğəmbərin (s) vəfatından on əsr sonra Qaliley, yerin iki növ hərəkətdə (həm öz oxu ətrafında fırlanması və günəş qalaktikasındakı daimi hərəkəti) olduğunu sübut etməyə cəhd etdi. Lakin onun irəli sürdüyü nəzəriyyə iqtidarda olan katolik keşikçiləri tərəfindən küfr kimi qarşılandı. Qaliley işkəncələrə mə᾽ruz qalaraq zindanlara atıldı. Beləliklə, Avropa alimləri öz ixtiralarını kimsəyə bildirməməyi hər şeydən üstün tutdular.)*** Beləliklə, Qur᾽an yerin hərəkət etməsini müxtəsər və qısa ifadələrlə bəyan edir.

5. QUR᾽ANDA TANINMAYAN QİTƏLƏR

Qur᾽anın on dörd əsr bundan əvvəl açdığı sirlərdən biri də, yer üzündə mövcud olan digər qitələrdir. Ərrəhman surəsinin 17-ci ayəsində bu haqda deyilir:

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ

«İki məşriqin və iki məğribin Rəbbi [günəş və ayın yazda və qışda çıxıb batdığı yerlərin sahibi] Odur.»

İki məşriq və iki məğrib deyildikdə nəyin nəzərdə tutulduğu, bir çox müfəssirlərin nəzərini özünə cəlb etmişdir. Onlardan bə᾽ziləri ayəni təfsir edərkən iki məşriq və məğribdən, bir məşriq

və məğribin ay, ikinci məşriq və məğribin günəş olduğunu izah etmişlər. Başqa bir qismi isə məşriq və məğrib deyildikdə, yay və qış nəzərdə tutulduğunu bildirmişlər.

Lakin bu məzmunda nazil olmuş digər ayələr yer üzündə mövcud olan, hələ o zaman kəşf olunmamış qitələrə dəlalət edir. Məsələn, Zuxruf surəsinin 38-ci ayəsində deyilir:

يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ

«Kaş ki, mənimlə sənin aranda şərqlə qərb arasında məsafə qədər uzaqlıq olaydı.»

Ayədən belə mə᾽lum olur ki, insanlar üçün ən uzaq məsafə şərqlə qərb arasında olan məsafədir. Demək, iki məşriq və məğrib deyildikdə, bunu ay və günəş və ya yayla qış kimi mə᾽nalandırmaq olmaz. Çünki onların arasında olan məsafə bir o qədər də uzaq deyildir. Demək, məşriq və məğrib deyildikdə, şərq və qərb tərəfindən əhatə edən qitələri nəzərdə tutmalıyıq. Belə ki, şərq hesab etdiyimiz qitədə yaşayan əhali yer kürəsinin ikinci yarısında yaşadıqları üçün, bizim yaşadığımız qitəni artıq şərq deyil, qərb hesab etməliyik. Göründüyü kimi, Qur᾽an on dörd əsr əvvəl qitələr, dəniz səyyahları tərəfindən kəşf edilməzdən əvvəl bizə bu haqda xəbər verir.

***«Şərq də, qərb də Allahındır»* -** ayəsini misal olaraq deyə bilərik ki, məşriq və məğrib kəlmələri tək halda işlənilən ayələrdən məqsəd, şərq və qərb istiqamətlərini bəyan etməkdir. Təsniyə (ikilik) «məşriqəyn», «məğribəyn» və cəm halında (məşriq, məğrib) işlənilən ayələrdən isə, üfüq baxımından bir-birləri ilə fərqli olan yer üzündəki bütün şəhərlərin şərq və qərb nahiyələrini nəzərdə tutmalıyıq. Gələcək fəsillərdə bu mətləbə yenidən qayıdacağıq.

6. QUR᾽ANDA YERİN DAİRƏLİYİ

Qur᾽ani-Kərimdə bu haqda deyilir:

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُواْ يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا

«Zəif, fəqir görünən o tayfanı [İsrail oğullarını] yer üzünün daimi xeyir-bərəkət verdiyimiz şərq və qərb tərəflərinə [Şam diyarına] varis etdik.» (Ə᾽raf-137).

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ

«O, göylərin, yerin və onların arasında olanların [bütün məxluqatın] Rəbbidir. Məşriqlərin [şərqin və qərbin] Rəbbi Odur.» (Saffat-5).

فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ

«Məşriqlərin və məğriblərin Rəbbinə and olsun ki, Biz, həqiqətən qadirik.» (Məaric-40).

Ayə günəşin müxtəlif yerlərdən qürub edib doğmasına dəlalət etməklə yanaşı, yerin dairəvi olmasına da işarə edir. Çünki əgər yer dairəvi olarsa, günəş onun başqa bir hissəsindən qürub etməlidir və belə olduqda şərq və qərbin müəyyən olunması bir o qədər də zəhmət tələb etməyəcək. Yox əgər yerin dairəvi olmadığını fərz edəriksə, şərq və qərbin dərk olunması bizim üçün qeyri-mümkün olacaqdır. Lakin Qurtubi və digər müfəssirlər məşriq və məğribləri günəşin illik hərəkəti və il ərzində günlərin dəyişilməsi ilə təfsir etmişdir. Bu isə ayənin zahiri mə`nası ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Çünki günəşin il ərzində müəyyən şərq və qərbi olmur və belə olduqda o heç bir əhəmiyyət də kəsb etmir. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, ayədə şərq və qərb deyildikdə, yerin hərəkəti nəticəsində yaranmış cəhətlər nəzərdə tutulur.

YERİN DAİRƏVİLİYİNƏ DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR

Şərq və qərb ayələrinin yerin dairəvi olduğuna dəlalət etdiyi artıq bizə mə`lum oldu. İndi isə bu haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətləri nəzərdən keçirək.

İmam Sadiq (ə)-dan nəql olunmuş hədisdə deyilir: «Günlərin bir günündə bir nəfər şəxslə səfərə çıxdım. O hər gün məğrib namazını qaş qaraldıqdan, sübh namazını isə günəş çıxmazdan əvvəl gecə yarısı qılardı. Amma mən əksinə olaraq, məğrib namazını gün qürub edərkən, sübh namazını isə dan yeri söküləndə qılardım. O, mənə dedi: Sən də mənimlə eyni vaxtda qıl, çünki günəş üfüqdə bizim üzərimizdə görünməzdən əvvəl

başqaları onu bizdən tez görür və axşamlar bizim üzərimizdə qürub edərkən başqa üfüqlərdə hələ də qürub etməyir. İmam Sadiq (ə) deyir: Mən ona dedim ki, hər qövm və millət bütün dini mərasimləri öz üfüqü əsasında həyata keçirməlidir.»

Göründüyü kimi, həmin şəxs burada şərq və qərb arasında fərq qoymaqla yer kürəsinin dairəvi olduğuna işarə edir. İmam Sadiq (ə) da öz növbəsində onun dediklərini təsdiq edir və eyni zamanda buraxdığı səhvlərə diqqət yetirməsini tövsiyə edir.

2. İmam Səccad (ə) sübh və axşam namazlarından sonra bu duanı edərdi: ***«Allah gecə və gündüz üçün müəyyən hədd və ölçü tə҆yin etmişdir. Onlardan hər birini digərinə daxil edir və eyni zamanda digərindən o birinə qovuşdurur.»***

İmam Səccad (ə) insanlardakı tərz-təfəkkürü nəzərə alaraq gündüzün gecə, gecənin də gündüzlə əvəz olunmasını çox zərif ifadələrlə bəyan edir və yerin dairəvi olduğuna toxunur.

Bə҆ziləri belə güman edə bilər ki, İmam Səccad (ə) gecənin gündüzə, gündüzün də gecəyə daxil olmasını (bir-birilə əvəz olunmasını) dedikdə, onların ilin fəsillərində uzanıb qısalması olmuşdur. Bu isə tamamilə yanlış bir fikirdir. Çünki əgər İmam yalnız hamının dərk edə bildiyi bir məsələni, yə҆ni gündüzün uzanmasını və gecənin qısalmasını və ya bunun əksini bəyan etmək istəsəydi, «onlardan (gecə və gündüz) hər birini digərinə daxil edir» deməklə kifayətlənər və əlavə olaraq «və eyni zamanda digərini də o birinə qovuşdurur» ifadəsindən də istifadə etməzdi. Çünki bu cümlə ilk baxışda birinci cümləni bir növ təkrar edir. Buna əsasən deməliyik ki, ikinci cümlə hal formasında işlənmişdir. Demək gecənin gündüz, gündüzün də gecə ilə əvəz olunmasını yalnız o zaman fərz etmək olar ki, yerin dairəvi olduğunu qəbul etmiş olaq.

NƏTİCƏ

Qur҆anın mö҆cüzə və səmavi kitab olduğuna dair gətirdiyimiz dəlillərlə kifayətlənirik. Artıq cəsarətlə deyə bilərik ki, Qur҆an bəşəriyyətin bacarıq və iste҆dadından xaric olan ilahi bir vəhy toplusudur.

Qur᾽anın ilahi vəhy olduğunu sübuta yetirmək üçün, İslamın bəşəriyyət üçün Əli ibni Əbi Talib (ə) kimi bir şəxsiyyət yetişdirməsini dəlil gətirmək kifayət edər.

Dünyanın tanınmış alimləri İmamın (ə) ifadələrini (xütbə və hikmətli kəlamlarını) dərk etməyi özlərinə böyük iftixar bilirlər. Mütəfəkkir və təhqiqatçılar onun tükənməz elm dəryasından bəhrələnir və ondan öz elmi əsərlərində lazımı qaydada istifadə edirlər. Onun söylədiyi ifadələr qarşısında nə bir şəxs yeni nəzər verir, nə də ondan üstün bir şey söyləməyə cəsarət edirlər.

Əli (ə)-ın həyatı ilə tanışlığı olmayan şəxslər, onun xütbələrindən birini mütaliə etdikdən sonra belə güman edə bilərlər ki, haqqında söhbət açdığı bütün elmi mövzularda xüsusi məharəti olmuş və bütün ömrünü bu sahələrdə təhqiqat işləri aparmaqla başa vurmuşdur. Lakin onun elm və zəkası ilahi vəhy məktəbindən qaynaqlanmışdır. Ərəbistan yarımadasının, xüsusilə də Hicazın o günkü ictimai vəziyyətilə azacıq tanış olan şəxs, qətiyyətlə belə bir nəticəyə gələcəkdir ki, Əli (ə) öz elmini Peyğəmbərə (s) iman gətirdiyi ilk gündən e`tibarən ilahi vəhy məktəbindən əxz edə bilmişdir.

Məşhur söz ustadlarından biri Nəhcül-bəlağə haqda bəyan etdiyi gözəl ifadələrdən birində deyir: ***«Nəhcül-bəlağə, Xaliqin dediklərindən aşağı, məxluqun [insanların] dediklərindən olduqca üstündür.»***

Əlinin (ə) məqamını yalnız o zaman dərk etmək olar ki, onun yiyələndiyi elmlərlə, xüsusilə də fəsahət və bəlağət elmləri ilə tanışlığın olsun. Belə ki, onun elm və zəkası hamını heyran qoymuş, hətta düşmənlərini də bu e᾽cazkarlıqları e᾽tiraf etməyə vadar etmişdir. Elmlə yanaşı o, özünün iman və təqvası ilə də fərqlənərək kamil insan simvoluna çevrilmişdir. O, eyş-işrətə və dünya ləzzətlərinə göz yumar, hər zaman təqvanı me᾽yar tutardı. Hakimiyyət məsələsi meydana çıxdıqda, Əbu Bəkrin idarəetmə üsulunu qəbul etmək şərtilə xilafəti ona təqdim etməyə hazır olurlar. O isə buna razı olmayaraq, necə olursa-olsun, haqq-ədaləti hər şeydən üstün tutur, dövlət idarəetmə üsulunu yalnız Qur᾽anda görürdü. Əli (ə) xilafətət gəldikdə, öz mövqeyini

möhkəmləndirmək üçün, Müaviyənin hətta bir gün də olsun Şamdakı hakimiyyətinə razı olmurdu. Çünki o, bunun acınacaqlı aqibətini əvvəlcədən görür və nə ilə nəticələnəcəyini çox gözəl şəkildə dərk edirdi.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

QUR᾿ANIN E᾿CAZI HAQDA İRƏLİ SÜRÜLƏN MÜLAHİZƏLƏR VƏ ONUN CAVABLARI

1. Qur᾿anda ədəbi səhvlər;
2. Qur᾿anın e᾿cazı hamı tərəfindən dərk olunurmu?;
3. Qur᾿anla mübarizə mümkündürmü?;
4. Qur᾿an əvvəlki səmavi kitablarla müxalifdirmi?;
5. Qur᾿andakı ziddiyyətsizlik;
6. Qur᾿anın e᾿cazı rədd olunasıdırmı?;
7. [Qur᾿anla] mübarizə aparmaqdan çəkinməyin dəlilləri;
8. Qur᾿anın tərtib olunması ilə onun e᾿cazı arasında olan mütənasiblik;
9. Qur᾿anın bəyan üsulu ilə şair və yazıçıların üsulları arasındakı fərqlər;
10. Qur᾿anla mübarizə.

QUR᾽ANDA ƏDƏBİ SƏHVLƏR

Qur᾽an öz müxaliflərini daim mübarizə meydanına çağırmış və onlardan iddialarını sübuta yetirmək üçün öz ayələrinə bənzər heç olmasa kiçik bir nümunə gətirmələrini tələb etmişdir. Lakin, onlar həmişə olduğu kimi, buna qadir olmadıqlarını görüb bu işin qarşısında aciz olduqlarını e᾽tiraf etmişlər.

Rüsvayedici məğlubiyyətə uğrayan müxaliflər yeni-yeni mübarizə yollarına əl atır və bu ağır məğlubiyyət ilə heç cür razılaşa bilmirdilər. Onların növbəti iradı, guya Qur᾽anda ədəbi səhvlərin mövcud olması idi.

Təəssübkeş və inadkar insanların Qur᾽ana tutduqları və heç bir məntiqə əsaslanmayan ədəbi səhvlər haqqında:

1-ci səhv;

Onlar deyirlər ki, Qur᾽anda istifadə olunan bə᾽zi cümlələr ərəb dilinin leksika, orfoqrafiya, fəsahət və bəlağət elmləri ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Onların irəli sürdükləri belə bir əsassız iddianı biz iki yolla batil edə bilərik:

1. Qur᾽an fəsahət və bəlağət incəliklərinin sirlərinə yiyələnmiş şair və ədiblərin yaşadıqları zaman və məkanda [Məkkədə] nazil olmuşdur. Əgər belə bir şeyə yol verilsəydi, dövrün söz ustaları tərəfindən diqqətlə araşdırılar və ən əlverişli mübarizə üsullarından birinə çevrilərdi. Beləliklə, onlar qarşılaşdıqları maneəni birdəfəlik dəf edə bilərdilər. Digər tərəfdən isə, biz bunu tarixi kitablarda və ya heç olmasa müxaliflər tərəfindən nəql olunmuş «rəvayətlərdə» görərdik. Lakin istər dost, istərsə də düşmənlər arasında belə bir cərəyanın baş verdiyini müşahidə etmirik.

2. Qur᾽an nazil olarkən hələ ərəb dilinin qrammatikası bir elm kimi formalaşmamışdı və o dövrün məşhur ədib və şairləri tərəfindən qrammatik təhlillər aparılmırdı. Bu sahədə yalnız Qur᾽an nazil olub qurtardıqdan sonra araşdırma və təhqiqatlar aparmağa ehtiyac duyuldu. Beləliklə, ərəb dilinin qrammatik qanunları tərtib olundu və burada Qur᾽an ən başlıca me᾽yar götürüldü.

Demək, Qur᾽anla tətbiq olunmayan qrammatik qanunlar nöqsanlı və e᾽tibarsız hesab olunur.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, Qur᾽anda istifadə olunan «ziddiyyətli ifadələri» yalnız o zaman fərz etmək olardı ki, o bütün Qur᾽an qariləri tərəfindən təsdiq olunmuş olsun. Yox əgər ixtilaf onlardan birinin qiraətində müşahidə olunarsa, bunu ümumilikdə deyil, yalnız onun özünün batil qiraətə yiyələndiyini deyə bilərik. Və kimlərinsə yanlış qiraəti Qur᾽anın böyüklüyünə heç bir xələl gətirə bilməz. Çünki bütün mö᾽təbər qiraətlərə, Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş mütəvatir hədislərdə işarə olunmuşdur.

QUR᾽ANIN E᾽CAZI HAMI TƏRƏFİNDƏN DƏRK OLUNASI DEYİLDİR

2-ci səhv:

Onlar deyirlər ki, insanlar Qur᾽an kimi ikinci bir kitab gətirə bilməsələr də biz heç bir fəsahətli kəlamı mö᾽cüzə adlandıra bilmərik. Çünki fəsahət və bəlağət elmlərinə yiyələnmək hamıya deyil, yalnız bu sahədə iste᾽dad və bacarığı olan şəxslərə müyəssər olur. Halbuki, mö᾽cüzə göstərən şəxsləri təsdiq etmək, daha dəqiq desək, onlara iman gətirmək üçün, mö᾽cüzəni hamı dərk edib başa düşməlidir.

Cavab:

İrəli sürülən bu iddia da birinci iddia kimi olduqca zəif və əsassızdır. Çünki onların təsəvvür etdikləri kimi mö᾽cüzəni tanımaq üçün lazım olan şərtlərdən biri də, heç də onun hamı tərəfindən dərk olunması deyildir. Əgər biz belə bir şərti qəbul edəriksə, onda peyğəmbərlər tərəfindən göstərilən mö᾽cüzələri mö᾽cüzə hesab etməməliyik. Çünki mö᾽cüzələrdən hər biri bir və ya bir neçə baxımdan hamı üçün dərk olunası olmamışdır.

Mö᾽cüzəni yalnız ona oxşar elmlərə yiyələnən şəxslər dərk etmiş və sonralar başqalarına da onlar tərəfindən mütəvatir və ardıcıllıqla nəql və sübut olunmuşdur. Qur᾽an isə, bir qədər əvvəl dediyimiz kimi, ilahi peyğəmbərlərin mö᾽cüzələrindən fərqli olaraq, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki,

peyğəmbərlər ehtiyac duyularkən xüsusi şəraitlərdə mö`cüzələr göstərmiş və zaman keçdikcə ya unudulmuş, ya da öz tə`sirini itirmişdir. Nə vaxta qədər ki, müsəlman ümməti və ərəb dilinin incəliklərinə yiyələnən şəxslər var, Qur`an əbədi mö`cüzə olaraq yaşayacaqdır.

QUR`ANLA MÜBARİZƏ APARMAQ MÜMKÜNDÜRMÜ?

3-cü səhv:

Onlar deyirlər ki, ərəb dilinə yiyələnən hər bir şəxs, Qur`anda istifadə olunan və ya onlara oxşar ifadələrdən istifadə etməklə Qur`ana oxşar ikinci bir kitabı asanlıqla tərtib edə bilər.

Cavab:

Bu mövzu ətrafında bəhs etməyə belə dəyməz. Çünki bir şəxsin Qur`anda istifadə olunan ifadələrdən istifadə etməsi heç də o demək deyildir ki, o, Qur`an kimi ikinci bir kitabı tərtib etməyə qadir və bacarıqlıdır.

İxtiyarında tikintiyə lazım olan bütün avadanlıqlar qoyulan hər bir şəxs uca və gözəl saraylar tikə bilərmi? Əgər onların irəli sürdükləri bu iddia doğrudan da mümkün olsaydı, onda bütün ərəb dilli xalqlar ixtiyarlarında olan söz ehtiyatından istifadə edərək fəsahətli və bəlağətli xütbələr oxuyar və dinləyiciləri heyran qoyardılar.

Sanki onlar da «Nizam» və onun ardıcılları kimi «Sərfə» nəzəriyyəsini irəli sürməklə irad tutmaq istəmişlər. Nizamçılar belə bir əqidəyə əsaslanırlar ki, Qur`an kimi ikinci bir kitab yazmaq qeyri-mümkündür və bunun səbəbi yazıçının acizliyində deyil, Allah-taalanın bu yolda çalışanları hədəflərinə çatmaqda nakam qoymasıdır. Amma bütün bunlar Qur`anın mö`cüzə olmasına əsla dəlalət etmir. Lakin onların irəli sürdükləri bu nəzəriyyəni iki əsaslı səbəbə görə qəbul etmək qeyri-mümkündür.

1. Əgər «Sərfə» dedikdə, Allah-taalanın bütün insanlara Qur`an kimi ikinci bir kitab yazmaq bacarığı verə bildiyi halda, bunu heç kimə verməməsi nəzərdə tutulsa, tamamilə düz bir fikirdir. Lakin belə olduqda «Sərfə» nəzəriyyəsi təkcə Qur`ana deyil, peyğəmbərlərin bütün mö`cüzələrinə şamil olardı.

Yox əgər «Sərfə» nəzəriyyəsindən məqsəd, bəşəriyyətin Qur᾽an kimi ikinci bir kitab tərtib etməyə qadir olması, lakin Allah-taalanın bu işdə onlara maneçilik törətməsi olsa, belə bir fərziyyənin batil olduğu asanlıqla hamıya bəlli olar. Çünki bir çoxları Qur᾽anla mübarizə meydanına çıxmış və bu yolda heç kim onların qarşısını maneə ilə almamışdır. Onlar bütün sə᾽y və cəhdlərindən istifadə etmiş, lakin son mərhələdə Qur᾽anın fəsahət və bəlağətinin qarşısında aciz olduqlarını e᾽tiraf etmişlər.

2. Əgər Qur᾽anın e᾽cazı «Sərfə» ilə bağlı olsaydı, yə᾽ni Allah-taala Qur᾽anı nazil etdikdən sonra insanları onunla mübarizə etməkdən məhrum etsəydi, onda heç olmasa Qur᾽an nazil olmazdan əvvəl yaşamış söz ustalarının əsərlərində Qur᾽anda istifadə olunan ifadələrlə qarşılaşardıq. Əgər belə bir şey olsaydı, Qur᾽an müxalifləri öz mübarizə üsullarında bundan səmərəli istifadə edər və onu öz davamçılarına irs qoyardılar. Belə bir ifadələrdən istifadə olunmadığı üçün mə᾽lum olur ki, Qur᾽anın e᾽cazı yalnız onun özünə aiddir və onunla mübarizə aparmaq sadəcə olaraq bəşəriyyət üçün qeyri-mümkün bir işdir.

QUR᾽AN ƏVVƏLKİ SƏMAVİ KİTABLARLA MÜXALİFDİRMI?

4-cü səhv:

Deyirlər ki, Qur᾽anın mö᾽cüzə olduğunu qəbul etməyi, onu gətirən şəxsin doğruluğuna dəlil hesab edə bilmərik. Çünki Qur᾽anda nəql olunmuş əhvalatlar Tövrat və İncildə nəql olunmuş əhvalatlarla tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Halbuki, Tövrat və İncil də Allah-taala tərəfindən göndərilmiş səmavi kitablardır.

Cavab:

Qur᾽an, Tövrat və İncildə nəql olunmuş qondarma dastanlarla müxalif olmaqla yanaşı, onları tənqid atəşinə tutaraq qətiyyətlə rədd edir və beləliklə qəlblərdəki şəkk-şübhələri aradan aparmaqla öz həqiqətini bəşəriyyətə sübut edir.

Çünki Qur᾽an, batil və xurafi əqidələrlə mübarizə aparan, Allah və Onun peyğəmbərlərinin müqəddəsliyinə xələl gətirən amillərə qarşı çıxan yeganə səmavi kitabdır.

Buna əsasən deyə bilərik ki, Qurʾanın Əhdeyn kitabları ilə müxalif olması, onun həqiqi səmavi kitab olmasına tutarlı bir dəlildir.

Ötən fəsillərdə Tövrat və İncildə nəql olunmuş xurafi dastan və əhvalatlar haqda ümumi məʾlumat verib, onlardan bəʾzilərinə işarə etdik. Orada sübuta yetirildi ki, hal-hazırda mövcud olan Tövrat və İncil Musaya və İsaya (ə) nazil olmuş həqiqi ilahi vəhylər toplusu deyildir. Qurʾanın Allah tərəfindən nazil olmuş Tövrat və İncilə qarşı münasibətinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, Qurʾan nəinki onlarla müxalifətçilik etmir, hətta onları tamamilə təsdiq edən ən möʾtəbər bir sənəd də sayılır.

QURʾANDA HEÇ BİR ZİDDİYYƏT YOXDUR

5- ci səhv:

Deyirlər ki, Qurʾanda bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən mətnlər, bizdə onun ilahi vəhy və səmavi kitab olduğuna dair şəkk və şübhə yaradır.

Məsələn, Ali-İmran surəsinin 41-ci ayəsində Zəkəriyya peyğəmbərin dualarının qəbul olunması əlaməti üç gün göstərilir.

قَالَ آيَتُكَ أَلاَّ تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ إِلاَّ رَمْزًا

«[Allah] dedi: Sənin nişanən üç günün ərzində adamlarla yalnız işarə ilə [əl, baş və gözlə] danışmaq olacaqdır.»

Lakin başqa bir yerdə həmin əlamət üç gecə göstərilib.

قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا

«[Allah] dedi: Əlamətin budur ki, sən sağlam ikən üç gecə adamlarla danışa bilməyəcəksən.» (Məryəm-10).

Ayədəki ziddiyyət göz qabağındadır. Belə ki, birinci ayədə həzrət Zəkəriyyanın dualarının qəbul olma əlaməti üç gün, digər ayədə isə onun üç gecə sükut edib heç bir şey danışmaması göstərilir.

Cavab:

Ərəb dilində «yovm» kəlməsi yalnız günün ağlığı (gün çıxandan gün batana qədər olan zaman) məʾnasında işlənilir.

69-cu surənin 7-ci ayəsində deyilir:

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا

«Allah, küləyi yeddi gecə səkkiz gün ardı-arası kəsilmədən onların üstünə əsdirdi.»

Göründüyü kimi, burada «yovm» kəlməsi gündüz, «ləyl» isə gecə mə҆nasında işlədilmişdir.

Bə҆zən də «yovm» kəlməsinin gecə ilə onun gündüzü mə҆nasında işlədilməsinin şahidi oluruq:

تَمَتَّعُواْ فِي دَارِكُمْ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ

«[Saleh onlara dedi] Daha üç gün yurdunuzda yaşayıb keyf çəkin.» (Hud-65).

Bə`zən də, «ləyl» kəlməsi günəşin üfüqdə gizlənmə müddətinə deyilir:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَي

«And olsun günəşə və onun işığına [günəşin qaldığı vaxta].» (Şəms-1).

سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا

«Yeddi gecə səkkiz gün ardı-arası kəsilmədən...» (Haqqə-7).

Bə҆zən də «ləyl» gecəninqaranlığı ilə onun gündüzünə deyilir.

وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً

«[Bir daha] xatirinizə gətirin ki, biz Musaya [Tur dağında vəhy üçün] qırx gecəlik və҆də vermişdik.» (Bəqərə-51).

Göründüyü kimi, birinci ayədə «yovm» gecə ilə gündüz, ikinci ayədə isə «ləyl» gecə-gündüz, yə҆ni bir gün mə҆nasında işlənmişdir.

Bu iki ifadə - «yovm və ləyl» Qur҆ani-Kərimin digər ayələrində də gecə-gündüz mə҆nalarında işlənmişdir.

Buradan belə mə҆lum olur ki, ayədə istifadə olunan bu ifadələrin hər biri eyni mə҆na daşıyır. Demək, ayədə ziddiyyət deyil, əksinə uyğunluq nəzərə çarpır. Hər iki ayə bir-birini təsdiq və təfsir edir.

Ziddiyyət o zaman ola bilərdi ki, «ləyl» yalnız gecə, «yovm» isə yalnız gündüz mə҆nasını daşımış olsun. Halbuki, «ləyl», həm də «yovm» gecə və gündüz mə҆nalarını verir və belə olduqda heç bir ziddiyyətdən söhbət açmaq olmaz.

Bu, inkarolunmaz bir həqiqət olsa da, bə҆zi inadkar və təəssübkeş insanlar Qur҆anın əzəmətinə xələl gətirmək məqsədilə

belə bir məntiqsiz iradlara əl atırlar. Belə bir ixtilafı Məttanın İncilində də müşahidə edirik.

Orada deyilir: «Məsih ölməzdən əvvəl, dünyasını dəyişdikdən sonra cəsədinin yerdə yalnız üç gün dəfn olunacağı haqda xəbər verdi.» (12-ci fəsl).

Lakin həmin kitabın digər fəsillərində və digər İncillərdə bu haqda deyilir: «Məsih çox qısa bir müddət ərzində yerdə dəfn olundu. Onun cəsədi yalnız cümə gününün axırı, bazar və bazar ertəsi günləri yerdə dəfn olundu.

Bu İncilləri diqqətlə mütaliə etdikdən sonra, onu ilahi vəhy adlandıran şəxslərdən soruşun: Dediyiniz üç gecə-gündüz ilə İncildəki gecə və gündüz arasında nə kimi oxşarlıq görürsünüz?!

Təəccüb doğuran burasıdır ki, qərb alimləri xürafat və mövhumatlarla dolu olan İncil və Tövrata iman gətirib, haqq-ədalət me᾽yarı olan Qur᾽andan üz çevirir və onun əzəmət və böyüklüyünü dərk etmək istəmirlər.

Nə etmək olar, haqsevər insanlar az, təəssüb fəlakətinə düçar olanlar isə olduqca çoxdur.

İKİNCİ:

Onlar deyirlər: Qur᾽anda nəzərə çarpan ikinci ziddiyyətli məsələ bundan ibarətdir ki, bə᾽zən insanların öhdəsinə düşən vəzifə yalnız onların özlərinə aid edilir:

فَمَن شَاء فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاء فَلْيَكْفُرْ

«Kim istəyir inansın, kim də istəyir inanmasın [kafir olsun]» (Kəhf-29), bə᾽zən də bütün işlərin Allahın ixtiyarında olduğu bəyan edilir.

وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ

«Allah istəməsə siz bunu istəyə bilməzsiniz.» (Dəhr (İnsan)-30).

Ümumilikdə götürsək, Qur᾽anın bə᾽zi ayələrində insanlar ixtiyar sahibi kimi qələmə verilir. Bə᾽zi ayələrdə də onların heç bir ixtiyara malik olmadıqları və bütün işlərin Allahın istək və iradəsi ilə həyata keçməsi bildirilir.

Bu ayələr arasındakı ixtilaf və ziddiyyətlər göz qabağındadır və onlara heç cür don geyindirmək olmaz.

Cavab: Qur᾿an insanların öhdəsinə düşən vəzifələrin bə᾿zən onların özlərindən, bə᾿zən də Allahın istək və iradəsindən asılı olduğunu bəyan edir. Əlbəttə, onların hər biri öz yerində tamamilə düzgün və nöqsansızdır. Lakin, bunun bir neçə səbəbi vardır.

1. Hər bir insan öz fitrəti ilə bu həqiqəti dərk edir ki, o bə᾿zi işləri öz ixtiyarı ilə görməyə qadir olduğu kimi, onu tərk də edə bilər.

Bu səbəbdən də əql və düşüncə sahibləri insanları onların gördükləri saleh əməl və xeyirxah işlərə görə daim tə᾿rifləyir, nadan insanları isə tənqid atəşinə tuturlar. Deməк, insanlar öz işlərində tamamilə azad və muxtar yaradılmışdır. Sağlam düşüncəli hər bir insan bu həqiqəti də dərk edir ki, o özünə aid olan işlərdə azad olsa da, görəcəyi əksər işlərin bir sıra başlanğıc və müqəddiməsi onun ixtiyarından xaricdir.

Məsələn, insanın görəcəyi işlərə səbəb olan müqəddimələrdən biri də onun özünün mövcud olmasıdır. Həyatı, onu əhatə edən varlıqları dərk etməsi, görmək istədiyi işlərə qarşı rəğbət bəsləməsini buna misal çəkmək olar. Diqqət yetirilsə mə᾿lum olar ki, insanın görəcəyi işlərin özünü onun öz istəyi ilə, həmin işlərin müqəddiməsini isə Allah-taalanın istək və iradəsi ilə əlaqələndirmək olar.

2. Kəlam elmində sübuta yetirilmişdir ki, aləmdə mövcud olan varlıqları yaradan Xaliq, onları yaratdıqdan sonra heç bir məxluqu öz ixtiyarına buraxmaz və onların idarəçiliyində bir an da olsa belə, qəflət etməz. Məxluqat yaranışda Xaliqə ehtiyaclı olduğu kimi, idarəçilik və həyatı davam etdirməkdə də labüd olaraq Ona bağlıdır. Demək, aləmdə mövcud olan varlıqlardan heç biri Allahın istək və iradəsi olmadan bir an olsun belə, davam gətirə bilməz.

Yaradan ilə yaradılmışlar arasında olan bağlılığı, bənna ilə onun tikdiyi bina arasında olan rabitəyə oxşada bilmərik. Binanın tikilişi bənnadan asılı olsa da, tikildikdən sonra bənnanın olub-olmaması həmin bina üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Biz bu

misalı şairlə onun yazdığı şe᾽rə də bənzədə bilərik. Belə ki, həmin şe᾽r üçün şairin yaşayıb-yaşamamasının heç bir fərqi yoxdur.

Yaradanla yaradılmışlar arasında olan rabitəyə, işıqla işıq mənbəyi arasında olan rabitəni misal çəkə bilərik. Belə ki, lampa öz ətrafını işıqlandırmaq üçün ilk növbədə elektrik mənbəyindən kifayət qədər enerji almalıdır. Bu proses qırılmaz şəkildə həyata keçməli və bir an olsun belə, elektrik lampası və enerji mənbəyi arasında olan əlaqə kəsilməməlidir. Ani olaraq bu rabitənin kəsilməsi ilə ətrafa qaranlıq çökəcəkdir.

Elektrik lampasının öz nur və hərarətini qoruyub saxlaması üçün onun enerji mənbəyi ilə qırılmaz rabitəsi tələb olunduğu kimi, aləmdə mövcud olan bütün varlıqların da öz həyatlarını davam etdirməsi üçün yaradıcı qüvvəyə, hər şeyə həyat verən, elmi, qüdrəti hər şeyi əhatə edən mütləq bir varlığa ehtiyacları vardır.

Bu ehtiyac hissi varlıqların yaradıldıqları ilk gündən mövcud olacağı son ana qədər davam edir. Onun rəhməti hər şeyi əhatə edir və yaratdığı varlıqları bir an olsun belə nəzərindən qaçırmayır. Xaliq ilə məxluqat arasında olan rabitə labüd və qırılmazdır. Bu rabitənin bir anlıq kəsilməsi həyat çırağının sönərək aləmin zülmətə qərq olması ilə bərabərdir.

Demək, insanın gördüyü işlər ya cəbridir (icbari), ya da ixtiyari (azad). O, bu iki ünsürün hər birindən istifadə edir. Belə ki, o, öz güc və qüvvəsindən istifadə etməklə görəcəyi və tərk edəcəyi işlərdə azad olsa da, ixtiyarında olan qüdrət və iste᾽dadlardan istifadə etməkdə öz Xaliqinə tamamilə möhtacdır. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, insan gördüyü işlərdə müəyyən qədər azad olsa da, bə᾽zi səbəblərə görə Allahdan asılıdır.

Qur᾽an da bizə bu həqiqəti başa salmaq istəyir ki, insan azad varlıq olsa da, görəcəyi işlər Allahın istək və iradəsindən asılıdır. Kəlam alimləri bu məsələni dini termin olaraq «Əmrun beynəl-əmreyn» adlandırmışlar. Vahid məktəb halını almış belə bir təfəkkür tərzi daha da formalaşaraq «cəbr» (yə᾽ni, insan bütün işləri ixtiyarsız və məcburi olaraq həyata keçirir) və «təfviz» (yə᾽ni, insan özünü tam ixtiyar sahibi bilərək bütün işlərini öz istək və

iradəsi ilə həyata keçirir) adlanan iki ziddiyyətli nəzəriyyəni batil etmişdir. Mətləbi daha da aydınlaşdırmaq üçün bu barədə sadə bir misal çəkməyi daha məqsədə uyğun görürük.

Bir anlıq əlini tərpədə bilməyən əlil bir şəxsi gözləriniz önünə gətirin. Əlini hərəkətə gətirə bilmədiyi üçün onu müalicə edən həkim kiçik elektrik cihazının vasitəsilə cərəyan yaratmaq və onun qolunu hərəkətə gətirməklə bə᾽zi işləri görməkdə ona kömək edir. O, elektrik cərəyanını kəsdikdə, əlil yenə də hərəkətsiz qalır. Sonra elektrik cərəyanını yaratmasını onun öz ixtiyarına qoyur və beləliklə də o, xəstənin əlini hərəkətə gətirməsində heç bir rol oynamır. Bundan belə o, bizim nəzərimizdə elektrik cihazını ixtira edən adi bir şəxs kimi olacaqdır. Xəstənin öz əlini hərəkətə gətirməsini də, qeyd etdiyimiz kimi «Əmrun beynəl-əmreyn» prinsipi əsasında qəbul edəcəyik. Çünki xəstənin əlini hərəkətə gətirib-gətirməməsi öz ixtiyarındadır və kimsə onu bu işə vadar etmir. Lakin unutmaq olmaz ki, o bu işi öz ixtiyarı ilə həyata keçirsə də, elektrik cihazının cərəyana qoşulub oradan ayrılması onu müalicə edən həkimin ixtiyarındadır. Demək, xəstənin əlini hərəkətə gətirməsində nə həkim, nə də xəstə tam ixtiyara malikdir.

Bu səbəbdən də kəlam alimləri insanın gördüyü işləri nə cəbr və nə də təfviz adlandırırlar. Onların fikrincə, insan görmək istədiyi işləri öz iradəsi ilə həyata keçirsə də, Allahın istək və iradəsi də buna tə᾽sir göstərir və nəzərdə tutulan işlərin həyata keçməsi üçün lazımı şərtlər tələb olunur. Qur᾽anda rast gəldiyimiz bir çox ayələr bu mətləbə dəlalət edir. Burada insanın tam ixtiyar sahibi olması ilə yanaşı, Allahın da istək və iradəsinin tə᾽sirli olması açıq-aşkar bəyan olunur. Bu mətləbə Əhli-beytdən (ə) nəql olunmuş hədislərdə də rast gəlmək olar.

Hədislərdən birində deyilir:

«İmam Sadiqin (ə) səhabələrindən biri ondan soruşur: Allah öz bəndələrini xoşagəlməz işlərə vadar edirmi?

Buyurdu: Xeyr.

Dedi: O, bütün işləri öz bəndələrinin öhdəsinə buraxıbdırmı?

Buyurdu: Xeyr.

Dedi: Elə isə, Allahla insanlar arasında olan bu bağlılığı mənə izah edin.

İmam (ə) buyurdu: ***Allah-taala Öz lütf və mərhəmətini öz bəndələrinin üzərindən bir an olsun belə, kəsmir və insanlar gördükləri işlərdə cəbr ilə təfviz arasında olan mərhələni qət edirlər.» (Üsuli-kafi. Tövhid, Cəbr və təfviz, əmrun bəynəl-əmreyn fəsli).***

İmam Sadiqdən (ə) nəql olunmuş başqa bir rəvayətdə deyilir: ***«Bu nə cəbrdir, nə də təfviz, (ixtiyar) sadəcə olaraq onların arasında olan bir mərhələdir.» (Həmin mənbə).***

Yuxarıda qeyd olunan mətləblərdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, Qur᾽an ayələri zahirdə cəbr və ixtiyara dəlalət etsə də, əslində heç bir ziddiyyət olmadan eyni mə᾽na və eyni məqsəd daşıyırlar. Bu ayələr (cəbr və ixtiyara dəlalət edən ayələr) bir-birini tamamlayır və təfsir edir. Belə ki, ayələrə istinad etməklə belə bir qənaətə gəlirik ki, insanın gördüyü işlər həm onun özündən, həm də Allahın istək və iradəsindən asılı olur. Bu növ əqidə tərzi Əhli-beytdən (ə) nəql olunmuş hədislərdə dəfələrlə rast gəldiyimiz «əmrun beynəl-əmreyn» yoludur.

QUR᾽ANIN E᾽CAZINDA ZİDDİYYƏT

5-ci irad:

Onlar deyirlər: Əgər insanların Qur᾽an kimi ikinci bir kitab tə᾽lif edə bilmədiklərini mö᾽cüzə hesab edəriksə, onda Eqleydsinin və Maçestinin kitablarını da mö᾽cüzə adlandırmalıyıq. Yə᾽ni, təkcə müəyyən bir kitabın oxşarının yazılmaması mö᾽cüzə hesab edilərsə, onda dünyada nə çox kitablar vardır ki, onların da bənzəri yoxdur.

Cavab:

Əvvəla, adları çəkilən bu iki kitabın oxşarının yazılması heç də çətin bir iş deyildir və kimsə bu kitabların bənzərinin hazırlanmasının qeyri-mümkünlüyünü ehtimal belə verməyib. Tarixə nəzər saldıqda da bu kitabların qarşısında kimsənin aciz qalmadığının şahidi oluruq. Çünki son dövrün alimləri bu kitablardan dəfələrlə elmi və mükəmməl kitablar yazıb-yaratmışlar. Buraya əlavə mətləblər daxil edilmiş və nəzərə çarpan

fəsillərdə müəyyən dəyişikliklər aparılmışdır. Bunu da qeyd edək ki, bir qədər əvvəl mö᾽cüzə haqda söhbət açdıqda mö᾽cüzənin şərtlərindən bir neçəsinə işarə etdik. Onlardan biri bu idi ki, mö᾽cüzə peyğəmbərlik iddiası edən şəxsin doğruluğunu sübuta yetirməli və onun iddiası ilə müvafiq olmalıdır. Və mö᾽cüzənin digər şərtlərindən biri də onun təbii qanunlardan xaric olmasıdır. Bu kitablarda isə bu xüsusiyyətlərin heç birini müşahidə etmirik.

QUR᾽ANLA MÜBARİZƏ APARILMASININ SƏBƏBLƏRİ

6-cı irad:

Onlar deyirlər: Ərəblərin Qur᾽an kimi ikinci bir kitab yazmamasının səbəbi heç də onların bu işə aciz olmaları deyildir. Bunun bir neçə səbəbi olmuşdur.

İstər Peyğəmbərin (s), istərsə də xəlifələrin dövründə iqtidarı ələ keçirmiş müsəlmanlar böyük qüdrət və nüfuz əldə etdikləri üçün, bütpərəst ərəblər Qur᾽an kimi ikinci bir kitab yazmağa cəsarət etmirdilər. Onlar çox gözəl bilirdilər ki, Qur᾽anla mübarizə müsəlmanlar tərəfindən necə qarşılana bilər.

Əməvi sülaləsi xilafəti ələ keçirdikdən sonra isə mərkəzi hakimiyyətin İslama və Qur᾽ana olan marağı getdikcə zəifləyib məhvə doğru yönəlirdi. Və təbii ki, belə bir şəraitdə Qur᾽an və İslam dini ilə mübarizə heç bir əhəmiyyət kəsb etməməli idi.

Digər tərəfdən isə illər ötdükcə müsəlmanlar Qur᾽anın şirin mə᾽na və ifadələrindən ilham alır və qəlbən ona bağlanırdılar. İllər ötdü və Qur᾽an qəlblərdə dərin iz qoydu və insanlarla Qur᾽an arasında qırılmaz ünsiyyət yarandı.

Cavab: Biz bu iradı bir neçə səbəbə görə rədd edə bilərik.

1. Peyğəmbər (s) öz müxaliflərini Qur᾽anla mübarizəyə də᾽vət etdiyi zaman hələ Məkkədə yaşayır və İslamı gizlincə təbliğ edirdi. Mə᾽lum olduğu kimi, o illər iqtidarda müsəlmanlar deyil, öz şe᾽r və ədəbiyyatı ilə fəxr edən Məkkə müşrikləri idi. Amma buna baxmayaraq, fəsahət və bəlağət elmlərinə yiyələnmiş ərəblər Qur᾽anın qarşısında aciz olduqlarını e᾽tiraf edir və həqiqəti dərk etdikdə onun qarşısında diz çökürdülər.

2. Qorxu məsələsinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu heç vaxt qeyri-müsəlmanların Qur᾽an və İslamla apardıqları mübarizəyə maneçilik törədə bilməzdi. Belə ki, İslamdan əvvəl və sonra Səudiyyə Ərəbistanında kitab əhli azad və toxunulmazlıq şəraitində yaşamış və müsəlmanlar tərəfindən heç bir zorakılığa mə᾽ruz qalmamışlar. Məkkə bütpərəstləri də kitab əhlinin malik olduqları toxunulmazlıq hüququna yiyələndikləri üçün, kimsədən çəkinmədən e᾽tiraz edə bilərdilər. İctimai ədalət müsəlmanların xəlifələri tərəfindən qorunub saxlanılır və qanun pozğuntuluğuna yol verilmirdi. Əlinin (ə) xilafəti dövründə ictimai ədalətə daha çox diqqət yetirilir və müxalif qrup və qəbilələrə öz sözlərini deməyə xüsusi şərait yaradılırdı.

Bəli, belə bir azad şəraitdə Qur᾽ana bənzər ikinci bir kitab yaza bilməsələr də, hamıya söz azadlığı verilir, din və Qur᾽ana qarşı öz e᾽tirazlarını açıq-aşkar bəyan etməyə şərait yaradılırdı.

3. Fərz edək ki, elə doğrudan da Məkkə müşriklərində bu işdə onlara maneçilik törədə biləcək qorxu hissi olmuşdur. Belə isə, görəsən bu işdə kitab əhlinə hansı amil maneçilik törətmişdir? Nə üçün onlar gizlində də olsa, Qur᾽ana qarşı mübarizə apararaq istəklərinə nail ola bilməmişlər? Onlar Tövrat və İncilə istənilən qədər xurafi dastanlar əlavə etsələr də, Qur᾽an ayələrində kiçik bir ziddiyyət və ixtilaf yaratmağa cəsarət etməmişlər.

4. İnsan təbiəti daim yenilik və dəyişiklik tələb edir. Bir şey dəfələrlə təkrar olunduqda insanın nəzərində adiləşir və bir çox hallarda həmin şeyə qarşı nifrət hissinin yaranmasına səbəb olur.

Yazılmış şe᾽r və ədəbi əsərlər isə nə qədər fəsahətli və bəlağətli olsalar da, bir neçə dəfə oxunduqdan sonra adiləşir və özünün əvvəlki dəyərini itirməyə başlayır.

Məsələn, insan yeni yazılmış qəsidəni oxuyur və bundan mə᾽nəvi zövq alır, lakin bir neçə dəfə təkrarlandıqdan sonra həmin əsər öz təravətini itirir və adiləşir. Əlinə yeni qəsidə düşdükdə isə onu ilk qəsidədən daha maraqla oxumağa başlayır. Zaman keçdikcə o da əvvəlki kimi adiləşir və öz əhəmiyyətini itirməyə başlayır.

İnsanın yeniliyə və dəyişikliyə olan meyli təkcə ədəbiyyatda deyil, yemək-içməkdə, geyinib-keçinməkdə və s. şeylərdə də özünü büruzə verir.

Əgər Qur᾽an mö᾽cüzə olmasaydı, bəşəriyyətin yenilikaxtarma hissi özünü burada da büruzə verərdi. Mə᾽lum olduğu kimi, bu müqəddəs kitabın nazil olduğu vaxtdan illər, əsrlər keçməsinə baxmayaraq, dəfələrlə oxunmuş, əzbərlənmiş, amma öz təravət və şirinliyini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Əgər Qur᾽an da oxucu və ya dinləyicidə yorğunluq hissi yaratsaydı, müxaliflər bunu mübarizə üçün ən gözəl üsul hesab edərdilər. Qur᾽an nə qədər çox təkrar olunursa, öz cazibədarlığını bir o qədər çox qoruyub saxlayır və oxunduqca özünə qarşı rəğbət hissinin artmasına səbəb olur. Qur᾽anın tilavəti insanda ruh yüksəkliyi yaradır və imanın daha da möhkəmlənməsinə böyük tə᾽sir göstərir. Belə bir xüsusiyyət nəinki Qur᾽anın əzəmətinə xələl gətirmir, hətta onu daha da dəyərləndirir və ilahi mö᾽cüzə olduğunu bir daha sübuta yetirir.

5. Müxaliflərin, «müsəlmanlar əsrlər, illər boyu Qur᾽anla ünsiyyətdə olmuş və bu səbəbdən də onunla mübarizə etməmişlər» iddiasına gəldikdə isə, bunu biz yalnız müsəlmanlar barəsində qəbul edə bilərik. Çünki ərəb olmayan qeyri-müsəlmanlar da Qur᾽anın tilavətindən mə᾽nəvi zövq aldıqlarını e᾽tiraf etmiş və mə᾽nasını başa düşməsələr belə, özlərində ona qarşı böyük rəğbət və ruh yüksəkliyi duymuşlar.

QUR᾽ANIN E᾽CAZI İLƏ TOPLANMASI ARASINDA OLAN UYĞUNLUQ

7-ci irad:

Onlar deyirlər: Tarixdə göstərilir ki, Əbu Bəkr Qur᾽anı vahid kitab halına salmaq istədikdə Ömərə və Zeyd ibni Sabitə, məscidin kandarında oturub, iki nəfər tərəfindən Qur᾽an ayəsi olması təsdiq edilən cümlələri yazmağı və nəticədə onları kitab halına salmağı əmr etdi. Qərara alınmışdı ki, onların toplayıb təsdiq etdikləri və vahid nüsxə halına saldıqları nümunə hamı tərəfindən qəbul edilsin. Əgər Qur᾽an həqiqətən mö᾽cüzə olsaydı, nə onların

şəhadətinə ehtiyac olardı, nə də kimlərinsə onu vahid nüsxə halına salmasına.

Cavab:

Bu iddianı da bir neçə səbəbə görə rədd edə bilərik:

1. Qurʾanın möʾcüzə olması onun kəlmələrinin ayrı-ayrılığında deyil, fəsahət və bəlağətindədir. Qurʾanın bir yerə yığılması məsələsinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, orada artıq kəlmə və hərflərin əlavə olunması və ya çıxarılması tamamilə adi hal ola bilərdi. Bunun üçün də iki nəfər şəxsin – əgər bunu həqiqət hesab etmək olarsa – şəhadət verməsini (yəʾni toplanmış nüsxələrə nəzarət etmələri) tamamilə məntiqi hesab etmək olardı.

2. İnsanlar Qurʾanın fəsahəti qarşısında acizdirlər - dedikdə, bu heç də o demək deyildir ki, onlar ona oxşar, hətta bir kəlmə və ya bir ayə gətirməyə belə qadir deyildirlər. Qurʾan ayələrinə oxşar ikinci bir ifadəni bəyan etmək bəlkə də onlar üçün mümkün olmuşdur, lakin müsəlmanlar heç vaxt belə bir iddia irəli sürməmişlər. O ki, qaldı Qurʾana, o da öz müxaliflərini öz ayələrinə oxşar bir ayə deyil, bir surə gətirmələrini tələb edir. Buna əsasən deyə bilərik ki, iki nəfərin, yığılmış nüsxələrə və ya oxunan ayələrin düzlüyünə şəhadət verməsi tamamilə məqsədəuyğun bir haldır.

3. Səhabələrdən ikisinin məsciddə bir şahid kimi iştirak etmələri haqda nəql olunmuş rəvayətə gəldikdə isə, onun möʾtəbərliyinə bir o qədər də istinad etmək olmaz. Çünki rəvayət mütəvatir hədislər silsiləsinə daxil deyildir.

4. Rəvayətin məzmunu bu haqda nəql olunmuş digər rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, Qurʾan Əbu Bəkrin xilafəti dövründə deyil, Peyğəmbər (s) hələ sağ olarkən bir yerə yığılmışdır. Gələcək fəsillərdə bu mətləbi təsdiq edəcək digər hədis və rəvayətlərə işarə edəcəyik. O ki, qaldı Qurʾan hafizlərinə, hələ Peyğəmbərin (s) zamanında onların sayı yüzlərlə, bəlkə də minlərlə idi. Belə olduğu bir halda səhabələrdən yalnız ikisinin Qurʾan nüsxələrinə və tilavətinə etdikləri nəzarət bir o qədər də düzgün olmazdı.

Qaranlıq cəhalət rejimindən yaxa qurtarmış müsəlmanlar gecə-gündüz Qur᾽anı tilavət edir və onu zehnlərinə həkk edirdilər. Qur᾽an hafizlərinin bol olduğu bir şəraitdə belə bir məs᾽uliyyətli işin yalnız iki nəfərə tapşırılması bir o qədər də inandırıcı olmazdı.

QUR᾽ANIN İFADƏ TƏRZİ ILƏ NATİQLƏRİN ÇIXIŞ ÜSLUBU ARASINDA OLAN FƏRQ

8-ci irad:

Onlar deyirlər:

Qur᾽anın bəyan tərzi ilə, mahir ədib və şe᾽r ustalarının üslubu tamamilə fərqli və ziddiyyətlidir. Belə ki, surələrdə bir neçə mövzuya və bir-biri ilə əlaqəsi olmayan mətləblərə toxunulduğunun şahidi oluruq. Məsələn, hər hansı bir tarixi mövzu haqda söhbət açıldığı zaman dərhal əxlaq, alış-veriş və ya digər mövzulara da toxunulur. Əgər Qur᾽anda hər bir mövzu üçün ayrıca fəsil ayrılsaydı, daha yaxşı olardı.

Cavab:

Qur᾽an, bəşəriyyəti haqq-ədalətə hidayət etmək və onları dünya və axirət səadətinə qovuşdurmaq üçün nazil olmuşdur. Qur᾽an fiqhi, tarixi, və əxlaqi kitab olmadığı üçün bu elmlərə ayrıca başlıq və fəsillər ayrılmamışdır.

Şübhəsiz, Qur᾽anın bəyan etmə üslubu digər üslublardan daha qənaətbəxş olduğu üçün, nəzərdə tutulan mövzunu oxuculara daha tez çatdırır. Qur᾽an surələrindən hər birini mütaliə etdikdə yaradılış, mə᾽ad, əxlaq və keçmiş qövmlərin tarixi haqda dəyərli mə᾽lumatlar əldə etməklə yanaşı, onların aqibətlərindən də ibrət dərsi alınır, kamil insana xas olan əxlaq normaları və dinin bir çox şər᾽i məsələləri ilə yaxından tanışlıq hasil olur.

Mövzuların müxtəlif olmasına baxmayaraq, surələrin heç birində istər fəsahət və bəlağət, istərsə də ümumi mə᾽na baxımından heç bir nizamsızlıq müşahidə etmirik.

Əgər Qur᾽an ayrı-ayrı fəsillərə bölünsəydi öz nəzmini itirər və oxucu üçün bir o qədər də faydalı olmazdı. Belə ki, hər hansı bir mövzunu mütaliə edən oxucu, Qur᾽anın digər müqəddəs

hədəflərindən xəbərsiz qalar və nəticədə ən başlıca məqsədə, yə`ni kamala çatmaqdan məhrum olardı.

Qur`ana xas olan belə bir bəyan tərzi onu digər dini, ədəbi mətnlərdən fərqləndirir və ona xüsusi yaraşıq verir.

Amma nə etmək olar, düşmənçilik və ədavət hissi həqiqəti dərk etmək üçün daşürəkli, təəssübkeş insanların gözlərini kor, qulaqlarını isə kar etmişdir.

Əgər Qur`an ayrı-ayrı fəsillərə bölünsəydi, başqa bir ciddi çatışmazlıqla qarşılaşardı. O da Qur`anda bir neçə dəfə təkrar olunan keçmiş peyğəmbərlərin əhvalatı və tarixi əhəmiyyət kəsb edən hadisələrdir. Əgər dəfələrlə təkrar olunan bu əhvalatlar eyni fəsildə nəql olunsaydı, Qur`an öz təravət və cazibədarlığını itirər və belə olduqda, təkrar heç bir mə`na kəsb etməzdi.

QUR`ANLA MÜBARİZƏ

9-cu irad:

«Husnul iycaz» kitabının müəllifi deyir: Qur`anda istifadə olunan oxşar ifadələrin yerini dəyişdirməklə, Qur`an kimi ikinci bir kitab yazmaq heç də çətin deyildir. O, öz iddiasını isbat etmək üçün Qur`anın müxtəlif yerlərindən cümlələr toplamış və bununla da fəsahət və bəlağət elmlərinə dair olan mə`lumat səviyyəsinin hansı dərəcədə olduğunu çatdırmaq istəmişdir.

Cavab:

Bir qədər sonra müəllifin Qur`anla mübarizə tədbirində istifadə etdiyi ifadələrə və onun zəif nöqtələrinə işarə edəcəyik. Biz «Nəfəhatul-e`caz» adlı kitabda bu haqda ətraflı söhbət açmışıq.

FATİHƏ SURƏSİ İLƏ MÜBARİZƏ

Bu xəyalpərəst insan elə güman edir ki, ağlına gəldiyi bu qısa ifadələr Fatihə surəsindən qısa olmaqla yanaşı, onun əhatə etdiyi bütün mətləblərə də şamil olur:

الحمد للرحمان، رب الاكوان، الملك الديان، لك العبادة، و بك المستعان،اهدنا صراط الايمان

«Həmd olsun bağışlayan Rəhmana [O Allah ki] varlıqların sahibi və pərvərdigarıdır, [O Allah ki] mükafat verəndir. İbadət sənin üçün, kömək də səndəndir. Bizi iman yoluna hidayət et!»

Dərin məʾnalı Qurʾan ayələrini, heç bir məʾna kəsb etməyən qısa ifadələrdən ayıra bilməyən yazıçıya təəccüb edirik!

Yaxşı olardı ki, yazıçı hər şeydən əvvəl öz yazılarını ərəb ədəbiyyatı ilə tanışlığı olan məsihi alimlərinə təqdim edəydi və özünü bu dərəcədə rüsvay etməyəydi.

O bilməli idi ki, mübarizə məqsədilə hər hansı bir mətnə qarşı istifadə etdiyi ifadələr məʾna və heca baxımından bir-birindən fərqli və ziddiyyətli olmamalıdır.

Mübarizə dedikdə, heç də belə təsəvvür etmək lazım deyil ki, müxalif mövqe tutmuş şəxs mətndə istifadə olunmuş ifadələrin yerini dəyişib onu bir qədər fərqli ifadələrlə bəyan etmiş olsun. Əgər mübarizə bu qədər asan olsaydı, Peyğəmbərlə (s) mübarizə aparan Məkkə müşrikləri belə bir əlverişli üsuldan istifadə edər və asanlıqla öz məqsədlərinə nail olardılar. Lakin onlar ədəbi mübarizə üsulunun nə olduğunu çox gözəl dərk edir və bu səbəbdən də Qurʾanla mübarizə aparmağa cəsarət etmirdilər.

Onlardan bəʾziləri həqiqəti, yəʾni Qurʾanın ilahi möʾcüzə olduğunu dərk edib iman gətirdi. Qəlbləri daşdan da möhkəm olan inadkar və cahil kəslər isə Qurʾanı sehr və cadu adlandıraraq dedilər:

فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ

«Bu [başqasından] öyrənilən sehrdən başqa bir şey deyildir!» (Müddəssir-24).

Görəsən özünü bu dərəcədə rüsvay edən yazıçının bəlağət elmindən heç bir məʾlumatı olmamışdırmı?

1. Axı necə demək olar ki, ***«Şükür olsun bağışlayana (Rəhmana)»*** kəlməsi, «***Şükür Allaha»*** kəlməsi ilə məʾna və məfhum baxımından eynidir. Halbuki, «Allah» kəlməsi Allah-taalanın bütün sifətlərinə şamil olan müqəddəs Zatın adı, «Rəhman» isə yalnız onun sifətlərindən biridir.

Demək, «***Əlhəmdulillah – həmd olsun Allaha»*** kəlməsindəki şükürdən məqsəd, Allah adının bütün sifətlərə şamil olması, ***«Şükür Rəhmana – Əlhəmdu lirrəhman»*** kəlməsində edilən şükürdən məqsəd isə, yalnız Allahın Rəhman sifətinə edilən

şükürdür və göründüyü kimi, burada artıq Allahın digər sifətləri nəzərdə tutulmur.

2. ***«Aləmlərin Rəbbinə [bu dünyada hamıya] rəhimli, axirətdə isə ancaq mö՚minlərə mərhəmətli olana»*** ayəsini ***«Varlıqların pərvərdigarı»*** kimi naqis və münasib olmayan qısa bir ifadəylə bəyan edir. Bu qısa ifadə isə hər iki ayənin mə՚na və məfhumunu bütünlüklə aradan aparır. Çünki hər iki ayə aləmlərin çoxluğuna, Allahın hakimiyyət və rəhmətinin onların hamısına şamil olduğuna dəlalət edir. Onun hakimiyyəti əzəli və əbədidir.

Bütün bunları ***«varlıqların pərvərdigarı»*** kimi qısa və mə՚nasız bir ifadədən əldə etmək olarmı?

Halbuki, «kovn», lüğətdə baş vermək, qayıtmaq mə՚nalarını verir. Malik və başçı mə՚nasını verən «Rəbb» kəlməsini məsdər halında işlənilən « Əkvan» kəlməsinə birləşdirmək isə qrammatik qanunlarla əsla uyğun gəlmir. Cümlə quruluşuna gəldikdə isə, «xaliq» ifadəsindən istifadə edərək «xaliqul əkvan» – yə՚ni «varlıqların xaliqi» deyə bilərik. «Əkvan» kəlməsinə gəldikdə isə, onu nə aləmlər mə՚nasında istifadə edə bilərik, nə də Allahın varlıqlara şamil olan daimi rəhmətinə.

3. ***«Maliki yəvmiddin» – haqq-hesab gününün [qiyamət] gününün sahibinə»*** ayəsini ***« Əlməlikud-dəyyani – [O Allah ki] mükafat verəndir»*** ifadəsilə əvəz etməklə biz ayədən tam başqa bir mə՚na əldə edir və nəzərdə tutulan hikmətli ifadələrdən uzaq düşmüş oluruq. Çünki ayə Allahın qiyamət gününün sahibliyinə, müəllifin uydurduğu ifadə isə Allahın [mö՚minlərə] mükafat verəcəyinə dəlildir. Göründüyü kimi burada qiyamət gününə və orada insanların gördükləri işlərin müqabilində mükafat və ya cəzaya layiq görüləcəyinə dəlalət edən heç bir mə՚na nəzərə çarpmır. Mə՚lum olduğu kimi, qiyamət günü aləmə yalnız Allahın özü hakim olacaq və hamı Onun əmrinə itaət edəcəkdir. Kimi cənnətə, kimisi də cəhənnəmə daxil ediləcəkdir. Bu səbəbdən də Allah-taala bu ayədə «Malik» adlandırılmışdır. Lakin yuxarıda qeyd olunan ifadələrdə biz bu mə՚na ilə də qarşılaşırıq.

Bəli, «Əlməlikud-dəyyan» «Maliki yəvmiddin» ayəsinin verdiyi mə՚naların heç birini daşımır. Bu ifadələrdən yalnız bu nəticəyə

gəlmək olar ki, Allah öz bəndələrini xeyirxah işlərinə görə mükafatlandırır və beləliklə onları səadət və kamala sövq etmiş olur. Bu isə ayənin batini mə᾽naları ilə olduqca fərqli və hətta ziddiyyətlidir.

4. ***«Biz yalnız Sənə ibadət edirik və yalnız Səndən kömək diləyirik.»***

Yazıçı belə güman etmişdir ki, ibadət və kömək diləmək yalnız çarəsizlik üzündən edilməlidir. Bu səbəbdən də ayə həqiqəti bəyan etməklə yanaşı, iman sahiblərinə təlqin etmək istəyir ki, ibadi məsələlərindəki tövhid prinsiplərini və Allaha olan ehtiyac hislərini hətta ibadətdə belə aşkar etsinlər. Burada ən başlıca məqsəd, mö᾽minlərin bu həqiqəti e᾽tiraf etmələridir ki, Allahdan başqa heç bir varlığa pərəstiş etməyib, yalnız Ondan kömək diləsinlər.

Biz bunları üzdəniraq yazıçının uydurduğu «Ləkəl ibadətu və bikəl mustəan» – ibadət Sənin üçün və kömək də səndəndir ifadəsindən əldə edə bilərikmi?

5. ***«Bizi doğru yola yönəlt»***

Ayədən məqsəd budur ki, insan ibadət zamanı Allahdan onu haqq yola, doğru yola yönəltməyini diləsin. Bu yol onu saf əqidəyə, xeyirli işlərə və bir sözlə, bütün insani dəyərlərə hidayət etmiş olsun.

Göründüyü kimi ayə bir neçə mühüm mətləbə toxunur.

(İhdinas-siratəl iman) «Bizi iman yoluna hidayət et.»

Qeyd olunan ifadədən bu mə᾽nalardan heç birini əldə etmirik.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıdakı ifadə yalnız haqq yola hidayət prinsipini izlədiyi üçün bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Lakin iman yolunun doğru yol olduğuna və bu yolun yolçularının heç vaxt haqq yoldan sapmayacaqlarına heç bir işarə edilməmişdir.

Yazıçı özünün naqis və əsassız iradları ilə bu ayəyə qədər kifayətlənmiş və surənin ardını heç bir ifadələrlə əvəz etməmişdir. Bu isə bir daha bu həqiqəti sübuta yetirir ki, yazıçı surənin mə᾽na və məfhumunu dərk etmişdir. Çünki surənin ardı, yə᾽ni ***«Ne᾽mət***

verdiyin kəslərin yoluna! Qəzəbə düçar olanların və [haqdan] azanların yoluna yox!»

6-7-ci ayələr doğru yolun mövcud olduğuna dəlalət edir. Allahın razılığını qazananlar bu yolun yolçuları və ilahi ne᾿mətlərlə mükafatlandırılan şəxslərdir. Bu yol peyğəmbərlərin, şəhidlərin və əməli-saleh insanların yoludur. Allahın qəzəbinə düçar olan kəslər isə haqq yoldan azan və inadkarlıq üzündən həqiqətdən üz çevirənlərdir. Cəhalət və nadanlıq onları zəlalətə doğru sürüklədiyi üçün, həqiqəti axtarmaq əvəzinə ata-babalarının getdikləri yolu davam etdirmiş və kor-koranə təqlidi hər şeydən üstün tutmuşdur. Ayələri diqqətlə oxuyub işarə olunan mühüm mətləblərə diqqət yetirən hər bir şəxs bir çox həyati və əxlaqi məsələlərlə qarşılaşmış olur. Belə ki, yaxşını pisdən ayıra bilən hər bir adi insan bu ayələrdən ibrət dərsi almalı, peyğəmbərləri və əməli-saleh insanların tutduqları yolu davam etdirməlidir. İndi özünüz deyin, dərin mə᾿nalı və hikmətli ilahi kəlamları kənara qoyub hansısa xəyalpərəst yazıçının uydurduğu əsassız ifadələrə e᾿timad etmək olarmı?

KOVSƏR SURƏSİ İLƏ MÜBARİZƏ

Elə həmin yazıçı Kovsər surəsini bu ifadələrlə bəyan edir:

انا اعطيناك الجواهر، فصل لربك و جاهر، و لا تعتمد قول ساحر

«Biz sənə cəvahiri bəxş etdik, sən də uca səslə namaz qıl, sehirbaz və cadugərlərin sözlərinə e᾿tina etmə.»

Bu iddianı biz bir neçə səbəblərə görə batil və əsassız hesab edə bilərik.

1. Göründüyü kimi, yazıçı Qur᾿andakı oxşar ifadələrdən istifadə etmiş və heç nədən çəkinmədən bunun adını mübarizə qoymuşdur.

2. Qoşduğu ifadələrdən belə mə᾿lum olur ki, bu onun öz sözləri deyil, sadəcə olaraq peyğəmbərlik iddiası etmiş Museyləmə Kəzzabın uydurduğu ifadələrdir. O, bu surəni belə ifadə edir:

انا اعطيناك الجماهر، فصل لربك و جاهر، و ان مبغضك رجل كافر

«Biz sənə [insan] kütlələr bəxş etdik. Sən də namaz qıl və mühacirət et. [Və bil ki,] düşmənin kafir bir kəsdir.»

3. Təəccüb doğuran burasıdır ki, o, iki kəlmənin qafiyə baxımından bir-birinə oxşar olmasını fəsahət və bəlağət elmlərində də bu qayda üzərində olacağını güman etmişdir. Halbuki, fəsahət qanunlarının ilk şərtlərindən biri kəlmələr arasında uyğunluq və rabitənin olmasıdır. Yazıçının ifadələrində isə biz bunların heç birini müşahidə etmirik.

4. Buradan belə bir sual meydana gəlir. Görəsən hansı səbəblər üzündən yazıçı «cəvahir» kəlməsini müəyyənlik əlaməti olan «əlif-lam» ilə qeyd etmişdir.

Əgər müəyyən cəvahiri nəzərdə tutursa, belə olduqda heç bir müəyyənlik şəkilçisindən istifadə etməyə ehtiyac duyulmur. Əgər dünyada mövcud olan bütün cəvahiratı nəzərdə tutursa – belə ki, «əlif və lam» hərfləri ismin müəyyənlik formasının cəm halına dəlalət edir – bunu da həqiqi olaraq qəbul edə bilmərik. Çünki dünyada mövcud olan ləl-cəvahiratın yalnız bir nəfərə verilməsi qeyri-mümkündür.

5. Burada başqa bir sual meydana gəlir. O da bundan ibarətdir ki, görəsən birinci cümlə ilə «Vəla təˈtəmidu qovlə sahir – sehirbaz və cadugərlərin söylədiklərinə eˈtina etməyin» cümləsi arasında nə kimi rabitə vardır? Cadugər dedikdə kimləri nəzərdə tutur? «Söylədiklərinə eˈtina etmə» dedikdə hansı sözləri nəzərdə tutur? Əgər o hər hansı bir cadugəri və onun söylədiklərini nəzərdə tutursa, onda mətləbin daha da açılması və onun söylədiklərinin nədən ibarət olduğunu sübuta yetirmək üçün müəyyən dəlil və sübutlar gətirməlidir. Yox əgər müəyyən şəxsi və onun söylədiklərini nəzərdə tutmayırsa – belə ki, hər iki ifadə, yəˈni həm «qovl» – söyləmək, həm də «sahir» – sehirkar qeyri-müəyyənlik və inkar formasında işlənilmiş və ümumiyyət xarakteri daşıyır. Belə olduqda bu məˈnanı daşıyacaqdır: Heç bir sehirbaz və cadugərin söylədiyi sözlərə eˈtina etməyin. Lakin biz cümləni bu məˈnada qəbul edə bilmərik. Çünki bizim, sehirkarların hətta adi məsələlərdə belə söylədiklərinə eˈtina etməyimizə dair heç bir əqli dəlilimiz yoxdur.

Əgər buradan məqsəd sehirkar və cadugərlər olarsa, yenə də biz bunu həqiqət kimi qəbul edə bilmərik. Çünki cadugərlərin işi

sehramiz ifadələr söyləmək deyil, özünəməxsus hiylə və məkrlərdən istifadə edərək müəmmalı işlər göstərməkdir.

6. Kovsər surəsi Peyğəmbəri (s) istehza edən şəxs barəsində nazil olmuşdur. O, Peyğəmbər (s) haqda bu sözləri deyirdi: Məhəmməd övladı olmayan sonsuz bir insandır (övladı olmayan deyildikdə oğlan uşağı nəzərdə tutulur). Tezliklə öləcək və gətirdiyi din unudularaq aradan gedəcəkdir.

Tur surəsinin 30-cu ayəsində bu haqda deyilir:

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ

«Yoxsa onlar [sənin barəndə]: «O, şairdir. Biz [ruzigarın gərdişi nəticəsində] onun başına gələcək müsibəti [ölüb getməsini] gözləyirik!» – deyirlər.

Bütün bu iftiraların müqabilində Peyğəmbərə (s) təskinlik olsun deyə «Kovsər» surəsi nazil oldu.)

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

«Yə҆ni biz sənə böyük ne҆mət «kovsəri» bəxş etdik.»

Bəli, bu, Peyğəmbərə (s) bəxş olunan ən böyük və ən dəyərli ne҆mət idi. Ömrünün son gününədək öhdəsinə düşən peyğəmbərlik vəzifəsinə məs҆uliyyətlə yanaşır və insanları təkallahlığa, haqq-ədalətə də҆vət edirdi. Ona iman gətirmiş kəslərlə düşmənlərə qarşı mübarizə aparır və bütün ömrünü İslamın yayılmasına həsr edirdi. Onun nəsli, qızı Fatimənin (ə) övladları ilə artıb çoxaldı. Dünya durduqca onun nəsli duracaq, axirət dünyasında isə birlikdə Kovsər hovuzunun kənarına yığılıb şəfaətindən bəhrələnəcəklər.

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ

«Yə҆ni bütün bu ne҆mətlərin müqabilində Allaha şükür et! Namaz qıl və Allah yolunda qurban kəs.»

Ayədəki «Nəhr» sözü bir neçə mə҆na daşıyır.

1. Həcc ziyarəti zamanı Minada kəsilən qurbanlıq dəvə;
2. Qurban bayramı «eyd zuha» günü kəsilən dəvə;
3. Namaza başlarkən ilk təkbirdə əllərin qulaqlara qədər qalxması;
4. Namazda ikən bədənin bütünlüklə qibləyə tərəf olması.

Lakin «nəhr» sözü haqda deyilən bütün məˈnaları ayəyə şamil edə bilərik və onların hər birini nəzərdə tutduqda, Peyğəmbərin (s) ona bəxş olunan neˈmətlərə şükür etməsi kimi qəbul edə bilərik.

Allah-taala bəxş etdiyi neˈmətlərə, Peyğəmbərə (s) şükür etməsini əmr etdikdən sonra növbəti 3-cü ayəni nazil etdi:

إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

«Səni istehza edən düşmənin sonsuz qalacaqdır və onun ad və şöhrətindən heç bir əsər-əlamət belə qalmayacaqdır!»

Peyğəmbərə (s) istehza edən kəslərin aqibəti Qurˈanın xəbər verdiyi kimi də oldu. Onun nəsli kəsilərək ad-sanından heç bir əsər-əlamət qalmadı.

Axirətdə isə onların məskun olacaqları yer cəhənnəmin əzablı təbəqələri olacaqdır.

Kovsər surəsi haqda qısa məˈlumat verdik.

İndi özünüz deyin, hikmətlə dolu olan ilahi kəlamları, üzdəniraq yazıçının bir-biri ilə əlaqəsi olmayan əsassız ifadələri ilə müqayisə etmək olarmı?!

O, Musəyləmə Kəzzabın Qurˈanla mübarizə üsulundan istifadə etsə də, nəticədə məqsədinə çata bilməmişdir.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİN (S) VƏ KEÇMİŞ PEYĞƏMBƏRLƏRİN MÖ᾽CÜZƏLƏRİ

1. Mö᾽cüzəni inkar edən ilk ayənin araşdırılması;

2. Mö᾽cüzəni inkar edən ikinci ayənin araşdırılması;

3. Mö᾽cüzəni inkar edən üçüncü ayənin araşdırılması;

4. Həzrət Məhəmmədin (s) Tövrat və İncildə peyğəmbərliyi haqda;

5. Mətləblərin xülasəsi.

MÖʾCÜZƏNİ İNKAR EDƏN İLK AYƏNİN ARAŞDIRILMASI

İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN MÖʾCÜZƏSİNİN DİGƏR PEYĞƏMBƏRLƏRİN MÖʾCÜZƏSİNDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

Bu haqda məʾlumatı olan hər bir şəxs, Peyğəmbərin (s) ən böyük möʾcüzəsi olan Qurʾanın, keçmiş peyğəmbərlərin möʾcüzəsindən daha əhəmiyyətli olduğunu çox gözəl dərk edir. Ötən fəsillərdə Qurʾanın bəʾzi möʾcüzəvi xüsusiyyətlərinə və onun digər peyğəmbərlərin möʾcüzələrindən daha üstün olduğuna dair qısa məʾlumat verdik.

Lakin Peyğəmbərin (s) möʾcüzəsi yalnız Qurʾanın nazil olması ilə bitmir. Qurʾani-Kərimdən başqa onun digər möʾcüzələri də olmuş və bəʾzi xüsusiyyətləri ilə onlarla şərik idi. Qurʾan isə ona xas olan əbədi və ilahi möʾcüzədir.

Qurʾanın digər möʾcüzələrdən üstünlüyünə və Peyğəmbərin (s) digər möʾcüzələri ilə keçmiş peyğəmbərlərin möʾcüzələri arasında olan oxşar xüsusiyyətlərə dair iki mühüm şeyə istinad edə bilərik:

1. Mütəvatir hədis və rəvayətlər;

Müsəlmanlar Peyğəmbərin (s) möʾcüzələrinə dair yüzlərlə hədis və rəvayətlər nəql etmiş, bu barədə əqidə ixtilaflarının olmasına baxmayaraq, saysız-hesabsız kitab və elmi əsərlər yazıb-yaratmışlar.

Peyğəmbərin (s) möʾcüzəsi haqda nəql olunmuş mütəvatir hədislərin, kitab əhlinin öz peyğəmbərlərinin möʾcüzələri haqda nəql etdikləri hədislərdən iki üstün xüsusiyyəti vardır:

a) Zaman yaxınlığı;

Peyğəmbərin (s) göstərdiyi möʾcüzələr haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər zaman baxımından olduqca yaxın və qısa müddətli idi. Bu səbəbdən də bu haqda məʾlumat əldə etmək bir o qədər də çətin deyildi.

b) ***Hədislərin mütəvatirliyi və çoxluğu.***

Peyğəmbərə (s) iman gətirmiş və onun möʾcüzələrini öz gözləri ilə müşahidə etmiş şəxslərin sayı minlərlə olduğu üçün təbii ki, bu haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər də mütəvatir və çox

olmalı idi. Həzrət İsaya (ə) və Musaya (ə) iman gətirənlərin sayı az olduğu üçün onların mö᾽cüzələri haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər də olduqca azdır.

Demək həzrət İsa və Musanın (ə) mö᾽cüzələri haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər çox və mütəvatirdisə, həzrət Məhəmmədin (s) mö᾽cüzələri haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər daha çox mütəvatir olmalıdır.

2. Peyğəmbərin (s) digər peyğəmbərlərdən üstünlüyünün vacibliyi.

Həzrət Məhəmmədin (s) keçmiş peyğəmbərlərin mö᾽cüzələrinə yiyələnməsinə dəlalət edən ikinci dəlil bundan ibarətdir ki, o Həzrət keçmiş peyğəmbərlərin bir çoxunun göstərdiyi mö᾽cüzələri həyata keçirmiş və bununla da öz həqqaniyyətini sübuta yetirmişdir. Məhz belə bir xüsusiyyətə malik olduğu üçün, o özünün digər peyğəmbərlərdən üstün və ən başlıcası isə peyğəmbərlərin sonuncusu olduğunu bildirmişdir. Onun digər peyğəmbərlərdən üstün olma xüsusiyyəti bütün peyğəmbərlərin yiyələndiyi mö᾽cüzələrə malik olmasını tələb edir. Belə ki, əgər bir şəxs başqalarından üstün olarsa, bə᾽zi xüsusiyyət baxımından onlardan naqis olması qeyri-mümkündür. Məsələn, təbabət elmində hamıdan bilikli olduğunu iddia edən hər hansı bir şəxs, bə᾽zi xəstəliklərin müalicəsinin öhdəsindən asanlıqla gəlməlidir. Əks halda ziddiyyət meydana gələr. Çünki bir tərəfdən o hamıdan bilikli və bacarıqlı olduğunu iddia edir, digər tərəfdən isə adi bir xəstəliyin öhdəsindən gəlməyə çətinlik çəkir. Bu səbəbdən də tarixə nəzər saldıqda görürük ki, peyğəmbərlik iddiası edən şəxslər, onlardan mö᾽cüzə tələb olunmasın deyə, mö᾽cüzəni qətiyyətlə inkar etmiş və bu məzmunda nazil olmuş Qur᾽an ayələrini müxtəlif mə᾽nalarda yozmağa cəhd göstərmişlər.

YANLIŞ TƏSƏVVÜR

Bə᾽zi inadkar şəxslər peyğəmbərlərin mö᾽cüzələrə malik olmasını qətiyyətlə rədd etdikləri kimi, heç bir elm və məntiqə əsaslanmayan nadan və cahil şəxslər də həzrət Məhəmmədin (s) mö᾽cüzələrinin yalnız Qur᾽andan ibarət olduğunu və onun digər

başqa möʿcüzələrə sahib olmadığını iddia edirlər. Hətta bəʿzi sadəlövh insanlar əldə etdikləri yanlış məʿlumatlara əsaslanaraq – öz nəzərlərində – bu mətləbə toxunan Qurʾan ayələrinə istinad edirlər.

Onların istinad etdikləri ayələrdən bir neçəsinə işarə edib, məntiqi dəlillərlə belə bir təfəkkür tərzinin yanlış olduğunu sübuta yetirəcəyik.

وَمَا مَنَعَنَا أَن نُّرْسِلَ بِالآيَاتِ إِلاَّ أَن كَذَّبَ بِهَا الأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُواْ بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالآيَاتِ إِلاَّ تَخْوِيفًا

«Bizə möʿcüzələr göndərməyə mane olan şey ancaq, əvvəlkilərin [keçmiş ümmətlərin] onları yalan hesab etmələridir. Biz Səmud tayfasına açıq-aşkar bir möʿcüzə olaraq dişi [maya] dəvə verdik, lakin onlar ona zülm etdilər [dəvəni tutub kəsdilər]. Biz möʿcüzələri yalnız [bəndələrimizi] qorxutmaq üçün göndərdik.»

Onlar deyirlər: Ayədən belə məʿlum olur ki, Məhəmmədin (s) Qurʾandan savayı başqa bir möʿcüzəsi olmamışdır. Və Allah-taala ona Qurʾandan başqa ayrı bir möʿcüzə vermədiyi üçün, keçmiş ümmətlər öz gözləri ilə gördükləri möʿcüzələri təkzib edir və onun qarşısında təslim olmurdular.

Cavab: Ayədən məqsəd, heç də Peyğəmbərin (s) Qurʾandan başqa digər möʿcüzələrə malik olmaması deyildir. Sadəcə olaraq o həzrət müşriklərin yersiz tələblərini rədd etmiş və onlara möʿcüzə göstərməkdən boyun qaçırmışdır.

Başqa sözlə desək, Peyğəmbər (s) müşriklərin əyləncə məqsədilə görmək istədikləri möʿcüzələrdən imtina etmiş və onların istəklərini yerinə yetirməkdən boyun qaçırmışdır.

Demək ayədən məqsəd, Peyğəmbərin (s) bütün möʿcüzələri deyil, əyləncə məqsədilə görmək istədikləri möʿcüzələri rədd etməsi olmuşdur.

Ayənin özündə dediklərimizi sübuta yetirəcək bir neçə əsaslı dəlillər vardır:

1. Ayədə əlamət və nişan məʿnasını verən «ayə» sözünün cəm formasından, yəʿni «ayat» sözündən istifadə olunmuş, özü də müəyyənlik formasında, yəʿni «əlif-lam» ilə işlənmişdir. Bu

səbəbdən də burada «əlif-lam»ın istifadə olunmasına dair üç ehtimal verə bilərik:

a) «Əlif-lame cinsi»;

Bu halda ayənin məˈnası aşağıdakı kimi olacaqdır. Allah-taala Həzrət Məhəmmədin (s) həqqaniyyətini sübuta yetirəcək heç bir dəlil və möˈcüzə göndərməmişdir. Demək, Allah tərəfindən göndərilmiş peyğəmbərlərin öhdəsinə heç bir məsˈuliyyət düşməmiş və onların fəaliyyəti hədər yerə olmuşdur. Çünki peyğəmbərlik iddiası edən şəxsin öz həqqaniyyətini sübuta yetirmək üçün dəlil və sübutunun olmaması ağılasığan bir şey deyildir. Əks təqdirdə onun iftirası aşkara çıxarılacaqdır.

b) «Əlif-lame cəmˈi»;

Bu məˈna da peyğəmbərliyi sübuta yetirən möˈcüzə ayələrinin bütövlükdə inkar olunması deməkdir. Lakin bu ehtimal da əvvəlki ehtimal kimi batil və əsassızdır.

v) Belə isə biz üçüncü ehtimalı qəbul etməli və deməliyik ki, ayədəki müəyyənlik şəkilçisi olan «əlif-lam» şərt və əhd məˈnasında işlənmişdir. Buradan belə məˈlum olur ki, Qurˈanın inkar etdiyi möˈcüzələr məhz müşriklərin əyləncə məqsədilə Peyğəmbərdən (s) tələb etdikləri möˈcüzələrdir.

2. Əgər müşriklərin inkar və təkzib etmələri onların möˈcüzə göstərməsinə mane olsaydı, Peyğəmbərin (s) ən böyük möˈcüzəsi olan Qurˈani-Kərim də nazil olmazdı. Çünki ümumi bir qanun olduğu yerdə heç bir istisnaya yol vermək olmaz. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, Qurˈanın inkar etdiyi və ya daha dəqiq desək, qadağan etdiyi möˈcüzələr peyğəmbərlərin bütün möˈcüzələri deyil, yalnız müşriklərin əyləncə məqsədilə görmək istədikləri möˈcüzədir.

3. Ayədə möˈcüzənin göstərilməməsi keçmiş ümmətlərin möˈcüzəni təkzib etmələri ilə əlaqələndirilmişdir. Bunu yalnız o zaman qəbul etmək olar ki, möˈcüzənin həyata keçməsinə ehtiyac duyulmuş olsun və bunun qarşısını alacaq heç bir amil olmasın. Qeyri halda isə möˈcüzənin baş verməməsini nə iləsə əlaqələndirmək heç bir məˈna daşımayacaqdır. Məsələn biz, od olmadığı bir halda ağacların yaş olduğu üçün yanmadığını deyə bilmərik. O ki, qaldı möˈcüzənin həyata keçməsinə, bunun üçün

yalnız iki amilin olması lazımdır. Onlardan biri ilahi hikmət, ikincisi isə insanların istək və tələbləridir.

İlahi hikmətin iki səbəbi vardır:

1. Allah-taala başqalarını təkzib etmək üçün öz hikmətinin əksinə bir iş görməz.

2. Əgər insanları təkzib etmək mö᾽cüzənin qarşısını alsaydı, peyğəmbərlərin göndərilməsinə də maneçilik törədərdi.

İkinci əsas səbəbə, yə᾽ni insanların istək və tələblərinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, insanlar mö᾽cüzəni gördükdən və bütün lazımı göstərişləri peyğəmbərlər tərəfindən aldıqdan sonra yenə də əyləncə məqsədilə mö᾽cüzə görmək istəyirdilər. Belə bir halda mə᾽lum məsələdir ki, Allah-taala onlara mö᾽cüzə göstərməyəcəkdir.

Nəticə: Qeyd olunan ayə peyğəmbərlərin haqq olmasını sübuta yetirmək üçün göstərdikləri mö᾽cüzələrə deyil, müşriklərin mö᾽cüzələr gördükdən sonra onlardan əyləncə məqsədilə tələb etdikləri mö᾽cüzələrə dəlalət edir.

Burada belə bir sual meydana gəlir. Keçmiş ümmətlərin mö᾽cüzəni təkzib etmələri sonralar baş verəcək mö᾽cüzələrin qarşısını necə ala bilərdi?

Cavab: Onların mö᾽cüzəni təkzib etmələri şiddətli əzaba düçar olmaları ilə nəticələnə bilərdi. Belə ki, əgər onlar mö᾽cüzə tələb edib sonra onu təkzib etsəydilər, dərhal Allahın qəzəbinə gələr və şiddətli əzaba düçar olardılar. Bunu da bilirik ki, Allah-taala öz peyğəmbərlərinə öz ümməti arasında olduğu müddət ərzində yer üzərinə əzab göndərməyəcəyinə söz vermişdir.

وَمَا كَانَ اللّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ

«Sən onların arasında ola-ola Allah [sənə hörmət əlaməti olaraq] onlara əzab verən deyil.» (Ənfal-33).

Bu səbəbdən də əzaba düçar olmamaları üçün Allah tərəfindən heç bir mö᾽cüzə göndərilməmişdir.

İnsanlar tələb etmədən peyğəmbərlərin həqqaniyyətini sübuta yetirmək və onların özləri haqda hidayət məqsədilə baş verən mö᾽cüzələrin təkzib olunması heç də peyğəmbərlərin özlərinin təkzib olunmasından az deyildı. İstər peyğəmbərlərin, istərsə də

möʾcüzələrin insanlar tərəfindən təkzib olunması axirət əzabından başqa ayrı bir şeylə nəticələnmir. Amma əgər əyləncə məqsədilə göstərilən möʾcüzə də insanlar tərəfindən təkzib olunsaydı, onlar həm axirət, həm də dünyəvi əzaba düçar olmuş olardılar. Çünki həqiqətə nail olmaq istəyən şəxs, gördüyü birinci möʾcüzəyə iman gətirər və bununla da kifayətlənər.

Əgər bir şəxs möʾcüzə görmək istəyirsə, əslində bununla o, peyğəmbərlik iddiası edən şəxsin həqqaniyyətini dərk etmək istəyir. Əgər həmin şəxs bundan sonra yenə də peyğəmbəri təkzib etsə həm dünyəvi, həm də axirət əzabına düçar olacaqdır. Çünki o, bu əməli ilə peyğəmbəri istehza etmiş və öz istəyinin əksinə çıxmış olur.

Tələb olunan möʾcüzələr təkzib olunduğu üçün Allah-taala bu kimi möʾcüzəni ayənin sonunda «qorxuducu möʾcüzələr» adlandırır. Beləliklə, Allah-taala insanlara peyğəmbərləri və onların möʾcüzələrini təkzib etdikləri üçün ciddi xəbərdarlıq edir. Qeyd etməliyik ki, belə bir xəbərdarlıq bütün hallarda deyil, yalnız insanları haqqa hidayət edən və peyğəmbərlərin həqqaniyyətini sübuta yetirən möʾcüzələrdə də müşahidə edilə bilər.

4. Ayənin mətninə diqqət yetirdikdə bir daha bu həqiqətin şahidi oluruq ki, Allah tərəfindən qadağan olunan möʾcüzələr ümumi xarakter daşımır və məhz inadkar insanların əyləncə məqsədilə tələb etdikləri və insanlara xəbərdarlıq məqsədilə göstərilən möʾcüzələrə aiddir.

a) İsra surəsinin 58-ci ayəsində insanların inadkarlıq üzündən düçar olduqları fəlakətlərə toxunulur.

وَإِن مَّن قَرْيَةٍ إِلاَّ نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِك فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

«Elə bir məmləkət yoxdur ki, qiyamət günündən əvvəl biz onun əhalisini məhv etməyək və ya onu şiddətli əzaba düçar etməyək. Bu, kitabda [lövhi-məhfuzda] yazılmışdır.»

b) həmin ayədə Səmud qövmünün düçar olduğu fəlakətə işarə olunur.

v) Bu mö᾿cüzələr həmin xəbərdarlıq ayələri altında qeyd olunmuş və ***«Biz mö᾿cüzələri yalnız [bəndələrimizi] qorxutmaq üçün göndərdik»*** ifadəsilə sona çatır.

Bütün deyilənlərdən belə mə᾿lum olur ki, qadağan olunan mö᾿cüzələr deyildikdə, inkar edilməsi ilahi əzabla nəticələnən mö᾿cüzələr nəzərdə tutulur.

5. Bu mətləbə toxunan digər Qur᾿an ayələrində də qadağan olunmuş mö᾿cüzələrin müşriklərin əyləncə məqsədilə görmək istədikləri mö᾿cüzələrə aid olduğuna dəlalət edir. Bu ayələri diqqətlə araşdırdıqda mə᾿lum olur ki, müşriklər özləri üçün əzab göndərilməsini istəmiş və ya tələb etdikləri mö᾿cüzəni təkzib etməklə keçmiş ümmətlərdə olduğu kimi, əzaba düçar olmuşlar.

Bu məzmunda nazil olmuş ayələr ümumi şəkildə üç qismə bölünür.

1. Bəla istənilən ayələr;
2. Əyləncə məqsədilə tələb və sonralar təkzib olunan mö᾿cüzələr haqda nazil olmuş ayələr;
3. Mö᾿cüzələr təkzib olunduqdan sonra gəlmiş bəlalar haqda nazil olmuş ayələr.

1. BƏLA İSTƏNİLƏN AYƏLƏR

وَإِذْ قَالُواْ اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَـذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاء أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

«Bir zamanda: Ya Allah! Əgər [Qur᾿an] Sənin tərəfindən gəlməsi haqdırsa, onda başımıza göydən daş yağdır və ya şiddətli bir əzab göndər. Halbuki, sən onların arasında ola-ola Allah [sənə hörmət əlaməti olaraq] onlara əzab verən deyildir. [Tövbə edib bağışlanmalarını diləyərkən də Allah onlara əzab verməz.» (Ənfal, 32-33).

وَمَا كَانَ اللّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

“Sən onların arasında ola-ola Allah onlara əzab verməz, onlar istiğfar etdikləri halda da Allah onlara əzab göndərən deyil.”

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ

«De ki: Bir deyin görək əgər Allahın əzabı sizə gecə, yaxud gündüz gəlsə [nə edərsiniz?] Günahkarlar buna [əzabın gəlməsinə] niyə tələsirlər?» (Yunus-50).

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ

«Əgər onlara gələcək əzabı az bir müddət yubatsaq, sözsüz ki, [istehza ilə]: «Bu əzabı gecikdirən [ona mane olan] nədir?» deyəcəklər.» (Hud-8).

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

«Müşriklər [istehza ilə] səni tələsdirib əzabın tez gəlməsini istəyirlər. Əgər [bunun üçün] əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir vaxt olmasaydı, sözsüz ki, əzab onlara gələrdi. Şübhəsiz ki, əzab onlara qəflətən, özləri də hiss etmədən gələcəkdir.» (Ənkəbut-53).

وَإِذَا جَاءتْهُمْ آيَةٌ قَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّهِ اللّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُواْ صَغَارٌ عِندَ اللّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُواْ يَمْكُرُونَ

«Onlara bir ayə gəldiyi zaman: «Allahın peyğəmbərinə verildiyinin [nübüvvətin, mö᾽cüzələrin] misli bizə verilməyincə biz iman gətirməyəcəyik!» – deyərlər. Allah peyğəmbərliyi hara [kimə] göndərəcəyini Özü daha yaxşı bilir. Günahkarlar Allahın hüzurunda etdikləri məkrlərə görə zillətə və şiddətli əzaba düçar olacaqlar.» (Ən᾽am-124).

فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الأَوَّلُونَ

«[Onlar belə dedilər. Əgər o həqiqi peyğəmbərdirsə bunu sübut etmək üçün] qoy əvvəlki peyğəmbərlər kimi bizə bir mö᾽cüzə gətirsin!» (Ənbiya-5).

فَلَمَّا جَاءهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِن قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ

«Dərgahımızdan müşriklərə haqq [Qur᾽an və peyğəmbər] gəldikdə onlar: «Musaya verilən [mö᾽cüzələr] nə üçün eynilə ona da verilmədi?» – dedilər. Məgər onlar daha öncə Musaya verilənləri danıb: «İki sehr [Tövrat və Qur᾽an] bir-birilə köməkləşdi [və ya iki sehrbaz – Musa və Məhəmməd bir-birinə yardım etdi]», yaxud da: «Biz onların hər birini [Tövratı, Qur᾽anı, Musanı və Məhəmmədi] inkar edirik!» – deməmişdilərmi?» (Qəsəs-48).

3. MÖʾCÜZƏLƏR TƏKZİB OLUNDUQDAN SONRA GƏLMİŞ BƏLALAR HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏLƏR

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَشْعُرُونَ

«Onlardan əvvəlkilər də hiylə qurmuşdular. Allah onların binalarını təməlindən sarsıtdı, dərhal tavanları başlarına çökdü və heç özləri də bilmədilər ki, əzab onlara haradan gəldi.» (Nəhl-26).

كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ

«Onlardan [Məkkə müşriklərindən] əvvəlkilər də [peyğəmbərləri] təkzib etmişdilər. Buna görə də heç özləri bilmədikləri yerdən onlara əzab gəlmişdi.» (Zümər-25).

Dediklərimizin xülasəsi.

Haqqında bəhs etdiyimiz ayə bir qrup inadkar insanların, peyğəmbərlərin həqqaniyyətini dərk edərək onların möʾcüzələrini öz gözləri ilə müşahidə etdikdən sonra, bir daha möʾcüzə tələb etmələrinə dəlalət edir. Əslində isə onlar nə həqiqət axtarır, nə də ona nail olmaq istəyirdilər.

Ayədən məʾlum olur ki, bu kimi möʾcüzələr heç bir peyğəmbər tərəfindən həyata keçməmişdir.

Bütün deyilənlərlə yanaşı ayənin məzmununu şərh edəcək istər sünnü, istərsə də şiə mənbələrində nəql olunmuş bir çox hədis və rəvayətlərlə qarşılaşırıq. Lakin biz onlardan ikisi ilə kifayətlənirik.

1. İmam Baqir (ə) buyurur: ***«Müşriklərdən bir neçəsi Peyğəmbərdən (s) möʾcüzə göstərməsini istədi. Cəbrail nazil olub Peyğəmbərə (s) dedi: Ya Məhəmməd! Allahın buyurur ki, onların istəklərinə (yəʾni möʾcüzənin göstərilməsinə) mane olan şey yalnız keçmiş peyğəmbərləri təkzib etmələridir. Əgər Qüreyş camaatının istəyini nəzərə alaraq onlara möʾcüzə göstərsəydik və onlar da keçmiş ümmətlər kimi möʾcüzələrimizi təkzib etsəydilər, onlara da əzab nazil edərdik. Bu səbəbdən də biz möʾcüzələri bir qədər təʾxirə salırıq.» (Təfsir burhan. 1-ci cild, 607-ci səh).***

2. İbni Abbasdan nəql olunmuş hədisdə deyilir: ***«Məkkə camaatı Peyğəmbərdən (s) möʾcüzə yolu ilə Səfa dağını qızıla çevirməsini və ətrafdakı dağları əkinçiliyə əlverişli olsun deyə yox***

və ya yer ilə bərabər etməsini tələb edirdilər. Dərhal Allah tərəfindən belə bir vəhy nazil oldu: Əgər istəyirsənsə onların istəklərini bir qədər təʼxirə salım. Bəlkə də onların arasında kimsə iman gətirmiş olsun. Yox əgər istəyirsənsə onların istəklərini yerinə yetirim. Amma əgər təkzib edərlərsə keçmiş ümmətlər kimi onları da hamılıqla həlak edəcəyəm. Peyğəmbər (s) buyurdu: İlahi! Bir qədər onlara möhlət ver! Sonra Allah-taala bu ayəni nazil etdi. Möʼcüzənin göndərilməsinə mane olan yeganə şey varsa, o da keçmiş peyğəmbərlərin təkzib olunması və əzabın göndərilməsidir.» (Təfsiri Təbəri, 15-ci cild, 74-cü səh).

Bu haqda bir çox hədis və rəvayətlər nəql olunmuşdur. Maraqlananlar hədis kitablarına müraciət edə bilərlər.

MÖʼCÜZƏNİ RƏDD EDƏN İKİNCİ AYƏNİN ARAŞDIRILMASI

İstinad etdikləri ayələrdən başqa birisi, İsra surəsinin 90-93-cü ayələridir.

وَقَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الأَرْضِ يَنبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الأَنْهَارَ خِلالَهَا تَفْجِيرًا أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاء كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللّهِ وَالْمَلآئِكَةِ قَبِيلاً أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاء وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إَلاَّ بَشَرًا رَّسُولاً

«[Qurʼanın əzəməti, fəsahət və bəlağəti qarşısında aciz qalan, lakin özlərini sındırmayan müşriklər] belə dedilər: «Biz yerdən [Məkkədən] bir bulaq çıxarmayınca: Yaxud [ağacları] arasında şırıl-şırıl irmaqlar axan xurma və üzüm bağı olmayınca, və yaxud iddia etdiyi kimi, göyü parça-parça edib başımıza endirməyincə, yaxud da Allahı və mələkləri [peyğəmbərliyinin doğruluğuna şahid olaraq] açıq-aşkar qarşımıza gətirməyincə; və ya qızıldan bir evin olmayınca, yaxud sən göyə qalxmayınca (sənə) iman gətirməyəcəyik. Əgər oxumaq üçün bizə [səmadan] bir kitab endirməyəsən, göyə qalxmağına da əsla inanmayacağıq!» [Ya Məhəmməd!] De ki, Rəbbim pak və müqəddəsdir! [Allah gedib-gəlmək, enib-qalxmaq kimi məxluqata aid olan xüsusiyyətlərdən uzaqdır!] Mən isə yalnız peyğəmbər olan bir insanam!» [Allahın

izni olmayınca, heç bir peyğəmbər sizin dediklərinizi yerinə yetirməyə qadir deyildir!]

Deyirlər: Ayənin məzmunundan belə bir nəticəyə gəlirik ki, müşriklər Peyğəmbərdən (s) möʾcüzələr göstərməsini tələb etmiş, O isə buna qadir olmadığını bu ifadələrlə bəyan etmişdir.

Buradan belə məʾlum olur ki, Peyğəmbərin (s) Qurʾandan başqa heç bir möʾcüzəsi olmamışdır.

Cavab: Bu məsələyə dair bir neçə cavab vermək olar.

1. Ayədəki müşriklərin tələb etdikləri möʾcüzələr əsassız olaraq Məkkə müşriklərinin inadkarlıqla, əyləncə məqsədilə görmək istədikləri möʾcüzələrə bənzəyir. Bir qədər əvvəl biz bu kimi möʾcüzələrin hansı şəraitdə baş verdiyini və nə ilə nəticələndiyini qeyd etmişdik. Deməli, bu ayə də, peyğəmbərlərin öz həqqaniyyətini sübuta yetirmək üçün gətirdikləri ibtidai möʾcüzələrə deyil, inadkar müşriklərin əyləncə və bəhanə olaraq tələb etdikləri möʾcüzələrə dəlalət edir. Çünki onlar həqqaniyyətlərini sübuta yetirmək üçün peyğəmbərlərin qarşılarına müəyyən şərtlər qoyur, hətta hansı möʾcüzəni göstərmələrini belə, əvvəlcədən təʾyin edirdilər. Əgər onlar doğrudan da həqiqəti bilmək istəsəydilər, zəmanə peyğəmbərlərinin göstərdikləri möʾcüzələrlə kifayətlənməli və onlara iman gətirməli idilər. Belə olduqda, peyğəmbərlərdən möʾcüzə tələb etmək və möʾcüzələrin birini digərindən üstün tutmağa heç bir lüzum olmayacaqdı. Bütün bunlarla kifayətlənməyən Məkkə müşrikləri, Peyğəmbərdən (s) möʾcüzə yolu ilə göyə qalxmağı və Allah tərəfindən peyğəmbərliyini təsdiq edəcək məktub gətirməsini tələb edirdilər.

Görəsən Peyğəmbərin (s) göyə qalxması bir möʾcüzə kimi onlara kifayət etmirdimi?! İnadkarlıq üzündən irəli sürdükləri puç və əsassız iddialar təbii ki, onları həqiqəti dərk etməkdən məhrum etməli idi.

2. Peyğəmbər (s), «Rəbbim pak və müqəddəsdir» deməklə, heç də bu işin qarşısında aciz olduğunu bildirmək istəməmişdir. O həzrət belə bir ifadədən istifadə etməklə Allahın bütün eyb və nöqsanlardan uzaq və mümkün olan hər bir şeyə qadir olduğunu

bəyan etmək istəmişdir. O, uca və münəzzəh olduğu üçün gözlərə görünməz və cism olaraq bizim gözlərimiz önündə canlanmaz. O, təsəvvür olunandan daha uca və daha qüdrətlidir. Demək Onun, insanların şəxsi meyl və istək üzündən tələb etdikləri möʾcüzələrin qarşısında aciz qalması qeyri-mümkündür. O ki, qaldı Peyğəmbərə (s), o da adi bir insandır. Görəcəyi bütün işlərdə Allahın əmrini gözləyir və Onun izni olmadan nə bir möʾcüzə göstərir, nə də [dini məsələlərdə] kimsəyə əmr edirdi. Bütün işlər Allahın istək və iradəsindən asılıdır. O istədiyini edir və nəzərdə tutduğu hər bir işi peyğəmbərlərinin vasitəsilə həyata keçirir.

3. Ayəyə diqqət yetirdiıdə məʾlum olur ki, müşriklərin Peyğəmbərdən (s) tələb etdikləri möʾcüzələrin bir qisminin həyata keçməsini qeyri-mümkün, digərlərini isə Peyğəmbərin həqqaniyyətini təsdiq edəcək amillər kimi qəbul etmək olmaz. Bu səbəbdən də, hətta əgər əyləncə və şəxsi istək üzündən tələb olunan möʾcüzələrin həyata keçməsi vacib olarsa, yenə də bu kimi istəklər cavabsız qalacaqdır.

İzah: Müşriklərin tələb etdikləri möʾcüzələrin altısından üçünün həyata keçməsi mümkün olsa da, onları peyğəmbərlərin həqqaniyyətinə dəlil olaraq qəbul edə bilmərik.

1. Göylərin yerə enməsi;

Göy cisimlərinin parçalanaraq yerə tökülməsi qeyri-mümkün olan bir işdir. Çünki göy cisimlərinin parçalanaraq yer kürəsinə tökülməsi, yer əhalisinin hamılıqla məhvinə səbəb ola bilərdi.

Belə bir hadisə isə yalnız dünyanın sonunda, yəʾni qiyamət günündə baş verəcəkdir. Allah-taala bu hadisəni öz peyğəmbərlərinə qabaqcadan xəbər vermişdi. Belə ki, ayədə gətirilmiş «düşündüyü kimi» ifadəsi də Peyğəmbəri (s) baş verəcək bu böyük hadisədən xəbərdar edirdi. Qurʾani-Kərimdə bu mətləbə dəfələrlə toxunulmuş və bu haqda bəşəriyyətə ciddi xəbərdarlıq edilmişdir.

إِذَا السَّمَاء انشَقَّتْ، إِذَا السَّمَاء انفَطَرَتْ، إِن نَّشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِّنَ السَّمَاء

«Göy yarıldığı zaman.» (İnşiqaq-1). «Göy parçalandığı zaman.» (İnfitar-1). «Əgər istəsək onları yerə batırar, yaxud göyün bir parçasını onların başına endirərik.» (Səba-9).

Göylərin parçalanmasının və ya yerə enməsinin qeyri-mümkün olduğunu dedikdə, heç də Allahın buna qadir olmadığını təsəvvür etməməliyik. Sadəcə olaraq bu hadisələrin baş verməsi üçün lazımi şərait yaranmalıdır. İnsanların təkamülü hər şeydən önəmli olduğu üçün ilahi hikmət prinsipləri tələb edir ki, bu prosesin həyata keçməsi üçün müəyyən zaman və şərait yaranmış olsun. Hər şey başa çatdıqdan sonra isə Allahın əmri ilə yer və digər səma cisimləri öz hərəkət dairəsindən xaric olub şiddətli toqquşma və dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Bu ilahi əmr daim qüvvədə olmuş və olacaqdır. Hər şeyə qadir olan Allahın isə Öz və`dəsinə xilaf çıxması qeyri-mümkündür.

2. Allahın gətirilməsi;

Müşriklər deyirdilər: “Sənə yalnız o zaman iman gətirəcəyik ki, Allahı bizim yanımıza gətirəsən və biz Onu öz gözlərimizlə görək.” Bu isə qeyri-mümkündür. Çünki əgər Allah gözlə görünsəydi, müəyyən rəngə, ölçüyə və cismə xas olan digər xüsusiyyətlərə malik olmalı idi. Cisim olmadığı üçün Onun gözlə görünməsi qeyri-mümkündür. Deməк, cismə xas olan xüsusiyyətləri də Ona aid etmək qeyri-mümkün olmalıdır.

3. Allahdan məktub gətirmək.

Bu da qeyri-mümkün olan bir işdir. Çünki onların istədikləri adi məktub deyil, Allahın öz dəsti-xətti ilə yazmış olduğu məktubdur. Yox əgər adi məktub istəsəydilər, bunun üçün göyə qalxmağın heç bir zərurəti olmazdı.

Digər tərəfdən isə, Allahın insan kimi əli və digər bədən üzvləri olmadığı üçün Onun əlinə qələm götürüb məktub yazması da təbii ki, qeyri-mümkün olmalıdır.

Allah-taala belə işlərdən daha uca, daha ali və münəzzəhdir.

Həyata keçməsi mümkün olan, lakin əqli baxımdan əsassız sayılan tələblər isə bunlardan ibarət idi:

1. Çeşmənin qaynaması və yerdən su çıxması;
2. Meyvəli və çeşməli bağlara malik olmaq;

3. Qızıl evə malik olmaq.

Peyğəmbər (s) bütün bunlara yiyələnsəydi də bunu, onun peyğəmbərliyinin həqqaniyyətini sübuta yetirəcək amil hesab etmək olmazdı. Çünki adi insanların bir çoxu bu kimi var-dövlətə yiyələnsə də, biz onlardan heç birini peyğəmbər hesab etmirik. Başqa sözlə desək, bu iki şeyin arasında heç bir əlaqə yoxdur. Demək var-dövlət peyğəmbərlərin həqqaniyyətini təsdiq edəcək bir amil deyildir. O ki, qaldı dünyəvi sərvət və əyləncəyə, bütün bunlar fani və müvəqqətidir. Peyğəmbərlərin yiyələndikləri ne᾽mət isə ilahi hikmət və elmdir. Onların gördükləri bütün işlər və söylədikləri bütün sözlər dərin hikmətə əsaslanır.

Bə᾽ziləri belə təsəvvür edə bilərlər ki, var-dövlət adi yol ilə əldə edildiyi üçün bunu, peyğəmbərlərin həqqaniyyətinə dəlil hesab etmək olmaz. Əgər qeyri-adi yol ilə əldə olunarsa, biz bunu [İlahi] mö᾽cüzə hesab etməli və peyğəmbərlərin həqqaniyyətini sübuta yetirəcək amil kimi qəbul etməliyik. Belə bir təsəvvür tərzi tamamilə batil və əsassızdır. Çünki peyğəmbərlərin qeyri-adi yolla var-dövlət sahibi olması onun həqqaniyyətinə dəlalət edən dəlil kimi hesab edilsə də, müşriklərin istəkləri təkcə bu deyildi. Onlar belə güman edirdilər ki, peyğəmbər adi yolla var-dövlət sahibi olmalı və peyğəmbərlik də yoxsul insanlara verilməməlidir.

Zuxruf surəsinin 31-ci ayəsində bu haqda buyurulur:

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

«Onlar dedilər: Məgər bu Qur᾽an iki şəhərdən [Məkkə və Taifdən] olan böyük bir adama [ya Vəlid ibni Müğəyrə, yaxud da Ürvan ibni Məs᾽uda] nazil edilməli deyildimi?»

Belə bir yanlış təsəvvür və əqidəyə əsaslanan Məkkə müşrikləri Peyğəmbərdən (s) var-dövlət sahibi olmasını tələb edirdilər.

Dediklərimizi sübuta yetirəcək məsələ müşriklərin, Peyğəmbərin (s) meyvəli bağlara və qızıl evə malik olmasını tələb etmələridir. Onlar Peyğəmbərdən (s) başqa bir mö᾽cüzə istəmirdilər. Əgər onlar Peyğəmbərin (s) bütün bunlara qeyri-adi yolla malik olmasını və bunu onun peyğəmbərliyinin həqqaniyyətinə dəlalət edən amil kimi qəbul etmək istəsəydilər, belə bir uzun və zəncirvari şərtlər heç bir məna-məfhum kəsb

etməzdi. Çünki peyğəmbərliyinin həqqaniyyətini sübuta yetirmək üçün bir salxım üzümün və ya bir misqal qızılın mö᾽cüzə olaraq gətirilməsi kifayət edərdi və belə bir qeyri-adi işi onun peyğəmbərliyinin həqqaniyyətini sübuta yetirəcək amil kimi qəbul etmək olardı. Və belə olduqda, meyvəli bağların və qızıl evin yaradılmasına heç bir ehtiyac duyulmazdı.

O ki, qaldı yerdən su çıxarmasına, onlar bunu heç də özləri üçün istəmirdilər. Onların niyyəti bu idi ki, Peyğəmbər (s) yerdən çeşmələr qaynatmaq və s. vasitələrdən istifadə etməklə öz imkanlarını artırsın və peyğəmbərlik üçün lazım olan şeylərə malik olsun.

MÖ᾽CÜZƏNİ İNKAR EDƏN ÜÇÜNCÜ AYƏNİN ARAŞDIRILMASI

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْلاَ أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ إِنَّمَا أَنتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ

«Müşriklər: «Barı peyğəmbər [bizə dediklərinin doğru olduğunu bilməyimiz üçün] Rəbbi tərəfindən bir mö᾽cüzə nazil edəydi!» – deyirlər. Onlara belə cavab ver: «Qeyb [aləmi] ancaq Allaha məxsusdur. Elə isə [Allahın əzabını] gözləyin.» Doğrusu mən də sizinlə birlikdə gözləyirəm!» (Yunus-20).

Onlar deyirlər: Ayənin məzmunundan belə mə᾽lum olur ki, müşriklər Peyğəmbərdən (s) mö᾽cüzə gətirməsini istədikdə o, mö᾽cüzənin onun ixtiyarında deyil, Allahın istək və iradəsindən asılı olduğunu bildirmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, Peyğəmbərin (s) Qur᾽andan başqa heç bir mö᾽cüzəsi olmamışdır. Bu məzmunda ayələrə Qur᾽anın digər surələrində də rast gəlirik. Məsələn Rə᾽d surəsinin 1-ci və Ən᾽am surəsinin 37-ci ayəsində deyilir.

«Kafir olanlar: «Məgər ona Rəbbindən bir mö᾽cüzə endirilməli deyildimi?» – deyirlər. Sən ancaq [insanları Allahın əzabı ilə] qorxudansan, hər tayfanın [doğru yol göstərən] bir rəhbəri [peyğəmbəri] vardır.» (Rə᾽d-7).

«[Məkkə müşrikləri] dedilər: "Məgər ona [Peyğəmbərə Rəbbindən bir mö᾽cüzə endirilməli deyildimi?" De ki: Allah mö᾽cüzə endirməyə qadirdir. Lakin onların əksəriyyəti [belə bir

mö᾽cüzə göndərildikdə, onu inkar edəcəkləri təqdirdə başlarına gələcək müsibət və fəlakəti] bilməz!» (Ən᾽am-37).

Müşriklərin istinad etdikləri bu mətləbə də biz iki cür cavab verə bilərik.

Birinci cavab: Əvvəlki ayələrdə olduğu kimi bu ayədə də inkar olunan mö᾽cüzələr Peyğəmbərin (s) bütün mö᾽cüzələri deyil, müşriklərin inadkarlıqla Peyğəmbərdən (s) tələb etdikləri mö᾽cüzələrdir. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, müşriklərin tələb etdikləri mö᾽cüzələr peyğəmbərlərə iman gətirmək və ya onların həqqaniyyətini dərk etmək məqsədilə deyil, məhz öz istəklərinə nail olmaq üçün idi.

Belə ki, müşriklərin irəli sürdükləri tələblərin özünəməxsus xüsusiyyətləri var idi və onlar heç bir məntiqə əsaslanmırdı.

Qur᾽ani-Kərimdə dəfələrlə bu mətləbə toxunulmuşdur və biz bir daha bu məzmunda nazil olmuş ayələrdən bir neçəsinə işarə edirik.

وَقَالُواْ لَوْلا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ

«Onlar dedilər: Məgər ona [həzrət Məhəmmədə peyğəmbərliyinin həqiqi olmasını təsdiq edən] bir mələk endirilməli deyildimi?» (Ən᾽am-8).

وَقَالُواْ يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ

«[Müşriklər Peyğəmbərə] belə dedilər: "Ey özünə kitab nazil edilən kəs! Həqiqətən sən divanəsən! (Hicr 6-7).

وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا

«Müşriklər dedilər: "Bu necə peyğəmbərdir ki, yemək yeyir, bazarları gəzib-dolaşır? Məgər ona özü ilə birlikdə [insanları Allahın əzabı ilə qorxudan və onun həqiqi peyğəmbər olduğunu təsdiq edən bir mələk göndərilməli deyildimi?

أَوْ يُلْقَى إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا

Yaxud ona [ruzi qazanmaqdan ötrü bazarları dolaşmasın deyə, göydən] bir xəzinə endirilməli və ya onun [meyvəsindən] yeyib-dolanmaq üçün bir bağı olmalı deyildimi? Zalimlər [müşriklər mö᾽minlərə] dedilər: "Siz ancaq ovsunlaşmış [buna görə də ağlını itirmiş] bir adama tabe olursunuz!"» (Furqan 7-8).

Yuxarıda qeyd olunan ayələrdən bir daha belə bir nəticəyə gəlirik ki, müşriklərin Peyğəmbərdən (s) tələb etdikləri mö᾽cüzələr

onların şəxsi istək və inadkarlıqlarından irəli gəlmiş və heç bir əqli dəlillərə əsaslanmamışdır. O ki, qaldı Peyğəmbərə (s), o da müşriklərin ardı-arası kəsilməyən tələblərinin qarşısında təslim olmamalı və onlara müsbət cavab verməməli idi. Çünki qeyd etdiyimiz kimi, müşriklər bu tələbləri peyğəmbərə iman gətirmək məqsədilə deyil, əyləncə və inadkarlıq üzündən edirdilər. Bu səbəbdən də əgər onlar, mö᾽cüzələrdən hər birini Peyğəmbərin (s) həqqaniyyətinə dəlalət edəcək amil kimi qəbul etsəydilər, onlara mənfi cavab verməzdi. Belə olduqda, heç olmasa Qur᾽anı bir mö᾽cüzə olaraq onların qarşısına qoyar və mübarizə meydanına də᾽vət edərdi.

Yuxarıda qeyd olunan ayələrdən iki mühüm nəticəyə gəlirik:

1. Peyğəmbər (s) öz ixtiyarında olan mö᾽cüzələrdən yalnız biri ilə, yə᾽ni Qur᾽anla müşriklərin mübarizə meydanına varid oldu. Başqa cür ola da bilməzdi. Çünki əbədi peyğəmbərlik əbədi mö᾽cüzəyə əsaslanmalıdır və belə bir əbədi və mö᾽cüzəvi xüsusiyyətə yalnız Qur᾽an malikdir. Digər mö᾽cüzələr isə müvəqqəti və məhduddur. Yə᾽ni bütün insanlara deyil, bə᾽zi zaman və ərazilərdə yaşamış millətlərə şamildir.

2. Mö᾽cüzə göstərmək peyğəmbərin ixtiyarında deyildir. O, Allah tərəfindən peyğəmbərliyə tə᾽yin olunur və Onun izn və əmri olmadan nə kimsəyə əmr edir, nə də özü bir iş görür.

Bu xüsusiyyət yalnız həzrət Məhəmmədə deyil, həmçinin bütün peyğəmbərlərə şamildir. Belə ki, Allahın izni olmadan onlar nə peyğəmbərlik iddiası etmiş, nə də mö᾽cüzə göstərmişlər. Qur᾽ani-Kərimdə bu haqda deyilir:

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ

«Allahın izni olmadıqda heç bir peyğəmbər mö᾽cüzə gətirə bilməz.» (Rə᾽d-38).

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاء أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ

«Heç bir peyğəmbər Allahın izni olmadan mö᾽cüzə gətirə bilməz. Allahın [kafirlərə əzab verməsi barədə] əmri gəldikdə [peyğəmbərlər və onları təkzib edənlər arasında] ədalətlə hökm olunar. Yalan danışanlar, batil söyləyənlər elə oradaca ziyana uğrayacaqlar.» (Mu᾽min-78).

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Qur᾽anda [bə᾽zi] mö᾽cüzələri inkar edən ayələrlə yanaşı, Peyğəmbərin (s) Qur᾽andan başqa digər mö᾽cüzələrinə də dəlalət edən ayələrə rast gəlmək olur.

Məsələn:

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ

«Qiyamət yaxınlaşdı, ay [Peyğəmbərin mö᾽cüzəsi ilə] parçalandı.

وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ

Əgər müşriklər [Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyinin həqiqiliyini təsdiq edən] bir mö᾽cüzə görsələr [imandan] üz döndərib: Bu uzun müddət davam edən bir sehrdir! – deyərlər.» (Qəmər 1-2).

وَإِذَا جَاءتْهُمْ آيَةٌ قَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّهِ

«Onlara bir ayə gəldiyi zaman: Allahın peyğəmbərinə verildiyinin [nübüvvətin, mö᾽cüzələrin] misli bizə verilməyincə biz iman gətirməyəcəyik! – deyərlər.» (Ən᾽am-124).

Hər iki ayədə istifadə olunan «ayə» kəlməsindən məqsəd Qur᾽an ayəsi deyil, mö᾽cüzə və onun əlamətləridir. Yə᾽ni «ayə» sözü hər iki ayədə mö᾽cüzə mə᾽nasında işlənmişdir. Çünki əgər Qur᾽an ayəsi nəzərdə tutulsaydı, «parçalanmaq» və «görmək» fe᾽lindən deyil, «eşitmək» fe᾽lindən istifadə olunardı. Ayənin məzmunu da Qur᾽an ayələri ilə deyil, mö᾽cüzə ilə əlaqəlidir.

Buradan belə mə᾽lum olur ki, Peyğəmbərin (s) Qur᾽andan başqa digər mö᾽cüzələri də olmuşdur və «uzun müddət davam edən sehrdir» cümləsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, onun mö᾽cüzələri dəfələrlə təkrar olunmuşdur. Haqqında söhbət açdığımız ayələrin məzmununu nəzərə alaraq biz onları iki hissəyə bölə bilərik.

1. Müvəqqəti olaraq mö᾽cüzələrin dayandırılmasına dəlalət edən ayələr;

2. Bu müddət başa çatdıqdan sonra yenidən Peyğəmbərin (s) göstərdiyi mö᾽cüzələr haqda nazil olmuş ayələr.

İNCİL VƏ TÖVRATDA HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİN (S) PEYĞƏMBƏRLİYİ HAQDA

Qur᾽an, Tövratda və İncildə həzrət Məhəmmədin (s) zühur edəcəyi haqda xəbər verildiyinə dəfələrlə işarə etmişdir.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ

«O kəslər ki, əllərindəki Tövratda və İncildə [adını, vəsfini və əlamətlərini] yazılmış gördükləri rəsula-ümmi [heç kəsin yanında oxuyub elm öyrənməmiş və ya Məkkəli] peyğəmbərə tabe olurlar. [O peyğəmbər] onlara yaxşı işlər görməyi buyurar, pis işləri qadağan edər.» (Ə᾽raf-157).

وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُم مُّصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِن بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

«Onu da xatırla ki, bir vaxt Məryəm oğlu İsa belə demişdi: Ey İsrail oğulları! Həqiqətən mən, özümdən əvvəl nazil olmuş Tövratı təsdiq edən və məndən sonra gələcək Əhməd adlı bir peyğəmbərlə [sizə] müjdə verən Allah elçisiyəm!» (Səf-6).

Bununla yanaşı, tarixə nəzər saldıqda Peyğəmbərin (s) dövründə kitab əhlindən, yə᾽ni məsihi və yəhudilərdən bir çoxunun Peyğəmbərə (s) iman gətirərək İslamı qəbul etdiklərinin şahidi oluruq.

Kitab əhlinin kütləvi şəkildə İslamı qəbul etməsi, Tövrat və İncildə həzrət Məhəmmədin (s) zühuru haqda xəbər verilməsini bir daha sübuta yetirir.

Çünki əgər bu kitablarda Məhəmmədin (s) zühur edəcəyi haqda xəbər verilməsəydi, yəhudi və məsihilər çox asanlıqla onu təkzib edər və ona iman gətirmək fikrinə düşməzdilər. Qəlblərində kin-küdurət olmayan, həzrət Musa və İsaya (ə) iman gətirmiş şəxslər təbii ki, peyğəmbərlərin sonuncusu və ən şərəflisi olan Məhəmmədə (s) də iman gətirməli idilər.

Onlara iman gətirməyənlər isə, Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyini qəbul edib ona iman gətirmələri üçün mö᾽cüzə görməli idilər. O ki, qaldı Məhəmmədin (s) mö᾽cüzələrinə, Qur᾽andan başqa onun bir çox digər mö᾽cüzələri də olmuş və bəşəriyyətin haqqa hidayət olması üçün digər peyğəmbərlərin

möʾcüzələrindən daha böyük təʾsir göstərmişdir. Çünki onun möʾcüzələri haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlər zaman və eʾtibar baxımından digər peyğəmbərlərin möʾcüzələri haqda nəql olunmuş hədis və rəvayətlərdən daha yaxın və daha möʾtəbərdir.

MƏTLƏBLƏRİN XÜLASƏSİ

1. Qurʾan ayələri nəinki möʾcüzəni inkar etmir, hətta onları sübuta belə yetirir;

2. Möʾcüzə, peyğəmbərin ixtiyarından xaric bir işdir. Belə ki, o yalnız Allahın istək və iradəsilə möʾcüzə göstərə bilər;

3. Peyğəmbərlik iddiası edən şəxs iddiasını sübuta yetirmək üçün möʾcüzə göstərməlidir. Lakin, Allah-taala bundan artıq nə ona möʾcüzə izni verməli, nə də özü möʾcüzə göstərməlidir. İnsanların bütün istəklərinə, o cümlədən onların hər dəfə möʾcüzə istəyinə müsbət cavab vermək düzgün təvəqqö deyildir.

4. Möʾcüzə inkar və təkzib olunduğu zaman insanların əzab və fəlakəti ilə nəticələnir. Lakin müşriklər bu qəbildən olan möʾcüzələri istədilərsə də, müsəlman ümməti belə bir fəlakətə düçar olmadı;

5. Əbədi olan yeganə möʾcüzə, Allah tərəfindən peyğəmbərlərin sonuncusu olan həzrət Məhəmmədə (s) nazil olmuş Qurʾani-Kərimdir. Məhəmməd (s), qiyamət gününədək qalacaq bu ilahi möʾcüzə ilə müşrikləri mübarizə meydanına, ona iman gətirmiş şəxsləri isə haqq-ədalətə dəʾvət edirdi;

6. Məhəmmədin (s) möʾcüzələri mütəvatir olaraq sübuta yetməklə yanaşı, Tövrat və İncildə də o həzrətin zühur edəcəyi haqda əvvəlcədən xəbər verilmişdir;

7. Məhmmədin (s) möʾcüzələri çox olsa da, Qurʾandan başqa onların hamısı yaşadığı zaman və məkana aid olmuşdur. Bu möʾcüzələrin heç biri keçmiş peyğəmbərlərin möʾcüzələri kimi əbədi olmamışdır.

BEŞİNCİ FƏSİL

YEDDİ QURʾAN QARİSİ

1. Abdullah ibni Amir Dəməşqi;
2. İbni Kəsir Məkki;
3. Asim ibni Bəhdiləi Kufi;
4. Əbu Əmr Bəsri;
5. Həmzə Kufi;
6. Nafe Mədəni;
7. Kəsai Kufi.

1. Xələf ibni Haşimi;
2. Yəʾqub ibni İshaq;
3. Yəzid ibni Qəʾqa.

QURʾAN VƏ YEDDİ QİRAƏT ÜSULU

YEDDİ QİRAƏT ÜSULLARINDAKI OXŞARSIZLIQ

Qurʾanın yeddi qiraət üsulu haqda din alimləri tərəfindən müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür.

Əhli-sünnə alimlərinin bir qismi belə bir fikirdədirlər ki, yeddi qiraət üsullarının hamısı Peyğəmbərin (s) özünə gedib çatır. Yəʾni Peyğəmbər (s) özü Qurʾanı bu üsullarla tilavət etmişdir.

Şiə alimləri bu fikirdədirlər ki, mütəvatir olaraq nəql olunmuş yeddi qiraət üsulu və onların Peyğəmbərə (s) aid olması heç də qəti deyildir. Əhli-sünnə alimlərinin bir qismi də belə bir nəzəriyyəni qəbul etmişlər və bizim fikrimizcə bu nəzəriyyə daha dəqiq və daha eʾtibarlıdır.

Müsəlmanlar arasında əqidə ixtilafının olmasına baxmayaraq, onların hamısı bu fikirdədirlər ki, Qurʾan [və onun qiraəti] yalnız mütəvatir hədis və rəvayətlər yolu ilə sabit oluna bilər.

Şiə və sünnü alimlərinin əksəriyyəti bu mətləbə istinad edərək demişlər:

«Qurʾan İslam dininin əsasını təşkil etdiyi və peyğəmbərlərin həqiqətini təsdiq edəcək İlahi möʾcüzə olduğu üçün bütün sahələrdə böyük əhəmiyyət kəsb edir.»

Müsəlmanlar arasında onun nəql olunmasına olan maraq və səbəb də, təbii olaraq çox olmuşdur. Belə ki, daha çox əhəmiyyət kəsb edən məsələ, başqalarından fərqli olaraq, mütəvatir olması üçün bir çox mühəddis və ravilər tərəfindən nəql olunur.

Bu səbəbdən də hər hansı bir hadisə və ya xəbər mütəvatir şəkildə deyil, «vahid xəbər» formasında nəql olunarsa, bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmədiyi üçün Qurʾan hesab olunmayacaqdır.

Süyuti deyir: Qazi Əbu Bəkr özünün «İntisar» adlı kitabında yazır: «Fiqh və kəlam alimlərinin bir qismi belə bir əqidədədirlər ki, əgər hər hansı bir ayə «vahid xəbər» formasında nəql olunsa, qətiyyətlə onu Qurʾanın bir hissəsi hesab etmək olmasa da, Qurʾan hökmündə olacaqdır.

Lakin, yuxarıda gətirdiyimiz dəlil bu nəzəriyyənin batil olduğunu bir daha sübuta yetirir. Çünki hər hansı bir mövzu bir

neçə səbəblər üzündən «vahid xəbər» formasında nəql olunarsa, özünün yalan olduğuna dəlalət edəcəkdir. Çünki əgər mö`təbər olsaydı, mütəvatir olaraq nəql olunardı.

Məsələn, əgər padşahın şəhərə daxil olacağını bir-iki nəfər xəbər verərsə (Bir halda ki, padşahın şəhərə daxil olmasının gizli qalması şəhər əhalisi üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir) və həmin xəbəri bu iki nəfər şəxsdən savayı başqaları bilməzsə, xəbəri eşidən digər şəxslər özlərində şəkk-şübhəyə yol vermədən bunun yalan olduğunu qəbul edəcəklər. Təbiidir ki, belə bir vəziyyətdə padşahın şəhərə gəlməsi münasibətilə heç bir tədbir görülməyəcəkdir.

Buradan belə mə`lum olur ki, hər hansı bir mətləb «vahid xəbər» formasında bəyan edilərsə, Allah kəlamı və Qur`an ayəsi hesab olunmaz. Yalan olduğu sübuta yetirildikdə isə, onun şər`i hökm kimi əməl olunmasına heç bir lüzum olmayacaqdır.

Məzhəbindən asılı olmayaraq bütün müsəlmanlar belə bir əqidədədirlər ki, Qur`an ayələrinin sabit olması yalnız onun mütəvatir olaraq nəql olunması ilə həyata keçə bilər. Bunu da qeyd edək ki, ayələrin mütəvatir olması ilə qiraət üsullarının mütəvatir olması arasında heç bir əlaqə yoxdur. Ümumiyyətlə bunun üçün heç bir lüzum da yoxdur. Qur`an ayələri mütəvatir olsa da, qiraət üsullarının mütəvatir olmaması tamamilə təbii bir haldır. Çünki Qur`anın mütəvatir olmasını qiraət üsullarının mütəvatir olması üçün dəlil hesab etmək olmaz. Belə ki, qiraət üsullarının mütəvatir olmasını inkar edən dəlillər Qur`an ayələrinin mütəvatir olmamasına dəlil hesab olunmur. Növbəti fəsillərdə bu barədə ətraflı söhbət açacağıq.

Qiraət üsullarının mütəvatir olmaması haqda mövcud olan mühüm bəhslərdən biri də qarilərin özü ilə tanışlıq və onların qiraətlərini nəql edən şəxslərin e`tibarlı olub-olmamasıdır. Ən məşhur Qur`an qariləri isə yeddi nəfərdən ibarətdir. Biz onların hər biri haqda ətraflı mə`lumat verdikdən sonra, onların siyahısına əlavə olunan daha üç qari haqda söhbət açacağıq.

1. ABDULLAH İBNİ AMİR DƏMƏŞQİ

Adı: Abdulla ibni Amir Dəməşqi;

Kunyəsi: Əbu Umran;

Ləqəbi: Yəhsəbi.

Abdulla ibni Amir Qur᾿anı Muğəyrət ibni Əbi Şəhabdan öyrənmişdir.

Heysəm ibni Umran deyir: Abdulla ibni Amir Əməvi xəlifəsi Vəlid ibni Əbdülməlikin hakimiyyəti dövründə məsciddə imamlıq vəzifəsini daşıyırdı.

Heysəm belə hesab edir ki, Abdulla Bəni-humeyr qəbiləsindən olmuşdur və buna görə də o bə᾿zən ona irad tutardı.

Əbu Əmr Dani deyir: Abdulla ibni Amir Bilal ibni Əbi Dərdadan sonra Şama baş qazi tə᾿yin olundu... Şam camaatı Qur᾿an qiraətində onu özlərinə başçı tə᾿yin hesab edirdi.

İbni Cəzri deyir: İbni Amirin qiraəti haqda müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Bə᾿zən onların sayı doqquza çatır. Lakin, mö᾿təbər yazıçılardan bə᾿zilərinin dediklərinə görə İbni Amirin qiraəti kimdən öyrənməsi dəqiq mə᾿lum deyildir.

Abdullah Hicrətin 9-cu ilində doğulmuş, 118-ci ilində isə vəfat etmişdir.

İBNİ AMİRİN RAVİLƏRİ

İbni Amirin qiraətini iki nəfər ravi müxtəlif yollarla nəql edir. Bu iki şəxs Hişam və Zəlvandır.

1. Adı Hişam, kunyəsi ibni Amir, atasının adı isə Nəsir ibni Musəyrə olmuşdur. Qiraəti Əyyub ibni Təmimdən öyrənmişdir.

Rical* alimləri Hişamın kimliyi haqda iki müxtəlif nəzəriyyə irəli sürmüşlər. Yəhya ibni Muin Hişam haqda deyir: «O, mö᾿təbər kəslərdən idi və ona e᾿tibar etmək olardı.»

Nəsai deyir: «Onun şəxsiyyətində heç bir eyb və nöqsan olmamışdır.»

Dar Qutni onun haqqında belə bir nəzər vermişdir: «Hamı ona ehtiram qoyar və söylədiklərinin həqiqiliyinə kimsə şübhə etməzdi.»

Amma bütün bunların əksinə olaraq, bə᾽zi rical alimləri onu kəskin şəkildə tənqid etmişlər. Acuri, Əbi Davuddan nəql edərək deyir: «Əbu Əyyub Süleyman ibni Əbdürrəhman, Hişamdan daha mö᾽təbər olmuşdur. Çünki Hişamın istinad etdiyi hədislərdən dörd yüzü həqiqətə uyğun deyildir.»

İbni Davud deyir: «Bir zamanlar belə qərara gəlmişdim ki, Hişamın söylədiyi hədisləri nəql etməyəm. Çünki o, hədis dəllalı idi!»

Saleh ibni Məhəmməd deyir: «Hişam hədis nəql etmək üçün pul alardı. İstədiyi məbləği əldə etməyincə hədis nəql etməzdi.»

Mə᾽ruzi deyir: « Əhməd, Hişamı xatırlayarkən bu sözləri deyərdi: «O, ikiüzlü və sadəlövh bir insan idi.» Sonra onun, Qur᾽anın məxluq olduğu haqda irəli sürdüyü nəzəriyyəni inkar edərək sözlərini bu ifadələrlə başa vurmuşdur: «Onun arxasında namaz qılan şəxs, namazını yenidən qılmalıdır!»

Müəllif, Hişam barəsində irəli sürülmüş ixtilaflı nəzəriyyələrin kimlər tərəfindən nəql olunduğunu bilmək üçün, oxuculara «Təbəqatul-qurra» adlı kitaba nəzər salmağı daha məqsədəuyğun hesab edir.

2. İbni Zəkvan, İbni Amirin ikinci ravisi hesab olunur. Adı Abdulla, atasının adı Əhməd ibni Bəşir olmuşdur. Bə᾽zən onu Bəşir ibni Zəkvan da adlandırırlar. Qiraəti Əyyub ibni Təmimdən öyrənmişdir və onun qarşısında tilavət etmişdir.

Əbu Əmr və Hafiz deyir: «Kəsai Şama gəldikdə İbni Zəkvan qiraəti ondan öyrəndi.»

İbni Zəkvan Hicrətin 173-cü ilində doğulmuş, 242-ci ilində isə vəfat etmişdir.

Müəllif: İbni Zəkvanın raviləri də Hişamın raviləri kimi tanınmışdır.

İBNİ KƏSİR MƏKKİ

Adı Abdulla, atası Kəsir ibni Abdulla ibni Zadan ibni Firuzan ibni Hermez, Məkkənin «Dar» qəbiləsindən olmuşdur. Əslən iranlı olub. «Təysir» adlı kitabda yazılanlara görə İbni Kəsir qiraəti

Abdulla ibni Məsaildən öyrənmişdir və onun qarşısında tilavət etmişdir.

Hafiz Əbu Ömər və başqaları bu fikri qəbul etmiş və onun doğruluğuna istinad etmişlər. Lakin Hafiz Əbu Əla bu məsələyə şübhə ilə yanaşmış və bunu o qədər də mö`təbər hesab etməmişdir. İbni Kəsir öz qiraət üsulunu Mücahid ibni Cəbrə, Dərbas və Qulam ibni Abbasa təqdim etmiş və onlar tərəfindən təsdiq olunmuşdur.

İbni Kəsir Hicrətin 45-ci ilində Məkkədə doğulmuş və 120-ci ilində elə oradaca vəfat etmişdir. (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, 443-cü səh).

Əli ibni Mədini, İbni Kəsir haqda bu sözləri deyir: «O, e`tibarlı və inanılmış kəslərdən idi.» İbni Sə`d onun mö`təbər olduğuna işarə etdikdən sonra deyir: Əmr Daninin fikrincə o, qiraəti Abdulla ibni Saib Məz`ufidən öyrənmişdir. Lakin onun, qiraəti Mücahiddən öyrəndiyi də göstərilir və bu xəbər daha mö`təbərdir. (Təhzibut-təhzib, 5-ci cild, 37-ci səh).

İBNİ KƏSİRİN RAVİLƏRİ

İbni Kəsirin qiraətini iki nəfər ravi müxtəlif yollarla nəql etmişdir.

1. Bəzi – Əhməd ibni Məhəmməd ibni Abdulla ibni Qasim ibni Nafe` ibni Ubey Əsl, adı isə Bəşardır. Əsli İranın Həmədan vilayətindəndir. Saib Məxzufinin vasitəsilə müsəlman olmuşdur.

Onun barəsində də iki müxtəlif fikir irəli sürülmüşdür.

İbni Cəzri deyir: İbni Kəsir illər boyu Qur`anı tədris etmiş və müəllimlik vəzifəsində çalışmışdır. Onun güclü hafizəsi və Qur`an elmləri ilə xüsusi əlaqəsi var idi. Hicrətin 170-ci ilində doğulmuş, 250-ci ilində isə vəfat etmişdir. (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, 119-cu səh).

Bəzi qiraətini Qəvvas ləqəbi ilə məşhur olan Əbdül Həsən Əhməd ibni Məhəmməd ibni Ələqədən və Əbul Əxrix Vəhəb ibni Vadh Məkkidən və Abdulla ibni Ziyad ibni Abdulla ibni Yəsardan öyrənmişdir. (Ənnəşr fi qiraatil əsir, 1-ci cild, səh.119).

Əqili deyir: «İbni Kəsir yalançı və e`tibar olunmayan bir şəxs olmuşdur.»

Əbu Hatim deyir: «O hədis nəql etməkdə mö᾽təbər olmadığı üçün mən ondan hədis nəql etmirəm.» (Lisanul-Mizan, 1-ci cild, səh.120).

Müəllif:

Qiraət ustalarının kimliyi haqda daha dəqiq mə᾽lumat əldə etmək üçün «Təbəqatul-qurra»ya müraciət edin.

2. Qənbəl – Məhəmməd ibni Əbdürrəhman, Xalid ibni Məhəmməd, Əbu Əmr künyəsi ilə tanınmışdır. Məxzum tayfası tərəfindən köləlikdən azad edilmiş və ömrünün sonunadək Məkkədə yaşamışdır.

Qiraəti Əhməd ibni Məhəmməd ibni Ovn Nəbaldan öyrənmiş və onun hüzurunda tilavət etmişdir. Sonralar Əhməd ibni Məhəmməd onu öz yerinə Məkkədə qiraət ustadı tə᾽yin etmişdir. Qənbəl, Bəzidən də qiraət nəql etmişdir və hicazda Qur᾽anın tədris olunmasını ona həvalə etmişdir. O, Məkkədə xəlifə ordusunun hərbiçilərindən sayılırdı. Hicrətin 195-ci ilində doğulmuş, 291-ci ilində vəfat etmişdir. (Təbəqatul-qurra, 2-ci cild, 119-cu səh).

Qənbəl, sonralar nizami orduya sərkərdə tə᾽yin olunur. Elə bu səbəbdən də qiraət üsulunda dəyişikliyə yol verir və yaşlandıqca qiraətində yaranmış fərq daha çox nəzərə çarpmağa başlayır. Belə ki, vəfatından yeddi il əvvəl Qur᾽an tədrisini və müəllimliyi tərk etməli olur. (Lisanul-Mizan, 5-ci cild, 249-cu səh).

Müəllif: Digər ravilər arasında olan ixtilaf, Qənbəlin qiraətini nəql edən ravilərdə də nəzərə çarpır.

ASİM İBNİ BƏHDİLƏ KUFİ

Əbu Bəkr ibni Əbinnucud Əsədi Kufə şəhərində yaşamış və Bəni-əsəd qəbiləsi tərəfindən köləlikdən azad olunmuşdur.

Qiraəti Zərr ibni Hubəyş və Əbu Əbdürrəhman Sələmidən və Əbu Əmr Şeybanidən öyrənmiş və onların qarşısında tilavət etmişdir.

Əbu Bəkr ibni Əyyaş deyir: «Günlərin bir günündə Asim mənə dedi: Qur᾽an qiraətini mənə tədris edən kəs yalnız Əbdürrəhman Sələmi olmuşdur. Onun yanından qayıtdıqdan sonra eşitdiklərimi Zərrə dedim və o da Asimin dediklərini təsdiq etdi.»

Həfs deyir: «Asim nəql edir ki, Qur᾽an qiraətindən sənə tədris etdiyim bütün incəlikləri Əbdürrəhman Sələmidən o isə Əli ibni Əbi Talib Fəradan öyrənmişdir. Və Əba Bəkr Əyyaşa tədris etdiyim şeyləri Zərr ibni Hubeyşdən, o isə qiraəti İbni Məs᾽uddan öyrənmişdir.»

İbni Məs᾽ud deyir: «Asim mö᾽təbər kəslərdən idi. Əməşin hafizəsi ondan daha güclü idi.»

Abdulla ibni Əhməd atasından nəql edərək deyir: «Asimin özünəməxsus qiraət üslubu var idi. E᾽tibarlı olduğu üçün Xəlifə Osman tərəfindən Qur᾽an qarilərinin rəhbəri tə᾽yin olunmuşdu.»

Yə᾽qub ibni Süfyan deyir: «Mö᾽təbər bir şəxsiyyət olmasına baxmayaraq, nəql etdiyi hədislərdə bə᾽zi nöqsanlar da nəzərə çarpır.»

İbni Əliyyə, Asimə irad tutaraq deyir: «Asim haqda hədis və rəvayət nəql edən şəxslər hamılıqla zəif hafizəyə malik olmuşlar.»

Nəsai deyir: «Asimdə heç bir nöqsan nəzərə çarpmırdı, lakin İbni Xərraş onun nəql etdiyi hədisləri qətiyyətlə rədd edirdi.

Əqilinin fikrincə Asimin yeganə mənfi xüsusiyyəti varsa, o da onun hafizəsinin zəif olmasıdır.

Dar Qutbi də Asimə bu iradı tutmuşdur. Həmmad ibni Sələmə deyir: "Asim ömrünün son illərində hədis və rəvayətləri mö᾽təbərlik baxımından ayırd etməyə çətinlik çəkirdi. Asimin doğulduğu il mə᾽lum deyildir. Vəfat tarixi isə Hicrətin 127-ci və ya 128-ci ilində baş vermişdir."

ASİMİN RAVİLƏRİ

Asimin qiraətini Həfs və Əbu Bəkr heç bir vasitə olmadan onun özündən nəql etmişlər.

1. Həfs ibni Süleyman Bəni-Əsəd qəbiləsindən olmuşdur.

Zəhəbi deyir: Həfs hədis nəql etməkdə güclü hafizəyə malik olsa da, Qur᾽an qiraəti sahəsində bir o qədər də e᾽tibarlı hesab olunmurdu. Onun qiraəti yazılı şəkildə saxlanılırdı. Həfs deyərdi: Qiraətdə Asimilə heç bir ixtilafımız olmamışdır. Qiraətdə olan cüz᾽i fərq, yalnız Rum surəsinin 54-cü ayəsində nəzərə çarpır.

Ayədə deyilir:

(Allahulləzi xələqəkum min zə᾽fin.)

Həfs «zə᾽f» kəlməsini zəmmə ilə, yə᾽ni «zo᾽fin», Asim isə fəthə ilə, yə᾽ni «zo᾽fin» kimi qiraət etmişdir.

Asim ibni Bəhdələ Kufi Hicrətin 90-cı ilində doğulmuş, 180-cı ilində vəfat etmişdir. (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh.254).

RİCAL ALİMLƏRİNİN HƏFSƏ OLAN MÜNASİBƏTLƏRİ

İbni Əbi Hatəm Abdullah ibni Əhməd ibni Hənbəl o da atası Əhməd ibni Hənbəldən nəql edərək deyir: «Həfs hədis elmindən uzaq düşmüş və heç bir e᾽tibarı olmayan bir şəxs olmuşdur.» Osman Dar və başqaları İbni Muindən belə nəql edir: "Həfs digər mühəddislər kimi bir o qədər də e᾽tibarlı deyildi." İbni Mədini deyir: «Həfs hədis nəql etməkdə olduqca zəif və qeyri-mö᾽təbər olmuşdur. Bu səbəbdən də mən heç vaxt ondan hədis nəql etmirəm.» Buxari onun haqqında deyir: «Rical alimləri onun nəql etdikləri hədisləri qətiyyətlə rədd etmişlər.»

Müslüm öz kitabında yazır: «Həfs kimsə tərəfindən qəbul olunmayan mühəddis olmuşdur.» Nəsai onun haqqında deyir: «Həfs mö᾽təbər şəxs olmadığı üçün, nəql etdiyi hədislər kimsə tərəfindən yazılmırdı.» Saleh ibni Məhəmməd deyir: «Onun nəql etdiyi hədislər yalan və əsassız olduğu üçün, kimsə onu yazmaq fikrinə düşmürdü.» İbni Xərram, Həfsi yalan danışmaqda və hədis uydurmaqda ittiham etmişdir.» İbni Həyyanın fikrincə, Həfs hədislərin mətnində dəyişikliklər aparır və sənədi olmayan əsassız hədisləri mö᾽təbər olsun deyə, qondarma mənbələrlə nəql edirdi. Bə᾽zən də hədisi vasitəçi ravilərin adı ilə bağlayırdı. İbni Cəzri özünün «Movzuat» kitabında Əbdürrəhman ibni Məhdəvidən belə nəql edir: «And olsun Allaha! Həfsdən rəvayət nəql etmək düzgün deyildir.» Dar Qutni deyir: «Həfs hədis nəql etməkdə olduqca zəif olmuşdur.» Saci deyir: «Həfs, nəql etdiyi hədislər aradan getmiş kəslərdəndir. Onun söylədikləri yalan və iftiradan savayı bir şey deyildir.»

Müəllif: Rical alimlərinin Həfs ibni Bəhdilə haqda irəli sürdükləri nəzəriyyələr barədə ətraflı mə᾽lumat əldə etdiniz. Bunu da qeyd edək ki, Həfs barəsində fikir irəli sürən ravilər, digər

qarilərin raviləri kimi şəxsiyyəti və kimliyi mə᾽lum olmayan kəslərdir.

2. Əbu Bəkr **–** Adı Şə᾽bə, atasının adı Əyyaş ibni Salim Hənatdır. Bəni-Əsəd və Kufi qəbilələrinə mənsub olmuşdur.

İbni Cəzri onun barəsində bu sözləri deyir: «O, öz qiraət üslubunu müəllimi Asimə, həmçinin Əta ibni Saibə və Əsləmə Munqirə təqdim etmişdir. Şə᾽bə yüz il ömür sürmüş və ölümündən yeddi il əvvəl qiraətdən əl çəkmişdir.

Şə᾽bə zəmanəsinin ən tanınmış qiraət və şəriət alimlərindən biri hesab olunurdu. Bə᾽zən o, özü haqda deyərdi: "Tək mən özüm İslam dininin yarısını təşkil edirəm!" Ölüm ayağında bacısını ağlayan görən Şə᾽bə deyir: «Evin o küncünə bax! Mən orada on səkkiz min dəfə Qur᾽anı xətm etmişəm.» Şə᾽bə Hicrətin 95-ci ilində doğulmuş, 193-cü və ya 194-cü ilində vəfat etmişdir.

Abdullah ibni Əhməd ibni Hənbəl atasından Əbu Bəkr haqda deyərdi: «Şə᾽bə mö᾽təbər şəxsiyyətlərdən olmaqla yanaşı, səhvə də çox yol verərdi.»

İbni Əbi Hatəm deyir: «Atamdan, Əbu Bəkr Əyyaşın və Əbul Əhvəsin kimliyi haqda soruşduqda bu sözləri dedi: Onlardan heç birinin mö᾽təbər olmasını təsdiq etmirəm. İbni Sə᾽d deyir: «O, düz danışan və e᾽tibarlı bir şəxs idi, hədislə yanaşı digər elmlərə də yiyələnirdi. Lakin səhvə də çox yol verərdi.»

Əbu Nəsim deyir: «Hədis və qiraətdə Əbu Bəkrdən çox səhvə yol verən ikinci bir şəxs görmədim.»

Bəzad deyir: «Hafizəsi zəif olduğu üçün hədis əzbərləmirdi.»

Yə᾽qub ibni Şeybə deyir: «Nəql etdiyi hədislərdə bir növ zəiflik nəzərə çarpırdı.»

ƏBU ƏMR BƏSRİ

Zəbban ibni Ə᾽la ibni Əmmar Mazəni Bəsrə əhalisindən olmuşdur. Bə᾽ziləri, hətta onun iranlı olduğunu da qeyd etmişlər.

Tə᾽qibə mə᾽ruz qaldığı üçün atası ilə birlikdə Hicazı tərk etməyə məcbur olmuş və qiraət elminə Məkkə və Mədinədə yiyələnmişdir. Bəsrə və Kufə şəhərlərində də tanınmış qiraət

ustalarının dərslərində iştirak etmiş, sonralar daha da məşhurlaşaraq yeddi qiraət ustalarının sırasına daxil edilmişdir.

Şam camaatı Hicrətin 5-ci yüz illiyinə qədər İbni Amirin qiraət üsulundan istifadə edərdi. Amma sonralar İraqdan Şama gəlmiş bir şəxs Əməvi məscidində Əbu Əmr Bəsrinin qiraətini geniş şəkildə təbliğ etmiş və onu yerli əhaliyə öyrətməyə başlamışdır. Əsməi, Əbu Əmrdən nəql edərək deyir: «Hətta keçmiş qiraət ustalarından kimsənin məndən bilikli olduğunu güman etmirəm.»

Əbu Əmr Hicrətin 68-ci ilində doğulmuş və bir çoxlarının dediyinə görə, 154-cü ildə vəfat etmişdir.

Dovri, İbni Muindən nəql edərək deyir: «Əbu Əmr mö`təbər və e`timad olunası bir şəxs olmuşdur.»

Əbu Xeysəmə deyir: «Əbu Əmrin heç bir nöqsanı yox idi, lakin nəql etdiyi rəvayətləri yadda saxlaya bilmirdi.»

Nəsr ibni Əli Cəhzəmi atasından nəql edərək deyir: «Günlərin bir günündə Şə`bə mənə dedi: Əbu Əmrin qiraətinə diqqət yetir! Hər hansı bir qiraəti seçərsə, onu kağız üzərinə köçür. Çünki o yaxın gələcəkdə qiraət tədris edəcəkdir.»

Əbu Müaviyə Əzhəri nəql edərək deyir: «Əbu Əmr bir neçə qiraət üsuluna yiyələnmişdi. O, ərəb dilinin incəliklərinə fəsahət alimlərindən daha çox tanış idi.»(Təhzibut-təhzib, 12-ci cild, səh.178-180)

ƏBU ƏMRİN RAVİLƏRİ

Əbu Əmrin qiraətini iki nəfər şəxs Yəhya ibni Mübarəkin vasitəsilə nəql etmişdir. Dovri və Səuəsini də onların sırasına daxil etsək, onların sayı üçə çatacaqdır.

1. Yəhya ibni Mübarək;

İbni Cəzri onun haqqında deyir: « Əbu Əmr nəhv və qiraət elmlərini tədris edərdi. O, e`tibarlı və hamı tərəfindən hörmətlə qarşılanan şəxslərdən idi. Bağdada gəldikdən sonra hamı onu Yəzidi adlandırmağa başladı. Çünki Abbasi xəlifəsi Yəzid ibni Mənsur Humeyri ilə sıx əlaqədə idi. Belə ki, xəlifənin övladlarının tərbiyəsi də onun üzərinə düşürdü. Yəhya ibni Mübarək qiraət dərslərini başa vurduqdan sonra onu Əbu Əmrə təqdim edir. Əbu Əmr ona öz nəzəriyyələrindən istifadə etməyi tövsiyə edir və onu

Qurʾan qiraətini tədris etmək üçün öz yerinə canişin təʾyin edir. Yəhya, Əbu Əmrlə yanaşı, məşhur qari Həmzədən də dərs almışdır. O, qiraət elmində ictihada nail ola bilmiş və ustadı Əbu Əmr ilə çox az məsələlərdə ixtilafı olmuşdur. Qiraəti isə ondan Dovri və Əbu Şueyb Səuəsi nəql etmişdir.

İbni Mücahid deyir: «Əbu Əmrin digər şagirdləri Yəzididən (Yəhyadan) daha fəal olmalarına baxmayaraq, burada məhz onun möʾtəbərliyini qeyd etdik. Bunun isə əsas səbəbi onun başqaları ilə deyil, məhz Əbu Əmrlə maraqlanıb ondan hədis nəql etməsidir. O, Əbu Əmrin digər şagirdlərindən daha fəal və hafizəli idi.»

Yəhya Hicrətin 402-ci ilində doğulmuş və 72 yaşında Mərvdə vəfat etmişdir. Bəʾziləri isə onun yaşının daha çox olduğunu qeyd etmişlər.

2. Dovri, Yəhyanın ravisi və şagirdi olmuşdur. Adı Həfs, atasının adı isə Əmr ibni Əbdül Əziz Dovri, Bəni-Əzd və Bağdadi qəbiləsinə mənsub olmuşdur.

İbni Cəzri deyir: «Dovri hamı tərəfindən hörmət və izzətlə qarşılanan bir şəxs olmuşdur. Nəql etdiyi bütün mətləbləri yazır və hifz edirdi. O, qiraət elminin qanun və qaydalarını bir yerə toplayan ilk şəxs olmuşdur. Təvəllüdü dəqiq məʾlum deyildir, vəfat tarixi isə Hicrətin 246-cı ili göstərilir. (Təhzibut-təhzib, 2-ci cild, səh.408.)

Müəllif: Dəvəridən qiraət haqda nəql edən şəxslərin kimliyi digər ravilər kimi məʾlum olunmamışdır.

3. Səuəsi – Adı Saleh, künyəsi Əbu Şueyb, atasının adı Ziyab ibni Abdullahdır.

İbni Cəzri onun haqda deyir: «Səuəsi bütün mətləbləri yazır və onu hifz edirdi. Bu səbəbdən də onun nəql etdikləri möʾtəbər hesab olunurdu. O öz təhsilini Əbu Məhəmmədən almış və onun rəğbətini qazanmışdı. 261-ci ilin əvvəllərində 70 yaşında vəfat etmişdir.» .(Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh.261.)

Əbu Hatəm, Nəsai və Əbu Həyyan, Səuəsinin eʾtibarlı bir şəxs olduğunu təʾyid etmişlər.

Əbu Əmr Dani deyir: Nəsai qiraəti ondan nəql edirdi, lakin Müslim ibni Qasim Əndəlosi heç bir dəlil və əsas olmadan Səuəsini möʾtəbər hesab etmişdir. (Təhzibut-təhzib, 4-cü cild, səh.392.)

Müəllif: Səuəsinin ravilərinin kimliyi digər ravilər kimi namə՝lum qalmışdır.

HƏMZƏ KUFİ

Həmzə ibni Həbib ibni Əmmarət ibni İsmail, Kufənin Bəni-təmim qəbiləsinə mənsub olmuş və Əbu Əmmarə ləqəbi ilə tanınmışdır.

Qiraət dərslərini başa vurduqdan sonra qiraətini Süleyman ibni Ə՝məş və Həmran ibni Ueynə təqdim edir.

«Kifayətul-kubra» kitabında deyilir: «Həmzə, qiraəti Məhəmməd ibni Əbdürrəhman ibni Əbi Leyla və Təlhə ibni Musrifdən öyrənmişdir. «Əttəysir» kitabında isə deyilir: «Həmzə, Muğeyrət ibni Muqsimin, Mənsurun və Leys ibni Əbi Səlimin qiraət dərslərində iştirak etmiş və ilk təhsilini onlardan almışdır. «Əttəysir» və «Mustəkir» kitablarının müəllifi yazır: «Həmzə qiraəti İmam Sadiqdən (ə) öyrənmişdir.»

Bunlar deyir: «Həmzə ilk qiraət təhsilini Həmrandan almış və sonralar Ə՝məşə, Əbu İshaqa və Əbi Leylaya təqdim etmişdir. Asim və Ə՝məşdən sonra qiraət tədrisinin rəhbərliyi ona həvalə olunmuşdur.

Həmzə e՝tibarlı və misilsiz bir şəxsiyyət olmuşdur.»

Abdulla Əcli deyir: «Əbu Hənifə, Həmzəyə deyir: “Qur՝ana və şəriətin vacib hökmlərinə bizdən daha bilikli olduğun üçün bu barədə səninlə bəhs etmək istəmirəm.”»

Süfyan Suri deyir: «Həmzə Qur՝an və şəriətin vacib hökmlərində hamıdan bilikli idi.» Abdulla ibni Musa deyir: « Ə՝məş şagirdi Həmzəni hər dəfə gördükdə deyərdi: «Həmzə Qur՝an elmlərinə yiyələnmiş böyük bir alim və mütəxəssisdir. Həmzə Hicrətin 80-cı ilində doğulmuş, 156-cı ilində isə vəfat etmişdir.(Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh.261.)

İbni Muin deyir: «Həmzənin doğru və mö՝təbərliyi hamı tərəfindən qəbul olunurdu.»

Nəsai deyir: «Həmzənin heç bir eyb və nöqsanı olmamışdır.»

Əcli deyir: «O, əməli-saleh və e՝tibarlı bir şəxs idi.»

İbni Səˈd deyir: «Qiraət elmində özünəməxsus üsluba malik idi. Öz eˈtibarı ilə hamıdan fərqlənirdi və hamının ehtiramını qazanmışdı.» Saci deyir: «Həmzə düz danışan, amma hafizəsiz bir şəxs idi. Bu səbəbdən də onu hədis söyləməkdə bir o qədər də möˈtəbər hesab etmək olmaz. Hədisi əsas meˈyar götürən bəˈzi şəxslər onun qiraətinə irad tutmuşlar. Bəˈziləri isə onun qiraət üsulu ilə qılınan namazları batil hesab etmişlər.»

Yenə də Saci və Əzdi deyir: «Alimlər Həmzə haqda müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüş və bəˈzən onu məzəmmət etməyə çalışmışlar.»

Əsləmət ibni Şəbib deyərdi: «Əhməd ibni Hənbəl namazda Həmzənin qiraətindən istifadə edən şəxsin arxasında namaz qılmazdı.»

Acəri, Əhməd ibni Sənandan nəql edərək deyir: «Yəzid ibni Harun, Həmzənin qiraətindən əsla razı deyildi.» Əhməd ibni Sənan deyir: «İbni Məhdi deyərdi: Əgər ixtiyarım olsaydı, Həmzənin qiraət üsulundan istifadə edən və ondan təqlid edən şəxsləri şallaqla cəzalandırardım.» Əbu Bəkr Əyyaş, Həmzənin qiraətini bir növ bidˈət hesab edirdi. İbni Dərid deyərdi: «Çox istərdim ki, Həmzənin qiraəti unudularaq Kufədə birdəfəlik aradan getsin. (Təhzibut-təhzib, 3-cü cild, səh.27.)

HƏMZƏNİN RAVİLƏRİ

Həmzənin vasitəsi ilə onun qiraətini nəql edən şəxslər Xələf ibni Hişam və Xəlad ibni Xalid olmuşlar.

1. Əbu Məhəmməd künyəsi ilə tanınmış və Bəni-Əsəd qəbiləsinə mənsub olmuş Xələf, Bağdadlı Hişam ibni Səˈlət Bəzadın oğlu olmuşdur.

İbni Cəzri deyir: «Xələf on məşhur qarilərdən və Səlimin vasitəsilə Həmzənin qiraətini nəql edən ravilərdən biridir. On yaşında ikən Qurˈanı əzbərləmiş, on üç yaşına çatdıqda isə qiraət elminə yiyələnməyə başlamışdır. Ümumi şəkildə götürsək Xələf, Həmzənin qiraət üsulundan istifadə etmiş, lakin yüz iyirmi yerdə onunla müxalif olmuşdur. Xələf Hicrətin 150-ci ilində doğulmuş, 229-cu ilində isə vəfat etmişdir. (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh.272.)

Ləlkai deyir: «Abbas Dovridən, Əhməd ibni Hənbəlin Xələf ibni Hişam haqda nəql etdiyi əhvalat barəsində soruşduqda deyir: Bu əhvalatı mən özüm Əhməd ibni Hənbəldən eşitmişəm. Lakin belə nəql edirlər ki, günlərin bir günündə Əhməd ibni Hənbələ, Xələf barəsində xoşagəlməz mə᾽lumat verirlər. Belə ki, hətta onu şərabxorluqda belə ittiham edirlər. Əhməd onların dediklərini təsdiq edir və sonra deyir: Onun barəsində nə deyirlər desinlər. Hər halda o bizim nəzərimizdə ən e᾽tibarlı şəxslərdəndir.»

Nəsai deyir: «Xələf Bağdadi mö᾽təbər şəxslərdəndir.» Dar Qütni isə onun haqqında bu sözləri deyir: «Xələf abid və fəzilət sahibidir. Sözünü davam edərək deyir: Qıldığım qırx illik namazları Kufi məzhəbçiləri kimi şərab içdiyim üçün yenidən təzələməli oldum.»

Xətib Bağdadi öz kitabında Məhəmməd ibni Hatəm Kəndidən nəql edərək yazır: «Yəhya ibni Muindən Xələf haqda soruşdum. Cavabında dedi: Xələf sadəcə olaraq hədisin nə olduğunu bilmir.» (Təhzibut-təhzib, 3-cü cild, səh.156.)

Müəllif: Xələfin barəsində rəvayət nəql edən şəxslərin kimliyi haqda bir qədər sonra söhbət açacağıq.

2. Xəlad ibni Xalid, Əbu İsa Şeybani kimi Kufənin tanınmış şəxsiyyətlərindən olmuşdur.

İbni Cəzri onun barəsində deyir: «Xəlad qiraət elminə mükəmməl yiyələnmiş təhqiqatçı alim olmuşdur. Qiraəti Səlimdən öyrənmiş və onun özünə təqdim etmişdir. Öz yaşıdları arasında hamıdan e᾽tibarlı və hafizəli sayılırdı. Doğum tarixi dəqiq mə᾽lum deyildir. Vəfatı isə Hicrətin 220-ci ilinə təsadüf etmişdir.

Müəllif: Digər ravilər kimi Xələf barəsində rəvayət nəql edən şəxslərin kimliyi namə᾽lum qalmışdır.

NAFE᾽ MƏDƏNİ

Nafe᾽ ibni Əbdürrəhman ibni Əbi Nəim.

İbni Cəzri onun barəsində deyir: «Nafe᾽ tanınmış yeddi qaridən biri hesab olunur. O, əməli-saleh və mö᾽təbər bir şəxs olmuşdur. Əsli İranın İsfahan şəhərindən olmuş, lakin təhsilini Mədinə tabeinlərindən* almışdır.»

Səid ibni Mənsur deyir: «Malik ibni Ənəs deyərdi: Mədinə camaatı qiraəti Peyğəmbərdən (s) əxz etmişlər. Ondan - Mədinə camaatının qiraəti dedikdə, Nafe`nin qiraətini nəzərdə tutursunuz?-deyə soruşduqda, «Bəli!» – deyə, cavab vermişdi.»

Abdulla ibni Əhməd ibni Hənbəl deyir: «Atamdan qiraətlərdən hansı birini daha çox sevdiyini soruşdum. Dedi: Mədinə camaatının qiraətini. Dedim: Bu qiraətə yiyələnmək mümkün olmazsa necə? Dedi: Asimin qiraətinə üstünlük verərəm.»

Nafe`nin doğum tarixi haqda dəqiq mə`lumat göstərilmir. Vəfatı isə Hicrətin 169-cu ilinə aid olunur. (Təbəqatul-qurra, 2-ci cild, səh-330.)

Əbu Talib, Əhməd ibni Hənbəldən nəql edərək deyir: «Camaat, Qur`anı Nafe`dən öyrənsələr də, nəql etdiyi hədislərə əsla e`tina etmirdilər.»

Dovri, İbni Muindən nəql edərək onun e`timad olunası şəxs olmadığına işarə etmişdir. Nəsai deyir: «Nafe`nin heç bir nöqsanı olmamışdır.» İbni Həyyan da onun mö`təbərliyinə işarə etmişdir. Əhməd ibni Hənbəl və Yəhya onun haqqında müxtəlif rə`ylər vermişlər. Belə ki, Əhməd ibni Hənbəl onun nəql etdiyi hədisləri bütünlüklə yalan, Yəhya isə mö`təbər hesab edir.

NAFE`NİN RAVİLƏRİ

Nafe`nin qiraətini Qalun və Vərəş arada heç bir vasitə olmadan nəql etmişlər.

1. Qalun: İsa ibni Mina ibni Vərdan, Əbu Musa ləqəbi ilə tanınmış və Bəni-Zəhrə qəbiləsi tərəfindən köləlikdən azad edilmişdir.

Deyir: İsa Rəbib fitri iste`dada və qeyri-adi hafizəyə malik olduğuna görə, Nafe` ona Qalun ləqəbini vermişdir. Qalun isə Rum dilində zirək və gözəl mə`nasını verir.

Abdulla ibni Əli deyir: «Ona Qalun ləqəbinin verilməsinin əsas səbəbi əsliyyətcə rumlu və babası Abdullahın Rum əsirlərindən olmasıdır.»

Qalun, qiraəti Nafe`dən öyrənmiş və onun özünə təqdim etmişdir.

İbni Əbi Hatəm deyir: «Qalun lal olduğu üçün Qur᾽anı dodaqlarını tərpətməklə oxuyur, hətta başqaları qiraətdə səhvə yol verdikləri zaman işarələrlə onların səhvini düzəldirdi. Qalun Hicrətin 120-ci ilində doğulmuş və 220-ci ildə 100 yaşında vəfat etmişdir.» (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh.615.)

İbni Həcər deyir: «Qalun qiraət elmində hamıdan bilikli və e᾽tibarlı olsa da, nəql etdiyi hədislər bir o qədər də mö᾽təbər deyildi. Əhməd ibni Saleh, Misirdən Qalunun nəql etdiyi hədislər barəsində soruşduqda, gülümsəyərək demişdir: Məgər hamıdan hədis nəql etmək olar?!»

Müəllif: Qalunun qiraətini nəql edən ravilər digər ravilər kimi namə᾽lum qalmışlar.

2. Vərəş: Osman ibni Səid.

İbni Cəzri onun barəsində deyir: «Vərəş Misirdə olduğu illər ərzində qiraət tədrisi ona həvalə olunmuşdu. Onun özünəməxsus qiraət üsulu var idi. Qiraətdə Nafe᾽ ilə müxalif olmasına baxmayaraq, zəmanəsinin ən mö᾽təbər şəxsiyyətlərindən biri hesab olunurdu.»

Vərəş Hicrətin 110-cu ilində Misirdə doğulmuş, 197-ci ildə elə oradaca vəfat etmişdir. (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh-502.)

KƏSAİ KUFİ

Əsli iranlı olmuş Əli ibni Həmzət ibni Abdullah ibni Bəhmən ibni Firuz, Kəsai ləqəbi ilə məşhur olmuşdur. Bəni-Əsəd qəbiləsi tərəfindən köləlikdən azad olunmuşdur.

İbni Cəzri onun barəsində deyir: «Həmzə Zəyyatdan sonra qiraət elminin tədris olunması Kəsaiyə həvalə edildi. O, qiraəti Həmzədən öyrənmiş və dörd dəfə onun qarşısında tilavət etmişdir.»

Əbu Ubeyd isə özünün «Əl-qiraət» adlı kitabında yazır: «Kəsainin özünəməxsus qiraət üsulu var idi. Bə᾽zən o, Həmzənin qiraətindən də istifadə edərdi. Vəfat tarixi haqqında müxtəlif mə᾽lumatlar söylənmişdir, lakin daha dəqiq nəzərə çarpan tarix Hicrətin 189-cu ilidir.» (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh. 535.)

Kəsai qiraəti Həmzə Zəyyatdan, Məhəmməd ibni Əbdürrəhman ibni Əbi Leyladan və İsa ibni Əmr Ə`məşdən müzakirə yolu ilə və şifahi olaraq öyrənmişdir. Onun qiraətini Süleyman ibni Ərqəm, İmam Sadiq (ə), Əzrəmi və İbni Ueynə də dinləmişdir. Sonralar o, qiraəti Rəşidə və oğlu Əminə də tədris etmişdir. (Təhzibut-təhzib, 8-ci cild, səh. 313.)

Mərzbani İbni Ə`rabidən nəql edərək deyir: «Kəsai şərab içərək bilərəkdən bə`zi günahlara mürtəkib olsa da, Qur`an elmlərinə mükəmməl yiyələnmiş və güclü hafizəyə malik olmuşdur.» (Mö`cəmül-üdəba, 5-ci cild, səh. 185.)

KƏSAİNİN RAVİLƏRİ

Leys ibni Xalid və Həfs ibni Əmr, Kəsainin qiraətini heç bir rabitə olmadan nəql etmişlər.

1. Leys ibni Xalidin əsil adı Haris, künyəsi Əbdülharis, atasının adı isə Xalid Bağdadi olmuşdur.

İbni Cəzri onun barəsində deyir: «O, qiraəti Kəsaidən öyrənmiş, öz elmi gücü və hafizəsi ilə hamıdan fərqlənirdi. Doğum tarixi dəqiq mə`lum deyildir. Vəfat tarixi isə Hicrətin 240-cı ilinə aid edilir.» (Təbəqatul-qurra, 2-ci cild, səh. 34.)

2. Həfs: Onun kimliyi haqda Asim barədə söhbət açarkən ətraflı mə`lumat verdik.

* * *

Yeddi məşhur qari və onların raviləri haqda ətraflı mə`lumat əldə etdik. Onlardan əlavə, Xələf ibni Hişam, Yə`qub ibni İshaq və Yəzid ibni Qə`qadan ibarət olan başqa bir üçlük də vardır. İndi isə onlar barəsində:

XƏLƏF İBNİ HİŞAM

Həmzənin şərh-halını verərkən Xələf barəsində də kifayət qədər mə`lumat əldə etdik. Xələfin qiraətini nəql edənlər də iki nəfər olmuşdur.

1. İshaq: İbni Cəzri onun barəsində deyir: «Adı İshaq, atasının adı İbrahim ibni Osman ibni Abdullah, künyəsi isə Əbu Yə`qub olmuşdur. Əsli Mərv vilayətindən olsa da, Bağdadda yaşamışdır.

Xələfin hədislərini köçürür və onları nəql edirdi. İshaqın düzlüyü və mö᾽təbərliyi hamıya bəlli idi. Doğum tarixi dəqiq mə᾽lum deyildir, vəfatı isə Hicrətin 286-cı ilinə təsadüf edilir.» (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh. 155.)

Müəllif: Digər ravilər kimi onun qiraətini nəql edən şəxslərin də kimliyi mə᾽lum deyildir.

2. İdris: İbni Cəzri onun barəsində deyir: «Adı İdris, atasının adı Əbdülkərim Həddad, künyəsi isə Əbül Həsəndir; Bağdadda sakin olmuşdur. Güclü hafizəyə malik olduğu üçün şəriət elminin dərinliklərinə yiyələnə bilmişdir. Nəql etdiyi hər bir şey hamı tərəfindən rəğbətlə qarşılanardı. Qiraəti ona Xələf tədris etmişdir.

Dar Qutnidən İdris barəsində soruşduqda cavabında deyir: «İdris inanılmış və e᾽tibarlı bir şəxsdir. Doğum tarixi dəqiq mə᾽lum deyildir, vəfatı isə Hicrətin 292-ci ilinə təsadüf edilir.» (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh. 154.)

Müəllif: Digər ravilər kimi İdrisin də qiraətini nəql edən şəxslərin kimliyi namə᾽lumdur.

YƏ᾽QUB İBNİ İSHAQ

Adı Yə᾽qub, atasının adı isə İshaq olmuşdur. Bəsrənin Bəni-həzrəm qəbiləsi tərəfindən köləlikdən azad olunmuş və Əbu Məhəmməd künyəsi ilə tanınmışdır.

Əbu Cəzri onun barəsində deyir: «Yə᾽qub on məşhur qarilərdən biri hesab olunurdu. Öz dediyinə görə, qiraəti ilk dəfə Səlam adlı şəxsin yanında öyrənmiş və beş gün müddətində Şəhab Şərnəfə Məcaşeyinin qarşısında tilavət etmişdir. Şəhab özü isə doqquz gün müddətində öz qiraətini Muslimət ibni Məharib, Müslim isə Əbul Əsvəd Duəliyə və nəhayət Əbul Əsvəd Duəli də qiraəti ilk dəfə Əlidən (ə) öyrənmişdir. Doğum tarixi dəqiq mə᾽lum deyildir, vəfatı isə 88 yaşında ikən Hicrətin 205-ci ilinə təsadüf edilir.

Əhməd, Əbu Hatəm və İbni Həyyan onun doğruluğuna və mö᾽təbərliyinə istinad etmişlər. İbni Sə᾽d isə onun rical alimləri tərəfindən bir o qədər də rəğbətlə qarşılanmadığını söyləmişdir.

Yə᾽qubun qiraətini Ruvəys və Ruh adlı şəxslər nəql etmişlər.

1. Ruvəys: Adı Məhəmməd, atası isə Bəsrə sakini və Lu᾽luyi ləqəbi ilə məşhur olan bir şəxs olmuşdur.

İbni Cəzri deyir: «Ruvəys güclü hafizəyə malik idi. Qur᾽an elmlərində özünəməxsus iste᾽dad və məharətə yiyələndiyi üçün qiraəti tədris edirdi. Özü isə bu sahədə Yə᾽qub Həzrəminin şagirdi olmuş və elə ona da təqdim etmişdir.»

Dani deyir: «Ruvəys, Yə᾽qubun ən fə᾽al və iste᾽dadlı şagirdlərindən biri idi. Məhəmməd ibni Harun Təmmar və Əbu Abdulla Zubeyr ibni Əhməd Zubeyri Şafei Ruveysin ravilərindən hesab olunurlar.»

Doğum tarixi dəqiq mə᾽lum deyildir. Vəfatı isə Hicrətin 338-ci ilinə təsadüf olunur.” (Təbəqatul-qurra, 2-ci cild, səh.233.)

2. Ruh: Əbdül Həsən künyəsi ilə məşhur olmuşdur. Atası Əbdülmu᾽min Bəni-Hüzəl qəbiləsi tərəfindən köləlikdən azad olunmuş və Bəsrənin tanınmış Nəhv alimlərindən biri olmuşdur.

İbni Cəzr onun barəsində deyir: «O, Bəsrənin ən mö᾽təbər şəxsiyyətlərindən biri hesab olunurdu. Alimliklə yanaşı hərbi işlərlə də məşğul olurdu. Qiraəti Yə᾽qubdan öyrənmiş və onun ən iste᾽dadlı şagirdlərindən biri kimi tanınmışdı. Doğum tarixi dəqiq mə᾽lum deyildir. Vəfatı isə Hicrətin 235 və ya 234-cü ilinə təsadüf olunur.» (Təbəqatul-qurra, 1-ci cild, səh.285.)

Digər ravilər kimi onun da raviləri hələ də namə᾽lum qalmışdır.

YƏZİD İBNİ QƏ᾽QA

İbni Cəzri deyir: «Yəzid ibni Qə᾽qa bir rəhbər kimi tanınmışdı. Mədinənin Bəni-Məxzum qəbiləsinə mənsub olmuş və Əbu Cə᾽fər künyəsi ilə şöhrət tapmışdı.

O, tabeinlərin ən məşhur on qarilərindən biri idi. Qiraəti Abdulla ibni Əyyaş ibni Əbi Rəbiədən, Abdullah ibni Abbasdan və Əbu Hüreyrədən öyrənmiş və onların özlərinə təqdim etmişdir.»

Yəhya ibni Muin deyir: «İbni Qə᾽qa Qur᾽an elmlərinə mükəmməl yiyələndiyi üçün Mədinəyə baş qari tə᾽yin olunmuşdu. Bu səbəbdən də hamı onu Qari adlandırırdı. O bir alim kimi hamı tərəfindən sevilir və ehtiramla qarşılanırdı. Digər ravilərdən fərqli olaraq az rəvayət nəql edərdi.»

İbni Əbi Hatəm deyir: «Atamdan İbni Qə҆qanın necə şəxsiyyət olduğunu soruşduqda, onun mö҆təbər şəxs olduğunu e҆tiraf etdi. Doğum tarixi dəqiq mə҆lum deyildir. Vəfatı isə Hicrətin 130-cu ilinə təsadüf olunur.»

Yəzid ibni Qə҆qanın raviləri isə İsa və İbni Cəmaz adlı şəxslər olmuşdur.

1. İsa: Künyəsi Əbdül Haris, Mədinədə isə Hiza ləqəbi ilə tanınan İsa ibni Vərdan.

İbni Cəzri deyir: «İsa qiraət və hədis elmlərinə mükəmməl yiyələnmiş, nəql etdiyi hədislər isə hamı tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış mö҆təbər bir şəxsiyyət idi. Güclü hafizəyə malik olmuş və Qur҆an elmlərində bir çox təhqiqat işləri aparmışdır. Qiraəti ilk dəfə Əbu Cə҆fər Şeybdən və sonralar Nafe҆dən öyrənmişdir.»

Dani deyir: «İsa, Nafe҆nin ilk şagirdlərindən biri olmuşdur. Bə҆zən hədislərin nəql olunmasında və mənbələrin araşdırılmasında Nafe҆yə dəyərli məsləhətlər verərdi. Mənə belə gəlir ki, İsa Hicrətin 160-cı ilində vəfat etmişdir.»

2. İbni Cəmmaz: Adı Süleyman, atasının adı Müslim ibni Cəmmaz, künyəsi isə Əbdürrəb olmuşdur. Bəni-Zəhra qəbiləsi tərəfindən köləlikdən azad edilmiş və Mədinədə məskunlaşmışdır.

İbni Cəzri deyir: «O, güclü hafizəyə malik idi. Qiraət elmini tədris etməklə yanaşı, hərbi işlərlə də məşğul olurdu. «Əl-Kamil» və «Əl-Mustənir» kitablarının yazdıqlarına görə, İbni Cəmmad qiraəti ilk dəfə Əbu Cə҆fər Şeybədən və sonralar Nafe҆dən öyrənmişdir. Deyilənlərə görə İbni Cəmmaz Hicrətin 170-ci ilində vəfat etmişdir.»

Yuxarıda adları çəkilən şəxslər Qur҆an elmlərinə mükəmməl yiyələnmiş on məşhur qari hesab olunurlar. Onların kimliyi və nəql etdikləri rəvayətlərin mö҆təbər olub-olmaması haqda rical alimləri arasında fikir ayrılığı olsa da, biz kimsəyə irad tutmaq fikrində deyilik.

ALTINCI FƏSİL

YEDDİ QİRAƏT ÜSULU

1. Yeddi qiraət üsulunda nəzərə çarpan mütəvatirsizlik;

2. Yeddi qiraət üsulunun mütəvatirliyi haqda irəli sürülmüş nəzəriyyənin araşdırılması;

3. Yeddi qiraət üsulu;

4. Yeddi qiraət üsulunun düzgünlüyü və mö˒təbərliyi.

YEDDİ QİRAƏT ÜSULUNDA NƏZƏRƏ ÇARPAN MÜTƏVATİRSİZLİK

QİRAƏTLƏRİN MÜTƏVATİR OLMAMASINA DƏLALƏT EDƏN DƏLİLLƏR

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Qur᾽an hər bir müsəlman tərəfindən mütəvatir olaraq qəbul edilir. Bu müqəddəs kitabın qiraəti haqda isə bir neçə müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüş və onun mütəvatir olmaması bir neçə dəlil vasitəsilə sübuta yetirilmişdir.

1. Qiraət ravilərinin şərhi-halını nəzərdən keçirdikdən sonra bir daha bəlli olur ki, qiraətlər mütəvatir şəkildə deyil, vahid xəbər formasında nəql olunmuşdur. Belə olduqda onlardan bə᾽zilərinin doğru və mö᾽təbər olması bizim üçün müəmmalı qalır. Deməli biz qiraətlərin mütəvatir olaraq qarilərin özlərinə aid olması haqda heç bir söz deyə bilmərik.

2. Qiraət ustalarının qiraəti harada və necə öyrənmələri bir daha qiraətin onların özlərinə mütəvatir olaraq deyil, vahid xəbər formasında nəql olunuduğunu sübuta yetirir.

3. Bütün qiraət üsullarının ravilərinin bütün təbəqələrdə mütəvatir olduğunu və nəql etdikləri rəvayətlərdə yalana yol vermədiklərini fərz etsək də belə, nəticədə ravilərə yetişəcək sənəd silsiləsi mütəvatirlik baxımından öz e᾽tibarını itirəcək və vahid xəbər formasında bəyan ediləcəkdir. Çünki hər bir qiraət üsulunu yalnız bir qari tərtib edərək özünəməxsus üsulla qiraət etmişdir.

4. Hər bir qari və onun ardıcılları yalnız öz qiraət üsulunun düzgünlüyünə istinad edərək, həmin dəlillərlə digər qiraət üsullarına qarşı çıxır. Buradan belə mə᾽lum olur ki, hər bir qiraət üsulu qarilərin şəxsi rə᾽y və nəzərlərindən irəli gəlmişdir. Çünki əgər onların hər biri Peyğəmbərdən (s) mütəvatir olaraq nəql olunsaydı, doğruluğunu sübuta yetirəcək heç bir dəlilə ehtiyac duyulmazdı.

5. Bə᾽zi böyük alim və qiraət ustalarının, digər qiraət üsullarına qarşı çıxaraq onları inkar etmələri, qiraət üsullarının bütünlüklə

mütəvatir olmamasını sübuta yetirir. Çünki əgər qiraət mütəvatir olaraq nəql olunarsa, onun alim və mütəxəssislər tərəfindən inkar olunması qeyri-mümkün olardı. Belə ki, İbni Cərir Təbəri, İbni Amirin qiraətini bütünlüklə və digər qarilərin qiraətini isə qismən inkar və tənqid edir. Qiraət ustaları Həmzənin, Əbu Əmrin, İbni Kəsirin qiraətlərini də qeyri-mơ̈təbər hesab edərək onları qətiyyətlə rədd etmişlər. Alimlərdən bir çoxu kökü ərəb dili ilə əlaqəli olmayan qiraət üsullarını inkar etmiş və bu üsullar əsasında Qur̛anı tilavət edən şəxsləri tənqid atəşinə tutmuşlar.

Həmzənin şərh-halını nəzərdən keçirərkən bunun şahidi olduq ki, onun qiraəti Hənbəli məzhəbinin banisi Əhməd ibni Hənbəl, Yəzid ibni Harun, İbni Məhdi, Əbu Bəkr Əyyaş və İbni Dərid tərəfindən qətiyyətlə rədd edilmişdir.

Zərkeşi, qiraətlərin ictihad yolu ilə formalaşmamasına əsaslanaraq deyir: “Zəməxşəri və onun kimi bir çoxları, qiraətlərin ixtiyari olaraq ictihad və ərəb dili mütəxəssisləri tərəfindən tərtib olunmasına əsaslanaraq bizimlə müxalif mövqedə durmuşlar.” Sonra onların nəzəriyyələrini rədd etmək məqsədilə Həmzənin qiraətini misal çəkərək deyir: Həmzə səhv olaraq «Vəl ərham» kəlməsində həmzəni kəsrə ilə, yə̛ni «irham» kimi tələffüz etmişdir. Yə̛qub və Həzrəmi onun «Və maəntum bimusriki» ayəsini kəsrə ilə oxumasına irad tutmuşlar. Bu kimi səhvlərə Əbu Əmr də yol vermişdir. «Yəğfirkum» kəlməsində (ra) hərfini (lam) ilə idğam etməsi onun ən böyük səhvlərindən biridir.

MÜTƏXƏSSİSLƏR TƏRƏFİNDƏN QİRAƏTLƏRİN MÜTƏVATİR OLMAMASINA DAİR İRƏLİ SÜRÜLƏN NƏZƏRİYYƏLƏR

1. İbni Cəzri deyir: «Qiraət üsullarından hər biri ərəb dilinin qarammatikası və ya xəlifə Osmanın zamanında yığılmış Qur̛an nüsxələri ilə uyğun gələrsə, onun mơ̈təbərliyinə istinad etmək olar. Bu xüsusiyyətlərə malik olan qiraət ustaları ilə, Qur̛anın nazil olmuş orijinal nüsxəsi arasında heç bir fərq nəzərə çarpmır. Belə bir halda hər bir müsəlman –istər yeddi mơ̈təbər qari

tərəfindən nəql olmuş olsun, istərsə də yox – onu düzgün qiraət üsulu kimi qəbul etməlidir.

Qiraət bu xüsusiyyətlərdən birinə malik olmadıqda isə, yeddi mö`təbər qari tərəfindən nəql olunmasına baxmayaraq batil və əsassız hesab edilməlidir.

Bu nəzəriyyə bir çox məşhur alim və təhqiqatçılar tərəfindən irəli sürülmüşdür. Əbu Əmr Osman ibni Səid Dani, Əbu Məhəmməd ibni Əbitalib Məkki, Əbul Abbas Əhməd ibni Əmmar Məhdəvi də bu mətləbi açıq-aşkar bəyan etmişlər.

Əbi Şammə ləqəbi ilə tanınan məşhur təhqiqatçı Əbül Qasim Əbdürrəhman ibni İsmayıl da keçmiş alimlərin əsaslandıqları bu nəzəriyyəni əlində əsas tutmuşdur. Və bu nəzəriyyədə kimsənin onlarla müxalif olduğu qeydə alınmamışdır.

2. Əbu Şammə özünün «Əl-mürşidul vəciz» adlı kitabında yazır: «Əsaslı dəlillər olmayınca qiraətlərdən hər hansı birinin, hətta yeddi məşhur qarilərdən birinə aid olunduğu hesab edilsə də, həqiqətən Qur`anın nazil olmuş orijinal nüsxəsilə tamamilə eyni olduğunu qəbul etmək heç də düzgün olmazdı. Əgər müəyyən bir qiraət yeddi məşhur qari tərəfindən nəql olunmayıbsa, bu heç də o demək deyildir ki, həmin qiraət səhv və əsassızdır. Çünki qiraətin düzgün olub-olmamasına dəlalət edən əsas me`yar, onun kimlər tərəfindən nəql olunmasında deyil, mö`təbərliyini sübuta yetirən özünəməxsus xüsusiyyətlərdir. Lakin, yeddi məşhur qarinin qiraətlərinin ərəb dilinin qarammatikası və ədəbi janrı ilə müqayisə olunması yəqin ki, onların digər qarilərdən daha çox şöhrət tapmalarından irəli gəlir.

2. İbni Cəzri deyir: «Son illərin mütəxəssisləri bu qənaətə gəlmişlər ki, qiraətlərin doğru və düzgün olması vacib olduğu kimi, onların mütəvatir olması da lazım və zəruridir. Demək, Qur`anın sübuta yetirilməsi üçün ilk növbədə onun mütəvatir olaraq nəql edilməsi lazımdır. Əks təqdirdə biz onu Qur`an adlandıra bilmərik. Nəticə olaraq qeyd etməliyik ki, Qur`anın mütəvatir olması zəruri olduğu kimi, onun qiraətinin də mütəvatir olması vacib və zəruridir.

Sonra onların irəli sürdükləri bu nəzəriyyəni rədd edərək deyir: Belə bir nəzəriyyəni qəbul etmək məntiqdən uzaq olardı. Çünki əgər qiraətlər mütəvatir olsaydı, biz artıq heç bir şərt və xüsusiyyətlərə ehtiyac duymazdıq. Belə ki, Peyğəmbər (s) tərəfindən nəql olunmuş hər bir mütəvatir hədis və rəvayəti arada heç bir şərt olmadan qəbul etməliyik. Yox, əgər müxtəlif qiraət üsullarının mütəvatir olmasını lazımı şərtlərdən biri hesab edəriksə, onda bir çox qiraətlər mütəvatir olmadıqları üçün istər-istəməz aradan gedəcəkdir.

İbni Cəzri sözlərinə əlavə edərək deyir: Əvvəllər mən də bu əqidəyə əsaslansam da, sonradan böyük səhvə yol verdiyimi başa düşüb yanlış əqidəmdən əl çəkdim və qiraət elmində müasir alimlərin fikirlərini qəbul etməyə başladım.

4. Əbu Şammə özünün «Əl-Murşid» adlı kitabında yazır: «Bə͗zi qiraət mütəxəssisləri yeddi qiraət üsulunun hər birini mütəvatir hesab edirlər. Onlar bu qiraət üsullarının Allah tərəfindən nazil olduğunu iddia edir və belə bir əqidəyə əsaslanmağı hər bir müsəlman üçün zəruri hesab edirlər.

Sonra deyir: Biz də belə bir əqidəyə əsaslanırıq. Lakin bütün qiraətlərdə deyil, yalnız bütün ravilər tərəfindən qəbul olunmuş və kimsənin inkar etmədiyi qiraətləri. Halbukı, qiraətlər ətrafında yaranmış ixtilaf və qarşıdurmalar istənilən qədərdir. Bu səbəbdən də əgər qiraət mütəvatir olmazsa, heç olmasa ixtilaf və inkara da səbəb olmamalıdır.»

5. Süyuti deyir: «Qiraət barəsində söylənilən ən gözəl sözlərə Əbülxeyr ibni Cəzrinin kitabının əvvəlində söylədiyi ifadələrdə rast gəlirik. O deyir: Qiraətin düzgün olmasının üç şərti vardır.

1. Ərəb dilinin qrammatik qanunlarına müvafiq olmalı;

2. Osmanın tərtib etdiyi nüsxələrdən biri ilə müvafiq olmalı;

3. Sənəd baxımından doğru və mö͗təbər olmalıdır.

Sonra əlavə edərək deyir: İbni Cəzri olduqca mühüm bir mətləbə toxunmuş və məntiqi dəlillərə əsaslanmışdır.» (Əl-itqan, 1-ci cild, 129-cu səh).

6. Əbu Şammə özünün «Əl-bəsmələ» adlı kitabında qarilər arasında yaranmış ixtilaflı məsələlərə toxunaraq deyir: «Biz onları bütünlüklə mütəvatir hesab etmirik. Onlardan bə͗ziləri mütəvatir,

bəʾziləri isə qeyri-mütəvatirdir. Və bu həqiqəti hər bir təhqiqatçı çox gözəl dərk edir.»

7. Alimlərdən bəʾziləri deyirlər: «Üsul alimlərindən kimsə hələ də qiraətlərin mütəvatirliyi haqda bir söz deməmişdir. Bəʾzilərinin fikrincə isə, yeddi möʾtəbər qarinin hər birinin nəql etdiyi qiraət özləri kimi tamamilə düzgün və möʾtəbərdir. Lakin, onların Peyğəmbər (s) tərəfindən mütəvatir olması sual altındadır. Çünki möʾtəbər hesab olunan yeddi qaridən hər biri nəql etdiyi qiraətin Peyğəmbərə (s) mütəvatir olaraq deyil, vahid xəbər formasında çatmasını eʾtiraf edir.» (Tibyan, 105-ci səh).

8. Son dövrün mütəxəssisləri deyirlər: «Üsul alimlərindən bir qismi yeddi qiraət üsulunun hamısının mütəvatir olduğunu iddia etmişlər. Bəʾziləri isə belə bir iddianı on qari barəsində irəli sürmüşlər. Lakin, onların bu əsassız iddiaları sübuta yetirəcək heç bir məntiqi dəlilləri yoxdur. Belə ki, qarilərin özləri yeddi qiraət üsulunun bir qisminin mütəvatir, digər bir qisminin isə qeyri-mütəvatir olmasını dəfələrlə eʾtiraf etmişlər. Belə bir halda, artıq digər on qari barəsində nə isə demək tamamilə yersiz olardı. Bəli, bütün qiraət üsullarının mütəvatir olması üsul alimlərinin şəxsi nəzəridir. Lakin, hər bir elm və fənnin mütəxəssisləri yiyələndikləri sahənin sirlərinə hamıdan daha çox agahdırlar.» (Tibyan 106-cı səh).

9. Məkki qiraətlər barəsində deyir: «Bir çoxları Asim və Nafeʾnin qiraətini möʾtəbər hesab etmişlər. Çünki onların qiraətləri daha düzgün və ərəb dilinin fəsahət və bəlağətinə daha yaxındır.» (Tibyan, 90-cı səh).

10. Qiraətlərin mütəvatir olmasına əsaslanan şəxslərdən biri də, məşhur qiraət ustadı şeyx Məhəmməd Səid Üryandır. O öz yaddaşlarının birində yazır: «Qiraətlərin hər birinin müəyyən irad və nöqsanları vardır. Biz bu kimi nöqsanları hətta möʾtəbər hesab olunan yeddi qiraət üsullarında da müşahidə edirik.»

Sonra əlavə edərək deyir: Lakin, bu qiraətlərin eʾtibar baxımından daha düzgünü Asim və Nafeʾnin qiraətləridir. Fəsahət elmi baxımından müqayisə etdikdə isə Əbu Əmr Kəsainin qiraəti digər qiraətlərdən daha cazibəli və daha fəsahətlidir.»

NƏTİCƏ

Qiraətlərin mütəvatir olmadıqlarına dair irəli sürülən nəzəriyyələri və qarilərin özlərinin bu həqiqəti e᾽tiraf etmələrini ixtisarla da olsa, nəzərdən keçirdik.

Əziz oxucular, indi özünüz nəticə çıxarın. Qarilər özləri bu qiraətlərin mütəvatir olmadığını e᾽tiraf etdikləri bir halda, heç bir sübut və dəlilə əsaslanmadan təəssüb hissi ilə belə bir əsassız iddianı bir daha irəli sürmək olarmı?!

Lakin, daha təəccüblüsü budur ki, Qazi Əbu Səid Müfti Əndəlosi, qiraətləri mütəvatir hesab etmədiyi üçün Kəsaini kəskin şəkildə tənqid atəşinə tutmuş və onun küfr etdiyinə dair hökm sadir etmişdir. Bir anlığa fərz edək ki, alimlər də qiraətlərin mütəvatir olduğuna əsaslanmışlar. Məgər bunu əldə əsas tutaraq müsəlman bir şəxsi, hətta dinin zəruri olmayan məsələlərinin birində kafir olmaqda ittiham etmək olarmı?!

Bunu da fərz edək ki, qiraətlərin mütəvatir nəql olunması dinin zəruri məsələlərindəndir. Məgər belə bir zərurət qarinin özünə sabit olmayınca, onu küfrdə ittiham etmək olarmı?!

İlahi! Sən özün daha yaxşı bilirsən ki, belə bir iddianı irəli sürmək, Sənin qanunlarına qarşı çıxmaqdan və müsəlmanlar arasında ixtilaf və ikitirəlik yaratmaqdan savayı ayrı bir şey deyildir.

QİRAƏTLƏRİN MÜTƏVATİRLİYİ HAQDA İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ NƏZƏRİYYƏNİN ARAŞDIRILMASI

Qiraətlərin mütəvatir olduğunu iddia edən şəxslər irəli sürdükləri nəzəriyyəni sübuta yetirmək üçün bir neçə dəlilə istinad edib deyirlər:

1. Qiraətlərin mütəvatir olması icmai şəkildə qəbul olunan və bütün dövrlərdə alimlər tərəfindən hamılıqla qəbul edilən bir məsələdir.

Müəllif: Bir qədər əvvəl bu nəzəriyyənin tamamilə əsassız olduğu oxuculara bəlli oldu. O ki, qaldı onun icmai bir məsələ olmasına, bunu yalnız o zaman qəbul etmək olar ki, müxalif mövqe tutmuş şəxslər bu barədə öz ziddiyyətli nəzəriyyələrini

irəli sürməmiş olsunlar. Halbukı yeddi qari üsulunun mütəvatirliyinin sübuta yetirilməsində biz bunun tam əksini müşahidə edirik. Çünki hər bir qiraət üsulunun davamçıları digər qiraətləri tənqid atəşinə tutmuşlar.

2. Hicrətin birinci və ikinci yüzilliklərində Peyğəmbərin səhabələri və sonralar ona iman gətirmiş müsəlmanların Qur᾽ana hər şeydən daha çox əhəmiyyət vermələri, bütün qiraətlərin mütəvatir olmasına səbəb olmalı idi.

Bu mətləbi hər bir ədalətli və həqiqətsevər insan dərk edir.

Müəllif: Müsəlmanların Qur᾽ana əhəmiyyət vermələri onun qiraətinin deyil, özünün mütəvatir olduğunu sübuta yetirir. Bunu da qeyd edək ki, Qur᾽an qiraətinin düzgünlüyü bə᾽zi qarilər üçün, hətta əgər bir nəfər tərəfindən olsa da, ictihad və dinləmək yolu ilə sabit olur.

Əgər bu doğrudan da həqiqətdirsə, onda bu məsələ yeddi və ya on mö᾽təbər qiraət üsullarında deyil, Qur᾽anın bütün qiraət üsullarında müşahidə olunmalıydı. O ki, qaldı istifadə olunan bə᾽zi terminlərə, biz bunun üçüncü yüzillikdən sonra meydana gəldiyinin şahidi oluruq.

Qiraətlər isə qarilər tərəfindən yeddi və ya on mö᾽təbər üsullara bölünərək, ayrı-ayrılıqda məktəblərin yaranmasına səbəb oldu. Bu məntiqə əsaslanaraq bütün qiraət üsullarının hamısını birlikdə mütəvatir və ya qeyri-mütəvatir hesab etməliyik. Birinci nəzəriyyə, yə᾽ni bütün qiraətlərin mütəvatir olması batil və əsassızdır. Belə olduqda ikinci nəzəriyyəni, yə᾽ni qiraətlərin heç birinin mütəvatir olmadığını qəbul etməliyik.

3. Yeddi qiraət üsullarının mütəvatir olmaması, Qur᾽anın mütəvatir olmaması deməkdir. Və Qur᾽anın mütəvatir olmaması nəzəriyyəsi batil olduğu üçün, yeddi qiraət üsullarının da mütəvatir olmaması batil və əsassızdır. Hamıya mə᾽lumdur ki, Qur᾽anın orijinal mətni bizlərə məhz qari və hafizlərin vasitəsilə gəlib çatmışdır. Əgər onların qiraəti mütəvatirdirsə, demək Qur᾽an da mütəvatirdir və əgər qiraətlərdə nöqsana yol verilibsə, onda Qur᾽anın orijinal mətninə də şəkk-şübhə ilə yanaşılacaqdır.

Müəllif: Əvvəla Qur᾽anın və qiraətin mütəvatirliyi arasında heç bir zərurət yoxdur. Çünki hər hansı bir kəlmənin tələffüzündə mövcud olan ixtilaf onun əsl mə᾽nasına heç bir mənfi tə᾽sir göstərmir. Məsələn, Mutənəbbinin şe᾽r və qəsidələrini nəql edən ravilərin, onun istifadə etdiyi ifadələrin hər hansı birində bir-birinə müxalif olan nəzəriyyələr irəli sürmələrinə baxmayaraq, qəsidənin ümumi mətninə heç bir zərər yetirməmişlər. Və qəsidələrin Mütənəbbiyə mənsub olduğuna şübhə ilə yanaşmayan şəxslər, onun mütəvatirliyinə də heç bir xələl yetirmirlər. Həzrət Peyğəmbərin hicrəti buna aid olan digər bir misaldır ki, onun xırdalıqları haqda fikir ayrılığı olmasına baxmayaraq, məsələnin ümumiliyində hamı yekdildir.

İkincisi də, qarilər tərəfindən bizə gəlib çatan yalnız onların yiyələndikləri qiraət üsullarının xüsusiyyətləridir. Qur᾽anın özü isə müsəlmanlar arasında mövcud olan ümumi təvatür vasitəsi ilə bizə gəlib çatmışdır. Hamıya mə᾽lumdur ki, müsəlmanlar bütün dövrlərdə Qur᾽anı yazılı və şifahi şəkildə hifz edərək bir-birlərinə nəql etmiş və onu bizlərə çatdırmışlar. Qarilər isə Qur᾽anın gələcək nəsillərə nəql olunmasında heç bir rol ifa etməmişlər.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, yeddi və ya on mö᾽təbər qarinin Qur᾽anın mütəvatirliyini nəql edib-etməmələri və ümumiyyətlə onların mövcud olub-olmamaları Qur᾽anın mütəvatirliyinin sübuta yetirilməsində heç bir tə᾽sir göstərməmişdir. Çünki Qur᾽an təsəvvür olunduğundan daha uca və daha münəzzəhdir. Bu səbəbdən də onun mütəvatirliyinin sübuta yetirilməsi üçün bir neçə qarinin qiraət və nəql etdikləri rəvayətlər heç də dəlil kimi qəbul olunmur.

4. Əgər qiraətlər mütəvatir olmazsa, Qur᾽anda istifadə olunan «Məlik» və «Malik» və bu kimi ifadələri də mütəvatir hesab etmək olmazdı. Çünki bu qiraətlərdən birinin qəbul, digərinin isə rədd olunması əsassız bir iddiadır. Bu səbəbdən də biz onların hər ikisini mütəvatir hesab etməliyik.

İlk dəfə bu dəlilə İbni Hacib istinad etmiş və sonralar bir çoxları ona təqlid etmişlər.

Müəllif: Qiraətdə olan ixtilaf yalnız kəlmələrin quruluşunda və ya onun tələffüzündə nəzərə çarpır və kəlmənin özünün və Qur՝anın mütəvatirliyinə heç bir xələl gətirmir. Belə bir məntiqə əsaslanaraq bütün qiraətləri mütəvatir hesab etməliyik, lakin bunun sübuta yetməsi üçün heç bir dəlil yoxdur.

Alimlərdən bə՝zilərinin yeddi və ya on qarini digər qarilərdən üstün tutmasını isə xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Fərz edək ki, doğrudan da yeddi məşhur qari digər qarilərdən daha mö՝təbər və Qur՝an elmlərinə onlardan daha yaxşı yiyələnmişlər. Lakin buna baxmayaraq, yeddi qarinin mö՝təbər olduğunu bilavasitə Qur՝anın mütəvatirliyinə də me՝yar olaraq qəbul edə bilmərik. Bəli, yeddi qarinin üstün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onları digər qarilərdən daha mö՝təbər hesab etmək olar. Qur՝anın mütəvatirliyinə gəldikdə isə, bir-birindən fərqli olan bu iki şeyi əsla əlaqələndirmək olmaz.

Nəticə: Yuxarıda qeyd olunan dəlilləri nəzərə alaraq, yeddi qarini digər qarilərdən daha mö՝təbər hesab edə bilmərik. O ki, qaldı digər qiraət üsullarına, onların mütəvatir olduqlarına kimsə əsaslanmır.

ARAŞDIRMA

Belə bir nəticəyə gəlirik ki, Qur՝anla qiraətlər arasında mütəvatirliyin bərqərar olunmasına heç bir lüzum yoxdur. Bunu alimlərdən bir çoxu təsdiq etmişlər. O cümlədən Zərqani deyir: «Alimlərdən bə՝ziləri bu məsələni daha da şişirdərək, yeddi qarinin mö՝təbərliyini qəbul etməyən şəxsləri küfrdə ittiham etmişlər. Çünki onlar, qiraətləri mütəvatir hesab etməyən şəxsləri Qur՝anı da mütəvatir hesab etməməkdə və bu səbəbdən də belə şəxsləri küfr etməkdə günahlandırır. Bir zamanlar Əndəlosun (İspaniyanın) müftisi olmuş Əbu Səid Fərəc ibni Ləb, bu əqidənin bünövrəsini qoymuş ilk şəxslərdən olmuşdur. O öz əqidəsini sübuta yetirmək üçün böyük sə՝y göstərmiş, hətta bu sahədə kitab da yazmışdır. Lakin bütün bunlar bir nəticə verməmiş və Əbu Səid öz əqidəsini sübuta yetirə bilməmişdir. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, qiraətlə Qur՝anın mütəvatirliyi arasında olduqca böyük

fərq vardır. Məgər Qurʾan qiraətlər olmadan mütəvatir ola bilməzmi? Necə ki, bütün qarilərə gəldikdə, onlar hamılıqla mütəvatir hesab olunurlar.

Alimlərin bəʾziləri deyirlər: «Qiraətlərlə Qurʾanın mütəvatir olması arasında heç bir əlaqə yoxdur. Üsul alimlərindən kimsə bu haqda heç bir nəzər irəli sürməmişdir. Bu barədə, sayı həddindən artıq az olan şəxsi nəzər sahiblərindən biri də İbni Hacibdir.»

Zərkeşi «Burhan» kitabında yazır: «Qurʾan və qiraət bir-birlərindən fərqlənən iki müxtəlif həqiqətlərdir. Onların arasında olan müştərəklikdən danışa bilmərik. Çünki Qurʾan həzrət Məhəmmədə (s) nazil olmuş ilahi vəhy, qiraət isə tələffüz və yazılış baxımından bir-birindən fərqlənən özünəməxsus bir elmdir. Bununla yanaşı bəʾziləri qiraətləri mütəvatir, bəʾziləri isə sadəcə olaraq möʾtəbər hesab edirlər. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bizə gəlib çatan qiraətlər qarilər tərəfindən mütəvatir olaraq nəql olunmuşdur. Lakin qarilərin özlərinin Peyğəmbər (s) tərəfindən mütəvatir olaraq nəql olunmaları, yəʾni möʾtəbər olduqlarına dəlalət edən hədisin nəql olunması kimsəyə məʾlum deyildir. Çünki qiraətlər Peyğəmbər (s) tərəfindən vahid xəbər formasında nəql olunmuşdur və onlara yalnız qiraət kitablarında rast gəlmək olar. (Əl-Itqan, 1-ci cild, 138-ci səh).

YEDDİ QİRAƏT NÖVÜ İLƏ YEDDİ QİRAƏT ÜSLUBU AYRI-AYRI ŞEYLƏRDİR

Bəʾzən belə təsəvvür olunur ki, Qurʾanın nazil olduğu «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubu yeddi qiraət növü ilə eyni şeydir. Onlar buna əsaslanaraq öz iddialarını sübuta yetirmək üçün «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubu haqda varid olan hədisləri öz müddəalarının dəlili kimi göstərməyə çalışmışlar.

Çarəsizlikdən bu mövzunu burada araşdırmaq və onda olan səhvləri aydınlaşdırmaq məcburiyyətindəyik.

1. Biz «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubu haqda nəql olunmuş rəvayətləri əsla qəbul etmirik;

2. Bu rəvayətlərin mö̓təbərliyinə istinad etsək də belə, «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubunu yeddi qiraət növü ilə əlaqələndirməməliyik. Çünki bu mövzu ətrafında təhqiqat və araşdırmalar aparmış alimlərdən heç biri, onların bir olduqlarına dair fikir irəli sürməmişlər. Burada Cəzairinin bu barədə söylədiklərini xatırlatmaq yerinə düşərdi. O deyir: «Əbu Bəkr Əhməd ibni Musa ibni Abbas ibni Mücahidin üçüncü yüzillikdə Bağdad qiyamına qədər mö̓təbər sayılan yeddi qiraət üsulu digər qiraətlərdən əsla fərqlənmirdi. O Məkkə, Mədinə, Kufə, Bəsrə və Şam şəhərlərinin qarilərindən yeddi nəfəri seçib onlara rəsmiyyət verdi. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir: Nafe̓, Abdulla ibni Kəsir, Əbu Əmr Ə̓la, Abdulla ibni Amir, Asim, Həmzə və Kəsai.

Bə̓ziləri belə güman edirlər ki, yeddi qiraət üsulu ilə yeddi qiraət növü arasında heç bir fərq yoxdur. Lakin bu heç də belə deyildir... Alimlərin bə̓ziləri hətta Əbu Bəkr ibni Mücahidi yeddi qiraət üsulunu mö̓təbər hesab etdiyi üçün tənqid atəşinə tutmuşlar. Onlar deyirlər: Yeddi deyildikdə, bir çoxları qiraətlə üslub arasında heç bir fərqin olmadığını güman edir və bu səbəbdən də əksər hallarda səhvə düçar olurlar.

Sonra əlavə edərək deyir: Əhməd ibni Amir Məhdəvi deyir: Yeddi qiraət üsullarını mö̓təbər hesab edən şəxslər, camaatı anlaşılmaz vəziyyətdə qoyurlar. Çünki bu barədə kifayət qədər mə̓lumatı olmayan kütlə, nəql olunmuş rəvayətlərdən səhv nəticə çıxardaraq qiraətlərin yeddi üslubla əsla fərqlənmədiyini güman edir. İbni Mücahid qiraətləri müəyyən etdiyi zaman belə bir ixtilafın meydana gəlməməsi üçün onlardan yalnız birini müəyyən etsəydi, çox gözəl olardı...

Məşhur qiraət ustası İsmayıl ibni İbrahim ibni Məhəmməd Qurab «Şafi» kitabında yazır: Yalnız yeddi qarinin qiraətini seçib, digər qiraətləri rədd etməkdə heç bir rəvayətə əsaslanmaq olmaz.

Lakin son illərin alim və mütəxəssisləri, yeddi qaridən savayı kimsəni tanımadıqları üçün, öz əsərlərində yalnız onların qiraətlərinə işarə etmiş və onları «Kitabus-səb̓ə» (Yeddi kitab) adlandırmışlar. Bu kitablar tədriclə camaat arasında yeddi qiraət üsulunu sübuta yetirəcək dəlilə çevrilmişdir.»

Əbu Məhəmməd Məkki deyir: «Alimlərdən bə᾽ziləri öz kitablarında yetmişə yaxın qarinin adını çəkmiş və onlardan bə᾽zilərini elmi baxımdan yeddi mö᾽təbər qaridən daha üstün tutmuşlar. Belə bir halda bu yeddi qarinin qiraətini Qur᾽anın yeddi qiraət üslubu ilə necə uyğunlaşdırmaq olar?! Görəsən bu mətləbə istinad etmək haqq və ədalətdən uzaqlaşmaq deyildirmi?! Ümumiyyətlə, bunu təsdiq edəcək hər hansı bir dəlilə istinad etmək olarmı? Peyğəmbərdən (s) bu barədə rəvayət nəql olunduğu bir halda, bu qiraətləri yeddi Qur᾽an üslubu ilə eyni hesab etmək düzgün olardımı? Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, Kəsai, Mə᾽munun xilafəti dövründə qarilər sırasına daxil olur. Əvvəllər yeddinci qari Yə᾽qub Həzrəmi hesab olunardı və Hicrətin 300-cü ilində İbni Mücahid, Kəsaini, Yə᾽qub Həzrəminin yerinə tə᾽yin edir!!» (Tibyan, 82-ci səh).

Şərəf Musa deyir: «Bir çoxları qiraətlə yeddi Qur᾽an üslubunu eyni hesab etməklə böyük bir səhvə yol vermiş olurlar. Şübhə yoxdur ki, belə bir təfəkkür tərzi onlarda kifayət qədər mə᾽lumat əldə edə bilmədikləri üçün yaranmışdır.»(Tibyan, səh.61.)

Qurtubi deyir: «Davudi və İbni Səfrə kimi bir çox alimlərimiz də qiraətlərlə üslublar arasında heç bir fərqin olmamasına dair fikir irəli sürmüşlər. Onlar deyirlər: Səhabələr qiraətlərin hər hansı birini seçməkdə tamamilə azaddırlar.»

İbni Nuhas və başqaları bu haqda deyir: «Üslub dedikdə, biz yalnız bir şeyi nəzərdə tutmalıyıq. O da xəlifə Osmanın dövründə yığılmış Qur᾽an nüsxələridir. O ki, qaldı qiraət üslublarına, bu sonralar alimlər tərəfindən müəyyən olunmuş müxtəlif oxunuş qaydalarıdır.» (Təfsiri-Qurtubi, 1-ci cild, 46-cı səh).

İbni Cəzri də Kəsainin Qur᾽anın yeddi üslubda nazil olduğunu, qiyamət gününədək bu əsasda oxunacağına dair irəli sürdüyü nəzəriyyəsini tamamilə batil və əsassız hesab edərək demişdir: Siz özünüz bu nəzəriyyənin nə qədər zəif və əsassız olduğunun şahidisiniz. Çünki kifayət qədər mə᾽lumat əldə etmiş şəxslər yeddi, on, on üç qiraət üslublarının yalnız son illərdə meydana gəlib məşhurlaşdığını çox gözəl dərk edirlər. Bu qiraət üsullarını hicrətin birinci yüz illiyində istifadə olunan qiraətlərlə müqayisə

etsək, sanki dənizdən bir damla su götürmüş kimi oluruq. Belə ki, yeddi mö᾽təbər qarinin qiraətindən təqlid və istifadə etmiş şəxslər olduqca çox olmuşlar.

Biz burada onlarla yanaşı, saysız-hesabsız qiraət nəql etmiş ravilərin də fəaliyyətinin şahidi oluruq. Hicrətin üçüncü yüzilliyinə qədər onların fəaliyyəti bu minvalla davam etmiş və üçüncü yüzilliyin axırlarında özünün ən son həddinə çatmışdır. Üçüncü yüzillik sona çatdıqda məşğuliyyətlər çoxalır və yaddaşlarda zəiflik yaranmağa başlanır. Bir tərəfdən də digər elmlərlə müqayisədə hədis və təfsir elmlərinə daha çox diqqət yetirilməyə başlanır. Alimlərdən bə᾽ziləri özlərinin və ya təhsil aldıqları qiraət ustalarının qiraətini yazılı şəkildə qoruyub saxlamağa daha çox üstünlük verirdilər.

Hamının e᾽timadını qazanmış Əbu Ubeyd Qasim ibni Səlami ilk dəfə olaraq qiraətləri bir yerə toplayaraq kitab halına salmışdır. Hicrətin 224-cü ilində vəfat etmiş Əbu Ubey nəql olunmuş bu qiraətləri 25 qiraət üslubunda xülasə və tənzim edə bilmişdir. Sonra Əhməd ibni Ubeyr ibni Məhəmməd Kufi (258-ci Hicri ili) Antakiyada yaşadığı illərdə beş böyük şəhərin hər birindən (Məkkə, Mədinə, Bəsrə, Kufə, Şam) bir qari seçərək onlar barəsində ayrıca kitab yazmışdır.

Qalun ilə birlikdə təhsil almış Qazi İsmayıl ibni İshaq Maliki (282-ci Hicri) öz kitabında iyirmi məşhur qari haqda ətraflı mə᾽lumat vermişdir. Onların siyahısında yeddi mö᾽təbər qarinin adlarını da görmək olur. Qazidən sonra Məhəmməd Cərir Təbəri (301-ci Hicri) «Əl-cam» adlı kitabını yazmış və orada iyirmidən çox qari haqda ətraflı mə᾽lumat vermişdi. Sonra Əbu Bəkr Məhəmməd ibni Əhməd ibni Əmr Dağuyi (324-cü Hicri) məşhur qiraətlər haqda kitab tərtib edərək orada Əbu Cə᾽fər Təbərinin də on mö᾽təbər qaridən biri olduğunu qeyd etmişdir. Və nəhayət Əbu Bəkr Əhməd ibni Musa ibni Abbas ibni Mücahid (324-cü Hicri) ilk dəfə bu qiraətləri yeddi mö᾽təbər qiraət adlandırmışdır. O öz kitabında Dacuyi və Təbəri haqda da ətraflı mə᾽lumat vermişdir.

Qiraət barəsində kitab yazmış İbni Cəzri öz əsərində digər təhqiqatçıların həyat və yaradıcılıqları haqda söhbət açdıqdan

sonra deyir: «Qiraətlərin tarixi haqda ətraflı mə᾽lumat verməkdən əsas məqsəd, kifayət qədər mə᾽lumat əldə etməyən şəxslərə həqiqəti bildirməkdir.»

Çünki onlar, Peyğəmbərin (s) dəfələrlə işarə etdiyi «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubu ilə yeddi mö᾽təbər qiraətlər arasında heç bir fərqin olmadığını güman edirlər. Bu isə tamamilə yanlış bir əqidədir. Bə᾽zi mə᾽lumatsız şəxslər belə güman edirlər ki, mö᾽təbər hesab olunan qiraətlər yalnız «Əşşatibiyyə» və «Əttəysir» adlı kitablarda, haqqında söhbət açılan qiraətlərdir. İstinad etdikləri yeganə mənbə isə Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» hədisidir. Onlar hətta bu kitabda adları çəkilməyən qiraətləri qeyri-mö᾽təbər və əsassız hesab etmişlər. Halbuki, orada adları çəkilməyən və yeddi qiraət üsullarından hesab olunmayan bə᾽zi qiraətlər onların bir çoxundan daha mö᾽təbər və daha düzgündür. Belə bir böyük səhvə yol vermələrinin əsas səbəbi, onların «Qur᾽an yeddi üslubda nazil olmuşdur» hədisindən çıxardıqları səhv nəticə, digər tərəfdən isə yeddi qiraət üslubu haqda əldə etdikləri bə᾽zi mə᾽lumatlardır. Buna əsasən də onlar yeddi qiraət üslubu ilə Qur᾽anın «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubu arasında heç bir fərqin olmadığını zənn etmişlər. Keçmişdəki bir çox alimlər İbni Mücahidi qiraətləri yeddi hissəyə böldüyünə və onun sayını yeddidən nə çox, nə də az qeyd etmədiyinə görə tənqid atəşinə tutmuşlar. Çünki mə᾽lumatı olmayan bir çox şəxslər qiraətlərlə üslublar arasında heç bir fərqin olmadığını güman edərək böüyk səhvlərə yol verirlər.

Əbu Şammə deyir: «Bir çoxları belə güman edirlər ki, yeddi qiraət deyildikdə hədisdə olan ifadələr nəzərdə tutulur. Halbuki, alimlər belə bir nəzəriyyəni rədd edirlər. Bəli, belə bir yanlış fikrə bu haqda heç bir mə᾽lumatı olmayan cahil insanlar əsaslanırlar.» (Əl-İtqan (Süyuti), 1-ci cild, 138-ci səh).

Dediklərimizdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, qiraətlərin heç biri mütəvatir olaraq qarilərin özləri və ya Peyğəmbər (s) tərəfindən nəql olunmamışdır. Onların mütəvatirliyinin qarilər tərəfindən nəql olunduğu fərz olunsa da, qəti şəkildə bilmək

lazımdır ki, Peyğəmbərdən (s) bu məzmunda mütəvatir olaraq bircə rəvayət də nəql olunmamışdır.

Deməkk, mö`təbər qiraətlər ya vahid xəbər formasında nəql olunmuş, ya da qarilərin özlərinin ictihadı nəticəsində meydana gəlmişdir. Belə olduqda biz burada iki mətləbi aydınlaşdırmalıyıq:

1. Bütün qarilərin mö`təbər olub-olmaması;

2. Bu qiraətlərdən namazda istifadə olunub-olunmamasının düzgünlüyü.

Gələcək fəsillərdə biz onların hər biri haqda ətraflı söhbət açacağıq.

QİRAƏTLƏRİN DƏLİL OLMASI HAQDA

ŞƏRİƏT MƏSƏLƏLƏRİNDƏ YEDDİ QİRAƏT ÜSLUBU İLƏ İSTİDLAL ETMƏK OLARMI?

1. Alimlərin bə͏̓ziləri bütün qiraət üslublarını mö͏̓təbər hesab edərək bir çox şəriət məsələlərində onlara istinad etmişlər. Belə ki, Həfs istisna olmaqla, Kufə qariləri ***«Heyz zamanı qadınlardan kənar olun, heyzdən təmizlənməyənə qədər onlarla yaxınlıq etməyin»*** ayəsinə istinad edərək, heyz qusulu almamış qadınla yaxınlıq etməyin haram olduğuna istinad etmişlər. Göründüyü kimi onlar «yəthurnə» kəlməsini təşdidlə, yə͏̓ni «yəttəhhərnə» oxumuşlar. Yə͏̓ni «heyzdən uzaq olun və (qadınlarınız) qüsl almayınca onlarla yaxınlıq etməyin».

Cavab: Bu qiraətin düzgünlüyünə dair heç bir dəlil yoxdur və qiraətlər arasında ixtilaf olduğu bir halda şəriət məsələlərində onlardan birinə istinad etmək olmaz. Bunun isə iki əsas səbəbi vardır:

Birincisi, qiraətlərin səhv olmasının mümkünlüyü;

İkincisi, qiraətlərə əməl olunmasının vacibliyinə dəlalət edən əqli və şər͏̓i dəlillərin olmaması ilə yanaşı, əql və şəriətin insana yəqinlik hasil etmədiyi hər hansı bir şeyə əməl etməyi qadağan etməsi. Bu haqda gələcək fəsillərdə ətraflı söhbət açacağıq.

2. Deyə bilərlər ki, qiraətlər mütəvatir olmasa da, Peyğəmbərdən (s) nəql olunduğu üçün, onları heç olmasa vahid xəbər formasında nəql olunmuş hədislərə aid edə bilərik. Demək, vahid xəbərin e͏̓tibarlı olmasına dəlalət edən amillər bu qiraətin də mö͏̓təbərliyinə dəlalət edəcəkdir.

Cavab: Qiraətlərin rəvayət olunduğu sübuta yetmədiyi bir halda təbii ki, vahid xəbərin də dəlil olması onları sübuta yetirməyəcəkdir. Belə ki, bir qədər əvvəl qiraətlərin qarilərin şəxsi rə͏̓y və ictihadları nəticəsində meydana gəlməsinin ehtimal verildiyinə işarə etdik. Bə͏̓zi alimlərin bu mətləbə əhəmiyyət verməsi bu ehtimalı bir daha təsdiq edir.

Əgər qarilər arasında yaranmış ixtilafların əsas səbəbini ilk vaxtlar hərflərin nöqtəsiz, durğu işarələrinin olmamasında görmüşdüksə, onların ictihad etməsi haqda irəli sürülmüş nəzəriyyə bir daha özünü sübuta yetirir. İbni Əbi Haşim bu barədə deyir: Qarilərin qiraətlərində yaranmış ixtilafların əsas səbəbi, səhabələrin fəth olunmuş məntəqələrə göndərilərək, orada yerli əhaliyə Qur᾿an ayələrini nöqtə və işarələrsiz öyrətmələri olmuşdur. Yazıb-oxumaq savadı olmayan şəxslər Qur᾿anı başqalarından şifahi şəkildə dinləməklə əzbərləməyə çalışırdılar. Əzbərlədikləri hər bir ayə Qur᾿an nüsxələri ilə uyğun gəldikdə ona əməl edir, ziddiyyətli nəzərə çarpdıqda isə onu tərk etməli olurdular. Beləliklə də müxtəlif şəhər və məntəqələrdə bir-birindən fərqlənən qiraət üsulları meydana gəldi.

Zərqani deyir: Müsəlmanlar İslamın zühur etdiyi ilk illərdə Qur᾿anın orijinallığını qoruyub saxlamaq və müxtəlif qiraətlərin qarşısını almaq məqsədilə, hərflərin üzərinə nöqtə və hərəkələr qoymadan oxumağa cəhd edirdilər. Lakin gözlənildiyinin tam əksi baş verdi. Qiraətlərdəki fərq daha çox hiss olunmağa başladı. Müxtəlif qiraət və tələffüzlərin çoxaldığını hiss edən müsəlmanlar hərflərə nöqtələr əlavə etməyə məcbur oldular. (Mənahilul-irfan, 402-ci səh).

2.Ravinin vahid xəbər formasının doğruluğuna dair mö᾿təbər hesab etdiyi dəlilləri nə qiraətlərin ravilərinə, nə də qiraət üslublarının rəvayət olunmasına şamil etmək olar. Çünki onların şərh-halı artıq e᾿timad olunası şəxslərin olmadıqlarını sübuta yetirmişdir.

3. Bütün qiraətlərin şəxsi rə᾿y və ictihadlara deyil, yalnız rəvayətlərə istinad olunduğunu, bütün qarilərin e᾿timad olunası şəxs olduqlarını fərz etsək də, onların tamamilə mö᾿təbər olduqlarını qəbul edə bilmərik. Çünki əldə etdiyimiz icmali elmin vasitəsilə belə mə᾿lum olur ki, qiraətlərin bir qismi əsla Peyğəmbər (s) tərəfindən bəyan olunmamışdır. Belə bir halda təbii ki, icmali elm qiraətlər arasında ixtilafın yaranmasına səbəb olmalı idi. Belə ki, qiraətlərin biri digərini təkzib edəcək və nəticədə hər biri öz e᾿tibarını itirməli olacaqdı. Qiraətlərdən birini digərindən üstün tutmaq yalnız o zaman düzgün ola bilər ki, əlimizdə onun

e᾿tibarlığını sübuta yetirəcək kifayət qədər dəlil olsun. Əks təqdirdə qiraətlərdən birinin digərindən üstün tutulması şəriət qanunlarına əsasən, tamamilə zidd olacaqdır.

Əgər bütün qiraətlərin mö᾿təbərliyinə istinad etsək, yenə də həmin nəticəyə gələcəyik. Şəriət məsələlərinin həllində onlardan istifadə etməyə gəldikdə isə, burada üstün xüsusiyyətləri bəyan edən və mə᾿na baxımından bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən rəvayətlərə istinad etməli olacağıq. Çünki əgər hər iki qiraətin mütəvatir olduğunu təsdiq etsək, onların hər ikisinin Allah tərəfindən nazil olmasını qəbul etməli olacağıq. Demək, qiraətlərin hər ikisi sənəd baxımından eyni, zahiri mə᾿na baxımından isə bir-biri ilə tamamilə müxtəlif olacaqdır. Bu isə qeyri-mümkündür.

İcmali olaraq qiraətlərdən birinin mö᾿təbər olmadığını bilsək, onda gərək hər ikisini inkar edib digər üsul və qanunlara müraciət edək. Çünki zahiri mə᾿nanı nəzərə alaraq onlardan birini digərindən üstün və həmçinin üstün tutduğumuz qiraəti mö᾿təbər hesab edə bilmərik. Belə ki, iki şeydən birini digərindən yalnız o zaman üstün tutmaq olar ki, onlardan hansınınsa mö᾿təbər olub-olmamasında yəqinlik hasil etmiş olaq. Qiraətlərdən hər hansı biri ziddiyyətli olsa, artıq onlardan heç birini mö᾿təbər saya bilmərik. Çünki belə olduqda onlar sənəd baxımından bir-birindən fərqlənməyəcək.

YEDDİ QİRAƏT ÜSLUBLARININ HƏR BİRİ İLƏ NAMAZ QILMAQ OLARMI?

İstər sünnü, istərsə də şiə alimlərinin bir çoxu yeddi qiraət üslubu ilə, bə᾿ziləri isə mövcud olan on və ya daha çox qiraət üslubları ilə namaz qılmağı düzgün hesab edirlər.

Lakin, namazda Qur᾿an ayələrinin düzgün tələffüz edilməsinin vacib şərtlərdən olmasını nəzərə alaraq deyə bilərik ki, qiraətə olduqca böyük əhəmiyyət yetirilməli, namazda bütün qiraətlərdən deyil, yalnız Peyğəmbər (s) və ya imamlar tərəfindən düzgünlüyü təsdiq olunan qiraətlərdən istifadə olunmalıdır. Demək, düzgünlüyü sabit olmayan hər hansı bir surə və ya kəlməni Qur᾿an adlandırmaq olmaz və insan, üzərinə düşən məs᾿uliyyəti

elə yerinə yetirməlidir ki, nəticədə ona olduğu kimi əməl etməsinə yəqinlik hasil etsin. Diqqət yetirsək məˈlum olar ki, ya gərək qiraətlərin sayı miqdarında namaz qılınsın, ya da ixtilafa səbəb olan kəlmə və ya ifadə müxtəlif tələffüz formalarında təkrar edilsin. Yalnız belə olduqda insan üzərinə düşən məsˈuliyyəti olduğu kimi yerinə yetirmiş olur. Məsələn, Fatihə surəsinin 4-cü ayəsi həm «M***a***liki yəvmiddin», həm də «M***ə***liki yəvmiddin» şəklində oxunsun.

Namazda Fatihə surəsindən sonra oxunan surələrə gəldikdə isə, gərək qiraətində heç bir ixtilaf olmayan surələr oxunsun.

Bir anlıq imamların tövsiyələrinə nəzər salaq. Onlar zəmanələrində istifadə olunan qiraətlərin düzgünlüyünə nəzarət edir və öz davamçılarına bu qiraətlərdən istifadə etmələrini tövsiyə edirdilər. «Öyrəndiyiniz kimi oxuyun», «Sən də camaat oxuduğu kimi oxu». (Kafi, "nəvadir" fəsli, Qurˈanın fəziləti).

Qiraətlərdən bəˈzilərinin yasaq olunmasına gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, bu barədə onlar tərəfindən rəvayət nəql olunmamışdır. Və əgər nəql olunsaydı, təbii ki, mütəvatir və ya vahid xəbər formasında bizlərə gəlib çatardı.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, namazdakı Qurˈan qiraətlərini yeddi və ya on üsluba ayırmaq heç bir məˈna kəsb etmir. Yəˈni, insan qondarma və qeyri-möˈtəbər qiraətləri çıxmaq şərti ilə namazda istədiyi qiraətlərdən istifadə edə bilər. Məsələn, «Maliki yəvmiddin» ayəsini«mələkə yəvməddin» kimi oxumaq düzgün deyildir.

«İnnəma yəxşəllahə min ibadihil uləmau» ayəsindəki Allah kəlməsini zəmmə ilə «yəxşəllahu» və «uləma» kəlməsini fəthə ilə «uləmaə» kimi oxumaq tamamilə yanlış və səhv qiraət üsuludur. Bu qiraəti Əbu Hənifə, Xəzaidən nəql etmişdir. (Ayənin məˈnası belədir: ***«Allahdan öz bəndələri içərisində ancaq alimlər qorxar.»*** Xəzainin qiraətindən isə bunun tam əks məˈnasını əldə edirik. Yəˈni, «Alimlərdən qorxan yalnız Allahdır.»)

Qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlirik ki, imamların zamanında mövcud olmuş, düzgünlüyü onlar tərəfindən təsdiq edilmiş qiraətlərdən gündəlik namazlarda istifadə etmək tamamilə doğru və düzgündür.

YEDDİNCİ FƏSİL

1. «Yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» haqda nazil olmuş rəvayətlərin araşdırılması;

2. «Yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» üslubunun məʾna və məfhumu.

«Yeddi hərf» və «yeddi oxunuş» haqda nazil olmuş rəvayətlərin araşdırılması;

«YEDDİ HƏRF» VƏ «YEDDİ OXUNUŞ» HAQDA NAZİL OLMUŞ RƏVAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASI

HƏDİSLƏRİN MƏTNİ

Əhli-sünnə alimləri öz kitablarında Qurʾanın «yeddi hərf» və «yeddi oxunuş»u haqda bir çox hədis və rəvayətlər nəql etmişlər. Burada onlardan bir neçəsini araşdırmağı məqsədəuyğun görürük.

1. Təbəri, Yunus və Əbi Kəribdən, onlar da İbni Şəhabdan, o da İbni Abbasdan və o da Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir:

Peyğəmbər (s) buyurur: ***«Cəbrail Qurʾanı mənə yalnız bir səbkidə oxudu. Mən də onu bir müddət həmin səbkidə oxuyurdum. Sonra mən ondan bunun sayını artırmasını xahiş etdim. O da, qiraətlərin sayını artırıb yeddiyə çatdırdı.»***

Bu hədisi Müslim öz kitabında Hərmələdən, o da İbni Vəhəbdən və o da Yunusdan nəql etmişdir. (Səhih Müslüm. 2-ci cild, 202-ci səh).

2. Buxari, Əbi Kəribdən, o da Əbdürrəhman ibni Əbi Leyladan, o da babası Ubeyy ibni Kəʾbdən nəql edərək yazır: «Məsciddə idim, bir şəxs daxil olub namaz qılmağa başladı. Qiraəti xoşuma gəlmədiyi üçün ona bir neçə irad tutdum. Sonra başqa birisi daxil olub tam başqa bir qiraətlə namaz qılmağa başladı. Mən onun da qiraətinə irad tutdum. Yaranmış anlaşılmazlığı aradan qaldırmaq üçün hər üçümüz Peyğəmbərin (s) yanına getdik. O həzrəti gördükdə dedim: Bu iki nəfər məsciddə qiraətləri bir-birindən fərqli namaz qılırdılar və mən hələ bu vaxta qədər onların qiraətinə bənzər qiraət eşitməmişdim. Peyğəmbər (s) onların qiraətlərini dinləyib hər ikisini alqışladı. Bu əhvalat məndə şübhə hissi yaratdı, lakin bu hiss, cahiliyyət dövründəki hisslərimdən fərqli idi. Peyğəmbər (s) mənim nigaran qaldığımı görüb əlini ahəstəcə sinəmə qoydu. Xəcalət hissi bütün vücudumu bürüdü. O həzrət buyurdu: "Ey Ubeyy! Mənə, Qurʾanın yalnız bir səbkidə oxunması əmr olundu. Lakin mən, bunun ümmətim üçün bir

qədər asan olmasını istədim. İkinci dəfə əmr olundu və mən yenə də öz xahişimi təkrar etdim. Bu əhvalat üç dəfə təkrar olundu və mən öz xahişimi üçüncü dəfə də təkrar etdim. Bu dəfə mənə Qur᾽anın yeddi səbkidə oxunması əmr olundu. Sonra mənə dedilər: İstəklərin tə᾽xirə düşdüyü üçün onların hər birinin müqabilində bir şey istəyə bilərsən. Belə olduqda mən ikinci istək olaraq, Allah-taaladan ümmətin bağışlanmasını istədim! Üçüncü istəyimi isə hamının mənə ehtiyacı olacağı günə saxlamışam.»

Bu rəvayəti bir qədər qısa şəkildə Müslim də öz kitabında nəql etmişdir. Təbəri də digər ravilərə istinad edərək bu rəvayəti bir qədər fərqli şəkildə öz kitabında gətirmişdir.

3. Təbəri, Əbi Kəribdən, o da Süleyman ibni Sərddən və o da Ubeyy ibni Kə᾽bdən nəql edərək deyir: «Günlərin bir günündə məscidə daxil oldum və orada olduğum müddət ərzində namaz qılanların qiraətini dinləməyə başladım. Lakin, onlardan birinin qiraəti məni lap təəccübləndirdi. Ondan bu qiraəti kimdən öyrəndiyini soruşdum. O, «Peyğəmbərdən (s)»-deyərək cavab verdi. Sonra onu Peyğəmbərin (s) yanına aparıb qiraətini dinləməsini xahiş etdim. Peyğəmbər (s) onu dinlədikdən sonra öz razılığını bildirdi. Dedim: Ya Rəsuləllah! Sizin mənə öyrətdiyiniz qiraət bu şəxsin qiraəti ilə bir qədər fərqlidir. Buyurdu: ***«Həm onun, həm də sənin qiraətin tamamilə düzgündür.»*** Dedim: Ya Rəsuləllah! Həm mənə, həm də ona afərin deyirsiniz?!

Sonra əlini sinəmə vurub bu duanı etdi: “İlahi! Ubeyin qəlbindəki şəkk-şübhəni ondan uzaq et!”

Ubeyy deyir: Qorxu hissi büs-bütün vücudumu bürüdü. Sonra Peyğəmbər (s) buyurdu: ***«Günlərin bir günündə yanıma iki mələk gəldi. Onlardan biri Qur᾽anı yalnız bir səbkidə oxumağımı əmr etdi, ikinci mələk isə dedi: Bir qədər də əlavə et! Dedim: Bu xahişi mən də ondan etdim. Dedi: Elə isə iki səbkidə oxu! Biz bu xahişi bir neçə dəfə təkrar etdik. Səbkilərin sayı yeddiyə çatdıqda daha ondan heç bir şey istəmədik.»***

4. Təbəri, Əbu Kəribdən, o da atasına istinad edərək Əbdürrəhman ibni Bəkrədən və o da Peyğəmbərdən (s) nəql edərək deyir: ***«Cəbrail nazil olub dedi: Qur᾽anı yalnız bir səbkidə***

oxu! Mikayıl (mələk), ondan əlavə etməsinə xahiş etməyimi məsləhət gördü. Mən də ondan əlavə etməsini xahiş etdim. Cəbrail dedi: Elə isə iki səbkidə oxu! Mən səbkilərin sayı yeddiyə çatana qədər ondan xahiş etdim. Sonra dedi: Bu səbkilər artıq kifayət edər. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, əzab ayələri mə᾽na baxımından rəhmət (bağışlama) və rəhmət ayələri əzab ayələrinə çevrilməsin.»

5. Təbəri, Əhməd ibni Mənsurdan, o da Abdullah ibni Təlhədən, o da atasından nəql edərək deyir: «Günlərin bir günündə bir şəxs Ömər ibni Xəttabın qarşısında Qur᾽an oxuyur. Ömər bu qiraətə qane olmayıb ona e᾽tiraz edir. həmin şəxs deyir: Peyğəmbər (s) mənim qiraətimi dinləmiş və düzgünlüyünü təsdiq etmişdir. Ömər bu sözlərə də inanmayıb onu Peyğəmbərin (s) yanına aparır. həmin şəxs deyir: Ya Rəsuləllah! Məgər mən hüzurunuzda Qur᾽an oxuduqdan sonra siz qiraətimin düzgünlüyünü təsdiq etmədinizmi? Peyğəmbər (s) buyurur: ***«Bəli!»*** Ömər bu əhvalatdan çox narahat olur. Belə ki, Peyğəmbər (s) onun narahatlığını hiss edir və əlini sinəsinə qoyub üç dəfə bu sözləri təkrar edir***: Şeytanı özündən uzaq et!»*** Sonra buyurur: ***«Ömər, bu qiraətlərin hamısı tamamilə düzdür. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, əzab ayələri mə᾽na baxımından rəhmət, rəhmət ayələri isə əzab ayələrinə çevrilməsin.»***

Təbəri buna oxşar başqa bir əhvalatı, Ömər ibni Xəttab və Hişam ibni Həkəm arasında baş verdiyini də Yunus ibni Əbdül Ə᾽ladan nəql etmişdir.

Bu əhvalatı Buxari, Müslüm, Termizi də öz kitablarında gətirmişlər.

6. Təbəri, Məhəmməd ibni Musənnadan, o da İbni Əbi Leyladan, o da Ubeyy ibni Kə᾽bdən nəql edərək deyir: «Peyğəmbər (s) Ğəffar qəbiləsinin yanında olarkən Cəbrail onun yanına gəlir və deyir: «***Ya Rəsuləllah! Allahın sənə Qur᾽anı öz davamçılarına yalnız bir səbkidə öyrətməyini və onların bu səbkidə oxumalarını əmr edir.*** Peyğəmbər (s) buyurur: ***«Allahın bizə rəhm etməsini istəyirəm. Çünki mənə iman gətirmiş şəxslər belə bir ağır hökmü icra etməyə qadir deyildirlər.»*** Ubeyy deyir:

Cəbrail ikinci dəfə yerə enərkən ona bu xəbəri çatdırır: ***Allahın sənə Qur'anı iki səbkidə oxumağını əmr edir.*** Peyğəmbər bir daha həmin xahişi təkrar edir. Bu əhvalat bir neçə dəfə təkrar olur və nəhayət Cəbrail dördüncü dəfə nazil olduqda Peyğəmbərə (s) Qur'anı yeddi səbkidə oxumaq icazəsini verir. Bu qiraətlərin hər birindən istifadə edən şəxs, onların tamamilə düzgün olmasına əmin olmalıdır. (Səhihi Müslüm. 2-ci cild, 203-cü səh.).

7. Təbəri, Əbi Kəribdən, o da Zərrdən, o da Ubeydən nəql edərək deyir: «Peyğəmbər (s) Məra-əhcar qəbiləsinin yanında olarkən Cəbrail onun yanına gəlir. Peyğəmbər (s) ona deyir: ***«Mən heç bir savadı olmayan və içərilərindən çoxlu yaşlı qadın və kişi olan bir ümmətə peyğəmbər olaraq göndərilmişəm.»*** Cəbrail onun nə demək istədiyini başa düşüb deyir: ***«Elə isə Qur'anı yeddi səbkidə qiraət edin.» (Səhihi-Termiz,. 11-ci cild, 64-cü səh.).***

8. Təbəri, Əmr ibni Osman Osmanidən, o da Məqbəridən və o da Əbu Hüreyrədən nəql edərək deyir: Peyğəmbər (s) buyurdu: ***«Qur'an yeddi səbkidə nazil olmuşdur. Onu istədiyiniz bu səbkilərin hər hansı birində qiraət edə bilərsiniz. Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, qiraət zamanı əzab ayələri mə'na baxımından rəhmət, rəhmət ayələri isə əzab ayələri ilə əvəz olunmasın.»***

9. Təbəri, Ubeyd ibni Əsbatdan, o da Ubeyy Sələmədən və o da Əbu Hüreyrədən nəql edərək deyir: «Peyğəmbər (s) buyurur: ***«Qur'an yeddi səbkidə nazil olmuşdur. Orada Əlim, Həkim, Ğəfur, Rəhim kimi ifadələr bir-birinin yerində işlənmişdir.»***

10. Təbəri, Səid ibni Yəhyadan, o da Abdullah ibni Məs'uddan nəql edərək deyir: «Surələrdən birinin ayələrinin sayının 35 və ya 36 olması haqda bir-birimizlə mübahisə edirdik. Mübahisəyə son qoymaq üçün Peyğəmbərin (s) yanına getmək qərarına gəldik. Evə daxil olduqda, Peyğəmbərin (s) Əli ibni Əbi Talib (ə)-la birlikdə nə haqdasa söhbət etdiyini gördük. Mətləbi açıqladıqda qəzəbdən Peyğəmbərin üzünün rəngi dəyişdi. Sonra bizə tərəf gəlib buyurdu: ***«Keçmiş ümmətlər bu kimi mə'nasız ixtilaf və qarşıdurmaların nəticəsində məhv olub aradan getmişlər.»*** Bizdən ayrılıb Əliyə (ə) təklikdə nə isə dedi. Sonra Əli (ə) üzünü bizə

tutub buyurdu: ***«Allahın peyğəmbəri Qur᾽anı öyrəndiyiniz kimi qiraət etməyi əmr edir.»*** ***(Təfsiri-Təbəri, 1-ci cild, 9-15-ci səh).***

11. Qurtubi, Əbu Davuddan, o da Ubeydən nəql edərək deyir: Peyğəmbər (s) buyurdu: ***«Mənə Qur᾽anın bir və ya iki səbkidə oxunması təklif olundu. Mələklərdən biri yanıma gəlib iki səbkidə oxumağı tövsiyə etdi. Sonra iki və ya üç səbkidə oxunması təklif olundu. Mələk yenə də yanıma gəlib üç səbkidə oxumağı tövsiyə etdi. Bu əhvalat bir neçə dəfə təkrar olundu və Qur᾽anın oxunma səbkisinin sayı yeddiyə çatdırıldı. Sonra mənə deyildi: İstərsən "Əliymən", istərsən "Səliymən", istərsən "Əziyzən", istərsən də "Həkiymən" oxu. Lakin əzab ayələrini rəhmət ayələri ilə əvəz etmə.»***

Qur᾽anın müxtəlif səbkilərdə oxunmasına dair nəql olunmuş rəvayətlərin xülasəsini nəzərinizə çatdırdıq. Gələcək fəsillərdə bu rəvayətlərin əsassız olduğu haqda ətraflı söhbət açacağıq.

RƏVAYƏTLƏRİN ZƏİF NÖQTƏLƏRİ

Qur᾽anın yeddi səbkidə oxunmasına dair nəql olunmuş rəvayətlərin hamısı əhli-sünnə mənbələrində nəql olunmuşdur. Biz burada daha çox əhəmiyyət kəsb edən rəvayətləri nəzərinizə çatdırdıq. İndi isə onların zəif nöqtələrinə toxunacaq və nə qədər əsassız olduqlarını sübuta yetirməyə çalışacağıq.

1. Bu rəvayətlər Zürarənin İmam Baqirdən (ə) nəql etdiyi hədisin məzmunu ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Hədisdə deyilir: ***«Qur᾽an birdir, o bir olan Allah tərəfindən nazil olmuşdur. Qiraətdə yaranmış ixtilaflar isə qarilər tərəfindən meydana gəlmişdir.»*** ***(Üsuli-kafi, Nəvadir fəsli, 12-ci rəvayət).***

Fəzl ibni Yəsar İmam Sadiqdən (ə) Qur᾽anın yeddi səbkidə nazil olması haqda soruşdu. İmam (ə) cavabında deyir: ***«Bu yalanı Allahın düşmənləri uydurmuşlar. Qur᾽an bir olan Allah tərəfindən yalnız bir səbkidə nazil olmuşdur.»*** ***(Üsuli-kafi, Nəvadir fəsli, 13-cü rəvayət).***

Qur᾽an və Peyğəmbərdən (s) sonra insanların dini məsələlərdə müraciət edə biləcəkləri ən mö᾽təbər mənbə Peyğəmbərin (s) hər bir eyb, günah və nöqsandan uzaq olan Əhli-beytidir. Onların bütün əmr və qadağaları bizlər üçün qanundur.

Belə bir halda onların tövsiyə və buyuruqları ilə ziddiyyət təşkil edən hədis və rəvayətlər heç bir əhəmiyyət kəsb etməməlidir.

2. Rəvayətlərin məzmununda nəzərə çarpan ixtilaflar onların öz e᾽tibarını itirməsinə səbəb olur.

1) Məsələn, rəvayətlərdən birində deyilir: «Mikayıl, Peyğəmbərə (s) Cəbraildən oxunuş səbkilərinin artırılmasını xahiş edir. O da, Peyğəmbərin (s) xahişini və müsəlmanların Qur᾽anı bir səbkidə oxumağa qadir olmamalarını nəzərə alaraq, Allahın izni ilə onların sayını yeddiyə çatdırır. Digər rəvayətdə isə bu işin həzrət Mikayılın tövsiyəsi olmadan həyata keçdiyi göstərilir.

2. Rəvayətdən birində deyilir: Ubeyy məscidə daxil olub orada bir şəxsin ona tanış olmayan bir səbkidə qiraət etdiyini eşidir. Digər bir rəvayətdə isə, məsciddə olarkən oraya iki nəfər şəxsin gəldiyi və onun qiraəti ilə zidd olan bir səbkidə qiraət etdikləri göstərilir.

3. Bə᾽zən verilən cavabların suallarla müvafiq olmadığının şahidi oluruq. Məsələn, İbni Məs᾽udun nəql etdiyi rəvayətdə deyilir: Surələrdən birinin ayələrinin sayının 35 və ya 36 olması haqda bir-birimizlə mübahisə edirdik. Mübahisəyə son qoymaq üçün Peyğəmbərin (s) yanına getmək qərarına gəldik. Əhvalatı ona danışdıq. Əli (ə) Peyğəmbər (s)-la bir qədər söhbət etdikdən sonra bizə tərəf gəlib buyurdu: Allahın peyğəmbəri sizə öyrəndiyiniz kimi qiraət etməyi əmr edir. Göründüyü kimi sualla verilən cavab arasında heç bir əlaqə yoxdur.

4. Qur᾽anın yeddi müxtəlif səbkilərdə nazil olması mə᾽na və məfhum baxımından heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Qur᾽anın müxtəlif səbkilərdə nazil olması ayələrin müxtəlif, bəlkə də ziddiyyətli mə᾽nalar verməsinə səbəb ola bilər. Qur᾽anın ən başlıca hədəfi isə, bəşəriyyətin nadanlıq və cəhalətdən uzaqlaşıb haqqa, ədalətə hidayət olmalarıdır.

YEDDİ OXUNUŞ SƏBKİNİN MƏ᾽NA VƏ MƏFHUMU

Bu haqda bir çox nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Biz onlardan bə᾽zilərini burada qeyd edəcək və onların mənfi xüsusiyyətlərinə toxunacağıq.

1. SİNONİM KƏLMƏLƏR

Birinci nəzər: Yeddi oxunuş səbki deyildikdə, eyni məʾnalar verən sinonim kəlmə və ya ifadələr nəzərdə tutulur.

Məsələn, «əccil», «əsriʾ» və «isʾə» kəlmələrinin hər üçü «tələsmək» məʾnasını verir. Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərə əsasən Qurʾanı, eyni məʾna daşıyan, lakin yazılışı bir-biri ilə fərqli olan ifadələrlə qiraət etmək olar. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları belə bir fikir irəli sürmüşlər ki, eyni məʾna daşıyan sinonim ifadələri Osmanın xilafəti dövründə Qurʾan nüsxələrində görmək olardı. Qiraətdə yaranmış ixtilafları nəzərə alaraq, Qurʾanın orijinal formada yazılması və bir-biri ilə fərqlənən nüsxələrin yandırılması əmr edilir. Təbəri və digər müfəssirlər bu nəzəriyyəyə xüsusi diqqət yetirmişlər. Həmçinin Qurtubi və İbni Əbdul-Birr Qurʾanın yeddi səbkidə oxunmasına gəldikdə, bu nəzəriyyənin alimlərin bir çoxu tərəfindən irəli sürüldüyünə işarə etmişlər.

NƏZƏRİYYƏNİ SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLLƏR

Əbu Bəkr və Əbu Davudun nəql etdikləri rəvayətlərlə yanaşı, bu nəzəriyyəni sübuta yetirəcək digər dəlillər də vardır.

1. Yunus, İbni Şəhabdan nəql edərək deyir: «Səʾd ibni Museyyib deyir: «Nəhl» surəsinin 13-cü ayəsində «[Biz, müşriklərin: Qurʾanı] Məhəmmədə bir insan öyrədir! – dediklərini də bilirik» deyildikdə, Peyğəmbərin (s) vəhy katiblərindən biri nəzərdə tutulur. Ayələr nazil olduqca Peyğəmbər (s) onu imla edir, o isə ayələri kağız üzərinə köçürürdü. Ayələrin sonunda gələn «səmiun əlimun» və «əzizun həkimun» kimi ifadələrlə qarşılaşdıqda, Peyğəmbərdən (s) onlardan hansı birini yazmalı olduğunu soruşar və o həzrət də cavabında buyurardı: «***Elə yazdıqların düzdür***.» Bu səbəbdən də o, özündə qürur və təkəbbürlük hiss etdi. Bəʾzən bunu özünə böyük fəxr bilib deyərdi: «Peyğəmbər (s) ayələrdə istifadə olunan bəʾzi ifadələrin yazılmasını mənə həvalə etmişdi. Mən də onları istədiyim kimi yazırdım.»

2. Ənəsin dediklərinə istinad edərək deyir:

O, ***«Şübhəsiz ki, gecə [namaz qılmaq üçün yataqdan] qalxmaq [çox çətin olsa da] daha əlverişli və [o zaman] söz demək [Qur᾽an oxumaq, dua etmək] daha münasibdir!»*** ayəsindəki «əqvəm» kəlməsini «əsvəb» kimi qiraət edən zaman yoldaşları ona irad tutaraq deyirdilər. Ey Əba Həmzə! Ayədə «əsvəb» deyil, «əqvəm»dir. Cavabında demişdi: «əqvəm, əsvəb və əhda kəlmələrinin hər üçü eyni mə᾽na daşıyır.»

3. İbni Məs᾽udun qiraətinə istinad edərək deyir:

«[Onların cəzası] ancaq dəhşətli, tükürpədici bir səs [Cəbrailin qışqırtısı] oldu» ayəsində «səyhətən vahidətən» birləşməsini «zəyqətən vahidətən» kimi oxumuşdu. «Səyhə» və «zəqyə» eyni mə᾽nalı sözlər olub, dəhşətli və tükürpədici səs mə᾽nasını daşıyır.

4. Təbəri, Həmmama istinad edərək Məhəmməd ibni Bəşşar və Ubeyy Saibdən nəql edib deyir: Əbu Dərda ***«Həqiqətən [Cəhənnəmdəki] zəqqum ağacı günahkar [kafir] kimsənin yeməyidir»*** ayəsində «təamul əsim» birləşməsini «təamul yətim» kimi oxumuşdu. Əbu Dərda ayəni bir neçə dəfə təkrar edir, lakin onu dinləyən şəxs ayənin mə᾽nasını başa düşmür. Sonra o, ayəni bir qədər də dəyişərək «təamul facir» kimi oxumağa başlayır. Çünki «facir» və «əsim» kəlmələri eyni mə᾽na daşıyır.

5. Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, Qur᾽an, əzab ayələri rəhmət və rəhmət ayələri əzab ayələri ilə əvəz olmamaq şərtilə yeddi müxtəlif səbkilərdə oxuna bilər. Eləcə də ayədəki eyni mə᾽nalı sinonim sözlər bir-biri ilə əvəz oluna bilər.

Cavab: Gətirilən dəlilləri bir neçə səbəbdən əsassız hesab edə bilərik.

1) Yeddi oxunuş səbkisi deyildikdə, ilk növbədə bunu nəzərdə tutmaq lazımdır ki, sinonim sözlər Qur᾽anın bütün ayələrində deyil, yalnız bir neçə yerində nəzərə çarpır. Belə bir halda, heç bir zərurət olmadan eyni mə᾽nalı ifadələri bir-biri ilə əvəz etmək nə dərəcədə düzgün ola bilər?!

2) Qur᾽an öz fəsahət və bəlağəti ilə bütün səmavi kitablardan fərqləndiyi və əbədi mö᾽cüzə olduğu bir halda, Peyğəmbər (s)

orada istifadə olunan eyni mə᾿nalı sözlərin bir-biri ilə əvəz olunmasına icazə verə bilərdimi?

Mə᾿lum məsələdir ki, sonuncu səmavi kitab olan Qur᾿an Qiyamətə qədər bəşəriyyətin istinad edəcəyi yeganə ilahi mənbədir və onun mö᾿təbərliyinin əsaslı dəlillərindən biri də bu müqəddəs Kitabın orijinallıq və toxunulmazlıq məsələsidir. Əgər Qur᾿anda belə dəyişikliklərin aparılmasına icazə verilsə və ümumiyyətlə belə bir şey mümkün olsa, onda artıq bu Kitab nə orijinal sayılar və nə də onun mö᾿cüzə olmasından danışmağa dəymir. Əziz oxucular! Fikrimizi daha aydın şəkildə çatdırmaq üçün misal olaraq «Yasin» surəsinin bir neçə ayəsini məhz Qur᾿anın özündə işlənən sinonim sözlərlə əvəz edib sizin mühakimənizə verirəm.

“Yasin. Vəzzikril həkim. İnnəkə ləminəl ənbiyai. Əla təriqin səviyy. İnzalil həmidil kərim. Lituxəvvifə qovmən ma xəvvəfə əslafəhum fəhum sahun.”

Hansı bir ağıllı insan qəbul edə bilər ki, Peyğəmbər (s) Allahın əmanəti olan müqəddəs Kitabda belə dəyişikliklərin aparılmasına icazə versin!? Əgər belə bir şey mümkün olsa, onda Qur᾿anın təhrif edilməsini məqbul sayanlara gözaydınlığı vermək lazımdır. Çünki bu iddialara əsasən, Peyğəmbər (s) özü şəxsən belə bir işə icazə vermiş olur.

Allah özü şahiddir ki, bu sözlər yalan və iftira, eyni zamanda bağışlanmaz günahdır.

Allah-taala Öz peyğəmbərinə xitabən buyurur:

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِن تِلْقَاء نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي

«Onlara de ki: Mən onu özbaşına [istədiyim kimi] dəyişə bilmərəm. Mən ancaq mənə gələn vəhyə tabe oluram».

Bu əmrdən sonra o həzrət bu kimi dəyişikliklərə yol verə bilərdimi?!

Rəvayətlərdən birində deyilir: Peyğəmbərin (s) Bərra ibni Azibə öyrətdiyi duaların birində belə bir ifadə var idi: «Və nəbiyyukəlləzi ərsəltə». Bərra burada «nəbi» kəlməsini «rəsul» sözü ilə əvəz edir. Bu sözlərin mə᾿na baxımından bir-biri ilə o

qədər də fərqli olmamasına baxmayaraq, Peyğəmbər (s) belə bir dəyişikliyin aparılmasını ona qadağan edir. (Tibyan, 58-ci səh.).

Şəxsən özü tə᾽lim etdiyi bir duanın mətninin əvəz olunmasına bu qədər diqqətli olan bir peyğəmbər, Allah tərəfindən nazil olmuş və qiyamət gününədək toxunulmaz qalacağına və᾽də verilən Qur᾽an ifadələrini bir-biri ilə əvəz edə bilərdimi?! Peyğəmbərin (s) Qur᾽anı yeddi səbkidə oxumasını iddia edən şəxslər isə, ilk növbədə bu iddianı sübuta yetirməli və nümunə olaraq bir neçə mətləbə işarə etməlidirlər. Həqiqətən əgər belə bir qiraət üsulu mövcud olsaydı, bu günə qədər mütləq qorunub saxlanılardı. Qur᾽ani-Kərimdə bu haqda deyilir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

«Şübhəsiz ki, Qur᾽anı Biz nazil etdik və sözsüz ki, Biz də onu [hər cür təhrif və təbdildən, artırılıb-azalmadan] qoruyub saxlayacağıq.» (Hicr-9).

2. Rəvayətlərdən belə mə᾽lum olur ki, Qur᾽anın müxtəlif səbkilərdə qiraət olunmasının əsas səbəbi, onun bir səbkidə oxunmasının müsəlmanlar üçün olduqca çətin olması olmuşdur. Qiraətin asanlaşması məqsədilə Peyğəməbrin (s) xahişi ilə onların sayı yeddiyə çatdırılır. Lakin təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, qiraətlərin çoxalması nəinki müsəlmanların xeyrinə olmamış, hətta ixtilaf və ayrı-seçkiliyin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Belə ki, onlardan bə᾽ziləri digərlərini fərqli qiraətlərinə görə küfrdə ittiham etmişlər. Bu səbəbdən də xəlifə Osman, Qur᾽anın orijinal nüsxəsindən istifadə etməyi və digər nüsxələrin yandırılmasını əmr edir.

Buradan bir neçə nəticəyə gələ bilərik.

1. Qur᾽anın müxtəlif səbkilərdə oxunması müsəlman ümmətinə ağır nəticələr verdi və bu böhran Osmanın xilafəti dövründə daha aşkar şəkildə zahir oldu.

Belə bir halda biz, qiraətlərin artırılmasına və bunun həyata keçməsinə dəlalət edən rəvayətlərin mö᾽təbərliyinə istinad edə bilmərik. Bir halda ki, bu məzmunda nəql olunmuş digər rəvayətlərdə Peyğəmbərin (s) qiraətlərdə mövcud olan ixtilaflara qarşı çıxması və hətta bə᾽zi hallarda qəzəbləndiyinin də şahidi

oluruq. Ötən fəsillərdə bu mətləbə dəlalət edən bir neçə rəvayəti nəzərdən keçirdik, növbəti fəsillərdə bu mövzuya bir daha qayıdacağıq.

2. Müsəlmanların Qur᾽anı yalnız bir səbkidə qiraət etməyə qadir olmamalarına gəldikdə isə, bu tamamilə yanlış və əsassız bir dəlildir. Çünki İslamı qəbul etmiş ilk şəxslər milliyyətcə ərəb idilər və Qur᾽anın orijinal nüsxəsini tələffüz etmək onlar üçün heç də çətin olmamışdır. Hətta Osmanın xilafəti dövründə belə, milliyyətcə ərəb olmayan ətraf məntəqələrin İslamı qəbul etmiş sakinləri də belə bir çətinliklə üzləşməmişlər.

3. Rəvayətlərdən belə mə᾽lum olur ki, Osmanın xilafəti dövründə meydana gəlmiş böhran Peyğəmbərin (s) zamanında da mövcud olmuşdur. Lakin o həzrət hüzurunda Qur᾽an oxuyan hər bir qarinin özünəməxsus səbkisini təsdiq etmiş və bu ixtilafın müsəlmanlar üçün rəhmət və böyük ne᾽mət olduğunu bildirmişdir. Bu halda müsəlmanlar hansı səbəblər üzündən Peyğəmbərin (s) izn verdiyi bir şeyi Osmanın xilafəti dövründə qadağan etmişlər.

Yoxsa, xəlifə müsəlmanların çətinliklərini Peyğəmbərdən (s) daha yaxşı dərk edir və bu məsələləri o həzrətdən daha mükəmməl bilirdi?!!

Bu kimi dəlillərin əsassız olduğu o qədər asanlıqla sübuta yetirilir ki, artıq heç bir əlavə dəlilə ehtiyac duyulmur. Hətta Süyuti və sünnü məzhəbinin fəal davamçılarından olan tanınmış nəhv mütəxəssisi Hafiz Cəmaləddin də, son illər bu kimi rəvayətlərin həqiqətdən uzaq olduğunu e᾽tiraf etmişlər. (Tibyan 61-ci səh).

Rəvayətlərin batil və əsassız olması tamamilə göz qabağındadır və onların qondarma olmasına şübhə yoxdur.

İkinci nəzər: Bu barədə irəli sürülmüş ikinci nəzəriyyədə deyilir: Yeddi oxunuş səbki deyildikdə, ayələrin yeddi hissəyə bölündüyü nəzərdə tutulur. Bunlar əmr, halal, haram, möhkəm, mütəşabih, məsəl və Zəcr ayələridir. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları Yunus ibni Məs᾽uddan nəql olunmuş rəvayətə əsaslanırlar. Rəvayətdə deyilir: Peyğəmbər (s) buyurur: İlk səmavi kitab yalnız bir səbkidə nazil olmuşdur və o yalnız bir fəsildən ibarət idi.

Qur`an isə yeddi fəsil və yeddi səbkidən ibarətdir. (Əmr, halal, haram, möhkəm, mütəşabih, məsəl və Zəcr). Belə isə, Qur`anın haram etdiyini özünə haram, halal etdiyini halal bil; Əmr olunduğunuz şeylərə əməl edin, yasaq etdiyi şeylərdən uzaq olun; Məsəl ayələrindən ibrət götürün; Möhkəm və mütəşabih ayələrə iman gətirib əməl edin.

Cavab: Bu nəzəriyyə də bir neçə səbəbdən tamamilə batil və əsassızdır.

1. Rəvayətlərin zahiri mə`nasından mə`lum olur ki, yeddi oxunuş səbki deyildikdə, heç də ayələrin yeddi fəslə bölündüyü nəzərdə tutulmur;

2. Bu rəvayətlər Əbi Kureybin nəql etdiyi rəvayət ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. İbni Məs`ud rəvayəti nəql edərək deyir: Allah-taala Qur`anı beş səbkidə nazil etmişdir. Halal, haram, möhkəm, mütəşabih və məsəl;

3. Rəvayətin məzmunundan qəti nəticəyə gəlmək bir o qədər də asan deyildir. Çünki zəcr və haram sözləri eyni mə`na daşıyır. Deməк, Qur`andakı fəsillərin sayı yeddi deyil, altı olmalıdır.

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Qur`anda haqqında söhbət açılan bir çox mövzular bu fəsillərin heç birinə daxil olunmamışdır. Məsələn yaradılış, mə`ad, peyğəmbərlərin və keçmiş ümmətlərin sərgüzəştləri və s. Əgər bu nəzəriyyənin tərəfdarları bu kimi mövzuları möhkəm və mütəşabih ayələr fəslinə aid etmək istəyirlərsə, gərək zahiri mə`naları aşkar olduğu üçün bütün mövzular «möhkəm» ayələr fəslinə daxil edilsin. Belə olduqda biz, Qur`anı artıq yeddi deyil, yalnız iki fəslə bölməli olacağıq. Çünki Qur`ani-Kərimdə bəyan olunan mövzular mə`na baxımından ya aşkar (möhkəm) və ya mübhəmdirlər (mütəşabih).

Üçüncü nəzər: Yeddi fəsil haqda irəli sürülən digər nəzəriyyələrdən biri də Qur`an ayələrinin əmr, qadağa, insanlarda rəğbət və qorxu hissi yaratma, dini mübahisələr, keçmiş ümmətlərin əhvalatları və çəkilən məsələlərə bölünməsidir. Bu nəzəriyyəyə əsaslananlar Məhəmməd ibni Bəşşarın istidlal etdiyi rəvayətə istinad edirlər. Rəvayətdə deyilir: Peyğəmbər (s) buyurur: Qur`an yeddi səbkidə nazil olmuşdur. Onlar əmr,

qadağa, insanlarda rəğbət və qorxu hissi yaratma, mübahisə, əhvalat və məsəl ayələrindən ibarətdirlər.

FƏSAHƏTLI IBARƏTLƏR

Bu nəzəriyyəni irəli sürənlər iddia edirlər ki, Qur᾽an o dövrün tanınmış yeddi böyük qəbilənin istifadə etdikləri ifadələrlə nazil olmuşdur.

Yeddi qəbilə aşağıdakılardan ibarətdir:

«Qüreyş, Huzeyl, Həvazən, Yəmən, Kənanə, Təmim və Səqif.» Əbhəri və Beyhəqi kimi alimlər bu nəzəriyyəyə əsaslanmışlar.

Cavab: Bu nəzəriyyəni də bir neçə səbəbdən əsassız hesab edə bilərik.

1. Bir qədər əvvəl qeyd olunan rəvayətlərdə yeddi fəsil deyildikdə, tam başqa bir mə᾽na nəzərdə tutulurdu.
2. Yeddi qiraət səbkini yeddi ləhcə kimi mə᾽nalandırmaq, Əmrin bu haqda dedikləri ilə tamamilə zidd bir fikirdir. O deyir: Qur᾽an yalnız Muzərr ləhcəsində nazil olmuşdur. Əmr, İbni Məs᾽udun «hətta hiynə» kəlməsini «ətta hiynə» kimi oxumasına e᾽tiraz edir. Ona yazdığı məktublardan birində deyir: Qur᾽an Huzeyl ləhcəsində deyil, Qüreyş ləhcəsində nazil olmuşdur və camaata da məhz bu səbki öyrətməlisən.
3. Osman üç Qüreyş tayfasına göstəriş verərək deyir: Əgər Zeyd ibni Sabitin qiraəti ilə ixtilafınız olsa, Qüreyş qiraətini əsas tutun. Çünki Qur᾽an Qüreyş ləhcəsində nazil olmuşdur.
4. Başqa bir rəvayətdə deyilir: Əmr və Hişam, Furqan surəsini müxtəlif səbkilərdə qiraət etdikləri üçün aralarında ixtilaf yaranır və Peyğəmbərin (s) yanına gəlib onun hüzurunda həmin surələri qiraət etmək qərarına gəlirlər. Onların hər biri qiraət edib qurtardıqdan sonra, Peyğəmbər (s) hər ikisinin düzgünlüyünü təsdiq edib buyurur: ***«Qur᾽an yeddi səbkidə nazil olmuşdur, onların hansı biri ilə qiraət etsəniz düzdür.»*** ***(Səhihi-Buxari).***

Hişam və Əmrin Qüreyş qəbiləsindən olması mə᾽lum olduğu halda, qiraət baxımından onların arasında heç bir ixtilaf ola bilməzdi və bu halda yeddi qiraət səbkilərini, yeddi ləhcə kimi mə᾽nalandırmaq olmaz.

5. Əgər bu nəzəriyyəyə əsaslananlar Qüreyş ləhcəsinin bu ləhcələr arasında olmadığını nəzərdə tuturlarsa, onda onlar qiraəti asanlaşdırmaq əvəzinə, onu daha da qəlizləşdirmiş olurlar. Çünki Qüreyş ləhcəsi ərəb qəbilələrinin mö᾽təbər hesab etdikləri ləhcələrdən biri olmuşdur və onlar istifadə etdikləri ifadələrin həqiqətən ərəb kəlməsi olub-olmadığını məhz Qüreyş ləhcəsi ilə müqayisə edirdilər.

Əgər onlar digər ləhcələrin Qüreyş ləhcəsilə tamamilə eyni olduğunu nəzərdə tuturlarsa, onda onları yeddi hissəyə bölməyin heç bir lüzumu olmayacaqdır. Çünki Qur᾽ani-Kərimdə Qüreyş ləhcəsinə oxşar əlliyə yaxın ləhcədən istifadə olunmuşdur.

Beşinci nəzər:

Muzərr ləhcəsi: Yeddi oxunuş səbki deyildikdə, yalnız Bəni-Muzər qəbiləsinə mənsub olan yeddi (Qüreyş, Əsəd, Kənanə, Huzeyl, Təmim, Zəbbə və Qeys) qəbiləsinin istifadə etdikləri ləhcələr nəzərdə tutulur.

Cavab: Dördüncü nəzəriyyəyə tutulan irad və nöqsanlar bu nəzəriyyəyə də şamil olunur.

Altıncı nəzər:

Qiraətlərdəki ixtilaflar: Bu nəzəriyyənin tərəfdarları yeddi səbki deyildikdə, yeddi qiraət üsulunu nəzərdə tuturlar. Onlar nəzəriyyələrini bəyan edərkən deyirlər: Apardığımız araşdırmalardan sonra belə bir nəticəyə gəldik ki, Qur᾽an məhz yeddi qiraət üsulunda nazil olmuşdur.

1. Bə᾽zən, yalnız kəlmənin mə᾽na və quruluşu deyil, hərəkəsi (sait hərfləri) dəyişilir. Məsələn, «Hunnə əthəru ləkum» cümləsindəki zəmmə ilə (u) oxunan «əthəru» «əthərə» oxunur.

2. Bə᾽zən hərəkənin əvəz olması ilə cümlənin quruluş və mə᾽nasında da dəyişiklik baş verir. Məsələn, ***«Rəbbəna baid əsfarəna – Ey Rəbbimiz! Səfərlərimizin arasını [məsafəsini] uzaq et!» (Səba-19).***

3. Bə᾽zən hərflər dəyişildikdə yazılış formasında heç bir dəyişiklik baş vermir, mə᾽na isə tamamilə əvəz olunur. Məsələn, «nunşizuha – nunşiruha» kəlməsi həm (z), həm də (r) hərfi ilə

tələffüz olunur. Belə ki, «nəşərə» (yaymaq), «nəşəzə» isə (uzaq etmək) məʾnasını verir.

4. Bəʾzən kəlmənin yazılış forması dəyişilsə də, məʾnası olduğu kimi qalır. Məsələn, «kəl ihnil-mənfuş» (dağlar isə didilmiş yun kimi olacaqdır) ayəsi, «Kəssovfil mənfuş» oxunmuşdur. Çünki «ihn» və «sovf» eyni məʾnanı (didilmiş yun) daşıyır.

5. Bəʾzən qiraətdə yaranmış ixtilaflar həm kəlmənin yazılış formasının, həm də məʾnasının əvəz olunmasına səbəb olur. Məsələn, «və təlhin mənzud» (salxım-salxım sallanmış banan ağacları altında) ayəsi «və təlʾin mənzud» kimi oxunmuşdur.

6. Bəʾzən qiraətlərdə ifadələr bir-birindən ya əvvəl, ya sonra (yəʾni yerləri dəyişilərək) tələffüz olunur. Məsələn, «və caət səkrətul movti bil həqqi» (ölüm məstliyi həqiqətən gəlir) ayəsi «Və caət səkrətul həqqi bilmovti» oxunmuşdur.

7. Bəʾzən də ayəyə əlavə və əskiltmələr etməklə məʾna baxımından nöqsanlar yaradılır. Məsələn, «Tisʾə və tisʾunə nəʾcətən unsa» (Onun doxsan doqquz dişi qoyunu var).

«Və əmməl ğulamu fəkanə kafirən və kanə əbəvahu muʾminin» (Oğlana gəldikdə o, kafir idi, onun ata-anası (isə) möʾmin kimsələr idi). ***«Fə innəllahə min bəʾdi ikrahihinnə ləhunnə ğəfurun rəhim»*** (Kim cariyələri zinakarlığa məcbur edərsə, [bilsin ki,] onların bu məcburiyyətindən sonra, əlbəttə, Allah [zinakarlığa vadar olanları] bağışlayar və rəhm edər).

Belə ki, birinci ayəyə [ehtiyac duyulmadığı bir halda] «unsa – dişi», ikinci ayəyə «kafirən – kafir» və «kanə – oldu, idi», üçüncü ayəyə isə «ləhunnə – həqiqət o cariyələrə, qadınlara» ifadələri əlavə olunmuşdur.

Cavab: Beşinci nəzəriyyədə yeddi oxunuş səbkisinə verilən izahatların xülasəsi bundan ibarət idi. Bu nəzəriyyəni də bir neçə səbəbdən əsassız hesab etmək olar.

1. Yeddi oxunuş səbkisini belə bir tərzdə məʾnalandırmağın heç bir məʾna və məfhumu yoxdur. Ümumiyyətlə, adları çəkilən şəxslərin qiraətdə mövcud olan ixtilaflardan əsla məʾlumatları olmamışdır.

2. İxtilafa səbəb olan amillərdən biri də, ayələrin mə᾽nalarının dəyişilib-dəyişilməməsidir. Bir halda ki, biz bu iki müxtəlif amili eyni şey hesab etməməliyik. Çünki dəyişilən yalnız kəlmənin zahiri formasıdır – istər mə᾽na dəyişilsin, istərsə də dəyişilməsin – belə olduqda qiraətdə heç bir dəyişiklik baş verməyəcəkdir. Çünki qiraətin əvəz olunmasına səbəb mə᾽na deyil, kəlmələrin yazılış formasıdır.

Bu səbəbdən də iki qismə bölünən qiraəti eyni hesab etməliyik və belə olduqda qiraət səbkilərinin sayı yeddi deyil, altı göstərilməlidir.

3. «Təlhin» kəlməsinin «təl᾽in» və «nunşizu» sözünün «nunşiru» kimi oxunması ixtilafa səbəb olan digər amillərdən hesab olunur. Göründüyü kimi, hər iki ifadədə hərflər dəyişilməklə «ha» hərfinin «ayn» hərfilə, «təlhin» sözünün «təl᾽inlə», «za» hərfinin «ra» hərfilə və «nunşizuha» kəlməsinin «nunşiruha» ilə əvəz olunması qiraətdə müəyyən dəyişikliklər yaradır. Göründüyü kimi, fərq yalnız qiraətdə nəzərə çarpır və bu səbəbdən də bu iki fərqliliyi eyni hesab etməməliyik. Çünki daha çox əhəmiyyət kəsb edən yazılış deyil, qiraətdir.

4. Nəql olunmuş rəvayətlərdən mə᾽lum olur ki, Qur᾽an yalnız bir səbkidə nazil olmuşdur. Lakin, sonralar Peyğəmbərin (s) xahişi nəticəsində onların sayı yeddiyə çatdırılmışdır.

Mə᾽lum olduğu kimi, Qur᾽anın bir səbkidə nazil olması bu kimi ixtilafların yaranmasına səbəb ola bilməzdi. Belə bir halda yeddi oxunuş səbki deyildikdə, qiraətdə yaranmış yeddi ixtilafı nəzərdə tutmaq nə dərəcədə düzgün olardı?

5. Qur᾽ani-Kərimin əksər ayələri qarilər tərəfindən eyni səbkidə tilavət olunur. Qiraətdə nəzərə çarpan fərqləri nəzərə aldıqda isə yeddi deyil, səkkiz üslub haqqında danışmalıyıq.

6. Əmr və digər ravilərin nəql etdikləri rəvayətlərdən belə mə᾽lum olur ki, qarilər arasında mövcud olan ixtilaflar yalnız kəlmələrin tələffüzündə olmuşdur və bu ixtilaflar yeddi qiraət üsulunun yalnız birini təşkil edir. Lakin Peyğəmbər (s) heç vaxt bu kimi ixtilafların aradan qaldırılması üçün qiraətlərin iki, üç və sonra yeddi səbkiyə çatdırılmasına ehtiyac duymamışdır.

Ümumiyyətlə, qiraətlərin Cəbrailin vasitəsilə iki, üç və nəhayət yeddi üsluba qədər artırılmasını yaranmış ixtilaflar ilə əlaqələndirmək olarmı?!

Cəzairi nəhayət bir qədər orta mövqe tutaraq bu barədə demişdir: Yeddi qiraət səbki barəsində bir çox nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür ki, onların əksəriyyəti tamamilə yanlış və əsassızdır. Sanki bu nəzəriyyənin tərəfdarları Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş «Qur᾽an yeddi səbkidə nazil olmuşdur» hədisindən əsla agah deyildirlər. (Tibyan, 59-cu səh).

YEDDİNCİ NƏZƏR

QURʾANDA NƏZƏRƏ ÇARPAN DIGƏR IXTILAFLAR

Deyirlər: Yeddi qiraət üsulu deyildikdə [altıncı nəzərdə işarə olunan mətləblər deyil], qiraətin özündə olan ixtilaflar nəzərdə tutulur.

Bu nəzəriyyəyə əsaslanan Zərqani, özünün «Ləvayih» adlı kitabında Əbülfəzl Razidən nəql edərək yazır: Hər bir ifadədə mövcud olan ixtilaf bu yeddi xüsusiyyətdən xaric deyildir.

1. Şəxsi adların kişi və ya qadın cinsində tək, təsniyə* (ikilik – bu ərəb dilinə aid olan bir xüsusiyyətdir) və cəm halında işlənməsi;

2. Feʾllərdə indiki, keçmiş, gələcək və əmr formasında yaranmış ixtilaflar;

3. Hərəkə (sait hərflər) və eʾrab (ismin müxtəlif halları) baxımından yaranmış ixtilaflar;

4. Edilən əlavələr və nöqsanlardan yaranmış ixtilaflar;

5. İfadələrin bir-birlərindən əvvəl və ya sonra tələffüz olunması nəticəsində yaranmış ixtilaflar;

6. Kəlmələrin əvəz olunması və ya dəyişilməsi nəticəsində yaranmış ixtilaflar;

Fəth, imale, tərqiq, təfxim, idğam, izhar kimi yeni kəlmə və ləhcələrin meydana gəlməsi. Belə ki, bəʾzi qəbilələr bu kimi ifadələri bir məʾnada, digər qəbilələr isə tam başqa bir məʾnada işlətmişlər.

Cavab: Bu nəzəriyyə də digər nəzəriyyələr kimi batil və əsassızdır. Çünki 6-cı nəzəriyyəyə tutulan 1-ci, 4-cü və 5-ci iradları bu nəzəriyyəyə də aid etmək olar.

Nəzəriyyəyə tutulan digər iradlardan biri də ad (sifət) və feʾllərdəki ixtilafların ayrı-ayrılıqda hesab olunmasıdır. Bir halda ki, ixtilaf onların hər birinin yalnız zahiri formasındadır. Deməк, biz onların hər ikisini ixtilafa səbəb olan eyni amil hesab etməliyik və belə olduqda ixtilafların sayı altıdan artıq olmayacaqdır.

Yox, əgər bütün xüsusiyyətləri nəzərə almalı olsaq, gərək feʾllərin indiki, keçmiş, gələcək, əmr, tək, təsniyə və cəm halında istifadə olunmalarını ayrı-ayrılıqda müxtəlif fərqlərə (hissələrə)

ayıraq. Və belə olduqda isə ixtilafların sayı nəzərdə tutulandan daha çox olacaqdır.

Zərqani, İbni Quteybədən nəql edərək deyir: Cümlələrdə idğam, izhar, rum, işmam, təxfif və təshildə ixtilafın yaranması onun bir cümlə kimi formalaşmasına heç bir mənfi tə᾽sir göstərmir və bu halda onları ixtilafa səbəb olan amillərdən biri hesab edə bilmərik. Deməк, qiraətdə nəzərə çarpan ixtilafların sayını altıdan çox təsəvvür etmək mümkün deyil.

1. Kəlmənin əslində deyil, zahiri formasında nəzərə çarpan ixtilaf «baid» (uzaqlaşdırmaq) fe᾽linin keçmiş və ya əmr formasında və «əmanətəhum» (sizə əmanət olunan şeylər) cümləsinin tək və ya cəm halda istifadə olunmasında yaranmış ixtilaf kimi;

2. Kəlmənin zahiri formasında deyil, əslində mövcud olan ixtilaf «nunşizuha» kəlməsinin bə᾽zən «ra», bə᾽zən də «za» hərfləri ilə tələffüz olunması kimi;

3. Həm kəlmələrin əslində, həm də zahiri formasında nəzərə çarpan ixtilaf «ihn» və «sovf» kəlmələri arasında olan ixtilaf kimi;

4. E᾽rabda nəzərə çarpan ixtilaflar; Məsələn, «və ərculəkum» kəlməsi bə᾽zən fəthə ilə, yə᾽ni «və ərculəkum» və bə᾽zən də «və ərculikum» oxunur.

5. İfadələrin bir-birindən əvvəl və ya sonra qiraət olunması nəticəsində yaranan ixtilaflar;

6. Əlavə və ya əskiltmələr nəticəsində yaranan ixtilaflar.

SƏKKİZİNCİ NƏZƏR

SAYLARIN ÇOXLUĞU

Bu nəzəriyyəyə əsaslananlar yeddi qiraət səbki deyildikdə, müəyyən rəqəm nəzərdə tutmurlar. Yə᾽ni, yeddi rəqəmi qiraətdəki ixtilafların çoxluğuna dəlalət edir, başqa sözlə desək, yeddi rəqəmi burada mə᾽cazi mə᾽nada işlənmişdir.

Qazi Əyyaz və onun sadiq davamçıları bu nəzəriyyəyə əsaslanmışlar.

Cavab: Bu nəzəriyyəyə iki əsaslı irad tutmaq olar.

1. Bu mətləbə dəlalət edən rəvayətlərin heç birində yeddi rəqəmi say çoxluğu mə᾽nasında işlənməmişdir.

2. Yeddi səbki dedikdə nəyi nəzərdə tutduqlarını və onun hansı mə᾽na daşıdığını açıqlamamışlar. Deməк, biz yeddi səbki ifadəsini bir qədər əvvəl qeyd olunan nəzəriyyələrdə olduğu kimi mə᾽nalandırırıq. Belə olduqda isə əvvəlki nəzəriyyələrə tutulan iradlar bu nəzəriyyəyə də şamil olacaqdır.

DOQQUZUNCU NƏZƏR

YEDDİ QİRAƏT ÜSULU

Bu barədə irəli sürülən nəzəriyyələrdən biri də, yeddi səbkinin yeddi qiraət üsulu kimi mə᾽nalandırmaları olmuşdur.

Cavab: Əgər yeddi qiraət dedikdə, yeddi mö᾽təbər qiraət üsulunu nəzərdə tuturlarsa, «Qiraətlərə baxış» fəslində bu nəzəriyyənin tamamilə batil və əsassız olduğu haqda ətraflı söhbət açdıq. Yox, əgər bütün qiraətləri nəzərdə tuturlarsa, onda qiraətlərin yeddidən daha çox olduğunu da nəzərdən qaçırmamalıdırlar.

Belə bir nəzər də irəli sürülə bilər ki, Qur᾽andakı qiraətlərin sayı çox olsa da, kəlmələri ayrı-ayrılıqda qiraət etsək, onları yeddi oxunuş qaydasından artıq tələffüz edə bilməyəcəyik. Demək, kəlmələrin qiraətində mövcud olan ixtilafın sayı da yeddidən artıq olmayacaqdır. Cavabında deyə bilərik ki, əgər Qur᾽anın əksər kəlmələrini nəzərdə tuturlarsa, bu tamamilə yanlış bir fikirdir.

Çünki Qur᾽anda yeddi səbkidə oxunan kəlmələrin sayı çox azdır. Yox, əgər yalnız bə᾽zi kəlmələri nəzərdə tuturlarsa, bu halda başqa irad meydana gəlir. Belə ki, müxtəlif qiraət formalarında tələffüz olunan kəlmələr yeddidən daha artıq səbkilərdə tələffüz olunur. Məsələn, «və əbədəttağuti» kəlməsi 22, «uffi» kəlməsi isə 34 qiraət səbkilə tələffüz olunur.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, bu nəzəriyyə də digər nəzəriyyələr kimi, həmin məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərin məzmunu ilə əsla müvafiq deyildir.

ONUNCU NƏZƏR

MÜXTƏLİF LƏHCƏLƏR

Bu nəzəriyyəyə əsaslananlar yeddi qiraət səbki deyildikdə, Qur᾽anda istifadə olunan ifadələrin bir-birindən fərqli olan müxtəlif ləhcələrdə tələffüz olunduğunu nəzərdə tuturlar.

Rafei bu nəzəriyyəni öz kitabında qeyd etmişdir. (E᾽cazi-Qur᾽an, 70-ci səh.).

Belə ki, ərəb qəbilələri müxtəlif ləhcələrdə danışdıqları üçün bə᾽zi kəlmələri məxsus tərzdə tələffüz edirdilər. Məsələn iraqlılar, «yəqulu» kəlməsində boğazda tələffüz olunmalı «qaf» hərfini qeyri-ərəb xalqların tələffüz etdiyi adi «q» hərfi kimi, şamlılar isə onu «ə» hərfinə çevirərək tələffüz edirlər. Bu kimi dəyişikliklərin aparılmasından əsas məqsəd, müxtəlif ləhcələrdə danışan müsəlmanlar üçün Qur᾽an qiraətinin asanlaşdırılmasıdır. Çünki hamının Qur᾽anı yalnız bir səbkidə qiraət etməsi olduqca çətin bir məsələdir. Bu səbəbdən də Qur᾽anın hər bir qəbilə və millətin öz ləhcəsində oxunmasına icazə verilmişdir. O ki, qaldı ləhcələrin yeddi hissəyə bölünməsinə, burada məqsəd yeddi rəqəmi deyil, ləhcələrin çoxluğudur. Başqa sözlə desək, yeddi rəqəmi burada çoxluq mə᾽nasında işlənmişdir.

Cavab: Bu nəzəriyyə də bir neçə səbəbdən əsassız hesab olunur.

1. İrəli sürülmüş bu nəzəriyyə Ömər və Osmandan nəql olunmuş rəvayətlərlə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, nəql olunmuş rəvayətdə Qur᾽anın yalnız Qüreyş ləhcəsində oxunmasına işarə olunur. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Osman,

İbni Məs`udu «hətta hiynə» kəlməsini «ətta hiynə» kimi tələffüz etməsini qadağan və Qur`anı yalnız Qüreyş ləhcəsində oxunmasını əmr etmişdir.

2. Bir qədər əvvəl qeyd olunan rəvayətlərdə ixtilafın kəlmələrin tələffüzündə deyil, mahiyyət və mə`nasına əsasən yarandığına işarə edilmişdir.

3. Yeddi rəqəminin çoxluğa dəlalət etməsi, onun kinayə və rəmz olaraq istifadə olunması rəvayətlərin zahiri mə`nası ilə uyğun gəlmir.

4. Bu nəzəriyyəyə istinad edərək Qur`anı hal-hazırda da müxtəlif ləhcələrdə qiraət etmək olar. Lakin bu da ümumdünya müsəlmanlarının adət-ən`ənələri ilə ziddiyyət təşkil edən məsələlərdəndir.

5. Əgər bu nəzəriyyənin tərəfdarları Qur`anın əvvəllər müxtəlif ləhcələrdə oxunmasını, lakin onun sonradan qadağan olunduğunu iddia edərlərsə, cavabında deməliyik: Bu heç bir dəlil və əsası olmayan bir iddiadır. Bir halda ki, məzhəbindən asılı olmayaraq bütün alimlər Qur`anın yalnız bir səbkidə oxunmasını tə`kid etmiş və ərəb qəbilələrinin ləhcələrinin Qur`anın qiraətinə sirayət etməsinə qarşı çıxmışlar. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Peyğəmbərin (s) zamanında İslamı qəbul etmiş müsəlmanların əksəriyyətini, əsasən Ərəbistan yarımadasında yaşayan bədəvi ərəblər təşkil etmiş və sözsüz ki, onların da Qur`anda istifadə olunan ifadələri tələffüz etməkdə heç bir çətinlikləri olmamışdır. Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra ətraf məntəqələrin milliyyətcə ərəb olmayan sakinləri İslamı qəbul edir və müsəlman dünyasının ərazisi birə on artmağa başlayır. Belə bir şəraitdə necə ola bilər ki, ərəb dilinin tələffüzündə heç bir çətinliyi olmayan, milliyyətcə ərəb olan müsəlmanlara Qur`anı (asanlaşdırmaq məqsədilə) öz ləhcələrində oxumağa icazə verilir, lakin milliyyətcə ərəb olmayan və tələffüz baxımından çətinlik çəkən şəxslər bu imkandan məhrum olurlar?!

Biz bununla da Qur`anın yeddi səbkidə nazil olması haqda irəli sürülmüş nəzəriyyələrin araşdırılmasını dayandırıb, yeni mətləblər haqda söhbət açmaq istəyirik.

Belə bir nəticəyə gəlirik ki, Qur̓an yeddi qiraət üslubunda deyil, yalnız bir səbkidə nazil olmuş və Peyğəmbər (s) öz səhabələrinə Qur̓anı yalnız bir səbkidə tə̓lim etmişdir. Demək, Qur̓anın yeddi səbkidə nazil olmasına dair nəql olunmuş bütün hədis və rəvayətlər qondarma və heç bir əsası olmayan iftiralardır.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

QUR᾽ANIN TƏHRİF OLUNUB-OLUNMAMASI HAQDA İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ NƏZƏR VƏ MÜLAHİZƏLƏR

1. Təhrifin mə᾽na və növləri;

2. Müsəlmanlar Qur᾽anın təhrif olunub-olunmaması haqda hansı əqidəyə əsaslanırlar;

3. Qur᾽anda qiraətin nəsx (ləğv) olunması;

4. Qur᾽anın təhrif olunmamadığına dəlalət edən dəlillər;

***

1. Qur᾽anın təhrifə olan baxışı;

2. Sünnə və hədislərin təhrifə olan baxışları;

3. Qur᾽an surələrinin namazda oxunması;

4. Qur᾽an xəlifələr tərəfindən təhrif olunmamışdır;

5. Qur᾽anın Osmanın xilafəti dövründə təhrif olunmaması;

6. Qur᾽an dörd xəlifənin xilafəti dövründən sonra təhrif olunmamışdır;

***

5. Qur᾽anın təhrif olma nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının gətirdikləri dəlillər və onlara verilən cavablar;

***

1. Tövrat və İncilin təhrifə mə᾽ruz qalması;

2. Əlinin (ə) yığdığı Qur᾽an nüsxəsi;

3. Təhrifə dəlalət edən rəvayətlər;

4. Qur᾽anın orijinal nüsxəsi necə yığıldı?

TƏHRİFİN MƏ᾽NA VƏ NÖVLƏRİ

TƏHRİF NƏDİR?

Təhrif – lüğətdə bir neçə mə᾽na daşıyır. Bu mə᾽naların bə᾽zilərinə Qur᾽anda da rast gəlirik.

1. Əgər hər hansı bir kəlmə və ya ifadə özünün həqiqi mə᾽nasında deyil, digər mə᾽nalarda işlənilərsə təhrif olunmuş hesab olunur; Nisa surəsinin 46-cı ayəsində bu haqda deyilir:

مِّنَ الَّذِينَ هَادُواْ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ

«Yəhudilərdən bir qismi sözlərin yerini dəyişib təhrif edir...»

Biz təhrifə Qur᾽ana verilən təfsirlərdə daha çox rast gəlirik. Bir çox bid᾽ətçi və batil əqidələrin sadiq davamçıları öz əqidələrini sübuta yetirmək üçün, Qur᾽an ayələrinin təfsirində təhrifə yol verərək, öz batil əqidələrini onun üzərində tətbiq etməyə çalışmışlar. İmamlar və onların davamçıları bu məsələyə ciddi yanaşmış, Qur᾽anda təhrifə yol verməyi qətiyyətlə qadağan etmişlər. Məsələn, İmam Baqirin (ə) Sə᾽d Xəyrə yazdığı məktubda deyilir:

«Onlar Qur᾽andan üz çevirib ayələrin mə᾽nalarını təhrif edirlər. Gecə-gündüz Qur᾽an oxuyar, lakin onun göstərişlərinə əməl etməzlər. Dar düşüncəli şəxslər Qur᾽anı üzündən oxumaqla zövq alar, alimlər isə ona əməl olunmadığını görəndə kədərlənərlər.» (Vafi «Namaz» fəslinin sonu, 5-ci cild, 284-cü səh.).

2. Hərf və hərəkələrdəki təhriflər;

Əgər kəlmələrdən bə᾽zilərinin hərf və ya hərəkəsi dəyişilərsə, mə᾽nada heç bir dəyişiklik baş verməsə də təhrifə yol vermiş oluruq.

On qiraət üsulu haqda söhbət açarkən biz bu mətləbə işarə etdik. Müxtəlif səbəblər üzündən meydana gəlmiş on qiraət üsullarında bu kimi dəyişikliklərin dəfələrlə şahidi oluruq. Bu səbəbdən də onlardan yalnız birini Qur᾽anın orijinal nüsxəsi ilə tətbiq etmək mümkündür.

3. Kəlmələrdəki təhriflər;

Əgər Qur᾽anın kəlmələrindən bə᾽zilərini oradan çıxarsaq və ya ayrı bir kəlməni oraya əlavə etsək, mə᾽nasında heç bir dəyişiklik baş verməsə, yenə də təhrifə yol vermiş oluruq.

Bu kimi təhriflər, hətta Peyğəmbərin (s) zamanında belə Qur᾽ana yol tapa bilmişdir.

Bunu sübuta yetirəcək bir neçə tarixi dəlillər vardır:

1. Osman öz xilafəti dövründə ətraf məntəqələrin valilərinin hər birinə yeni yazılmış Qur᾽anın bir nüsxəsini göndərməklə, bu nüsxənin artırılmasını və mövcud olan bütün nüsxələrin yandırılmasını əmr edir. Buradan belə mə᾽lum olur ki, Osmanın xilafəti dövründə Qur᾽anın yazılış baxımından bir-birindən fərqli nüsxələri olmuş və xəlifə qiraətdə yaranmış ixtilafları nəzərə alaraq bu nüsxələrin yandırılmasını əmr etmişdir.

2. Əbu Davud Səcestani özünün tə᾽lif etdiyi «Sünəni-ibni Davud» adlı kitabında o dövrün Qur᾽an nüsxələrində mövcud olmuş ixtilafları müəyyən etmişdir.

Birincisi, Osmanın xilafəti dövründə mövcud olmuş Qur᾽an nüsxələrində kəlmələrin oxunuş və yazılış formasında nəzərə çarpacaq dərəcədə fərq və ixtilaflar olmuşdur. Onlardan yalnız biri, Qur᾽anın Peyğəmbərə (s) nazil olmuş nüsxəsi ilə hər cəhətdən uyğun idi və xəlifə Osmanın tətbiq etdiyi Qur᾽anlar məhz bu nüsxədən köçürülmüşdür.

İkincisi, hər bir saf düşüncəli müsəlman belə bir əqidəyə əsaslanır ki, hal-hazırda hamı tərəfindən mütəvatir olaraq tilavət olunan Qur᾽an nüsxəsi, Osmanın xilafəti dövrünədək müxtəlif nüsxələrdə mövcud olmuş və bir-birindən fərqli üsullarla qiraət edilmişdir. Xəlifə Osman bütün nüsxələrin yandırılmasını və yalnız Qur᾽anın orijinal nüsxəsinin saxlanılmasını əmr edir.

Lakin, yalnız Peyğəmbərin (s) zamanında mövcud olmuş Qur᾽an nüsxələrinin mütəvatir və sonralar yazılmış nüsxələri təhrif olunmuş hesab edən şəxslər, hətta hal-hazırda mövcud olan Qur᾽an nüsxələrini belə mütəvatir olaraq qəbul etmirlər.

Çünki Təbəri və bu kimi əqidəyə əsaslanan bə᾽zi müfəssirlər öz kitablarında Qur᾽anın yeddi səbkidə nazil olduğunu və Ömərin xilafəti dövründə bir yerə yığıldığını qeyd etmişlər.

4. Ayələrdəki təhriflər;

Əgər hər hansı bir ayə və ya surəni Qur᾽ana əlavə etsək, yaxud oradan çıxarsaq, mə᾽na baxımından heç bir dəyişiklik baş verməsə, həmçinin insanda həqiqi səmavi kitab olduğuna dair şəkk-şübhə yaratmasa belə, təhrifə yol vermiş olarıq. Biz bu kimi təhriflərin də Qur᾽ana yol tapdığının şahidi oluruq. Məsələn, «Bismillahir-rəhmanir-rəhim» ayəsi peyğəmbər və müsəlmanların əksəriyyəti tərəfindən Tövbə surəsi istisna olmaqla, bütün surələrin əvvəlində oxunmasına baxmayaraq, bu ayənin, Qur᾽anın bütün surələrinin bir hissəsini təşkil edib-etməməsinə dair ixtilaf meydana gəlmişdir.

Belə ki, əhli-sünnə alimlərinin bir qismi «Bismillah» ayəsini Qur᾽an ayələrinin bir hissəsi hesab etmir. Hətta Maliki məzhəbinin davamçıları bir neçə yer istisna olmaqla, bu ayənin gündəlik vacib namazlarda «həmd» surəsindən qabaq oxunmasını məkruh hesab edirlər. Başqaları isə bu ayəni həmin surənin tərkib hissəsi hesab edirlər. Diqqət yetirmək lazımdır ki, bu ixtilaf yalnız əhli-sünnə alimləri tərəfindən meydana gəlmişdir. Şiə alimləri isə hamılıqla, «Bismillah» ayəsini Tövbə surəsi istisna olmaqla, Qur᾽anın bütün surələrinin tərkib hissəsi hesab edirlər. Həmd surəsinin təfsirində bu barədə ətraflı söhbət açacağıq.

5. Əlavələr nəticəsində meydana gəlmiş təhriflər;

Əgər Qur᾽ana hər hansı kəlməni əlavə edəriksə, bu əlavə Qur᾽anın mə᾽na və mahiyyətinə xələl gətirər və nəhayətdə onun əlavə olunduğu açıq-aşkar bəlli olarsa, təhrifə yol vermiş olarıq. Bu kimi təhriflər Qur᾽ana yol tapmamışdır və bu hər bir müsəlmanın zəruri hesab etdiyi məsələlərdən biri kimi qəbul olunur.

6. Əskiltmələr nəticəsində meydana gəlmiş təhriflər.

Təhrifə səbəb olan məsələlərdən biri də Qur᾽anın ayə və ya kəlmələrini ixtisara salmaq və ya əskiltməkdir. Belə ki, bə᾽ziləri belə bir iddia irəli sürmüşlər ki, Qur᾽an ayələri zaman keçdikcə müxtəlif amillər üzündən bə᾽zən ixtisara düşmüş və nəticədə Qur᾽an öz orijinallığını itirmişdir.

Biz isə bu əsassız iddianı qətiyyətlə rədd edir və Qur᾽anın Peyğəmbərə (s) nazil olunduğu surətdə qorunub saxlanıldığına e᾽tiqad bəsləyirik.

MÜSƏLMANLAR QUR᾽ANIN TƏHRİF OLUNUB-OLUNMAMASI HAQDA HANSI ƏQİDƏYƏ ƏSASLANIRLAR

Mə᾽lum oldu ki, müsəlmanların əksəriyyəti Qur᾽ani-Kərimdə istər əlavələr, istərsə də ixtisar yolu ilə təhrifə yol verildiyinə istinad etməmişlər.

Belə ki, görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olmuş mərhum Şeyx Səduq (r.ə.) Qur᾽anın təhrif olunmamasını imamiyyə məzhəbinin ən başlıca əqidələrindən biri kimi qələmə vermişdir. Şeyxut-taifə Əbu Cə᾽fər Tusi, özünün «Tibyan» adlı təfsirində bu mətləbə toxunmuş və bunu ustadı Seyyid Murtəza Ələmul Hudadan nəql etdiyini vurğulamışdır.

Qur᾽anın təhrif olunmaması haqda fikir irəli sürmüş digər məşhur müfəssirlərdən biri də «Məcməul-bəyan» təfsirinin müəllifi Təbərsidir. O, kitabının müqəddiməsində bu haqda ətraflı mə᾽lumat vermişdir.

Həmçinin Şeyxul-füqəha təxəllüsünü almış «Kəşful-ğitanın» müəllifi Şeyx Cə᾽fər, «Urvətul-vüsqa»nın müəllifi Əllamə Şəhşəhani Qur᾽anın təhrif olunmadığı haqda əsaslı fikir və mülahizələr irəli sürmüşlər. «Vafi» və «Elmul-yəqin» kitabının müəllifi mərhum molla Möhsin Feyz, «Alaurrəhman» təfsirinin müəllifi Şeyx Məhəmməd Cavad da bu mətləbə böyük əhəmiyyət vermişlər.

Adları çəkilən nəzər sahibləri ilə yanaşı, Qur᾽anın təhrif olunmaması haqda fikir irəli sürmüş şəxslərə gəldikdə, Şeyx Mufidin, bütün İslam elmlərinin və eləcə də bir çox dəqiq və humanitar sahələrin mütəxəssisi mərhum Şeyx Bəhaəddin Amili və Qazi Nurullah Şuştərinin adlarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Şiə alimlərinin imamət barəsində tə᾽lif etdikləri əsərlərə nəzər saldıqda, Qur᾽anın təhrif olunması haqda heç bir mətləbə rast gəlmirik. Bu isə bir daha üçüncü xəlifənin dövründən sonra

Qur᾽an nüsxələrində mövcud olmuş təhriflərə birdəfəlik son qoyulduğunu sübuta yetirir.

Ümumiyyətlə, Qur᾽anın təhrif olunmaması şiə alimlərinin bir çoxu, əhli-sünnə alimlərinin isə bir qismi tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bu mətləbi inkar edən varsa, onların sayı çox az və irəli sürdükləri nəzəriyyələr isə əsassızdır. Rafei bu barədə deyir: «Şəxsi nəzəri olmayan bə᾽zi kəlam alimləri heç bir dəlil və əsasları olmadan keçmiş və eyni zamanda batil nəzəriyyəyə əsaslanaraq, Qur᾽anın təhrif olunduğuna dair heç bir məntiqə əsaslanmayan mülahizələr irəli sürmüşlər.» (E᾽cazul-Qur᾽an, 41-ci səh.).

Mərhum Təbərsi «Məcməul-bəyan» təfsirində, Qur᾽anın təhrifi haqqındakı nəzəriyyənin Həşviyyə və onun kimi heç bir mə᾽lumatı olmayan şəxslər tərəfindən irəli sürüldüyünü qeyd etmişdir.

QUR᾽ANDA TİLAVƏTİN NƏSX OLUNMASI

Əhli-sünnə alimlərinin bir çoxu «Peyğəmbər (s) dövründə mövcud olan Qur᾽an bir qədər fərqli idi» rəvayətinə istinad edərək, bə᾽zi ayələrin müxtəlif səbəblər üzündən Qur᾽anda yazılmadığını iddia etmişlər. Bunu nəzərə alaraq bu məzmunda nəql olunmuş bütün rəvayətləri nəzərdən keçirir və onların irəli sürdükləri bu nəzəriyyənin nə dərəcədə düzgün olub-olmadığını araşdırmaq istəyirik. Belə ki, ayələrin bə᾽zilərinin ixtisara salınması onun təhrif olunmasına səbəb ola bilər.

BU HAQDA NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR

İbni Abbas deyir: «Ömər minbərə çıxıb dedi: Allah-taala, Məhəmmədi (s) haqq olaraq peyğəmbərliyə tə᾽yin etdi. Ona «Daşqalaq» ayəsini (zinakarların daşqalaq olunmasını) nazil etdi. Biz onu oxuyub başa düşdük və ona əməl etdik. Amma qorxuram elə bir zaman gəlib çatsın ki, müsəlmanlardan birisi «Qur᾽anda daşqalaq barəsində bir şey deyilməmişdir» deyib zəlalətə (günaha) düçar olmuş olsun.»

Ömər sözünü davam etdirib dedi:

«Bəli, Allah-taala Öz kitabında zinakarlıq edən evli kişi və qadınların daşqalaq olunmasını açıq-aşkar bəyan etmişdir. Qur᾿anda oxuduğumuz ayələrdən biri də bu idi:

و لا ترغبوا عن أبائكم فانه كفر

«Ata-babalarınızdan üz çevirməyin. Onlardan üz çevirərsinizsə küfrə düçar olmuş olarsınız» və ya belə olmalı idi:

ان كفرا بكم ان ترغبوا عن أبائكم

«Ata-babalarınızdan üz çevirərsəniz küfr etmiş olarsınız.» (Səhihi-Buxari, 8-ci cild, 26-cı səh.).

Süyuti deyir: İbni Əştə özünün «Əl-musahif» adlı kitabında Leys ibni Sə᾿ddən nəql edərək deyir: Qur᾿anı ilk dəfə bir yerə yığan şəxs Əbu Bəkr olmuşdur. Zeyd ona belə bir məktub yazır: Ömər də «Daşqalaq» ayəsini Qur᾿ana əlavə etmək istəmişdir. Lakin, onun Qur᾿an ayəsi olduğunu təsdiq edəcək ikinci bir şəxs olmadığı üçün Qur᾿an nüsxəsinə daxil edilməmişdir. (İtqan 2-ci cild, 101-ci səh.).

Müəllif: Ömərin Qur᾿ana əlavə etmək istədiyi daşqalaq ayəsi və onun bu təklifinin qəbul olunmaması hadisəsi müxtəlif şəkillərdə fərqli olaraq nəql olmuşdur.

اذا زني الشيخ و الشيخة فارجموهما البتة نكالا من الله و الله عزيز حكيم

«Əgər qoca kişi və qoca qadın zina edərlərsə, onları daşqalaq edin. Bu ilahi bir hökmdür. O Allah ki, yenilməz qüvvət və hikmət sahibidir.»

Lakin hal-hazırda mövcud olan Qur᾿an nüsxələrində biz daşqalaq hökmünə dəlalət edən bu kimi ayələrlə qarşılaşmırıq. Əgər bu rəvayəti mö᾿təbər hesab edəriksə, ayənin Qur᾿anın orijinal nüsxəsindən ixtisara salındığını qəbul etməliyik.

2. Təbərani, mö᾿təbərliyinə istinad etdiyi Ömər ibni Xəttabdan nəql edərək deyir: «Qur᾿anda bir milyon iyirmi yeddi hərf vardır.» (İtqan, 1-ci cild, 101-ci səh.).

Bir halda ki, mövcud olan Qur᾿an nüsxələrində hərflərin sayı bu rəqəmin heç üçdə birini də təşkil etmir. Bu rəvayətə əsaslansaq, onda Qur᾿anın üçdə ikisinin ixtisara salındığını qəbul etməliyik.

3. Yenə də İbni Abbas, Ömər ibni Xəttabdan nəql edərək deyir: «Allah-taala Məhəmmədi (s) peyğəmbərliyə tə᾿yin edib, ona kitab

[Qurʾanı] göndərdi. Orada bir çox ilahi hökmlərlə yanaşı zinakarlara dair daşqalaq hökmü də verilmişdir. Biz bu ayələri oxuyar və lazım olduqda ona əməl edərik. Sonra əlavə edərək dedi: Biz Qurʾanda bu ayələri oxuyardıq:

ان كفرا بكم ان ترغبوا عن أبائكم

«Ata-babalarınızdan üz çevirməyin...»

«Ata-babalarınızdan üz çevirsəniz...» (Müsnədi-Əhməd, 1-ci cild, 47-ci səh.).

4. Nafeʾ, İbni Ömərdən nəql edərək deyir: «Mütləq sizlərdən biriniz özünü öyərək, mən Qurʾanı bütünlüklə hifz etdim deyəcəkdir. Lakin o haradan bilsin ki, Qurʾanın böyük bir hissəsi ixtisara salınaraq aradan getmişdir. Yaxşı olar ki, o, «mən Qurʾanın mövcud olan hissəsini hifz etdim» desin.» (İtqan, 2-ci cild, 40-41-ci səh.).

5. Urvət ibni Zubeyr, Ayişədən nəql edərək deyir: «Peyğəmbərin (s) zamanında Əhzab surəsi iki yüz ayədən ibarət idi. Osmanın xilafəti dövründə Qurʾan vahid nüsxə halına salındıqdan sonra orada, hal-hazırkı nüsxələrdə mövcud olan ayələr qaldı.» (İtqan, 2-ci cild, 40-41-ci səh.).

6. Əbu Yunusun qızı Həmidə nəql edərək deyir: «Atamın səksən yaşı olarkən mənim üçün Ayişənin yazdığı səhifələrdən bu ayəni oxudu:

«Həqiqətən Allah və mələkləri Peyğəmbərə salavat göndərir [xeyir-dua verirlər]. Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərib layiqincə salamlayın [Allahummə səlli əla Muhəmməd və ali Muhəmməd: Əssəlamu ələykə əyyuhənnəbiyyu və rəhmətullahi və bərəkatuhu – deyin!] (İtqan, 2-ci cild, 100-cü səh.).

Həmidə deyir: «Bu əhvalat, xəlifə Osman Qurʾanı yığmazdan əvvəl baş vermişdir.»

7. Əbu Hərb ibni Əsvəd atasından deyir: «Əbu Musa Əşʾəri, Bəsrənin üç yüz nəfər görkəmli qarilərini yığıb onlar üçün ziyafət təşkil etdi. Sonra üzünü onlara tutub dedi: «Siz əməli-saleh insanlar, Bəsrənin ən yaxşı qarilərindən hesab olunursunuz. Dünya malına bel bağlayıb hər şeyi arzu etməyin. Əgər belə edərsinizsə qəlblərinizi qəsavət bağlayar və sizi həqiqətdən uzaq

salar. Keçmiş ümmətlər xam xəyallarla yaşamış və tükənməyən arzular onların qəlblərinə qəsavət möhrü vurmuşdur.»

Sonra sözlərinə əlavə edərək dedi:

Əvvəllər Qur᾽anda həcm və qafiyə baxımından Bəraət surəsinə bənzər bir surə oxuyardıq. Lakin həmin surədən mənim yadımda qalan yalnız bu ayə olmuşdur.

«Əgər Adəm övladı var-dövlət ilə dolu iki səhraya malik olarsa, üçüncü arzunu da edəcəkdir. [Axırda isə] Adəm övladının qarnını torpaqdan başqa heç bir şey doyuzdurmayacaqdır.»

Yadımdadır, Musəbbihat surəsinə oxşar başqa bir surə də oxuyardıq. Amma təəssüflər olsun ki, ondan da yalnız bu ayə yadımda qalmışdır.

«Ey iman gətirənlər! Etməyincə bir şeyi niyə deyirsiniz? Bilin ki, bu kimi sözlər sizin əməl dəftərlərinizdə yazılacaq və qiyamət günü sorğu-sual olunacaqsınız.» (Səhihi-Müslüm, 3-cü cild, 100-cü səh.).

8. Zərr deyir: Günlərin bir günündə Ubeyy ibni Kə᾽b məndən soruşdu: Ey Zərr! Əhzab surəsi neçə ayədən ibarətdir? Dedim: Yetmiş üç ayədən. Sözümü kəsərək dərhal dedi: Əhzab surəsi həcm baxımından Bəqərə surəsi kimi, bəlkə ondan da böyükdür. (Müsnədi Əhməd, 2-ci cild, 43-cü səh.).

9. İbni Əbi Davud və İbni Ənbar Şəhabdan nəql edərək deyir: Bizə bəlli olmuşdur ki, (Osmanın xilafəti dövrünədək) mövcud olmuş Qur᾽anlar həcm baxımından hal-hazırkı Qur᾽an nüsxələrindən daha böyük olmuşdur. Lakin, Yəmamə döyüşündə Qur᾽an hafizlərinin həlak olması nəticəsində Qur᾽anın böyük bir hissəsi aradan getmişdir. (Müsnədi Əhməd ibni Hənbəl, 2-ci cild, 50-ci səh.).

10. Ömər Ayişədən nəql edərək deyir: Əvvəllər ***«[Uşaq anadan] on dəfə [və ya on dəfədən artıq] süd əmərsə [ananın] digər uşaqları məhrəm olmuş olur»*** ayəsi Qur᾽an nüsxələrində mövcud olmuş, lakin «Xəmsu mə᾽lumatin – beş dəfə əmərsə...» ayəsi nazil olmaqla, əvvəlki hökm öz qüvvəsini itirmişdir. Hər iki ayə, hətta Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra digər ayələrlə yanaşı qiraət olunardı. (Səhihi Buxari, 4-cü cild, 167-ci səh.).

11. Musəvvər ibni Muxrəmə nəql edərək deyir: Ömər ibni Əbdürrəhman ibni Ovf deyərdi: Sən də ***«Əgər döyüşərsinizsə, əvvəl***

döyüşdüyünüz kimi döyüşün» ayəsini Qurʾanda tapa bilmirsən?! Əbdürrəhman cavabında dedi: Digər ayələr kimi bu ayə də aradan getmişdir. (İtqan, 2-ci cild, 42-ci səh.).

12. Əbu Süfyan Kəlai deyir: Günlərin bir günündə Muslimət ibni Muxlid Ənsari bizə dedi: Əvvəllər Qurʾanın bir hissəsini təşkil edən, lakin sonradan ixtisara salınmış iki ayə haqda nə deyə bilərsiniz?

Onlardan heç biri, hətta Əbu Kənud Səhd ibni Malik belə onun hansı ayəni nəzərdə tutduğunu xatırlaya bilmədi. Sonra İbni Muslimə özü bu iki ayəni oxudu:

«İman gətirib hicrət edənlər, Allah yolunda malları və canları ilə cihad edənlər [Mühacirlər!] Müjdələr olsun ki, nicat tapanlardan oldunuz!

Onlara [möʾminlərə] sığınacaq verən, [çətinliklərdə] kömək edən və Allahın qəzəbinə gəlmiş şəxslərin qarşısında onları müdafiə edən şəxslər, kimsənin təsəvvür etmədiyi neʾmətlərlə mükafatlandırılarlar. Bütün bunlar onlara gördükləri xeyirli işlərin müqabilində bəxş olunar.»

Bütün bunlarla yanaşı İbni Abbasın və Ubeyy ibni Kəʾbin yazdıqları səhifələrdə Xələʾ və Həfəd adlı surələrə də rast gəlmək olar. Surələrin hər birindən bir ayəni sizin nəzərinizə çatdırırıq.

«İlahi! Biz səndən kömək diləyir və bağışlanmağımızı istəyirik. Şəʾninə şükür və sənə deyir və sənə şərik qoşmayırıq. İtaətindən çıxıb günahkar şəxsləri özümüzdən uzaq edirik. İlahi! Yalnız sənin üçün ibadət edir, qarşında namaz qılıb səcdəyə qapanırıq. Hər zaman sənə pənah gətirib bütün işlərimizi sənə xatir görürük. Əzabından qorxur, rəhmətinə ümid edirik. Çünki əzabın yalnız kafirlərə şamil olar.»

Bu məzmunda digər rəvayətlər də nəql olunmuşdur. Lakin biz, bunlarla kifayətlənib verilən cavabları nəzərdən keçirməyə daha çox əhəmiyyət veririk.

Cavab: Qurʾanın bəʾzi ayələrinin tilavət olunması, bəʾzilərinin isə ixtisara salınaraq onun orijinal nüsxəsindən çıxarılması təhrifdən savayı bir şey deyildir. Bir sözlə Qurʾanın təhrif olunduğuna dair irəli sürülmüş nəzəriyyə heç bir məntiqə əsaslanmadığı kimi orada bəʾzi ayələrin ixtisara salınması da tamamilə batil və əsassız nəzəriyyədir. Çünki bu kimi dəyişikliklər

ya Peyğəmbərin (s) özü, ya da ondan sonra xilafəti idarə edən şəxslər tərəfindən həyata keçirilməli idi.

Birinci nəzər:

Qur᾽an ayələrinin Peyğəmbər (s) tərəfindən ixtisara salınmasını (və ya əvəz olunmasını) sübuta yetirmək üçün əsaslı dəlillərə istinad etmək lazımdır. Bu kimi məntiqsiz rəvayətlərlə belə bir əhəmiyyətli mətləbin sübuta yetirilməsi qeyri-mümkündür. Çünki alimlərin fikrincə, Qur᾽anın vahid xəbər ilə əvəz olunması və ya ixtisara salınması qeyri-mümkündür. Belə ki, onlardan bə᾽ziləri öz kitablarında bu mətləbə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Şafei və onun davamçıları Qur᾽anın zahiri mə᾽nasına istinad edərək, Qur᾽anın sünnət və mö᾽təbər rəvayətlərlə nəsx olunmasını (əvəz olunmasını və ya ixtisara salınmasını) tamamilə əsassız hesab edirlər. Əhməd ibni Hənbəl də bu əqidəyə əsaslanmışdır. Bə᾽ziləri Qur᾽anın nəsx olunmasını mütəvatir rəvayətlərlə düzgün hesab etməsələr də, belə bir prosesin həyata keçməsini qeyri-mümkün hesab edirlər. Bütün bu rəvayətlərin vahid xəbər formasında nəql olunduğunu nəzərə alaraq, Qur᾽anın nəsx olunmasını Peyğəmbərə (s) aid etmək olarmı? Qeyd etmək lazımdır ki, bu rəvayətlərin məzmununda da bir sıra ziddiyyətlər nəzərə çarpır. Belə ki, onlardan bə᾽zilərində nəsxin Peyğəmbərin (s) özü tərəfindən, bə᾽zilərində isə onun vəfatından sonra baş verdiyinə işarə olunur.

İkinci nəzər:

Qur᾽anın Peyğəmbərdən (s) sonra iqtidarda olmuş xəlifələr dövründə təhrif olunmasına gəldikdə isə, bunu deyə bilərik ki, belə bir nəzəriyyəni qəbul etmək, Qur᾽anın təhrif olunmasını qəbul etmək deməkdir. Belə bir nəzəriyyəyə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Qur᾽an tilavətində nəsxə yol verildiyinə e᾽tiqadı olan əhli-sünnə alimlərinin bir çoxu, Qur᾽anın özündə də təhrifə yol verildiyinə istinad edirlər. Çünki onlar Qur᾽an ayələrinin tilavətinin nəsx olunmasına əsaslanırlar. Hətta əhli-sünnə alimlərinin bə᾽ziləri, bu ayələrlə bağlılığı olan şər᾽i məsələlərdə bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmışlar. Məsələn, boynuna cənabət qüslü

gəlmiş şəxs, tilavəti nəsx olmuş ayələri oxuya bilərmi? Və ya dəstəmazı olmayan şəxslər bu ayələrə toxuna bilərlərmi?

Bə̀ziləri bu barədə qəti hökm verərək, boynuna cənabət qüslü gəlmiş və həmçinin dəstəmazı olmayan şəxslərə, nəsx olmuş ayələrin oxunmasını və onlara toxunmasını qadağan etmişdir. Bu da əhli-sünnənin Qur̀an ayələrinin nəsx olunduğuna dair olan è tiqadlarını bir daha sübuta yetirir. Əhli-sünnə məzhəbinin bir hissəsini təşkil edən mö̀təzilə məzhəbinin davamçıları isə bu nəzəriyyəni qətiyyətlə rədd edirlər.

Lakin təəccüb doğuran budur ki, əhli-sünnə alimlərinin bə̀ziləri əhli-sünnə davamçılarının belə bir è tiqada əsaslanmadığını inkar və təkzib etmişlər. Hətta Alusi, Mərhum Təbərsinin təhrifin Həşfiyyəyə aid etdiyini təkzib edərək deyir: Əhli-sünnə alimlərinin heç biri Qur̀anın təhrif olunmasına dair fikir irəli sürməmişdir.

Daha təəccüblüsü budur ki, o, şiə alimlərini təhrif nəzəriyyəsini qəbul etməkdə ittiham etmişdir. Alusi bu haqda deyir: Şiə alimlərinin irəli sürdükləri fərziyyələr, onların «Qur̀anın təhrif olma nəzəriyyəsini» qəbul etmələrini bir daha sübuta yetirir. Belə ki, Təbərsi onların belə bir batil və yanlış əqidələrinin üstünü örtmək üçün bir sıra dəlillərə istinad etməyə cəhd göstərmişdir. (Ruhul-Məani, 1-ci cild, 24-cü səh.).

Bu iradların əksinə olaraq, ötən fəsillərdə şiə alimlərinin «təhrif nəzəriyyəsini» qətiyyətlə rədd etdiklərini və onların bu barədə heç bir fikir irəli sürmədikləri haqda ətraflı izahatlar verdik. Hətta Təbərsi öz kitabında Seyyid Mürtəzanın «təhrif nəzəriyyəsinin» batil olduğuna dair gətirdiyi əsaslı dəlillərə işarə etmişdir. (Məcməul-bəyan, 1-ci cil, 15-ci səh.).

QURʾANIN TƏHRİFƏ OLAN BAXIŞI

QURʾANIN TƏHRİF OLUNMAMASINA DƏLALƏT EDƏN AYƏLƏR

Artıq təhrifin nə olduğu və onun hansı amillər üzündən yarandığı bəlli oldu.

Lakin, bu nəzəriyyənin tamamilə əsassız və batil olduğuna dəlalət edəcək bir sıra ayələr də vardır və biz onlardan bir neçəsini misal olaraq burada qeyd edirik.

Birinci ayə:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

«Şübhəsiz ki, Qurʾanı Biz nazil etdik və sözsüz ki, Biz də onu [hər cür təhrif və təbdildən – artırıb-əksiltmədən] qoruyub saxlayacağıq.» (Hicr-9).

Buradan belə məʾlum olur ki, Qurʾan nazil olduğu ilk gündən Allah-taala tərəfindən təhrif və dəyişikliklərdən qorunub saxlanılmış və qiyamət gününədək toxunulmaz olaraq qalacaqdır.

Lakin «təhrif nəzəriyyəsinin» tərəfdarları bu ayəni müxtəlif məʾnalarda təfsir etməyə çalışmışlar:

1. Ayədə qeyd olunan «zikr» kəlməsindən məqsəd Qurʾan deyil, Peyğəmbərdir (s). Belə ki, Təlaq surəsinin 10-11-ci ayələrində zikr deyildikdə, Peyğəmbər (s) nəzərdə tutulur.

قَدْ أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا، رَّسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ

«Allah sizin üçün Qurʾanı nazil etmiş və iman gətirib yaxşı işlər görənləri zülmətdən nura [küfrdən imana] çıxartmaq üçün Allahın açıq-aşkar [halal-haramı bəyan edən] ayələrini sizə oxuyan bir peyğəmbər göndərmişdir.»

Göründüyü kimi burada haqqında xəbər verilən şəxs Peyğəmbər (s) özüdür.

Yəʾni, Allah-taala həzrət Məhəmmədi (s) peyğəmbərliyə təʾyin etdikdən sonra bu ayəni nazil etməklə onu xoşagəlməz hadisələrdən qoruyacağını bildirmək istəmişdir.

Cavab: Ayəyə verilən bu təfsir tamamilə səhv və əsassızdır. Çünki ayədə istifadə olunan «İnzal» və «Tənzil» kəlmələri (nazil etmək – nazil olmaq) məʾnalarını daşıyır. Demək «zikr»

deyildikdə hər iki ayədə Peyğəmbər (s) deyil, Qur᾽an nəzərdə tutulur. Və əgər «zikr» deyildikdə Peyğəmbər (s) nəzərdə tutulsaydı, «irsal» (göndərmək) və ya buna oxşar ifadələrdən istifadə olunardı.

Əgər burada «zikr» deyildikdə Peyğəmbərin (s) nəzərdə tutulduğunu fərz etsək, bir qədər əvvəl misal olaraq qeyd etdiyimiz Hicr surəsinin 9-cu ayəsindən üç ayə əvvəl «zikr» deyildikdə, Peyğəmbərin (s) nəzərdə tutulduğunu deyə bilməyəcəyik.

وَقَالُواْ يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ

«[Müşriklər peyğəmbərə] belə dedilər: Ey özünə kitab nazil olunan kəs! Həqiqətən sən divanəsən!» (Hicr-6).

Göründüyü kimi «və qalu ya əyyuhəlləzi nuzzilə ələyhiz-zikru innəkə ləməcnun» ayəsində «zikr» deyildikdə, Peyğəmbərə (s) nazil olmuş Qur᾽an nəzərdə tutulur.

2. Deyirlər: Qur᾽anın qorunması deyildikdə, onun təhrif və təbdildən qorunması deyil, eyb və nöqsanlardan qorunması və onun haqq olmasının sübutu nəzərdə tutulur.

Cavab: Gətirdikləri bu dəlilin birinci dəlildən daha əsassız və batil olduğu göz qabağındadır. Əgər onlar Allahın, Qur᾽anı kafirlərin tənqid və iradından qorumasını nəzərdə tuturlarsa, gəldikləri nəticənin batil olduğuna şəkk etməməlidirlər. Çünki Qur᾽an hər şeydən daha çox kafirlərin tənqid və iradlarına məruz qalmışdır. Demək ayədən məqsəd, heç də kafirlərin tutduqları irad və nöqsanlar deyildir.

Yox, əgər onlar Qur᾽anın özünəməxsus bəyan tərzini və başqalarının onunla mübarizə etməyə qadir olmadıqlarını nəzərdə tuturlarsa, demək lazımdır ki, bu barədə düzgün nəticəyə gəlmişlər. Lakin heç də nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, Qur᾽an nazil olduğu ilk gündən bu yüksək xüsusiyyətə malik olmuşdur. O ki, qaldı onun toxunulmazlığına, bu məsələ Qur᾽anın zati xüsusiyyətlərindən deyildir. Belə ki, Allah-taala belə bir toxunulmazlıq xüsusiyyətini ona nazil olduqdan sonra vermişdir. Buna əsasən deyə bilərik ki, zati toxunulmazlıq onun təhrifə qarşı

zati istehkamı və müqavimət göstərməsidir. Bunun isə yuxarıda qeyd olunan ayənin məʾna və məfhumu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Əvvəla ona görə ki, Qurʾan əvvəldən malik olduğu üstün xüsusiyyətlərlə öz müxaliflərinə qarşı sinə gərmiş və özünü lazımınca müdafiə edə bilmişdir. Təbiidir ki, belə bir halda onun heç bir xarici mühafizəkara ehtiyacı olmayacaqdır.

Digər tərəfdən isə ayə Qurʾanın toxunulmazlığına, nazil olarkən deyil, yalnız nazil olduqdan sonra zəmanət verir.

3. Deyirlər: Doğrudur, ayədə Qurʾanın toxunulmazlığından söhbət açılır, lakin burada hansı Qurʾan nəzərdə tutulur? Onların fikrincə, burada yalnız zəmanənin imamında olan Qurʾan nəzərdə tutula bilər. Çünki ayənin zahiri məʾnasından onun ümumi xarakter daşıdığını müşahidə etmirik.

Cavab: Bu fərziyyə bir qədər əvvəl qeyd olunan fərziyyələrdən daha zəif və əsassızdır. Çünki Qurʾanın toxunulmaz qalması, ilk növbədə onu gündəlik tilavət edən camaat üçün lazımdır. O ki, qaldı zəmanənin imamında olan Qurʾana, o, lövhi-məhfuzda və ya mələklərin yanında olan Qurʾan kimi toxunulmaz qalacaqdır. Sanki birisi hədiyyə vermək istədiyi şəxsə deyir: Mən sizin üçün bir hədiyyə göndərmişəm, lakin onu ya özüm, ya da dostlarımdan biri qoruyub saxlayacaqdır.

Daha təəccüblüsü budur ki, onlar «toxunulmaz» dedikdə bütün Qurʾanlar deyil, yalnız bir Qurʾanı nəzərdə tuturlar. Onlar belə güman edirlər ki, «zikr» deyildikdə, kağız üzərində yazılmış və üzərindən oxunan ayələr nəzərdə tutulur. Halbuki, bu tamamilə yanlış bir fərziyyədir. «Zikr» deyildikdə Allah tərəfindən Peyğəmbərə (s) nazil olmuş Qurʾan nəzərdə tutulur. Mövcud olan Qurʾan nüsxələri isə, Peyğəmbərə (s) nazil olmuş orijinal nüsxənin zahiri formasıdır. Bu Qurʾan nüsxələri isə zaman keçdikcə köhnəlib aradan gedər. Belə ki, toxunulmaz dedikdə, kağız üzərinə köçürülmüş, zaman keçdikcə çürüyərək aradan gedəcək nüsxələri deyil, Allah tərəfindən Peyğəmbərə (s) nazil olan və əməli-saleh insanların qəlblərindəki Qurʾanı nəzərdə tutmalıyıq. Belə bir Qurʾan dünya durduqca duracaq və orada istifadə olunan ifadələrdən heç biri təhrif və təbdilə məʾruz qalmayacaqdır.

4. İrəli sürülən fərziyyələrə cavab verilsə də, şübhə doğuran bir məsələ də vardır və o da bundan ibarətdir ki, əgər «təhrif nəzəriyyəsinin» tərəfdarları Qur᾽anın bu ayəsində də (Hicr-9) təhrifə yol verildiyini ehtimal etsələr və ya bu ayə ilə Qur᾽anın təhrif olunmasını sübuta yetirmək istəsələr, onların iddiaları bir o qədər də inandırıcı olmayacaqdır. Çünki təhrif olunduğu ehtimal olunan bir ayə ilə Qur᾽anın təhrif olunmasını isbat etmək həm məntiqdən uzaq, həm də sağlam əql və düşüncə ilə qəbul olunması qeyri-mümkün olan bir işdir. Lakin burada olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən bir məsələyə toxunmaq lazımdır. O da, Peyğəmbərin (s) Əhli-beyti tərəfindən Qur᾽an ayələrinin təhrif olunub-olunmaması haqda nəql olunan rəvayətlərin mö᾽təbərliyini qəbul edib-etməməkdən ibarətdir. Yə᾽ni, Qur᾽anın təhrif olunub-olunmamasına dair e᾽tibar baxımından onlar tərəfindən nəql olmuş hədis və rəvayətlərə istinad edən kəslər, bu məsələnin həllində heç bir çətinliklərlə üzləşməzlər. Onlara qarşı kin-küdurət bəsləyən, buyurduqlarına istinad etməyən kəslər isə təhrif və bu kimi bir çox məsələlərdə çətinliklərlə üzləşəcək, əldə etdikləri nəticə isə batil və əsassız olacaqdır.

İkinci ayə:

وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ

«Şübhəsiz ki, o [Qur᾽an], çox dəyərli, qiymətli bir Kitabdır.

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِن بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ

Nə öncə, nə də sonra batil ona yol tapa bilməz. [Şeytan onun bir sözünü, bir hərfini belə dəyişə bilməz]. O, hikmət sahibi və şükrə, tə᾽rifə layiq olan [bütün işləri bəyənilən] Allah tərəfindən nazil edilmişdir.» (Fussilət 41-42).

Ayənin məzmunundan belə mə᾽lum olur ki, Qur᾽an bütün kitablardan fərqli olaraq toxunulmaz qalmış və öz müqəddəsliyini qoruyub saxlaya bilmişdir.

«Təhrif nəzəriyyəsi»nin tərəfdarları, qeyd etdiyimiz ayə barəsində irəli sürdükləri fərziyyədə deyirlər: Qur᾽anın toxunulmazlığı deyildikdə, burada bəyan olunan hökm və qanunların yalan, eyb və nöqsanlardan uzaq olduğu nəzərdə tutulur. Onlar bu barədə Əli ibni İbrahim Qummidən nəql

olunmuş rəvayətə istinad edirlər. O öz təfsirində İmam Baqirdən (ə) bu rəvayəti nəql edir: «Qur῾an nə ondan əvvəl nazil olmuş Zəbur, Tövrat və İncil ilə, nə də sonradan yazılmış kitablarla batil olunar.»

Mərhum Təbərsi «Məcməul Bəyan»da İmam Sadiqdən (ə) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Qur῾anda keçmiş ümmətlər və gələcəkdə baş verən hadisələr haqda doğru və düzgün mə῾lumatlar verilir. Burada nə yalan, nə də heç bir əsası olmayan fərziyyələr görmək olar.»

Cavab: Ayəni belə mə῾nalandırmaq heç də düzgün olmazdı. Çünki burada misal olaraq qeyd olunan iki rəvayətin bu mətləblə heç bir əlaqəsi yoxdur. Belə ki, rəvayətlərdə yalnız Qur῾anın, əvvəlki səmavi kitabların (Zəbur, Tövrat, İncilin) batil olunması, keçmiş ümmətlər və gələcək haqda verilən mə῾lumatların həqiqət olması bildirilir.

Qur῾anın [batini və zahiri] xüsusiyyətlərini bəyan edən və ümumiyyət xarakteri daşıyan ayələrə müraciət etdikdə isə, zaman və məkandan asılı olmayaraq, hətta qiyamət gününədək Qur῾ana batil əqidələrin, yalan və iftiraların yol tapmayacağının və toxunulmaz olaraq qalacağının şahidi oluruq. Və əgər ayəni, yalnız Qur῾anda yalan və iftiralara yol verilmədiyi kimi mə῾nalandırsaq, onda Qur῾anın tarix boyu tağut rejimlərə, batil ən῾ənə və əqidələrə zəfər çalmasını və bu kimi digər əhəmiyyətli məsələləri nəzərdən qaçırmış olarıq.

SÜNNƏ VƏ HƏDİSLƏRİN TƏHRİFƏ OLAN BAXIŞI

«Səqəleyn» hədisi və Qur῾anın təhrifi:

Qur῾anın təhrif olunmamasına dəlalət edən ən əsaslı dəlil onun öz ayələridir. Biz bir qədər əvvəl onlardan ikisi haqda ətraflı mə῾lumat verdik. Bu mətləbə dəlalət edəcək ikinci əsaslı dəlil, Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş «Səqəleyn» hədisidir. Hədisdə deyilir: ***«Mən sizin aranızda iki qiymətli və ağır əmanət qoyub gedirəm. Onlardan biri Allahın Kitabı (Qur῾an) və digəri isə mənim Əhli-beytimdir.»***

Hədisin məzmunundan belə mə᾽lum olur ki, Peyğəmbər (s) özündən sonra Qur᾽anı və Əhli-beytini (ə) müsəlmanların üzərində canişin tə᾽yin etmiş, müsəlmanlar da öz növbəsində qiyamət gününədək bir-birindən ayrılmayacaq bu iki şeyə tabe olmalı və onlara itaət etməlidirlər.

Bu kimi hədislər istər sünnü, istərsə də şiə mənbələrində kifayət qədər nəql olunmuşdur. Buradan biz Qur᾽anın təhrif olunmasına dəlalət edən iki əsaslı dəlilə işarə edə bilərik.

1. «Təhrif nəzəriyyəsi»ni qəbul edən müsəlmanlar Qur᾽ana istinad etməməklə yanaşı, onun hökmlərinə də əməl edə bilməzdilər. Çünki təhrifə yol verdikdə ayələrdən bə᾽ziləri ya dəyişilməli, ya ixtisara salınmalı, yaxud da onlara müəyyən əlavələr edilməli idi. Halbuki, bu müqəddəs Kitab nazil olduğu ilk gündən, məzhəbindən asılı olmayaraq hər bir müsəlman tərəfindən oxunmuş və həmçinin onun verdiyi hökmlərə əməl olunmuşdur. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, «təhrif nəzəriyyəsi» tamamilə batil və əsassızdır.

İzah: «Səqələyn» hədisi Qur᾽anla Əhli-beytin qiyamət gününədək ayrılmaz və əbədi qalacağına dəlalət edir.

Bu səbəbdən də insanların haqqa hidayət olmaları üçün həm Qur᾽an, həm də Əhli-beyt (ə) üzvlərindən biri qiyamət gününədək insanların arasında olmalıdır.

Mə᾽lum məsələdir ki, əgər insanlar Qur᾽an və Əhli-beyti (ə) sevərək onlara tabe olsalar, onların getdikləri hidayət yolunun yolçularına çevrilərlər.

İnsanların haqqa hidayəti və bu yolun həqiqi davamçılarından olmaları, onların zəmanə imamı ilə birbaşa ünsiyyətdə olmalarından asılı deyildir. Çünki birbaşa ünsiyyət onlar sağ ikən də hamıya müyəssər olmurdu. O ki, qaldı qeybət dövründə müəyyən şəxslərin imamla ünsiyyətdə olmalarının zəruriliyini iddia etmələrinə, bu tamamilə əsassız bir iddiadır. Belə ki, şiə məzhəbinin davamçıları istər imamların həyatı dövründə, istərsə də onlar qeybdə olan zaman onlarla ya birbaşa, ya da müxtəlif şəxslərin vasitəsilə ünsiyyətdə olmuşlar. Onlar imamlara qarşı

məhəbbət göstərir və onların buyruqlarını həyatın bütün sahələrində həyata keçirərdilər.

Qur᾽ana gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, müsəlmanlar bütün mə᾽nəvi dəyərləri daim oradan götürmüş və bütün işlərdə onu özləri üçün örnək hesab etmişlər. Onları zəlalətdən səadətə qovuşduran və xoşbəxt həyatlarını tə᾽min edən də məhz Qur᾽an olmuşdur.

«Qur᾽anın əsli zəmanənin imamındadır» deyənlər isə, böyük səhvə yol vermiş olurlar. Çünki belə bir halda müsəlmanların istədikləri vaxt Qur᾽ana müraciət etmələri heç də asan olmazdı. Bilavasitə haqq-ədalət və hidayət mənbəyi olan Qur᾽an, daim müsəlmanların ixtiyarında olmalı və onlar istədikləri vaxt ona müraciət edə bilməlidirlər.

«Səqəleyn» hədisinin Qur᾽anın təhrif olunmamasına dəlalət etməsi bundan ibarət idi.

Lakin bu dəlillərə irad tutaraq deyirlər: «Səqəleyn» hədisi Qur᾽anın təhrif olunmamasına dəlalət etsə də, burada bütün Qur᾽an deyil, yalnız fiqh və şəriət qanunlarının toxunulmazlığı nəzərdə tutulur. Çünki müsəlmanlar [şəriət məsələlərində] bütünlüklə Qur᾽ana deyil, yalnız fiqhi ayələrə istinad edirlər. Bu hədis həmin ayələrlə əlaqəli olmadığı üçün Qur᾽anın təhrif olunmamasına dəlalət edə bilməz.

Cavab: Bu nəzəriyyənin heç bir əsası yoxdur. Çünki bəşəriyyəti haqqa hidayət edən, Qur᾽anın müəyyən surələri deyil, Peyğəmbərə (s) 23 il müddətində nazil olmuş bütün surə və ayələridir. İnsanların xoşbəxt həyatını tə᾽min edən və onları səadətə qovuşduran yalnız fiqh ayələri deyil, onun bəşər həyatını hərtərəfli əhatə edən bütün ayələri, o cümlədən əxlaq, rəftar, ailə, siyasət, hüquq, ticarət və s. qanunvericilik ayələri də şamildir. Qur᾽anın fəziləti barəsində söhbət açarkən qeyd etdik ki, bə᾽zi ayələrdə keçmiş ümmət və peyğəmbərlərin sərgüzəştləri əhvalat şəklində bəyan olunsa da, əsas məqsəd ilahi hökmlərin izahı və insanların bundan ibrət götürərək haqqa hidayət olmalarıdır. Buna əsasən, müsəlmanlar Qur᾽ana iman gətirərək onun bütün ayələrinə istinad etmişlər.

«Təhrif nəzəriyyəsi»ni qəbul edənlər arasında elələri də vardır ki, təhrif deyildikdə yalnız vilayət ayələrinin təhrif olunduğunu nəzərdə tuturlar. Halbuki, vilayət ayələri də digər ayələr kimi hər bir müsəlman tərəfindən qəbul olunmalı və əməli olaraq sübuta yetirilməlidir. Və belə bir halda bu ayələrdə də təhrifə yol verilməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

Təhrif nəzəriyyəsinin əsassızlığının «Səqəleyn» hədisi vasitəsilə sübuta yetirilməsinin ikinci yolu bundan ibarətdir ki, təhrif məsələsi düzgün olsa, onda Qur᾽an tədricən öz e᾽tibarını itirəcək və nəticədə dəlil olaraq kimsə tərəfindən mö᾽təbər sayılmayacaqdır. Belə bir çətinliklə qarşılaşan hər bir şəxs, şəkk-şübhəni aradan qaldırmaq üçün Əhli-beytə (ə) müraciət etməli, onların Qur᾽an barəsində verdikləri nəzəriyyəyə, yə᾽ni bu ilahi Kitabın təhrif olunmamasına e᾽tiqad bəsləməli və bu barədə heç bir əlavə fərziyyələrə istinad etməməlidir. Çünki hədisdən əldə etdiyimiz mə᾽naya əsasən Əhli-beyt (ə), Qur᾽andan sonra müsəlmanların istinad edəcəkləri ikinci ən mö᾽təbər mənbədir. Belə bir halda, Qur᾽anın təhrif olunduğuna ehtimal verib sonra bu nəzəriyyənin əsassız olduğunu Əhli-beytin (ə) buyuruqları ilə sübuta yetirməliyikmi?!

«Təhrif nəticəsində Qur᾽an öz e᾽tibarını itirir» dedikdə isə, ayələrdə olunan ixtisar, əlavələr, dəyişikliklər və bunun nəticəsində mə᾽na, məfhum baxımından nəzərə çarpan fərqlər nəzərdə tutulur.

Nəticə: Təhrif nəzəriyyəsindən əldə olunan nəticə, Qur᾽anın öz e᾽tibarını itirməsi və ayələrin zahiri mə᾽nalarına istinad olunmasıdır. Bu isə qeyd etdiyimiz kimi, tamamilə yanlış bir nəticədir. Belə ki, Qur᾽anın dəlil olmaması onun təhrif olunduğuna dəlalət edir və belə bir halda bunun sübuta yetirilməsi üçün «icmali elm»dən istifadə olunmasına heç bir ehtiyac duyulmur. Bu halda biz belə bir qənaətə gəlməliyik: Təhrif nəticəsində «icmali elm» yolu ilə bə᾽zi ayələrin zahiri mə᾽nalarında yaranmış ixtilaflar artıq bizə bəlli olur və icmali elmə istinad etməklə Qur᾽an öz e᾽tibarını itirir. Çünki əgər

Qur᾽anın zahiri mə᾽nasının dəlil olduğunu icmali elm yolu ilə sübuta yetirmək istəsək, cavabında gərək deyək:

Əvvəla, Qur᾽anda təhrifə yol verilməsi icmali elmə və ayələrin zahiri mə᾽nasında ixtilafın yaranmasına səbəb olmur. Digər tərəfdən isə icmali elm, Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarına istinad olunmasında heç bir tə᾽sirə malik deyildir. Çünki icmali elm yalnız o zaman tə᾽sirli ola bilər ki, ona hər tərəfli əməl olunmuş olsun, əks təqdirdə onun heç bir vəzifə tə᾽yin etmək səlahiyyəti olmayacaqdır. Belə olduqda isə icmali elm, Qur᾽an ayələrinin zahiri mə᾽nalarının şəriət məsələlərini bəyan edən və bəyan etməyən ayələri arasında ixtilafın yaranmasının qarşısını alır. Şəriət hökmlərini bəyan etməyən ayələrə əməl olunmadıqda isə, icmali elm heç bir rol oynamayacaq.

Təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları bə᾽zən belə güman edirlər ki, Qur᾽anın dəlil olması onların istinad etdikləri nəzəriyyə ilə heç də ziddiyyət təşkil etmir. Yə᾽ni onlar həm Qur᾽anın dəlil olmasını, həm də onun təhrif olunduğunu qəbul edərək, belə bir fərziyyəyə istinad edirlər. Onlar deyirlər: Təhrif nəzəriyyəsini qəbul etməklə yanaşı, Qur᾽an ayələrinin zahiri mə᾽nalarına da istinad edə bilərik. Çünki ayələrin zahiri mə᾽nalarının dəlil olması təhrif nəzəriyyəsinin e᾽tibarsızlığına səbəb olur. Lakin, imamlar mövcud Qur᾽anların mö᾽təbərliyini, həmçinin öz səhabələrinin Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarına əməl etmələrini təsdiq etmişlər. Beləliklə, təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları həm bu nəzəriyyəyə istinad etmək, həm də Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarının imamlar tərəfindən təsdiq olunduğuna e᾽tiqad bəsləmək istəmişlər.

Lakin, bu tamamilə batil və əsassız fərziyyədir. Çünki imamların öz davamçılarını haqqa hidayət etmələri və onların Qur᾽an ayələrinin zahiri mə᾽nalarına istinad etdiklərini təsdiq etmələri heç də Qur᾽anın dəlil olduğunu sübuta yetirmək məqsədilə olmamışdır. Əksinə onlar, Qur᾽an nazil olduğu ilk gündən onun zahiri mə᾽nalarının dəyişilmədiyinə istinad etmiş və belə bir saf əqidəyə əsaslanaraq bəşəriyyətin hidayətini öz üzərlərinə götürmüşlər. Yə᾽ni, onların mövcud Qur᾽anların

mö᾽təbərliyini təsdiq etmələri, onun zahiri e᾽tibarına deyil, həqiqi dəlil və höccət olduğuna dəlalət edir.

QUR᾽AN SURƏLƏRİNİN NAMAZDA OXUNMASI

Qur᾽anın təhrif olunmamasına dəlalət edən başqa bir dəlil, vacibi namazlarda 1-ci və 2-ci rə᾽kətlərdə «Həmd» surəsindən sonra hər hansı bir surənin tam şəkildə və ayət namazında isə bir surənin beş yerə bölünərək oxunmasıdır. Bu hökm namaz vacib olunduğu ilk gündən məhz bu şəkildə müəyyənləşmiş və müsəlmanlar tərəfindən icra olunmuşdur.

Buna əsasən təhrif nəzəriyyəsini qəbul edən şəxslər gündəlik namazlarında təhrifə yol verilmiş surələr oxumamalıdırlar. Həmd surəsindən sonra hər hansı bir surənin tam və düzgün şəkildə oxunması vacib olduğu üçün, təhrif olunmuş surələrin oxunması mükəlləfin üzərindən məs᾽uliyyəti götürməz.

İrad: Təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları belə bir iddia irəli sürə bilərlər ki, surənin tam oxunması, yalnız onun təhrifə mə᾽ruz qalmadığını bilmədikdə vacib olur. Bundan qeyri-halda surənin tam oxunması heç də vacib deyildir.

Cavab: Bu iddianı yalnız o zaman düzgün hesab etmək olar ki, Qur᾽anın bütün surələrinin təhrif olunduğuna ehtimal vermək olsun. Lakin bu surələrdən heç olmasa biri – hətta təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının əqidəsinə əsasən – təhrif olmasa, onda gərək bu nəzəriyyənin tərəfdarları gündəlik namazlarında bu surədən başqa heç bir surə oxumasınlar.

Başqa bir irad:

Mə᾽sum imamlar namazda Həmd surəsindən sonra hər hansı bir surənin oxunmasını icazə vermişlər. Əgər belə bir icazə verilməsəydi, təhrif olması ehtimal verilən surələrin oxunması düzgün olmazdı.

Cavab: İmamların, Qur᾽an surələrinin gündəlik namazlarda oxunmasına icazə vermələri, onun təhrif olunmamasını bir daha sübuta yetirir. Yox, əgər imamların bu icazəsi müsəlmanların qıldıqları namazları təhrif olmuş surələri oxumaqla batil edəcəkdisə, bu halda onlar təhrif olunmamış surələrin oxunmasını

tövsiyə edərdilər. Və belə olduqda təqiyyə ilə də heç bir ziddiyyət yaranmazdı. Çünki Tövhid və Qədr surələrinin oxunmasına daha çox diqqət yetirər və onların fəziləti haqda dəyərli məˈlumatlar verərdilər. Belə bir halda bu iki surənin fəziləti haqda söhbət açmaq əvəzinə, təhrif olunmamış digər surələrin də oxunmasının vacibliyini bəyan edərdilər.

Nəticə: Gündəlik namazlarda Həmd surəsindən sonra hər hansı bir surənin tam oxunmasının vacibliyi imamlar tərəfindən dəfələrlə bəyan olunmuşdur. Və müsəlmanların bu məsələ ətrafında təqiyyə etmələrinə heç bir səbəb olmamışdır. Çünki bu hökm ya Peyğəmbərin (s) zamanında, ya da ondan sonra imamlar tərəfindən verilmişdir.

Demək, Həmd surəsindən sonra hər hansı bir tam surənin oxunmasının vacibliyi, hələ Peyğəmbərin (s) zamanında bəyan edilmiş və bu hökm hər bir müsəlman tərəfindən gündəlik namazlarda icra olunmuşdur. Buna əməl etmək yalnız o zaman düzgün olardı ki, surələr təhrif olunmadan özünün həqiqi formasını saxlaya bilmiş olsun. Təhrifə məˈruz qaldıqda isə, elə bir surə seçilməli idi ki, təhrif olunmamış olsun. Belə ki, bu məqsəd üçün heç bir surə müəyyən olunmamış və istənilən hər bir surənin tam oxunmasına icazə verilmişdir. Bu isə bir daha Qurˈanın təhrif olunmadığını sübuta yetirir.

Bu hökm təkcə surələrin namazlarda oxunmasına deyil, bütün surə və ayələrin (istənilən vaxtlarda da) qiraət olunmasına şamil olur.

QURˈAN XƏLİFƏLƏR TƏRƏFİNDƏN TƏHRİF OLUNMAMIŞDIR

Dördüncü dəlil: «Təhrif nəzəriyyəsi»nin tərəfdarları tərəfindən bu barədə üç müxtəlif fərziyyə irəli sürülmüşdür. Qurˈan ya Əbu Bəkr və Ömərin, ya Osmanın, yaxud da başqa xəlifələrin xilafəti dövründə təhrifə məˈruz qalmışdır.

Qurˈanın Əbu Bəkr və Ömərin xilafəti dövründə təhrif olunmaması haqda:

Bunun həyata keçməsi üç haldan xaric deyildir:

1. Təhrif ya zərurət üzündən, ya da qeyri-iradi olaraq baş vermişdir;

2. Xilafət (hakimiyyət) haqda olan ayələrin bilərəkdən təhrif olunması;

3. Digər ayələrin bilərəkdən təhrif olunması.

1. Bilərəkdən yaranmış təhriflər;

Deyirlər: Qurʾan, Əbu Bəkr və Ömərin xilafəti dövründə bir yerə yığılmadığı üçün onun bütün ayələrinin qorunub saxlanılması mümkün olmamış və bu səbəbdən də bəʾzi ayələr unudularaq aradan getmişdir.

Cavab: Bu fərziyyə üç əsas səbəbə görə tamamilə batil və əsassızdır:

1. Peyğəmbərin (s) və onun səhabələrinin Qurʾana və onun tilavətinə olan sonsuz diqqət və əhəmiyyəti, bu nəticəyə gəlmək imkanı verir ki, Qurʾan hələ Peyğəmbərin (s) zamanında bir yerə yığılmış, oradan bir kəlmə, yaxud bir hərf də olsun belə, ixtisara salınmamışdır. Ayələr pərakəndə və ya əzbərləmək yolu ilə olsa da, müsəlmanlar tərəfindən qorunub saxlanılmışdır. Cahiliyyət dövründə yazılmış yüzlərlə şeʾr misralarını əzbərləmiş şəxslərin Qurʾanın əzbərlənməsində səhvə yol vermələrini təsəvvür etmək olarmı?!

O Qurʾan ki, müsəlmanlar onun yolunda həyatın bütün ağırlıqlarına sinə gərir, hətta öz can, mal və əzizlərini belə qurban verməyə razı olurdular. Onlar tarixin qara səhifələrini öz qanları ilə yumuş və Qurʾanın bu günlərədək qorunub saxlanılmasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Bütün bunları nəzərə alaraq, bu nəzəriyyə də digər nəzəriyyələr kimi əqli və tarixi dəlillərlə əsassız və batil hesab olunur.

2. Bütün bunlarla yanaşı «Səqəleyn» hədisi bir daha bu ehtimalı batil edir. Çünki «Səqəleyn» hədisinin Qurʾanın bir hissəsinin aradan getməsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Belə ki, əgər təhrif olunarsa, Peyğəmbərdən (s) bizlərə gəlib çatan kitabın [Qurʾanın] tam nüsxəsi deyil, yalnız bir hissəsi olacaqdır. Lakin hədisin məzmunundan belə məʾlum olur ki, Qurʾanın Peyğəmbərdən (s)

bizlərə müəyyən hissəsi deyil, tam və kamil nüsxəsi gəlib çatmışdır.

Hədisin məzmununa diqqət yetirdikdə bir daha bunun şahidi olacağıq ki, Qurʾan hələ Peyğəmbərin (s) zamanında toplanmış və vahid nüsxə halına salınmışdır. Belə ki, hədisdə deyilir: ***«Mən sizin üçün [özümdən sonra] iki ağır [əhəmiyyətli] şey qoyuram. Allahın Kitabını və Əhli-beytimi.»*** Demək, Qurʾanı yalnız o zaman kitab adlandırmaq olardı ki, bütün surə və ayələri bir yerə yığılmış olsun.

3. Digər tərəfdən isə müsəlmanlar İslamı qəbul etdikləri ilk gündən Qurʾana böyük əhəmiyyət vermiş və onun vahid nüsxə halına salınmasına xüsusi diqqət yetirmişlər. Əgər müsəlmanların Qurʾana əhəmiyyət verməyərək onu vahid nüsxə halına salmamalarını fərz etsək də belə, Peyğəmbər (s) o zamanın şəraitini və gələcəkdə yaranacaq ixtilafı, qarşıdurmaları nəzərə alaraq, bunun həyata keçməsinə hamıdan daha çox əhəmiyyət verməli idi. Məgər ona bu işdə mane olan amillər var idimi?!

Bütün bu sualların cavabı mənfidir. Çünki Peyğəmbər (s) həm Qurʾana, həm də onun vahid nüsxə halına salınmasına hamıdan daha çox diqqət yetirirdi və bunu həyata keçirmək üçün ixtiyarında hər cür imkanlar var idi. Bu səbəbdən də qətiyyətlə deməliyik ki, Qurʾan hələ Peyğəmbərin (s) zamanında yığılmış və vahid nüsxə halına salınmışdır.

2. Siyasi məʾna daşımayan ayələrin təhrifi;

İrad: Bu haqda irəli sürülmüş başqa bir fərziyyədə deyilir: Birinci və ikinci xəlifə siyasətləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan ayələri şəxsi rəʾylərinə əsasən bilərəkdən təhrif etmişlər.

Cavab: Bu fərziyyə də digər fərziyyələr kimi bir neçə səbəbdən batil və əsassızdır.

Əvvəla belə bir təhrifə heç bir ehtiyac duyulmamışdır. Və məʾlum məsələdir ki, heç bir adi insan onun şəxsi həyatı və işi ilə əlaqəsi olmayan belə böyük, eyni zamanda qorxulu olan bir işi görməzdi.

Digər tərəfdən isə hər iki xəlifənin hakimiyyəti dövrünə nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq ki, İslam dini və müsəlmanlar o

günlər özünün dirçəliş mərhələsini keçmiş, ictimai, siyasi, dini və s. məsələlər Qur᾽anla tətbiq olunmuşdur. Demək, müsəlmanların Qur᾽ana böyük əhəmiyyət verdikləri belə bir zamanda, onun kimsə tərəfindən təhrifə yol verilməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkün idi. Və eyni zamanda mərkəzi xilafət ilə müxalif olan Sə᾽d ibni Ubadə və başqaları o günlər baş verən bütün hadisələri diqqətlə izləyir və bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etməyən məsələləri belə nəzərdən qaçırmırdılar. Əgər xilafət başçıları Qur᾽anda təhrifə yol vermiş olsaydı, təbii ki, bu iş müxaliflər tərəfindən e᾽tirazla qarşılanar və tez bir zamanda bunun qarşısı alınardı. Lakin tarixi mənbələr bizə bu haqda heç bir mə᾽lumat vermir.

Həzrət Əlinin (ə) mərkəzi xilafətə qarşı çıxış etdiyi «Şiqşiqiyyə» kimi həyacanla dolu olan xütbəsinə nəzər saldıqda belə, biz bu mətləbə toxunulduğunun şahidi olmuruq.

«Qur᾽an təhrif olunmuşdur, lakin kimsə buna e᾽tiraz etməmişdir» kimi iddia edənlər isə böyük bir səhvə yol vermiş olurlar. Çünki tarixdə baş verən böyüklü-kiçikli bütün hadisələr yazılaraq indiki zamana kimi gəlib çatmışsa, əgər doğrudan da İslamın və müsəlmanların müqəddəratına böyük tə᾽sir göstərən belə bir əhəmiyyətli hadisə baş vermişdisə, sözsüz ki, bu iş tarix kitablarında nəql olunmalıydı.

3. Qur᾽anın siyasi xarakter daşıyan ayələrinin təhrifi;

Təhrif nəzəriyyəsinə istinad edən digər şəxslər iddia edirlər ki, Qur᾽anın siyasi xarakter daşıyan ayələri birinci və ikinci xəlifə tərəfindən hakimiyyəti əldə saxlamaq məqsədilə təhrif olunmuşdur. Lakin bu tamamilə əsassız bir nəzəriyyədir. Belə ki, Əli (ə) xilafətdən məhrum olduqdan sonra həyat yoldaşı həzrət Zəhra (ə) və yaxın səhabələri ilə birlikdə xəlifəyə öz e᾽tirazlarını bildirir, Peyğəmbərin (s) Əli (ə) haqda buyurduğu hədis və rəvayətləri onlara xatırladırdılar. Əliyə (ə) yaxın olan səhabələr Peyğəmbərdən (s) bu barədə nəql olunmuş Qədr və bu kimi digər mö᾽təbər hədislərə istinad edərək, dəfələrlə mərkəzi xilafətə qarşı öz e᾽tirazlarını bildirmişdilər. «İhticac» adlı kitabda səhabələrdən on iki nəfərinin xəlifəyə qarşı çıxışları və istinad etdikləri

rəvayətlər açıq-aşkar işıqlandırılmışdır. Bu barədə ətraflı mə͗lumat əldə etmək istəyənlər yuxarıda adı çəkilən kitaba müraciət edə bilərlər.

Bir sözlə, əgər belə bir əhəmiyyətli mövzuya dəlalət edən ayələr təhrif olunsaydı, ilk növbədə Əli (ə) və onun səhabələri tərəfindən böyük e͗tiraza səbəb olar və dərhal həmin təhriflərin qarşısı alınardı.

QUR͗ANIN OSMANIN XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ TƏHRİF OLUNMASI

Osmanın xilafəti dövründə Qur͗anın təhrif olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyə, digər nəzəriyyələrdən daha əsassızdır.

1. Osmanın xilafəti dövründə müsəlmanlar elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdılar ki, nə Osman, nə də başqa birisi Qur͗anı təhrif etməyə cür͗ət edə bilməzdi.

2. Osmanın, Qur͗anın siyasi xarakter daşımayan ayələrini təhrif etməyə heç bir səbəb olmamışdır. O ki, qaldı xilafət mövzusuna dəlalət edən ayələrə, biz belə bir ayənin təhrif olunduğunu müşahidə etmirik. Əgər belə bir ayə mövcud olsaydı, Osmanın xilafəti dövrünədək müsəlmanlar yaşayan məntəqələrdə yayılar və təhrifə yol verilməsin deyə, Osmanın xəlifəliyə tə͗yin olunmasının qarşısı alınardı. Və ya heç olmasa bu işdə Osmana irad tutular və onunla müxalif olan şəxslərin əlində sübut və dəlilə çevrilərdi.

3. Əgər Osman həqiqətən də Qur͗anı təhrif etmiş olsaydı, bu onu qətlə yetirən şəxslərin əlində ən gözəl bəhanələrdən birinə çevrilərdi. Belə ki, onlar Osmanı beytul-maldan sui-istifadə etməkdə günahlandırmış və bu səbəbdən də onu qətlə yetirmişlər.

4. Əgər Qur͗an xəlifə Osman tərəfindən təhrif olunsaydı, ondan sonra xəlifə tə͗yin olunmuş Əli (ə) bunların qarşısını alar və lazımı düzəlişlər aparardı. Lakin bu barədə xəlifəyə hətta onun müxalifləri belə e͗tiraz etməmişlər.

Əli (ə) öz çıxışlarının birində, üçüncü xəlifənin beytul-maldan sui-istifadə etməsi haqda deyir: ***«And olsun Allaha! Əgər ərə gedən qadınların mehriyyəsi və alınan kənizlərin pulu beytul-maldan***

ödənilmişsə, mən onu yenidən buraya qaytaracağam. Çünki ədalətin əhatə dairəsi çox genişdir. Ədalət kölgəsi altında həyat ona dar gələn şəxslərə, zülm kölgəsi altında daha da dar gələcəkdir.» (Nəhcül-bəlağə).

Beytul-mala belə bir əhəmiyyət verən və onu əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq istəyən bir şəxs, sözsüz ki, Qur᾽anda təhrifə yol verilmiş olsaydı, onun qarşısını alaraq əvvəlki vəziyyətinə qaytarmağa çalışardı.

QUR᾽ANIN SONRAKI DÖVRLƏRDƏ TƏHRİF OLUNMASI

Qur᾽anın təhrif olunmasına dair irəli sürülmüş üçüncü nəzəriyyədə bunun sonrakı dövrlərdə baş verdiyinə işarə olunur. Lakin artıq bizə mə᾽lumdur ki, kimsə tərəfindən belə bir iddia və ya nəzəriyyə irəli sürülməmişdir.

İrad: Təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları bu barədə deyirlər: Həccac ibni Yusif qiyam etdikdən sonra, Qur᾽anda Bəni-Üməyyənin əleyhinə nazil olmuş ayələri çıxararaq, oraya bə᾽zi əlavələr edir. Sonra nüsxələrin sayını artırıb böyük şəhərlərə (Məkkəyə, Mədinəyə, Bəsrəyə, Kufəyə, Şama və Misrə) göndərilməsini əmr edir. Köhnə nüsxələr isə yığılır və onlardan hətta bir nüsxə belə saxlanılmır. Sonralar oxunan və tədris olunan Qur᾽anlar, məhz bu Qur᾽anlardan köçürülürdü. (Mənahicul-irfan, 257-ci səh).

Cavab: Həccac adi bir Bəni-Üməyyə hakimlərindən olmuş və onun belə bir böyük dəyişikliyə yol verməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkün idi. O nəinki Qur᾽anda, hətta şəriətin adi məsələlərində belə dəyişiklik aparmağa qadir deyildi. Bir anlıq fərz edək ki, elə doğrudan da Həccac bütün Qur᾽an nüsxələrini yığdırıb oraya bə᾽zi əlavələr etmiş və bütün köhnə nüsxələrin yandırılmasını əmr etmişdir. Ətraf məntəqə, şəhər və ölkələrdə Qur᾽an sədası altında yaşayan yüz minlərlə müsəlman necə, bütün bunlara göz yumub xəlifəyə öz e᾽tirazlarını bildirmirdilərmi?!

Necə ola bilər ki, belə bir mühüm hadisə heç bir tarixçi tərəfindən nəql olunmamış və Qur᾽an mütəxəssislərinin tə᾽lif etdikləri yüzlərlə əsərdə araşdırılmamış qalsın?!

Daha təəccüb doğuran burasıdır ki, müsəlmanlar hətta Həccacın hakimiyyəti dövründən sonra belə heç bir tədbirə əl atmamış və onun yolunu davam etdirmişlər.

Həccac bütün Qur᾿an nüsxələrini yığıb məhv etməyə qadir olduğu kimi, onu müsəlman məntəqələrində yaşayan yüz minlərlə Qur᾿an hafizlərinin sinələrindən pozmağa da qadir idimi?!

Bütün bunlarla yanaşı bunu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər Qur᾿anda Bəni-Üməyyə əleyhinə ayə olmuş olsaydı, Həccacdan əvvəl iqtidarda olan və daha çox nüfuza malik olan Müaviyə, Mərvan və digər xəlifələr də belə tədbirə əl atardı. Və əgər onlar da belə bir iş görmüş olsaydılar, Əli (ə) və onun tərəfdarları onlara qarşı öz e᾿tirazlarını bildirər, verdikləri hökmlərin əsassız olduğuna dair məntiqi dəlillər gətirərdilər. Belə ki, onlar dəfələrlə Müaviyənin çıxardığı digər hökmlərə qarşı öz e᾿tirazlarını bildirmiş və qismən də olsa bunun qarşısını ala bilmişlər.

Göründüyü kimi, «təhrif nəzəriyyəsi»nin tərəfdarlarının irəli sürdükləri bu fərziyyə təkcə Qur᾿an və sünnə ilə deyil, sağlam əql, düşüncə ilə də tam şəkildə ziddiyyət təşkil edir.

TƏHRİFƏ DAİR DƏLİLLƏR

Təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları Qur᾿anın təhrif olunmasına dair bir neçə əsassız dəlilə istinad etmişlər. Və biz onlardan bir neçəsini siz əziz oxuculara təqdim edirik.

1. Tövrat və İncilin təhrif olunması:

Bir çox şiə və sünnü mənbələrində deyilir: Keçmiş ümmətlərin qarşılaşdıqları çətinliklərlə müsəlman ümməti də qarşılaşacaqdır. Yə᾿ni əgər təhrif Tövrat və İncilə yol tapmışdırsa, mütləq biz bunu Qur᾿anda da görəcəyik.

Mərhum Şeyx Səduq özünün «Kamaluddin» adlı kitabında Qiyas ibni İbrahimdən, o da İmam Sadiqdən (ə) nəql edərək deyir: «Keçmiş ümmətlərin başına gələn əhvalatlar, olduğu kimi müsəlman ümmətinin də başına gələcəkdir.» (Biharul-ənvar, 4-cü cild, 8-ci səh).

Hədisin ümumi məzmunundan belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu kimi təhriflər Qur᾿ana da yol tapa bilmişdir.

Cavab: Bu dəlili dörd səbəbə görə əsassız hesab etmək olar.

1. Bu kimi dəlillərin əsasını təşkil edən rəvayətlər, şiə məzhəbinin istinad etdiyi dörd mö᾽təbər hədis kitablarının heç birində mütəvatir olaraq nəql olunmamışdır. Əgər nəql olunmuşdursa da, vahid xəbər formasında nəql olunmuşdur.

Demək, bu kimi rəvayətlərə istinad etməklə Qur᾽anın Tövrat və İncil kimi təhrifə mə᾽ruz qaldığını qəbul etmək olmaz.

2. Əgər bu dəlilin doğruluğuna istinad olunarsa, Qur᾽ana əlavələr olunduğu da qəbul edilməlidir. Çünki Tövrat və İncilə istənilən əlavələr olunmuşdur. Bir halda ki, Qur᾽ana əlavələr olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyələrin sayı demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

3. O ki, qaldı keçmiş ümmətlərin başına gələn hadisələrə, onların bir çoxu ilə müsəlman ümməti heç də qarşılaşmamışdır. Məsələn, İsrail camaatının qırx il səhralarda didərgin düşməsi, buzova pərəstiş etmələri, Fir᾽on və onun adamlarının qərq olmaları, Süleyman peyğəmbərin insanlar və cinlər üzərindəki səltənəti, İsanın (ə) asimana qalxması, Musanın (ə) davamçısı olan Harunun onun özündən tez vəfat etməsi, Musanın (ə) göstərdiyi doqquz mö᾽cüzə, İsanın (ə) atası olmadan dünyaya gəlməsi, bir çox keçmiş ümmətlərin Allah-taalanın qəzəbinə gələrək meymuna, donuza və s. çevrilmələri və bu kimi yüzlərlə qeyri-adi hadisələr. Halbuki, müsəlman ümməti bunların heç biri ilə qarşılaşmamışdır. Bu kimi fərqli xüsusiyyətlər bu məzmunda hədis və rəvayətlərin əsassız oluduğunu bir daha sübuta yetirir. Fərz edək ki, bəlkə də onlar müsəlman ümmətinin gələcəkdə məhz bu hadisələrlə deyil, onlara oxşar hadisələrlə qarşılaşacaqlarına işarə etmək istəmişlər.

Buna əsasən müsəlmanlar, Qur᾽anın batini mə᾽naları ilə ziddiyyət təşkil edən zahiri mə᾽nalara istinad etməklə təhrifə yol vermiş olurlar.

Əgər bu fərziyyəni qəbul etmiş olarıqsa, Əbu Vaqid Ləysidən nəql olunmuş tamamilə əsassız olan bu rəvayəti təsdiq etmiş oluruq. Rəvayətdə deyilir: Peyğəmbər (s) Xeybər döyüşünə getdiyi zaman, yolda kafirlərin Zati-ənvat adlandırdıqları ağaca rast gəlir. Kafirlər səhrada olarkən adətən silahlarını onun

budaqlarından asıb, kölgəsi altında istirahət edirdilər. Səhabələrdən bir neçəsi Peyğəmbərin (s) yanına gəlib deyir: Ya Rəsuləllah! Müşriklərdə olduğu kimi, bizim üçün də bu səhrada Zati-ənvat tə᾽yin et. Peyğəmbər (s) onların bu xahişindən bir qədər narahat olub buyurdu: Həmd olsun pak olan Allaha! Siz də məndən Musanın (ə) əshabının ondan istədikləri şeyi tələb edirsiniz. Onlar Musaya (ə) dedilər: Hamıda olduğu kimi bizim də Allahımızı gözlə görüləsi et! Sonra Peyğəmbər (s) buyurdu: And olsun Allaha! Keçmiş ümmətlərin yolunu gedirsiniz. (Səhihi-Termizi, 6-cı cild, 29-cu səh).

Hədisin məzmunundan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, müsəlman ümmətinin başına gələnlər keçmiş ümmətlərin başına gələnlərin təkrarı deyil, sadəcə olaraq onlara oxşar hadisələrdir.

4. Əgər bu rəvayətlərin sənəd baxımından mütəvatir və həqiqət olduğu sübuta yetsə belə, yenə də Qur᾽anın təhrif olunduğunu qəbul edə bilmərik. Əgər gələcəkdə təhrifə mə᾽ruz qalarsa, təkrara yol verilmiş olunur. Halbuki, rəvayətdə müəyyən zaman göstərilməmiş və qiyamət gününədək həyata keçməsinin mümkünlüyünə işarə olunmuşdur.

Bütün bunları nəzərə alaraq Qur᾽anın, Peyğəmbərin (s) və ya ondan sonra dörd xəlifənin dövründə təhrifə mə᾽ruz qaldığına necə iddia etmək olar?!

ƏLİ (Ə)-IN YAZDIĞI QUR᾽AN NÜSXƏSİ

İkinci dəlil: Təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları mö᾽təbər hesab etdikləri bir çox hədis və rəvayətələrə istinad edərək belə fərziyyə irəli sürmüşlər ki, Əli (ə)-ın adi Qur᾽an nüsxələrindən bir qədər fərqli ayrı bir Qur᾽an nüsxəsi olmuşdur. Belə ki, orada olan bə᾽zi surə və ayələr digər nüsxələrdə olmamış, Əli (ə) onu camaata təqdim etdikdə onlar tərəfindən qəbul olunmamışdır. Hal-hazırda mövcud olan Qur᾽an nüsxələri isə həcm baxımından həmin Qur᾽an nüsxəsindən kiçikdir. Bu barədə bir çox rəvayətlər nəql olunmuşdur. Onlardan birində deyilir: Günlərin bir günündə Əli (ə) Təlhəyə deyir: Peyğəmbərə (s) nazil olmuş halal-haramı və digər şəriət məsələlərini bəyan edən bütün ayələri bir yerə yazıb

kamil nüsxə halına saldım. Və indi o mənim ixtiyarımdadır. (Təfsiri-Burhan, 28-ci səh).

Başqa bir yerdə deyilir: Qur᾽anın möhkəm, mütəşabih, nasix, mənsux və ümumiyyət xarakteri daşıyan bütün ayələri Əli (ə) tərəfindən yığılıb vahid nüsxə halına salınmışdır. Burada nə bir söz, nə də bir hərfdə səhvə yol verilməmişdir. (Təfsiri-Safi, 6-cı müqəddimə, 11).

Koleyni də öz kitabında bu məzmunda bir neçə rəvayət nəql etmişdir. Onlardan birində deyilir:

Cabir, İmam Baqir (ə)-dan nəql edərək deyir: Kimsə Qur᾽anın nazil olduğu halda ixtiyarında olduğunu iddia etməyir. Əli ibni Əbi Talibdən başqa kim bu iddianı etsə, şübhəsiz yalan söyləyir. (2-ci cild, 72-ci fəsil, 130-cu səh).

Cavab: Əli (ə)-ın yazdığı Qur᾽an nüsxəsinin hal-hazırdakı Qur᾽an nüsxələri ilə (surələrin ardıcıllıq baxımından) fərqli olması kimsədən gizli deyildir. Oradakı əlavələrə gəldikdə isə, bu əlavələr (əlbəttə əgər olmuşsa) bə᾽zi ayələrə verilən təfsir və ya izahatlar olmuşdur.

İzahat: Belə bir səhv nəticəyə gəlməyin əsas səbəbi «tə᾽vil» və «tənzil» kəlmələrinin son dövrün mütəxəssisləri tərəfindən düzgün mə᾽nalandırılmaması olmuşdur. Çünki onlar «tənzil» deyildikdə yalnız Qur᾽anın nazil olmasını, «tə᾽vil» deyildikdə isə orada istifadə olunan ifadələrin izahını nəzərdə tuturlar.

Lakin diqqət yetirmək lazımdır ki, bu iki ifadələrə verilən mə᾽na yeni terminologiyaya daxildir və onlar özlərinin lüğəvi mə᾽nalarını daşımırlar. Bu səbəbdən də biz heç də Əhli-beyt tərəfindən nəql olunmuş rəvayətlərdə istifadə olunan bu ifadələri, məhz özünün yeni və terminoloji mə᾽nasında işlətməməliyik. O ki, qaldı «tə᾽vil» kəlməsinin əsl mə᾽nasına, məsdər xarakteri daşıyan bu kəlmə «təf᾽il» vəzninə daxildir. Sözün əsli isə «əvəl»dir və bunun da mə᾽nası «qayıtmaq» və ya «qaytarmaqdır». Belə ki, ərəblər el arasında deyirlər: «Əvvilil-hukmə ila əhlih» yə᾽ni (hər bir şeyi öz sahibinə qaytarın).

«Tə᾽vil» bə᾽zən bir işin sonu, aqibəti mə᾽nasında da işlənir. Məsələn:

وَيُعَلِّمُكَ مِن تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ

«Sənə yuxu yozmağı öyrədəcək» (Yusif-6).

نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ

«Gəl bu yuxunu bizə yoz» (Yusif-36).

هَـــذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ

«Bu əvvəl gördüyüm yuxunun yozumudur» (Yusif-100).

ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا

«Sənin səbir edib dözə bilmədiyin şeylərin daxili [batini] məʾnası budur» (Kəhf-83).

Göründüyü kimi, bu ayələrin hamısında «təʾvil» (işin sonu) «aqibət» məʾnasında işlənmişdir.

«Tənzil» – məsdər xarakteri daşıyır və «təfʾil» vəzninə daxil olduğu üçün (aşağı enmək) və ya endirmək məʾnasını daşıyır. Və bəʾzən «tənzil» nazil olmuş şeyin özü ilə işlənilir.

Məsələn:

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ

«Sizə oxunan bu kitab [Allah dərgahında] qorunub saxlanılan bir kitabdır. Ona yalnız pak olanlar toxunar» «O, aləmlərin Rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir» (Vaqiə-77-80).

Göründüyü kimi bu ayələrdə «tənzil» deyildikdə, Qurʾan nəzərdə tutulur. Lakin, bir çox hallarda da özünün məsdər formasında (enmə məʾnasında) işlənmişdir.

Bir daha qayıdaq Əli (ə)-ın yığdığı Qurʾan nüsxəsinə. Əgər biz burada bəʾzi əlavələr görəriksə, heç də onu Qurʾan ayəsi hesab etməməliyik. Bunlar sadəcə olaraq Qurʾana verilən təfsir və ya izahatlardır.

Götürək elə münafiqlər barəsində nazil olmuş ayələri. Məʾlum olduğu kimi Qurʾani-Kərimdə onlardan hansınınsa müəyyən olaraq adı çəkilməmişdir. Bundan isə əsas məqsəd onların maraqlarını ələ gətirmək və qəlblərində İslama qarşı rəğbət hissi yaratmaq idi. Lakin Əli (ə)-ın yazdığı nüsxədə isə, onlardan bəʾzilərinin adları ilə qarşılaşırıq. Demək, adların çəkilməsindən məqsəd ayələrə bir qədər ətraflı izahat vermək olmuşdur. O ki, qaldı Qurʾanda adı çəkilən Əbu Ləhəbə, o münafiq deyil, Peyğəmbərlə (s) açıq-aşkar düşmənçilik edən inadkar bir bütpərəst idi.

3. TƏHRİFƏ DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR

Üçüncü dəlil:

İrad: Təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları deyirlər: Qur᾽anın təhrif olunmasına dair Əhli-beyt tərəfindən kifayət qədər hədis və rəvayət nəql olmuşdur və biz bu rəvayətlərə istinad edərək qətiyyətlə deyə bilərik ki, Qur᾽an təhrifə mə᾽ruz qalaraq öz orijinallığını itirmişdir.

Cavab: Əvvəla bu məzmunda nəql olunmuş hədis və rəvayətlərdə təhrif kəlməsi ilə qarşılaşdıqda, heç də Qur᾽anın təhrif olunduğunu nəzərdə tutmaq lazım deyildir. Digər tərəfdən isə bu rəvayətlərin sənəd baxımından heç bir e᾽tibarı yoxdur. Çünki bu rəvayətlərin əksəriyyəti Əhməd ibni Məhəmməd Səyyarinin və Əli ibni Əhməd Kufinin tə᾽lif etdikləri kitablarda nəql olunmuşdur. Halbuki, onlar Rical alimləri tərəfindən istinad olunası bir mənbə kimi qətiyyətlə rədd olunmuşlar. Lakin bu məzmunda nəql olunmuş və istinad olunası bir neçə mö᾽təbər rəvayətlər də vardır. Bu səbəbdən də biz bu hədislərin araşdırılmasından daha çox, onların necə dəlalət etmələrinə diqqət yetiririk. Və belə bir nəticəyə gəlirik ki, rəvayətlər mə᾽na və dəlalət baxımından dörd hissəyə bölünürlər. Onların mətnini nəzərdən keçirdikdən sonra Qur᾽anın təhrifinə dəlalət edib-etməmələri haqda ətraflı söhbət açacağıq.

1. Birinci hissə:

«Təhrif» kəlməsi istifadə olunan və burada məhz Qur᾽anın nəzərdə tutulduğuna dair nəql olunmuş rəvayətlərin sayı otuzdan artıq deyildir.

Onlardan bir neçəsini misal olaraq sizlərə təqdim edirik:

1. Əli ibni İbrahim Qumi özü Əbuzərə istinad edərək nəql etdiyi rəvayətlərdən birində deyir: «Bə᾽zilərinin üzləri ağ, bə᾽zilərinin üzləri isə qara olacağı gündə...» ayəsi nazil olarkən, Peyğəmbər (s) buyurdu: Qiyamət günü mənim davamçılarım yanıma beş [müxtəlif] bayraq və əlamətlərlə daxil olacaqlar. Sonra mən onlardan Səqəleyn – yə᾽ni Qur᾽an və Əhli-beyt – ilə necə rəftar etdiklərini soruşacağam.

Onlardan bir qismi deyərlər: Sənin bizə qoyduğun böyük əmanəti [Qur᾽anı] təhrif və sonra hissə-hissə edirdik. Orada verilən hökmlərdən boyun qaçıraraq ona qarşı müxalif mövqe tuturduq. Kiçik əmanətinlə (Əhli-beyt) isə daim düşmənçilik edir, hətta onlara qarşı zülm və müharibə belə edirdik.

2. Seyyid ibni Tavus və Muhəddis Cəzairi, Həsən ibni Həsən Samiriyə istinad edərək nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Günlərin bir günündə Peyğəmbər (s) Huzəyfəyə, ilahi qanunlara tabe olmayan şəxslər haqda bu sözləri dedi: Onlar camaatı haqq yoldan azdırar, Qur᾽anı və mənim sünnətimi əvəz etmək istərlər.

3. Sə᾽d ibni Abdulla Qumi, Cabir Cofiyə istinad edərək və o da İmam Baqir (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: «Peyğəmbər (s) Minada* olarkən dua etdi, sonra üzünü camaata tutub buyurdu: Ey camaat, mən sizin arazınzda iki ağır əmanət qoyuram. Agah olun ki, əgər onlara sığınarsınızsa heç vaxt haqq yoldan azmayacaqsınız. Bu iki əmanət Allahın Kitabı [Qur᾽an] və Əhli-beytimdir və onlarla yanaşı Allahın evi Kə᾽bəyə də ehtiramla yanaşmalısınız».

İmam Baqir (ə) hədisi nəql etdikdən sonra buyurdu: Lakin camaat Allahın Kitabını təhrif etmiş, Əhli-beyti qətlə yetirmiş, Allahın evi olan Kəbəyə qarşı böyük hörmətsizliklər etmişlər. Onlar ilahi hökmlərə qarşı çıxır və ona tabe olmaqdan boyun qaçırırdılar.

4. Şeyx Səduq özünün «Xisal» adlı kitabında Cabirə istinad edərək və o da Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: Qiyamət günü Allahın ədalət məhkəməsinə üç şey daxil olub camaatdan şikayət edəcək. Onlar Qur᾽an, məscid və mənim Əhli-beytimdir. Qur᾽an deyəcək: İlahi! Camaat məni təhrif edib əzəmət və müqəddəsliyimi aradan apardı. Məscid deyəcək: İlahi! Camaat məndən üz döndərib lazımınca bəhrələnmədi. Əhli-beytim deyəcək: İlahi! Camaat bizi qətlə yetirir, yerimizdən, yurdumuzdan didərgin salırdı...

5. Koleyni (Üsuli-Kafidə) və Şeyx Səduq Əli ibni Suveydə istinad edərək nəql etdiyi hədisdə deyir: Həzrət Əbul Həsən Musa ibni Cə᾽fər (ə) zindanda olarkən bir məktub yazdım. O da

məktubun cavabında yazdı: Camaat Allahın Kitabını əmanət olaraq qəbul, lakin sonra xəyanət edərək onu təhrif etdilər.

6. İbni Şəhr Aşub, Abdullaha istinad edərək nəql etdiyi hədisdə deyir: Həzrət İmam Hüseyn (ə) Aşura günü xütbə oxudu. Orada buyurdu: Siz Allahın hökmündən çıxan inadkar və haqdan uzaq düşmüş bir camaatsınız. Qurʾandan üz çevirib, Şeytandan ilham alırsınız. Sizlər günahlarınızla fəxr edər, Allahın Kitabını təhrif edərsiniz.

7. İbni Quləvəyh özünün «Kamiluz-ziyarat» adlı kitabında Həsən ibni Ətliyyəyə istinad edərək İmam Sadiqdən (ə) nəql etdiyi hədisdə deyir: «Hair Hüseyninin» yanına gedərkən bu duanı oxu: İlahi! Peyğəmbərlərini təkzib edən kəslərə ləʾnət et.

8. Həcal Qutbə ibni Məymundan o da Abdul Əʾladan nəql etdiyi hədisdə deyir: İmam Sadiq (ə) buyurur: Ərəb dilinin təəssübkeşləri (yəʾni onu digər dillərdən üstün tutan kəslər) Qurʾanı təhrif edərlər.

Cavab: Rəvayətlərdə «təhrif» deyildikdə, heç də Qurʾanın sözün əsl məʾnasında təhrif olunduğu nəzərdə tutulmur və bunun bir qədər əvvəl haqqında söhbət açdığımız «təhrif nəzəriyyəsi» ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Rəvayətlərdə «təhrif» deyildikdə ya qarilərin qiraətində olan ixtilaflar, – belə ki, bu da təhrifin bir növü hesab olunur – ya bəʾzi müfəssirlərin Əhli-beytə qarşı qərəzli mövqe tutaraq bəʾzi ayələrə verdikləri yanlış təfsirlər, ya da şəriət məsələlərinin bilərəkdən dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur. İmam Baqir (ə) bu mətləbə işarə edərək buyurur: Camaat Allahın Kitabını təhrif etmiş və onu istədikləri kimi məʾnalandırmışlar...

Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, tarixdə bu kimi təhriflərə dəfələrlə yol verilmiş və bunun nəticəsində müsəlman ümməti arasında nəzərə çarpacaq qədər ixtilaf və ikitirəlik yaranmışdır. Əgər bu təhriflərə yol verilməsəydi nə Peyğəmbər (s) məʾnəvi sarsıntı keçirər, nə də Əhli-beyt öz haqqından məhrum olardı. Lakin bir daha diqqət yetirmək lazımdır ki, yuxarıda haqqında söhbət açılan «təhrif üsulları»nın nəzərdə tutduğumuz mövzu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

İkinci hissə:

«Təhrif rəvayətlərinə» istinad edən başqa bir qrup belə bir fərziyyə irəli sürmüşlər ki, Qur᾽anın orijinal nüsxəsində bə᾽zi dini məzhəb və təriqət rəhbərlərinin adları çəkilmiş, lakin təhrif nəticəsində aradan getmişdir. Bu məzmunda bir neçə rəvayət nəql olunmuşdur.

1. Mərhum Koleyni «Üsuli-kafi»də Məhəmməd ibni Fəzldən nəql edərək deyir: İmam Əbul Həsən (ə) buyurur: Əli ibni Əbi Talibin (ə) imamət və vilayəti bütün peyğəmbərlərin kitablarında qeyd olunmuşdur. Allah, peyğəmbərlərin hamısına Məhəmmədin (s) sonuncu peyğəmbər və onun vəsisi Əli (ə) haqda xəbər vermişdir.

2. Əyyaşi, İmam Sadiq (ə)-dan nəql edərək deyir: Əgər Qur᾽an indinin özündə də nazil olduğu kimi qalsaydı, hal-hazırda orada biz Əhli-beytin adlarına rast gələrdik.

3. Koleyni «Üsuli-kafi»də və Əyyaşi öz təfsirində İbni Abbasdan, həmçinin Furat Kufi öz təfsirində Əsbəs ibni Nəbatədən nəql edərək deyir: Əli (ə) buyurur: Qur᾽an dörd hissədən ibarət olmaqla nazil olmuşdur. Onun ayələrinin dörddə biri bizim, dörddə biri düşmənlərimiz, dörddə biri ibrətamiz məsələlər, dörddə biri isə icra olunması vacib, müstəhəb, haram və məkruh olan şəriət məsələləri haqda nazil olmuşdur. Qur᾽ana ehtiramla yanaşıb onun göstərişlərinə əməl etmək bizim ən başlıca vəzifəmizdir.

4. Koleyni İmam Baqir (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: Cəbrail Bəqərə surəsinin 23-cü ayəsini Peyğəmbərə (s) nazil edərkən orada Əlinin adı çəkilmişdir. Ayədə deyilir:

«Əgər bəndəmizə [Məhəmmədə] Əli barəsində nazil etdiyimizə [Qur᾽ana] şəkkiniz varsa, siz də [fəsahətdə və bəlağətdə] ona bənzər bir surə gətirin.»

Cavab: İmamların adlarına gəldikdə deməliyik ki, heç bir ayədə birbaşa onların adları çəkilməmişdir. Bu kimi rəvayətlərdə imamların adları ilə qarşılaşdıqda isə, ayənin təfsir və ya izah olunduğuna ehtimal verməliyik. Deməli, belə bir əsassız dəlilə istinad edərək, heç də Qur᾽anın təhrif olunduğunu iddia etmək olmaz.

Yox, əgər təhrifdən savayı heç bir mə᾽na əldə etmiriksə, bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlər, Qur᾽anın təhrif olunmadığını açıq-aşkar bəyan edən digər «möhkəm» ayələr və Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş mütəvatir hədislərlə ziddiyyət təşkil etdiyi üçün kənara qoyulmalı və ona mö᾽təbər rəvayət kimi istinad olunmamalıdır. Deməli, ilk növbədə ayənin məzmununa diqqət yetirmək lazımdır. Əgər ayənin məzmununda Əli (ə) və ya digər imamlar nəzərdə tutulursa, biz yalnız ayəni təfsir edərkən onların adlarına işarə etməliyik. Əks təqdirdə, nə bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərə istinad, nə də ayəni istədiyimiz tərzdə təfsir etməliyik.

Təhrif rəvayətlərinə istinad edən şəxslərin irəli sürdükləri nəzəriyyənin əsassız olduğunu bir neçə dəlillə sübuta yetirə bilərik.

1. Hamı tərəfindən mö᾽təbər hesab olunan və eyni zamanda tarixi xarakter daşıyan «Qədir» hədisindən bir daha mə᾽lum olur ki, Əli (ə)-ın adı Qur᾽ani-Kərimdə birbaşa çəkilməmişdir. Çünki Əli (ə)-ın «Qədir» hədisi vasitəsilə xilafətə tə᾽yin olunması Allahın əmri ilə həyata keçmişdir. Elə bir şəraitdə ki, bu hadisəni yüz minlərlə müsəlman öz gözləri ilə müşahidə edib və bu hadisənin canlı şahidlərinə çevrilirdilər. Əli (ə) bundan sonra Peyğəmbərə (s) bütün işlərində kömək etməli və qarşılaşdığı bütün çətinliklərdə onu qorumalı idi.

Əgər Əli (ə)-ın adı Qur᾽anda açıq-aşkar göstərilsəydi, onun belə bir şəraitdə («Qədir» hadisəsində) xilafətə tə᾽yin olunmasına heç bir ehtiyac duyulmazdı. Demək Əli (ə)-ın adı Qur᾽anda birbaşa çəkilsəydi, Peyğəmbər (s) heç nədən çəkinmədən bunu bəyan edər və bu mətləbi təsdiqləyəcək ayə nazil olmazdı. Belə ki, «Qədir» hadisəsindən bir daha bizə mə᾽lum olur ki, Əli (ə)-ın adı Qur᾽ani-Kərimdə birbaşa olaraq bir dəfə də olsun çəkilməmişdir. Bu əhvalat həccətul-vidada, Peyğəmbərin (s) ömrünün son günlərində baş vermişdir. Elə bir vaxtda ki, Qur᾽an demək olar ki, tam şəkildə nazil olmuş və müsəlmanlar arasında geniş yayılmış idi.

2. Əli (ə)-ın adının Qur᾽ani-Kərimdə çəkilməsinə dəlalət edən bə᾽zi rəvayətlərin tamamilə yalan və əsassız olduğu göz qabağındadır. Belə ki, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz dördüncü hədisdə Əli (ə)-ın, Bəqərə surəsinin 23-cü ayəsində adının birbaşa çəkilmədiyini görürük. Halbuki, həmin ayənin vilayət və ya imamət mövzusu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

3. Əbu Bəkr adlı bir ravinin «Üsuli-kafi»də İmam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi hədis də Əli (ə)-ın adının Qur᾽ani-Kərimdə birbaşa çəkilmədiyini bir daha sübuta yetirir. Hədisdə deyilir: İmam Sadiq (ə)-dan Nisa surəsinin

أَطِيعُواْ اللّهَ وَأَطِيعُواْ الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ

«Allaha, Peyğəmbərə və özünwzdən olan ixtiyar sahiblərinə itaət edin!» ayəsini soruşdum. İmam Sadiq (ə) buyurdu: Bu ayə Əli ibni Əbi Talib və oğlanları Həsən və Hüseyn barəsində nazil olmuşdur. Dedim: Camaat deyir ki, nə üçün Əlinin və onun Əhli-beytinin adları Qur᾽anda çəkilməmişdir? İmam (ə) buyurdu: Onlara de ki, namaz əmri verilərkən onun üç və ya dörd rə᾽kət qılınacağı barəsində bir ayə də olsun nazil olmamışdır. Onun necə qılınacağı sonralar Peyğəmbər (s) tərəfindən izah olundu. (Vafi, 2-ci cild, 30-cu səh).

Bu rəvayətlə bu məzmunda nəql olunmuş digər rəvayətlərdə həm təfsir, həm də nəyin nəzərdə tutulduğu bəlli olur. Yə᾽ni Əli (ə)-ın adı Qur᾽anda çəkilməmişdir. Lakin bə᾽zi ayələrin təfsir və ya izahlarında onun adına rast gəlmək olur, Peyğəmbərə (s) bunun bəşəriyyətə bəyan olunması Allah tərəfindən əmr olunmuşdur.

4. Əbu Bəkrə bey᾽ət etməyən və ona qarşı hər növ mübarizə üsuluna əl atan şəxslər, Əli (ə)-ın Qur᾽anda adının çəkilməsinə heç bir işarə etməmişlər. Əgər Əli (ə)-ın adı həqiqətən Qur᾽anda çəkilsəydi, Əbu Bəkrin yaratdığı yeni xilafətə qarşı çıxan şəxslər əsaslı dəlil olaraq buna istinad edər və onun iste᾽fasını tələb edərdilər.

ÜÇÜNCÜ HİSSƏ

«Təhrif rəvayətlərinə» istinad edən başqa bir qrup iddia edirlər ki, müsəlmanlar Peyğəmbərdən (s) sonra Qur᾽anın bə᾽zi

ayələrində müəyyən dəyişikliklər aparmışlar. Belə ki, ayələrdə istifadə olunan ifadələrdən bəʾziləri ya oradan çıxarılmış və ya başqa bir ifadələrlə əvəz olunmuşdur.

Misal olaraq bu məzmunda nəql olunmuş bir neçə rəvayətə işarə edirik.

1. Əli ibni İbrahim Qummi, Hureyzdən və o da İmam Sadiqdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyir: Fatihə surəsinin altıncı ayəsi belə nazil olmuşdur:

«Siratə mən ənʾəmtə ələyhim ğəyril məğzubi ələyhim və ğəyrizzallin.»

2. Əyyaşi, Hişam ibni Salimdən nəql etdiyi hədisdə deyir: İmam Sadiq (ə)-dan

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

«Allah Adəmi, Nuhu, İbrahim övladını və İmran ailəsini məxluqat [insanlar, bəşər övladı] üzərinə seçilmiş [üstün] etdi.» İmam (ə) buyurdu: Ayə əslində belə nazil olmuşdur: ***«İbrahim övladı və Məhəmməd ailəsini...»*** göründüyü kimi burada «İmran ailəsi», «Məhəmməd ailəsi» ilə əvəz olunmuşdur.

Cavab: Əvvəla bu rəvayətlər sənəd və eʾtibar baxımından olduqca zəif və əsassızdır. Digər tərəfdən də Qurʾanın bir çox ayələri bu məzmunda nəql olmuş və möʾtəbər hədis və rəvayətlər, həmçinin Qurʾanın dəyişilməz olaraq qaldığına və təhrifə yol verilmədiyinə istinad edən hər bir müsəlman belə bir fərziyyəni qətiyyətlə rədd edir. Şeyx Mufid, Şeyx Tusi və Şeyx Bəhai təhrifə dair təʾlif etdikləri əsərlərdə bu mətləbə xüsusi diqqət yetirmiş və qətiyyətlə Qurʾanda bircə hərfin də dəyişilmədiyini bildirmişlər. Onlar son nəticəyə gələrək deyirlər: «Hal-hazırkı Qurʾan nüsxələri Peyğəmbərə (s) nazil olmuş nüsxə ilə heç də fərqli deyildir və bu həqiqəti təsdiqləyəcək kifayət qədər hədis və rəvayət vardır.

DÖRDÜNCÜ HİSSƏ

«Təhrif rəvayətinə» istinad edən başqa qrup deyir: Qurʾanda bəʾzi ifadələr ixtisara salınmaqla mətnində nöqsan və çatışmazlıqlar meydana gəlmişdir.

Cavab: Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlər də digər rəvayətlər kimi tamamilə zəif və əsassızdır. Biz bu rəvayətləri də digər rəvayətlər kimi diqqətlə araşdırmalı və yetkin nəticəyə gəlməliyik. Yə᾽ni biz onları Qur᾽anın təhrif olunub-olunmadığına dair nəql olunmuş rəvayətlə və ya Qur᾽anın öz ayələri ilə tətbiq etməli, həqiqət olub-olmadığına yəqinlik hasil etməliyik. Bu rəvayətələr Qur᾽an və mö᾽təbər rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil etdikdə, digər qeyri-mö᾽təbər rəvayətlər kimi kənara qoyulmalı, ona istinad olunmamalıdır.

Məşhur Qur᾽an təhqiqatçılarından biri olan Kəlbasi bu haqda deyir: Qur᾽anın təhrif olunduğuna dəlalət edən rəvayətlər, bə᾽ziləri istisna olmaqla müsəlman icması tərəfindən qətiyyətlə rədd olunur. Qur᾽anda təhrif və ya nöqsana yol verilməsinə heç bir əsas yoxdur. Əgər bu, həqiqətə uyğun olsaydı, digər mühüm hədislər kimi tez bir zamanda yayılar və hamının, xüsusilə təhrif nəzəriyyəsinin maraq dairəsinə çevrilərdi. Çünki bu heç də kiçik və az əhəmiyyətli məsələ deyildir.

Belə bir nəzəriyyə Bağdadi və Kərəki kimi digər təhqiqatçılar tərəfindən irəli sürülmüşdür. Kərəki, Qur᾽anın təhrif olunmadığına dair tə᾽lif etdiyi kitabda yazır: Qur᾽anda təhrif və ya nöqsana yol verildiyinə dair nəql olunmuş bütün hədis və rəvayətləri diqqətlə araşdırmalı, əsassız olduğu isbat olduqda, dərhal kənara qoyulmalı və mö᾽təbər sənəd kimi istinad olunmamalıdır. Çünki bu kimi rəvayətlər Qur᾽an ayələri və Peyğəmbər (s) tərəfindən nəql olunmuş hədislərlə, müsəlman icmasının e᾽tiqadı, əqidəsilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

Müəllif: Mərhum Kərəki bir qədər əvvəl, bizim haqqında söhbət açdığımız mətləbə toxunmuş və bu rəvayətlərin Qur᾽an, hədis və icma ilə tətbiq olunmasına işarə etmişdir. Belə ki, bu üç mənbə ilə ziddiyyət təşkil edən bütün rəvayətlərin əsassız və qeyri-mö᾽təbər olduğunu bildirmişdir.

Şeyx Səduq, İmam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: «Şübhə doğuran bir məsələ ilə qarşılaşdıqda, onu tezliklə həll edib, çətinliklərlə qarşılaşmamaq əvəzinə bir qədər səbir edib, təmkinli olmanız daha məqsədəuyğun olar. Çünki hər bir

həqiqətin öz meʾyar və şahidi, hər bir düz işin isə işıqlı gələcəyi vardır. Qurʾan da həqiqət meʾyarıdır. Belə isə görünən hər bir işi və söylənilən hər bir sözü Qurʾanla müqayisə edin. Onunla müvafiq olduqda qəbul edin, əks təqdirdə onu tərk etməyə çalışın.» (Vəsailuş-şiə, 3-cü cild, 380-cı səh).

2. Qutb Ravəndi, İmam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi hədisdə deyir: «Bir-biri ilə zidd olan iki müxtəlif hədislə qarşılaşdıqda, onları Qurʾanla müqayisə və tətbiq edin. Qurʾanla müvafiq olanı qəbul, digərini isə rədd edin.» (Vəsailuş-şiə, 3-cü cild, 380-cı səh).

DOQQUZUNCU FƏSİL

QUR᾽ANIN YIĞILIB KİTAB HALINA SALINMASI

1. Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlər;

2. Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlərə verilən cavablar:

Birinci cavab: Rəvayətlərdə nəzərə çarpan nöqsan və çatışmazlıqlar;

İkinci cavab: Rəvayətlərdəki ziddiyyətlərin araşdırılması;

Üçüncü cavab: Qur᾽anın rəvayətələrə olan baxışı;

Dördüncü cavab: Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş hədislərə əqli baxış;

Beşinci cavab: Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş hədislər və müsəlman icması;

Altıncı cavab: Müsəlman icmasının Qur᾽ana əlavələr olunmasına olan mənfi baxışları;

3. Qur᾽anın yığılmasına dair irəli sürülmüş düzgün nəzəriyyə;

4. Nəticə.

QUR᾽ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR

QUR᾽ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRDƏN EDİLƏN SUİ-İSTİFADƏLƏR

Ötən fəsillərdə «təhrif nəzəriyyəsi»nin tərəfdarlarının Qur᾽anın təhrif olunmasına dair irəli sürdükləri nəzəriyyə və dəlillərə işarə edib, onlara ayrı-ayrılıqda qənaətbəxş cavablar verildi. Bu fəsildə də onların istinad etdikləri dördüncü dəlilə işarə edib onlara lazımi cavablar verəcəyik.

Qur᾽anın yığılması «təhrif nəzəriyyəsi» tərəfdarlarının daim diqqət mərkəzində olmuş və ondan sui-istifadə etmək istəmişlər.

İstinad etdikləri dəlillərin birində deyilir: Qur᾽anın yığılması adətən təhrifə yol verilməklə həyata keçmişdir. Bu səbəbdən də biz, Qur᾽anın təhrif olunduğunu tərəddüd etmədən qəbul etməliyik.

Cavab: Onlar belə güman edirlər ki, Qur᾽an Əbu Bəkrin fərmanı ilə yığılmışdır. Belə ki, «Bi᾽r Məunə» döyüşündə Qur᾽an hafizlərinin yetmiş, Yəmamə döyüşündə isə dörd yüz nəfərinin həlak olması Əbu Bəkri təşvişə salır. O qorxur ki, əgər baş verən hadisələr bu minvalla davam edərsə, hafizlər son nəfərə kimi həlak olacaq və nəticədə Qur᾽an aradan gedəcəkdir. Bu səbəbdən də Qur᾽anın vahid nüsxə halına salınması üçün Ömər və Zeyd ibni Sabitə pərakəndə olaraq yayılmış ayələri iki nəfərin şahidliyi ilə yığılmasını əmr edir. Demək nəticədə, ya Qur᾽an təhrif olunmuş və ya heç olmasa təhrif olunduğuna ehtimal vermək olar. Məsələn, bir və ya bir neçə şairin pərakəndə olaraq yayılmış şe᾽rlərini vahid şe᾽r toplusu halına salmaq istəyiriksə, unutqanlıq, çatışmazlıq və ya müxtəlif səbəblər üzündən heç olmasa onlardan bir neçəsini bu topluya daxil edə bilməyəcəyimizə ehtimal verməliyik.

Belə bir əsassız dəlilə istinad edərək, Qur᾽anın təhrif olunduğunu qəbul edirlər. Bu səbəbdən də cavab olaraq Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş mö᾽təbər rəvayətlərə istinad edərək bu nəzəriyyənin əsassız olduğunu, Qur᾽an elmləri məcmuəsində yeni fəsil açmaqla isbat etmək istəyirik. İndi isə bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərə diqqət yetirin.

1. Zeyd ibni Sabit nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Yəmamə döyüşü zamanı Əbu Bəkr məni yanına çağırdı. Onun xeyməsinə girdikdə Ömər ibni Xəttabın da orada olduğunu gördüm. Məni görcək dedi: Zeyd! Ömər deyir ki, döyüş qanlı-qadalı keçdiyi üçün Qur᾽an hafizlərinin bir çoxu həlak olmuş və onların sayı nəzərə çarpacaq qədər azalmışdır. Qorxuram ki, ağır döyüşlər baş versin və Qur᾽an hafizlərinin bu döyüşlərdə bütünlüklə həlak olması, Qur᾽an ayələrinin bir çoxunun unudularaq aradan getməsinə gətirib çıxarsın. Bu səbəbdən də belə bir qərara gəlmişik ki, pərakəndə Qur᾽an ayələrini bir yerə yığıb vahid nüsxə halına salaq.

[Əbu Bəkr deyir:] Ömərə dedim: Peyğəmbərin (s) görmədiyi bir işi məndən tələb edirsən?!

Ömər dedi: And olsun Allaha! Görə biləcəyimiz ən xeyirli iş varsa, o da budur. O özü bunu dəfələrlə təklif etmişdir. Nəhayət, Allah qəlbimi öz nuru ilə işıqlandırdı və onun təklifini qəbul etdim.

Zeyd deyir: Sonra Əbu Bəkr mənə dedi: Sən cavanlığından öz ağıl və dərrakənlə hamıdan fərqlənir, sədaqətinlə hamının e᾽timadını qazana bilmisən. Hələ Peyğəmbərin (s) zamanında nazil olan vəhyləri kağız üzərinə köçürür və beləliklə Peyğəmbər və Qur᾽anla yaxın ünsiyyətdə ola bilirdin. Gəl bu ağır və eyni zamanda məs᾽uliyyətli işi öz üzərinə götür.

Zeyd sözlərinə əlavə edərək deyir: And olsun Allaha! Əgər Əbu Bəkr dağı qazıb başqa yerə daşınmasını əmr etsəydi, bu mənim üçün Qur᾽anı bir yerə yığmaqdan asan olardı. Bu səbəbdən də Əbu Bəkrin, Ömərə dediyini təkrar etdim. Peyğəmbərin (s) görmədiyi bir işi necə yerinə yetirə bilərsiniz? Əbu Bəkr dedi: And olsun Allaha! Müsəlmanlar yalnız buna ehtiyac duyurlar. Bu

səbəbdən də Qur᾽anın yığılmasını tə᾽kidlə mənə əmr edir və mümkün qədər bu işə tez başlamağımı istəyirlər. Nəhayət özümün bu işə hazır olduğumu hiss etdim, pərakəndə olan ayələri kağız üzərindən və hafizlərin yaddaşlarından bir yerə yığıb vahid nüsxə halına saldım. Tapılması bir qədər çətin olan, Tövbə surəsinin son ayələri idi ***«[Ey ümmətim!] Sizə özünüzdən bir peyğəmbər gəldi ki...»*** onu da Xüzeymə Ənsaridən əldə edə bildim.

Böyük zəhmətlə yığılan Qur᾽an nüsxəsini, Əbu Bəkr xəlifə olduğu müddət ərzində özündə saxlayırdı. Sonra onu Ömər və ondan sonra qızı Həfsə saxlayırdı. (Səhihi-Buxari, 6-cı cild, 98-ci səh).

2. İbni Şəhab, Ənəs ibni Malikdən nəql edərək deyir: Osman, Huzeyfə İraq və Şam camaatını Azərbaycan və Ermənistanın fəthinə hazır olmalarını əmr etdi. Huzeyfə səfər tədarükü görərkən onların qiraətində müşahidə etdiyi ixtilaflardan çox narahat olur. Bunun qarşısını almaq məqsədilə Osmana belə bir məktub yazır: Ya Əmirəl-mö᾽minin! Yəhudi və nəsranilər İslamı qəbul edib qiraətdə ixtilafa düçar olmazdan əvvəl, İslamı qəbul etmiş müsəlmanların dadına çat!

Osman, yığılmış Qur᾽an nüsxələrini üzündən köçürmək məqsədilə Həfsəyə məktub yazıb, ondan həmin Qur᾽anın göndərilməsini istəyir. Həfsə nüsxəni ona göndərir. Xəlifə Zeyd ibni Sabitə, Abdulla ibni Zubeyrə, Səid ibni Asa, Abdurrəhman ibni Hərs ibni Hişama bu nüsxənin üzünü köçürməyini əmr edir.

Sonra Osman onlardan üçünü yanına çağırıb deyir: Əgər sizinlə Zeyd ibni Sabit arasında Qur᾽anın yazılış və oxunuşunda ixtilaf meydana gəlsə, Qüreyşin ləhcə və istifadə etdiyi ifadələrə müraciət edin. Çünki Qur᾽an onların ləhcəsində və istifadə etdiyi ifadələrlə nazil olmuşdur.

Bu dörd nəfər şəxs xəlifənin əmrinə əsasən bir neçə nüsxə köçürüb ona təqdim edir. Xəlifə əsl nüsxəni Həfsəyə qaytarır və yazılmış nüsxələri ətraf məntəqələrə göndərir, sonra isə mövcud olan nüsxələrin yandırılıb məhv olunmasını əmr edir.

İbni Şəhab hədisi nəql etdikdən sonra deyir: Zeyd ibni Sabitin oğlu Xaricə nəql edir ki, atam deyərdi: Nüsxənin üzərindən köçürdüyümüz zaman, Peyğəmbərin (s) özündən eşitdiyim Əhzab

surəsinin ayələrindən birini itirmişdik. Nəhayət onu Xüzeymə ibni Sabit Ənsaridən əldə edə bildik və onu nüsxələrə əlavə etdik. həmin ayə bundan ibarət idi:

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

«Mö᾽minlərin içərisində eləlari də vardır ki, Allahla etdikləri əhdə sadiq olarlar.»

3. İbni Əbi Şeybə Əli (ə)-dan nəql edərək deyir: Əbu Bəkrin savabı hamıdan daha çoxdur. Çünki o, Qur᾽anı bir yerə yığan ilk şəxs olmuşdur.

4. İbni Şəhab, Salim ibni Abdulla və Xaricədən nəql edərək deyir: Əbu Bəkr kağız üzərinə yazılmış pərakəndə Qur᾽an ayələrini bir yerə yığıb, Zeyd ibni Sabitədən ona nəzər salmasını istədi. Lakin Zeyd bundan imtina etdi. Əbu Bəkr ilə Ömər bir daha yığılmış nüsxədə düzəliş aparmasını israr etdikdə Zeyd nəhayət öz razılığını bildirdi.

Bu nüsxə Əbu Bəkrin vəfatından sonra Ömərin və ondan sonra Peyğəmbərin (s) zövcəsi Həfsənin yanında saxlanılırdı. Osman öz adamlarını göndərib Həfsədən həmin nüsxələri təhvil verməsini istədi. Lakin Həfsə Qur᾽anı Osmana verməkdən imtina etdi. Osman bir daha öz adamlarını göndərib Qur᾽anın yenidən ona qaytarılacağına söz verir. Həfsə bu dəfə Qur᾽anı onlara verməyə razı olur. Osman onun üzərindən bir neçə nüsxə köçürüb, əsl nüsxəni yenidən Həfsəyə qaytarır.

5. Hişam ibni Urvə atasından nəql edərək deyir: Yəmamə döyüşündə iştirak edən Qur᾽an qariləri həlak olduqdan sonra, Əbu Bəkr, Ömər ibni Xəttaba və Zeyd ibni Sabitə məscidə gələn mö᾽təbər qarilərin qiraətlərini dinləmələrini və onların qiraətlərinin yalnız o zaman kağız üzərinə köçürmələrini əmr edir ki, iki nəfər mö᾽təbər şəxs qiraətlərin düzgünlüyünə şəhadət vermiş olsun. Peyğəmbərin (s) səhabələrindən və Qur᾽an hafizlərindən bir çoxunun bu döyüşdə həlak olması, belə bir zərurətə səbəb olmuşdu və xəlifə lazımınca bunu yerinə yetirdi.

6. Məhəmməd ibni Səyreyn nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Ömər ibni Xəttab öldürüldüyü zaman hələ Qur᾽an bir yerə yığılmamışdı.

7. Həsən rəvayət edir ki, Ömər, Qur᾽an ayələrinin biri haqda sual verdi. Cavabında ona deyilir: Bu ayə Yəmamə döyüşündə həlak olmuş filan şəxsdə idi. Ömər, qarilər ölməklə Qur᾽anın zaman keçdikcə unudularaq aradan getməsindən qorxub, həyacanlanaraq ***«Hamımız Allah tərəfindən gəlmişik və Ona tərəf qayıdacağıq»*** ayəsini oxudu və sonra tez bir zamanda Qur᾽anın bir yerə yığılmasını əmr etdi. Beləliklə deyə bilərik ki, Ömər, Qur᾽anı vahid nüsxə halına salan ilk şəxs olmuşdur.

8. Yəhya ibni Əbdürrəhman ibni Xəttab nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Ömər ibni Xəttab, Qur᾽anın bir yerə yığılması qərarına gəldikdə, minbərə qalxıb dedi: Peyğəmbərdən (s) kim nə öyrənibsə, yazılı şəkildə onları bizə təhvil versin. Kimdə nə vardısa gətirib onu xəlifəyə təhvil verdi. Lakin, Ömər o yazıları qəbul edirdi ki, iki nəfər mö᾽təbər şəxs onun Qur᾽an ayələri olduğuna şəhadət vermiş olsun. Xəlifə, Qur᾽anın yığıldığı ərəfədə qətlə yetirildi. Ondan sonra xilafətə Osman tə᾽yin olundu. O da Ömərin başladığı işi davam etdirdi və yalnız o səhifələri qəbul edirdi ki, iki nəfər mö᾽təbər, adil şəxs yazının həqiqətən Qur᾽an olduğuna şəhadət vermiş olsun.

Xüzeymə ibni Sabit xəlifənin yanına gəlib deyir: Ayələrdən ikisi Qur᾽ana daxil edilməmişdir. Ondan bu ayələrin hansılar olduğunu soruşduqda, Tövbə surəsinin son ayələrini oxudu:

لَقَدْ جَاءكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ

«[Ey ümmətim!] Sizə özünüzdən bir peyğəmbər gəldi ki, sizin əziyyətə, məşəqqətə düşməyiniz ona ağırdır...» Xüzeymə bu ayələri oxuduqdan sonra Osman dedi: Mən şəhadət verirəm ki, bu iki ayə həqiqətən Allah tərəfindən nazil olmuşdur. Siz nə məsləhət görürsünüz, bu ayələri Qur᾽anın hansı surəsinə əlavə edək? Xüzeymə dedi: Bu ayələri Peyğəmbərə (s) nazil olmuş son surələrə əlavə edin! Beləliklə bu iki ayə Tövbə surəsinə əlavə edildi və onun son iki ayəsi kimi qəbul olundu.

9. Ubeydə ibni Uməyr deyir: Ömər iki nəfərin şəhadəti olmadan heç bir yazını Qur᾽ana əlavə etmirdi. Ənsardan biri ***«sizə özünüzdən bir peyğəmbər gəldi...»*** ayəsini Ömərə təqdim etdi. Ömər dedi: Peyğəmbərin (s) əxlaqı həqiqətən bu ayələrdə bəyan

olunduğu üçün, səndən şahid istəmirəm. (Bütün bu rəvayətlər Kənzul-ummalda nəql olunmuşdur, 2-ci cild, 361-ci səh).

10. Süleyman ibni Ərqəm Həsəndən, İbni Seyrəyndən və İbni Şəhab Zəhradan nəql edərək deyir: Yəmamə döyüşündə qarilərin böyük bir hissəsi həlak oldu. Daha dəqiq desək, onlardan dörd yüz nəfəri amansızcasına qətlə yetirildi. Zeyd ibni Sabit Ömərlə görüşdükdə ona deyir: Qanun olaraq Allah tərəfindən tə᾽yin olunmuş şər᾽i məsələlər bütünlüklə Qur᾽anda bəyan edilmişdir. Qur᾽an aradan getməklə bu hökmlər də unudulub zehnlərdən silinəcəkdir. Belə bir qərara gəlmişəm ki, ayələri bir yerə yığıb, Qur᾽anı kitab halına salım. Ömər dedi: Bir qədər səbir et! Bu barədə Əbu Bəkr ilə məşvərət etməliyəm!

Onlar Əbu Bəkrin yanına gedib bu barədə onunla ətraflı söhbət edirlər. Əbu Bəkr onları dinlədikdən sonra deyir: Bir qədər səbir edin, görək camaat bu barədə nə deyir. Məscidə gəlib hamının qarşısında xütbə oxudu və onları bu məsələdən agah etdi. Hamı bir nəfər kimi bu işi bəyənib öz razılıqlarını bildirdilər. Carçı, bütün yazılı nüsxələrin xilafətə təhvil verilməsini e᾽lan etdi və Qur᾽an bir yerə yığılaraq kitab halına salındı...

11. Xüzeymə ibni Sabit nəql etdiyi rəvayətdə deyir: ***«Sizə özünüzdən bir peyğəmbər gəldi...»*** ayəsini Ömər və Zeyd ibni Sabitə təhvil verdikdə, Zeyd dedi: Özündən başqa bunların həqiqətən Qur᾽an ayəsi olduğuna şəhadət verəcək bir kəs varmı? Dedim: And olsun Allaha ki, bilmirəm. Ömər dedi: Mən bunların Qur᾽an ayələri olduğuna şəhadət verirəm.

12. Əbu İshaq, səhabələrdən bə᾽zilərindən nəql edərək deyir: Ömər ibni Xəttab Qur᾽anı bir yerə yığmaq istəyirdi. Camaatı məscidə yığıb onlardan soruşdu: Ərəb dilinin yazı qanunlarının (kəlmələrin yazılış formasına) ən biliklisi kimdir? Dedilər: Səid ibni As. Sonra bir daha soruşdu: Ən gözəl xəttə malik olan kimdir? Dedilər: Zeyd ibni Sabit. Ömər deyir: Belə isə Səid imla etməli, Zeyd isə onu kağız üzərinə köçürməlidir. Beləliklə dörd nüsxə köçürülür. Ömər onlardan birini Kufəyə, birini Bəsrəyə, birini Hicaza, birini isə Şama göndərir.

13. Abdulla ibni Fəzalə nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Ömər Qur᾽anın əsl nüsxədən köçürülməsi qərarına gəldikdə, öz

səhabələrindən bir neçəsinə bu işə başlamalarını əmr etdi. Xəlifə tə՚kidlə onlara deyərdi: Hər hansı bir ayənin yazılışında ixtilaf meydana gələrsə, Muzər qəbiləsinin tələffüzünə müraciət edin. Çünki Qur՚an Muzər qəbiləsində olan bir şəxsə [Peyğəmbərə (s)] nazil olmuşdur.

14. Əbu Qulabə deyir: Ömər özünün xilafəti dövründə Qur՚an qarilərindən bir neçəsinə yerli əhaliyə Qur՚anı tə՚lim etməyi əmr etdi. Onlar ətraf məntəqələrə gedib müəllimlik edir, Qur՚anın qiraət üsullarını onlara tə՚lim verirdilər. Cavan və yeniyetmələr arasında Qur՚an oxuya bilənlərin sayı birə-on artsa da, onların qiraətində nəzərə çarpacaq qədər ixtilaflar müşahidə olunurdu. Müəllimlər şagirdlərinin qiraətlərində yaranmış ixtilafları eşitdikdə onlarla çox ağır rəftar edir, hətta onları kafir olmaqda ittiham edirdilər. Xəbər Osmana çatdıqda xütbələrinin birində deyir: Mərkəzi xilafətə yaxın olmaqla yanaşı, əgər sizin qiraətlərinizdə ixtilaf olarsa, sözsüz ətraf məntəqələrdə yaşayan və əsli ərəb olmayan müsəlmanların qiraətində ixtilaf daha çox olmalıdır. Belə isə Qur՚anı bir yerə yazıb kitab halına salaq. Ona müraciət etməklə həm sizin, həm də başqalarının ixtilaflarına son qoya bilərik.

Əbu Qulabə, Malik ibni Ənəsdən nəql edərək deyir: Mən Qur՚anı imla edənlərdən biri idim. Bə՚zən ayələrin bə՚zilərində ixtilaf meydana gəlirdi. Belə olduqda biz, bu ayələri Peyğəmbərin (s) özündən eşidən (və ya öyrənən) kəslərə müraciət edərdik. Bə՚zən onların özlərini tapmaq çətin olurdu. Osman onların ardınca ya adam göndərir, ya da onlarla ünsiyyətdə olan şəxslərlə əlaqə saxlayırdı. Bu müddət ərzində həmin ayələrin yerlərini boş qoyur, ondan əvvəlki və sonrakı ayələri yazırdıq. Nəhayət nüsxələrin köçürülməsi başa çatdırıldı. Xəlifə ətraf məntəqələrə bu məzmunda bir neçə məktub yazdı: Yeni yazılmış nüsxəni özümdə saxlayıb, digər nüsxələri yandırdım. Siz də göndərdiyim nüsxədən başqa bütün nüsxələri yığıb yandırın.

15. Məs՚əb ibni Sə՚d nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Günlərin bir günündə Osman, xütbələrinin birində belə bir mətləbə toxundu: Peyğəmbərin (s) vəfatından cəmi on üç il keçib. Sizlər isə Qur՚anın

oxunuşunda bir-birinizlə mübahisə edir və deyirsiniz ki, Ubəyin qiraəti belə, Abdullanın qiraəti isə tam başqa bir tərzdədir. Biriniz digərinizi qiraətin oxunuşunda ittiham edir, lakin heç cür razılığa gələ bilmirsiniz. Sizi and verirəm Allaha! Bu ixtilafları kənara qoyub, evlərinizdə pərakəndə saxladığınız yazıları gətirin ki, onları bir yerə yığıb kitab halına salaq.

Bir neçə gündən sonra evlərdə saxlanılan dəri və kağız üzərinə yazılmış yüzlərlə Qur՚an ayələri xəlifəyə təhvil verildi. Xəlifə onları bir-bir çağırıb gətirdiyi nüsxələri şəxsən Peyğəmbərin (s) özündən eşidib yazdıqlarına and içdirirdi. Onlar da bir nəfər kimi nüsxələrin həqiqətən Qur՚an ayələri olduqlarına and içir və Osmanın verdiyi suallara «bəli» - deyərək cavab verirdilər.

Sorğu-sual başa çatdıqdan sonra, Osman onlardan soruşdu: Hansınız gözəl xəttə maliksiniz? Dedilər: Zeyd ibni Sabit. O, Peyğəmbərin (s) ən yaxın dostlarından biri və onun katibi olmuşdur. Sonra onlardan soruşdu: Ərəb dilinin yazılış qanunlarına necə, ən bilikli şəxs kimdir? Dedilər: Səid ibni As. Osman Səidə imla etməyi, Zeydə isə ondan eşitdiklərini kağız üzərinə köçürməyi əmr etdi. Zeyd bir neçə nüsxə köçürüb onu camaata payladı.

Məs՚əb ibni Sə՚d əlavə edərək deyir: Səhabələrdən bir çoxu xəlifənin həyata keçirdiyi bu işi bəyənib, ona öz razılıqlarını bildirdilər.

16. Əbdül Ə՚la ibni Abdulla ibni Amir Qürəşi nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Qur՚anın yazılması başa çatdıqdan sonra, Osmana təhvil verildi. O, Qur՚ana baxıb dedi: Olduqca xeyirli və lazımlı iş gördünüz. Lakin mən burada bir neçə kiçik səhvlər görürəm, zaman keçdikcə ərəb milləti qiraət etməklə özü onları düzəldəcək.

17. Əbu Məlih deyir: Osman ibni Əfvan Qur՚anın yazılması qərarına gəldikdə dedi: Ayələri Huzəyl qəbiləsi imla etməli, Səqif qəbiləsi isə onu kağız üzərinə köçürməlidir.

18. Əkrəmə deyir: Qur՚an yazıldıqdan sonra Osmana təqdim olundu. Xəlifə orada bir neçə səhv gördükdə deyir: Əgər Qur՚anı

Huzeyl qəbiləsi imla və Səqif qəbiləsi də kağız üzərinə köçürsəydi, bu səhvlərə yol verilməzdi.

19. Əta deyir: Osman Qur᾽anın pərakəndə ayələrini aradan aparmaq istədiyi zaman, Ubey ibni Kə᾽bi yanına çağırıb lazımı göstərişlər verdi. Ubey ayələri imla edir, Zeyd isə onları kağız üzərinə köçürürdü. Səid ibni As da yazdıqlarına nəzarət edir, buraxdıqları səhvləri düzəldirdi. Beləliklə yeni nüsxə Ubey və Zeydin vasitəsi ilə yazıldı.

20. Mucahid nəql edərək deyir: Osman Qur᾽anı bir yerə yığmaq istədiyi zaman, Ubeyə imla, Zeydə yazmağı, Səid ibni Asa isə buraxılan səhvləri düzəltməyi əmr etdi.

21. Zeyd ibni Sabit deyir: Yığılmış nüsxələri köçürdüyüm zaman, Peyğəmbərdən (s) eşitdiyim ayələrdən birini nüsxələrdən heç birində tapa bilmədim. Nəhayət mən onu Xüzeymə ibni Sabit adlı şəxsdən əldə edə bildim. həmin ayə bu idi: ***«Mö᾽minlərin içərisində elələri də vardır ki, Allahla etdikləri əhdə sadiq olarlar.»*** Peyğəmbər (s) ona «Zuşşəhadəteyn» [yə᾽ni, iki nəfərin verdiyi şəhadət] ləqəbini verdiyi üçün, onu öz şəhadətini qəbul edib gətirdiyi ayəni Qur᾽ana əlavə etdim.

22. İbni Əştə Leys ibni Səiddən nəql edərək deyir: Qur᾽anı ilk dəfə bir yerə yığan şəxs, Zeyd ibni Sabit olmuşdur. Camaat pərakəndə nüsxələri xəlifəyə təhvil verir və onlar kağız üzərinə köçürülürdü. Lakin Zeyd, nüsxələri yalnız iki nəfər mö᾽təbər şəxs şəhadət verdikdən sonra kağız üzərinə köçürürdü. Bəraət [Tövbə] surəsinin sonuncu ayələrindən başqa, bütün ayələr kağız üzərinə köçürüldü. Nəhayət bu ayələri Xüzeymə ibni Sabit, Zeydə təhvil verdi, amma onun özündən başqa onların həqiqətən Qur᾽an ayələri olduqlarına şəhadət verə biləcək ikinci bir şəxs yox idi. Bütün bunlara baxmayaraq, Xüzeyməin gətirdiyi ayələr Qur᾽ana əlavə olundu. Çünki Peyğəmbər (s) onun şəhadətini iki nəfərin şəhadət verməsi ilə bərabər tuturdu. Sonra Ömər, Rəcm ayəsini gətirdi. Lakin heç bir şahidi olmadığı üçün həmin ayə Qur᾽ana əlavə olunmadı. (İtqan, 1-ci cild, 101-ci səh).

Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlər bunlardan ibarət idi. Bu rəvayətlər vahid xəbər formasında nəql olunmaqla

yanaşı, bir neçə mənfi xüsusiyyətlərə də malikdir. Gələcək fəsillərdə bu xüsusiyyətləri təklikdə araşdıracaq və kitabı bu fəsillə başa vuracağıq.

QUR᾽ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ VERİLƏN CAVABLAR

BİRİNCİ CAVAB

QUR᾽ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRDƏ NƏZƏRƏ ÇARPAN NÖQSAN VƏ ÇATIŞMAZLIQLAR

Əvvəlki fəsildə Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətləri nəzərdən keçirdik. Belə ki, bə᾽zən bu rəvayətlərdən şəxsi məqsədlər üçün sui-istifadə olunmuşdur. Lakin bu rəvayətlərin heç birinin mö᾽təbər olduğu nəzərə çarpmır. Bə᾽zən «təhrif nəzəriyyəsi»nin tərəfdarları da bu rəvayətlərə istinad edərək, Qur᾽anın təhrif olunduğuna dair müxtəlif fərziyyələr irəli sürmüşlər. Mö᾽təbər olmadığı bir halda isə, təhrif olub-olmadığı haqda bir söz demək tamamilə əsassız olacaqdır. Biz bu fəsildə rəvayətlərin zəif xüsusiyyətlərini ayrı-ayrılıqda araşdıracaq və onların mö᾽təbər olmadıqlarını sübuta yetirəcəyik.

Birinci xüsusiyyət:

Rəvayətlərdə nəzərə çarpan, oxucuda sual doğuran nöqsan və ziddiyyətlər.

BİRİNCİ SUAL:

QUR᾽AN NƏ VAXT BİR YERƏ YIĞILMIŞDIR?

Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlər üç qismə bölünür: İkinci rəvayətdən belə mə᾽lum olur ki, Qur᾽an Osmanın xilafəti dövründə kitab halına salınmışdır. Lakin birinci, üçüncü və dördüncü rəvayətlərdə bunun Əbu Bəkrin xilafti dövründə həyata keçirildiyinin şahidi oluruq. Yeddinci və on ikinci rəvayətlərdə isə Qur᾽anın yığılması Əbu Bəkr və Osmanın xilafəti dövründə deyil, Ömərin xilafəti dövründə göstərilir.

İKİNCİ SUAL

ƏBU BƏKRİN XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ QUR͗ANIN YIĞILMASINI KİM ÖZ ÖHDƏSİNƏ GÖTÜRMÜŞDÜR?

Birinci və on ikinci rəvayətlərdə bu işin Zeyd ibni Sabitə həvalə olunduğu göstərilir. Dördüncü rəvayətdə isə deyilir: Bu işi Əbu Bəkr özü öz öhdəsinə götürmüşdür. Zeyd ibni Sabit isə onun göstərişi ilə yazılmış nüsxələrə nəzarət edir və onlarda lazımı düzəlişlər aparırdı. Beşinci rəvayətdə isə belə mə͗lum olur ki, bu iş Ömər və Zeyd ibni Sabitə həvalə olunmuşdur.

ÜÇÜNCÜ SUAL

QUR͗ANIN YIĞILMASI ZEYD İBNİ SABİTƏ HƏVALƏ OLUNMUŞDURMU?

Birinci rəvayətdən belə mə͗lum olur ki, Əbu Bəkr Qur͗anın yığılmasını Zeyd ibni Sabitə həvalə etmişdir. Orada deyilir: Əbu Bəkr Zeydə deyir: «Sən cavanlığından öz əql və dərrakənlə hamıdan fərqlənir və sədaqətinlə hamının e͗timadını qazana bilmisən. Hələ Peyğəmbərin (s) zamanında nazil olan vəhyləri kağız üzərinə köçürür və beləliklə Peyğəmbər (s) və Qur͗anla yaxından ünsiyyətdə ola bilirdin. Gəl bu ağır və eyni zamanda məs͗uliyyətli işi öz üzərinə götür.» Buradan belə mə͗lum olur ki, Qur͗anın yığılması Zeyd ibni Sabitə həvalə olunmuşdur. Digər rəvayətlərdə isə bu işə başqalarının cəlb olunduğu göstərilir.

DÖRDÜNCÜ SUAL

QUR͗ANIN BƏ͗Zİ AYƏLƏRİ OSMANIN XİLAFƏTİ DÖVRÜNƏDƏK YAZILMIŞDIRMI?

Rəvayətlərin bir çoxundan bizə mə͗lum olur ki, Qur͗anın bütün ayələri pərakəndə olasa da, (hələ Peyğəmbərin (s) zamanında) dəri və kağız üzərinə yazılmışdır. Lakin ikinci rəvayətdə hələ Osmanın xilafəti dövründə ayələrdən bə͗zilərinin kağız üzərinə köçürülmədiyi və onun hafizələrdə saxlanıldığı göstərilir.

BEŞİNCİ SUAL

OSMAN ÖZÜNÜN XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ YAZILMIŞ AYƏLƏRDƏN BƏ᾽ZİLƏRİNİ İXTİSARA SALIBMI?

Rəvayətlərin bir çoxunda Osmanın xilafəti dövrünədək ayələrdən heç birinin ixtisara salınmadığı göstərilir. Lakin dördüncü rəvayətdə Osmanın, özündən əvvəl mövcud olan nüsxələri məhv etməsi və bunun ətraf məntəqələrdə yaşayan müsəlmanlara da əmr olunması göstərilir.

ALTINCI SUAL

OSMAN ÖZ NÜSXƏSİNİ HANSI MƏNBƏDƏN YIĞA BİLMİŞDİR

İkinci və dördüncü rəvayətlərdən belə mə᾽lum olur ki, Osman Əbu Bəkrin yığdığı nüsxələrə istinad etmiş və özünün nüsxəsini onun əsasında yığdırmışdır. Altıncı, on dördüncü və on beşinci rəvayətlərdə isə bunun tam əksinə olaraq, Osmanın öz nüsxəsini iki nəfər mö᾽təbər şəxsin şəhadət verməsi ilə yığdırdığı göstərilir.

YEDDİNCİ SUAL

QUR᾽ANIN YIĞILMASINI ƏBU BƏKRDƏN KİM İSTƏMİŞDİR?

Birinci rəvayətdə deyilir: Qur᾽anın yığılaraq kitab halına salınmasını ilk dəfə Ömər, Əbu Bəkrdən istəmişdir. Lakin, Əbu Bəkr bundan imtina edir və yalnız Ömərin dəfələrlə israr etməsindən sonra buna razı olur. Sonra Əbu Bəkr, Zeyd ibni Sabiti yanına çağırıb Ömərin irəli sürdüyü təklifi ona da bildirir. Zeyd də bir qədər imtina etdikdən sonra nəhayət bu işə öz razılığını bildirir. Lakin onuncu rəvayətdə bu təklifin Əbu Bəkrə, Ömər və Zeyd tərəfindən edildiyi və Əbu Bəkrin əshabla məşvərət etdikdən sonra onlara müsbət cavab verdiyi göstərilir.

SƏKKİZİNCİ SUAL

QURʾANIN ƏSL NÜSXƏSİ HANSI XƏLİFƏ TƏRƏFİNDƏN YIĞILMIŞDIR VƏ BU NÜSXƏDƏN KÖÇÜRÜLDÜKDƏN SONRA HANSI ŞƏHƏRLƏRƏ GÖNDƏRİLMİŞDİR?

İkinci rəvayətdən, Qurʾanın əsl nüsxəsinin Osman tərəfindən yığıldığı göstərilir. Lakin on ikinci rəvayətdə bunun Ömər tərəfindən həyata keçirildiyinə işarə olunur.

DOQQUZUNCU SUAL

TÖVBƏ SURƏSİNİN SON İKİ AYƏSİ HANSI XƏLİFƏNİN DÖVRÜNDƏ QURʾANA ƏLAVƏ EDİLMİŞDİR?

Birinci, on ikinci və iyirmi ikinci rəvayətdən belə məʾlum olur ki, bu iki ayənin Qurʾana Əbu Bəkrin xilafəti dövründə əlavə olunduğu göstərilir. Lakin səkkizinci və digər rəvayətlərdə bu ayələrin Ömərin xilafəti dövründə Qurʾana əlavə olunduğu qeyd olunur.

ONUNCU SUAL

BU AYƏLƏRİ QURʾAN KATİBLƏRİNƏ KİM TƏHVİL VERMİŞDİR?

Birinci və iyirmi ikinci rəvayətlərdə biz, Əbu Xüzeymənin adı ilə rastlaşırıq. Lakin səkkizinci və on birinci rəvayətlərdə bu ayələrin Xüzeymə ibni Sabit tərəfindən xəlifəyə təhvil verildiyi göstərilir. İbni Əbdül Bərr bu haqda deyir: Əbu Xüzeymə və Xüzeymə ibni Sabit iki müxtəlif şəxs olmuşdur və onların arasında heç bir qohumluq rabitəsi olmamışdır.

ON BİRİNCİ SUAL

BU İKİ AYƏNİN HƏQİQƏTƏN QURʾAN AYƏSİ OLDUĞU HANSI YOLLA İSBAT OLUNUR?

Bu barədə rəvayətlər üç qismə bölünür:

1. Yalnız bir nəfərin şəhadəti ilə sabit olunur;

2. Doqquzuncu və iyirmi üçüncü rəvayətlərdə isə buraya Osmanın da əlavə olunduğu göstərilir;

3. On birinci rəvayətdə isə şəhadət verən kəslərin arasında Ömərin adının birinci çəkildiyinin şahidi oluruq.

ON İKİNCİ SUAL

OSMAN QUR᾽ANIN İMLA VƏ YAZILMASINI KİMLƏRƏ HƏVALƏ ETMİŞDİR?

İkinci rəvayətdə Osmanın, Qur᾽anın imla olunmasını və yazılmasını İbni Zubeyr, Səid ibni Asa və Əbdürrəhmana həvalə etdiyi göstərilir. Lakin on beşinci rəvayətdə xəlifənin, Zeydin ayələrin köçürülməsinə, Səid ibni Asın isə ayələri imla etməyə tə᾽yin olunduqları göstərilir. On altıncı rəvayətdə isə xəlifə tərəfindən Səqif qəbiləsini nüsxələrin köçürülməsinə, Huzəyl qəbiləsinin isə ayələri imla etməyə tə᾽yin olunduğu göstərilir. On səkkizinci rəvayətə gəldikdə isə burada, bütün bunların təkzib olunduğunun şahidi oluruq. Yə᾽ni, Səqif qəbiləsinin ayələrin köçürülməsinə, Huzeyl qəbiləsinin isə ayələrin imla edilməsinə tə᾽yin olunduğu göstərilir.

Bütün bunlarla yanaşı, on doqquzuncu rəvayətdə ayələrin imla olunmasının Ubeyy ibni Kə᾽bə, yazılmasının Zeyd ibni Sabitə, nüsxələrə nəzarət olunmasına (səhvlərin düzəlişinə) isə Səid ibni Asın tə᾽yin olunduğu göstərilir. İyirminci rəvayət də bu məzmunda nəql olunmuşdur. Lakin, orada nüsxələrə nəzarət olunması işinin Əbdürrəhman ibni Hərsə həvalə olunduğu göstərilir.

İKİNCİ CAVAB

QUR᾽ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRDƏ NƏZƏRƏ ÇARPAN ZİDDİYYƏTLƏR

QUR᾽AN PEYĞƏMBƏRİN (S) ÖZ ZAMANINDA YIĞILMIŞDIR

Qur᾽anın Peyğəmbərin (s) zamanında yığılmasına dair nəql olunmuş mö᾽təbər rəvayətlər, bir qədər əvvəl yuxarıda nəql olunan rəvayətləri bütünlüklə e᾽tibardan salır və eyni zamanda maraq doğuran yeni bir məsələnin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Əziz oxucular, biz bu rəvayətlərdən bir neçəsini sizə təqdim edirik:

1. İbni Əbi Şəybə, Əhməd ibni Hənbəl, Termizi, Nəsai, İbni Həbban, Hatəm, Biyhəqi və Ziya Məqdəsi kimi mühəddislər İbni Abbasdan nəql etdikləri rəvayətdə deyirlər:

Günlərin bir günündə Osmandan soruşdum: «Ənfal» «Məsani»,* «Tövbə» surəsi isə miəyn* surələrindən olduğu bir halda nə üçün onları bir-birlərindən sonra və aralarında «Bismillah» olmadan yerləşdirmisiniz, halbuki, onların hər ikisi “Tival”* surələrindən sonra gəlir? Osman dedi: Peyğəmbərə (s) bir neçə ayədən ibarət surə nazil olarkən, katiblərinə bu surələri bə᾽zi ayələrdən sonra yerləşdirməyi göstəriş verərdi. Bir neçə ayə ardıcıl olaraq nazil olduqda isə, onların lazım olan surələrə əlavə olunmasını göstəriş verirdi. Bütün bu əlavə və dəyişikliklər Peyğəmbərin (s) göstərişi ilə həyata keçirilirdi. Osman əlavə edərək deyir: Peyğəmbərə (s) Mədinədə nazil olmuş ilk surə «Ənfal», son surə isə «Tövbə» surəsi olmuşdur. Lakin hər iki surə eyni xüsusiyyətlərə və eyni məzmuna malikdir. Surələrin arasındakı oxşarlıq və Peyğəmbərin (s) onların ayrı və ya bir surə olmasını deməməsi, məndə belə təsəvvür yaratdı ki, “Ənfal” və “Tövbə” surələrini bir surə hesab etmək olar. Bütün bunları nəzərə

alaraq bu iki surəni “Tival” surəsindən sonra aralarında «Bismillah» olmadan yerləşdirdik.

2. Təbərani və İbni Əsakir, Şə᾽bidən nəql edərək deyir: Qur᾽an, Peyğəmbərin (s) zamanında ənsardan olan altı nəfər şəxsin iştirakı ilə kitab halına salınmışdır. həmin şəxslər Ubey ibni Kə᾽b, Zeyd ibni Sabit, Məaz ibni Cəbəl, Əbu Dərda, Sə᾽d ibni Ubeyd və Əbu Zeyd olmuşlar. Onlarla yanaşı Məciə᾽ ibni Cariyə də iki və ya üç surə istisna olmaqla Qur᾽anı bir yerə yığa bilmişdir.

3. Qətadə deyir: Malik ibni Ənəsdən, Peyğəmbərin (s) zamanında Qur᾽anın kimlər tərəfindən yığıldığını soruşdum. O, cavabında ənsardan olan bu dörd nəfərin adını çəkdi: Onlar, Ubeyy ibni Kə᾽b, Məaz ibni Cəbəl, Zeyd ibni Sabit və Əbu Zeyd adlı şəxslər olmuşlar.

4. Məfuq deyir: Günlərin bir günündə Abdulla ibni Ömər, Abdulla ibni Məs᾽ud barəsində söz düşdükdə dedi: Ömrümün sonunadək onu sevəcək və ehtiram edəcəyəm. Çünki Peyğəmbər (s) bizlərə Qur᾽anı ondan, Salim Məazdan və Ubeyy ibni Kə᾽bdən öyrənməyimizi tövsiyə etmişdir.

5. Nəsai, mö᾽təbər mənbələrdən birində Abdulla ibni Ömərdən nəql edərək deyir: Qur᾽anı bir yerə yığıb, hər gecə bir dəfə onu oxuyardım. Xəbər Peyğəmbərə (s) çatdıqda mənə, Qur᾽anı ayda bir dəfə fasilə verməklə oxumağımı tövsiyə etdi!...

Qur᾽anın Peyğəmbərin (s) zamanında yığılmasına dair digər rəvayətlər də vardır. Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərdən belə mə᾽lum olur ki, Qur᾽an, Peyğəmbərin (s) öz nəzarəti altında yığılmış və burada heç bir təhrifə yol verilə bilməzdi.

İRAD VƏ CAVAB

Deyə bilərik ki, Qur᾽anın yığılması deyildikdə, onun kitab halına salınması deyil, əzbər olaraq hafizələrə salındığı nəzərdə tutulur. Lakin, bu tamamilə yanlış və əsassız bir təsəvvürdür. Əvvəla ona görə ki, belə bir fərziyyəni sübuta yetirəcək heç bir dəlil yoxdur. Digər tərəfdən isə, əgər Qur᾽anın yığılması deyildikdə, onun hifz olunması nəzərdə tutularsa, bunu yalnız altı nəfərə aid etmək düzgün olardımı? Halbuki, Peyğəmbərin (s)

zamanında Qurʾan hafizlərinin sayı təsəvvür olunduğundan daha çox olmuşdur. Demək, Qurʾanın yığılması deyildikdə, onun hifz olunması deyil, kağız üzərinə köçürülərək kitab halına salınması nəzərdə tutulur. Belə ki, Peyğəmbər (s) və onun səhabələrinin tarixinə nəzər saldıqda, bir daha bunun şahidi oluruq ki, o dövrdə bu kimi Qurʾan hafizlərinin və pərakəndə nüsxələri kitab halına salan şəxslərin sayı heç də az olmamışdır. O ki, qaldı Buxarinin və Malik ibni Ənəsin nəql etdikləri rəvayətlərdə onların sayının dörd nəfərdən ibarət olduqlarının göstərilməsinə, bu rəvayətləri bir neçə əsaslı səbəbə görə tamamilə əsassız hesab edə bilərik.

Əvvəla ona görə ki, Buxarinin nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə onların sayının dörddən çox olduğu göstərilir. Digər tərəfdən isə ravi hansı əsasa görə Peyğəmbər (s) vəfat edərkən Qurʾanı yığan şəxslərin sayının məhz dörd nəfərdən ibarət olduğuna təʾkid edir? Müsəlmanların ətraf məntəqələrə yayıldığı və Qurʾan hafizlərinin sayının on mindən artıq olduğu bir vaxtda, Qurʾanı yığan şəxslərin sayını qətiyyətlə və belə bir məhdud sayla göstərmək olarmı? Əlbəttə xeyr! Belə bir fərziyyə, həqiqətdən çox təxmini hesablamalara bənzəyir.

NƏTİCƏ

Qurʾanın Peyğəmbərin (s) zamanında yığıldığına dəlalət edən bu kimi bir çox rəvayətləri nəzərə alaraq, bu ağır işin Əbu Bəkrin xilafəti dövründə və onun təşəbbüsü ilə həyata keçdiyini qəbul etmək nə dərəcədə düzgün olardı?

Bir anlıq fərz edək ki, elə doğrudan da Qurʾan Əbu Bəkrin xilafəti dövründə yığılmışdır. Bu zaman belə bir sual meydana gəlir: Nə üçün Əbu Bəkr Qurʾanın yığılmasını, o zaman hələ sağ olan və Peyğəmbər (s) tərəfindən Qurʾanın tədrisinə təʾyin olunan Abdulla ibni Məsʾuda, Muasa, Ubey ibni Kəʾbə və Salimə deyil, məhz Zeyd ibni Sabitə və Ömərə həvalə etmişdir. O ki, qaldı Yəmamə döyüşündə hafizlərin hamılıqla şəhid olmasına, əvvəla bu döyüş Qurʾanın kitab halına salınmasından sonra baş vermiş və döyüşdə hafizlərdən yalnız Salim həlak olmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Zeyd,

Peyğəmbərin (s) katiblərindən biri idi və Qur῾anla yaxından ünsiyyətdə olmuşdur. Belə olduğu bir halda Əbu Bəkrin, Zeyd barəsində tə῾rifli sözlər deməsinə heç bir ehtiyac olmayacaqdır. Məzhəbindən asılı olaraq mö῾təbər hesab olunan Səqələyn hədisi bir daha bu həqiqəti sübuta yetirir ki, Qur῾an Peyğəmbərin (s) sağlığında yığılmış və kitab halına salınmışdır.

ÜÇÜNCÜ VƏ DÖRDÜNCÜ CAVAB

ƏQL VƏ QURʾAN NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN QURʾANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR

QURʾANIN, QURʾANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ BAXIŞI

Qurʾanın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlər bir-birləri ilə və bu məzmunda nəql olunmuş digər rəvayətlərlə ziddiyyətlik təşkil etməklə yanaşı, Qurʾanın bir çox ayələri ilə də düz gəlmir.

Əvvəla bunu qeyd etmək lazımdır ki, Qurʾan nazil olduğu ilk gündən onun bəʾzi surələri kitab əhlinin, hətta müşriklərin də ixtiyarında olmuşdur. Belə ki, Peyğəmbər (s), İslamla mübarizə aparan müşrikləri mübarizə meydanına çağırır və onlara Qurʾan kimi ikinci bir kitab, buna qadir olmadıqları təqdirdə Qurʾan surələrinə oxşar on surə və buna da qadir olmadıqda heç olmasa bir surə gətirmələrini təklif edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Qurʾan nüsxələri nəinki əhli-kitabın, hətta müşriklərin ixtiyarında belə olmuşdur.

Digər tərəfdən isə, bir çox ayələrdə, eləcə də Səqəleyn hədisində Qurʾanın «kitab» adlandırıldığının şahidi oluruq. Belə ki, əgər Qurʾan pərakəndə olaraq kağız, dəri və sümük parçalarının üzərinə yazılmış olsaydı, onu kitab adlandırmaq olmazdı. Çünki kitab, kamil nüsxə halına salınmış yazı toplusuna deyilir.

QURʾANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ ƏQLİ DƏLİLLƏR

Qurʾanın Peyğəmbərdən (s) sonrakı xəlifənin dövründə yığılmasına dəlalət edən rəvayətlər əql və dərrakə ilə də müvafiq deyildir. Peyğəmbərin (s) Qurʾana verdiyi əhəmiyyət, qiraət və yazılışı haqda nəql etdiyi hədislər, Qurʾanın, hələ həzrət sağ ikən yığılmasını bir daha sübuta yetirir. Bir sözlə Qurʾanın Peyğəmbərdən (s) sonrakı xəlifələrin dövründə yığılmasına dəlalət

edən rəvayətlər istər tarixi sənədlər, istər Peyğəmbərin sünnəti, istərsə də müsəlmanların Qur`anın kamil yazılı nüsxəsinə olan ehtiyacları ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

Çünki Qur`an özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə hər bir müsəlmanın diqqətini özünə cəlb edə bilmişdir. Qur`ana olan belə bir batini və fitri əlaqə istər böyüklərdə, istərsə də azyaşlı uşaqlarda böyük tə`sir qoymuşdur.

İndi isə sizi Qur`anın hər bir müsəlmanı özünə cəlb edən xüsusiyyətlərinin bə`ziləri ilə tanış edəcək, nəticə çıxarmağı isə öz öhdənizə buraxacağıq. Məhz bu xüsusiyyətlər, Qur`anın hələ Peyğəmbər (s) zamanında yığılmasını və sonrakı xəlifələrə həvalə olunmamasını sübuta yetirir.

1. QUR`ANIN BƏLAĞƏTİ

Cahiliyyət dövründə yaşayan ərəblər bəlağətli şe`r, xütbələr əzbərləyir və onlara xüsusi əhəmiyyət verirdilər. Belə olduğu bir şəraitdə sonralar İslamı qəbul etmiş şe`rsevər ərəblərin Qur`anın bəlağəti qarşısında heç bir əksül-əməl göstərməmələrini təsəvvür etmək olarmı? O Qur`an ki, bəlağətli şe`rləri ilə şöhrət tapmış şe`r ustalarını mübarizə meydanına də`vət edir və onları özünün fəsahətli və bəlağətli ayələri qarşısında diz çökməyə vadar edirdi.

Bəli, ərəblər (istər mö`min olsun, istərsə də kafir) Qur`ana xüsusi diqqət yetirir, onun ayələrini həvəs və diqqətlə əzbərləməyə çalışırdılar. Lakin, onların hər birinin öz arzu və hədəfi var idi. Mö`minlər, Qur`ana iman gətirir və öz əqidələrini onun üzərində qururdular. Kafirlər isə, Qur`anla mübarizə aparmaq məqsədilə onun ayələrini əzbərləməyə çalışırdılar.

2. PEYĞƏMBƏR

Peyğəmbər (s) müsəlmanlar arasında böyük qüdrət və nüfuza malik idi. Ona iman gətirmiş hər bir müsəlman verdiyi bütün göstərişlərə dərhal əməl edir və ona müti və tabe olduqlarını heç zaman gizlətməyirdilər. O, müsəlmanlara Qur`anın əhəmiyyətini bəyan edir, onun əzbərlənməsinin fəzilətli olduğunu dəfələrlə tə`kid edərdi. Belə bir şəraitdə tərbiyə olunan müsəlmanlar,

Qurʾan oxumağa və ayələrin əzbərlənməsinə xüsusi diqqət yetirirdilər. Beləliklə, qısa bir müddət ərzində Qurʾan hafizlərinin sayının artıb çoxalması Qurʾanın təʾlim və tədrisinin geniş vüsʾət almasına zəmin yaratdı.

3. QURʾANIN ƏZBƏRLƏNMƏSİ

Qurʾanın əzbərlənməsi müsəlmanlar tərəfindən daim rəğbətlə qarşılanmış və bu işə böyük əhəmiyyət vermişlər. Tarixə nəzər saldıqda, Qurʾan hafizlərinin müsəlmanlar arasında böyük hörmət və izzətə yiyələndiklərinin şahidi oluruq. Onlara hamı tərəfindən ehtiram olunur və yiyələndikləri ilahi elmə böyük qiymət verirdilər.

4. SAVAB

Müsəlmanları bu işə daha da sövq etdirən, onlara Peyğəmbər (s) tərəfindən Qurʾanın qiraət və əzbərləmələrinə görə veriləcək savablar idi. Onlar Qurʾanın əzbərlənməsinə var-dövlətlərindən, hətta doğma övladlarından da çox əhəmiyyət verərdilər.

Belə ki, evdar qadınların bir çoxu Qurʾan səhifələrini yığır və onları əzbərləməyə çalışırdılar.

İbni Məsʾud özünün«Təbəqat» adlı kitabında yzır: Fəzl ibni Dəkkin deyir: Vəlid ibni Abdulla ibni Cəmiʾ nənəsindən nəql edərək deyir: Abdulla ibni Harisin qızı Ümmi Vərəqə Qurʾanın bütün ayələrini yığa bilmişdir. Peyğəmbər (s) onu şəhid adlandırardı. O deyir: Peyğəmbər (s) Bədr döyüşünə gedərkən onunla birlikdə döyüşə getməyi və orada yaralılara yardım etməyi xahiş etdim. Hər şeydən əvvəl Allah yolunda xeyirli işlər görməyi və bu yolda şəhid olmağı arzu edirdim. Peyğəmbər (s) cavabında buyurdu: Allah-taala şəhadəti sənin üçün hazır etmişdir. (İtqan, 1-ci cild, 125-ci səh).

Demək, əgər qadınlar Qurʾanın yığılmasına və ayələrin əzbərlənməsinə bu qədər diqqət yetirmişlərsə, sözsüz ki, kişilərin də Qurʾana verdikləri əhəmiyyət heç də az olmamışdır. Peyğəmbərin (s) zamanında mövcud olmuş Qurʾan hafizləri

haqda mə`lumat əldə etmək istəyənlər, mö`təbər tarix kitablarına müraciət edə bilərlər.

Qurtubi deyir: Yəmamə döyüşündə Qur`an hafizlərindən yetmiş nəfəri həlak oldu. Peyğəmbərin (s) zamanında baş vermiş «Bi`r məunə» döyüşündə də qətlə yetirilənlərin sayı bir o qədər idi.

Bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz onuncu rəvayətdə isə Yəmamə döyüşündə həlak olanların sayı dörd yüz nəfər göstərilirdi.

Qur`an hafiz və qariləri ilə yanaşı Peyğəmbərin (s) özü də Qur`anın yığılmasına və əzbərlənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. İyirmi üç il ərzində tədricən nazil olmuş Qur`an, Peyğəmbərin (s) xüsusi diqqət mərkəzinə çevrilmişdi. O, hər bir ayənin oxunub hifz olunmasını həm öz katiblərinə, həm də digər əshaba dəfələrlə tə`kid edərdi.

Zeyd ibni Sabit deyir: Biz Peyğəmbərin (s) hüzurunda kağız, ağac qabığı, dəri üzərinə yazılmış pərakəndə Qur`an ayələrini bir yerə yığırdıq.

Hakim bu hədisi nəql etdikdən sonra deyir: Buxari və Müslim bu hədisi mö`təbər hesab etmiş, lakin onu öz kitablarında nəql etməmişlər. Amma necə olursa-olsun, biz bunu Qur`anın Peyğəmbərin (s) zamanında yığıldığına əsaslı dəlil hesab edə bilərik. (Mustədrak. 2-ci cild, 611-ci səh).

Qur`anın əzbərlənməsi hər bir müsəlman kişi və qadın tərəfindən həvəslə həyata keçirilirdi. Belə ki, elə bir müsəlman ailəsi olmazdı ki, orada heç olmasa bir neçə surə və ya ayə olmamış olsun.

İbadət ibni Samit nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s), yanına gələn şəxsləri vaxtı olmadıqda Qur`an öyrətmək üçün bizim yanımıza göndərərdi.

Kuləyb nəql etdiyi rəvayətdə deyir: Mən Əli (ə)-ın yanında idim. Müsəlmanların məsciddən ucalan Qur`an səslərini eşitdikdə buyurdu: Xoş onların halına!... (Kənzul-ummal, 2-ci cild, 185-ci səh).

İbadə nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə deyir: Peyğəmbər (s) ətraf məntəqələrdən Qur`an öyrənmək üçün yanına gələn kəsləri bizlərdən birinə həvalə edərdi. Hər zaman peyğəmbər

məscidindən Qurˈan sədaları ucalardı. Lakin, sonralar müsəlmanlar bir-birini çaşdırmasınlar deyə, Qurˈanı yavaş və aram-aram oxumalarını əmr etdi. (Kənzul-ummal, 2-ci cild, 185-ci səh).

Bəli, Qurˈanın əzbərlənməsi müsəlman qadın və kişilərin arasında böyük rövnəq tapa bilmişdi. Belə ki, qadınlar bəˈzən Qurˈanın təˈlimini özlərinə mehriyyə təˈyin edərdilər.

Əziz oxucu! Bütün bunları nəzərə alaraq, Qurˈanın Əbu Bəkrin xilafəti dövrünədək təˈxirə düşdüyünü və xəlifənin bunun həyata keçməsi üçün iki nəfəri təˈyin etməsini iddia etmək olarmı? Deməк, müsəlmanların Peyğəmbərin (s) sağlığındakı şəraiti və onların Qurˈana verdikləri əhəmiyyəti nəzərə alaraq, belə bir nəzəriyyəni qətiyyətlə rədd edə bilərik.

BEŞİNCİ VƏ ALTINCI CAVAB

MÜSƏLMAN İCMASININ QURʾANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ BAXIŞI

MÜSƏLMAN İCMASI MÜTƏVATİR OLMAYAN RƏVAYƏTLƏRLƏ QURʾANIN İSBAT OLUNMASINI QEYRİ-MÜMKÜN HESAB EDİR

Qurʾanın Peyğəmbərdən (s) sonrakı dövrlərdə yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlərin hansı səbəblər üzündən əsassız olduqları barədə bəʾzi izahatlar verdik. Bu fəsildə də biz həmin rəvayətlərin beşinci və altıncı zəif xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirəcək və şübhə yaradacaq məsələləri aradan qaldırmağa çalışacağıq.

Hər şeydən əvvəl bunu qeyd etmək lazımdır ki, müsəlman icması iki mühüm məsələdə əqidə ixtilaflarını kənara qoya bilməmişdir.

1. Qurʾanın yalnız mütəvatir rəvayətlərlə isbat olunması;

2. Qurʾanda təhrifə yol verilməməsinin qəbul olunması.

Lakin, bir qədər əvvəl Qurʾanın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlər bu iki məsələ ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir. Müsəlman icması Qurʾanın yalnız mütəvatir rəvayətlərlə isbat olunmasını qəbul etdikləri bir halda, bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərdə isə biz, yazılı nüsxələrin həqiqətən Qurʾan ayəsi olduğunu bir, iki və ya bir nəfərin, iki nəfərin yerinə şəhadət verməsi ilə qəbul olunduğunun şahidi olurduq. Bu isə o deməkdir ki, Qurʾan mütəvatir rəvayətlərlə deyil, vahid xəbər formasında yazılmışdır. Qurʾanın yalnız mütəvatir rəvayətlərlə isbat olunduğu bir halda, görəsən bəʾzilərinin vahid xəbər formasına istinad etmələrinə hansı amillər səbəb olmuşdur?

Təəccüb doğuran burasıdır ki, İbni Həcər və onun kimi bəʾzi mühəddislər, rəvayətlərdə qeyd olunan «şəhadət» kəlməsini «yazmaq» və «qorumaq» kimi məʾnalandırmışlar.

Lakin, rəvayətlərə verilən belə bir təfsiri bir neçə səbəbdən əsassız hesab edə bilərik.

1. Belə bir təfsirin Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətlərlə heç bir əlaqəsi yoxdur və biz burada şəhadəti «qorumaq» və ya «yazmaq» kimi mə᾽nalandıra bilmərik.

2. Bu o deməkdir ki, Qur᾽anı yığan şəxslər ayələri yaddaşlarda olan, lakin kağız üzərinə köçürülməyən ayələri Qur᾽ana əlavə etmişlər. Hərçənd bu nüsxələrin Qur᾽an ayələri olduğu mütəvatir olaraq sübuta yetirilmişdir, bu isə o deməkdir ki, mütəvatirliyi sübuta yetirilməyən bə᾽zi ayələr Qur᾽anın əsl nüsxəsinə daxil edilmişdir.

3. Əgər ayənin mütəvatirliyi sübuta yetirilmişsə, demək onu yazmağa və ya əzbərləməyə heç bir ehtiyac olmayacaqdır. Yox əgər mütəvatirliyi sübuta yetməmişsə, onun həqiqətən Qur᾽an ayəsi olduğunu yazmaqla heç cür sübut etmək olmaz və belə olduqda təbii ki, həmin ayələr Qur᾽ana əlavə olunmayacaqdır. Demək, Qur᾽anın yığılmasında ayələrin yazılması və ya əzbərlənməsinin heç bir əhəmiyyəti olmayacaqdır.

Nəticə: Müsəlman icmasının Qur᾽anın mütəvatirliyinə olan e᾽tiqadlarını, Qur᾽anın öz ayələrini və nəhayət Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətləri əsas tutaraq, Qur᾽anın yığılmasına dair nəql olunmuş qeyri-mütəvatir rəvayətləri kənara qoymalı və onların mö᾽təbərliyinə istinad etməməliyik.

MÜSƏLMAN İCMASI QUR᾽ANA ƏLAVƏLƏR OLUNMAMASINA İSTİNAD EDİR

Əgər Qur᾽anın Peyğəmbərdən (s) sonrakı dövrlərdə yığılmasına dair nəql olunmuş rəvayətləri mö᾽təbər hesab edəriksə, (belə ki, təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları bunu iddia edirlər) Qur᾽anın təhrif olunmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyələrin genişlənməsinə lazımı şərait yaratmış olarıq. Belə olduqda təhrif istər nöqsan və ya ixtisara salma ilə, istərsə də əlavə etmək yolu ilə olsun, bunun heç bir fərqi olmayacaqdır.

Əgər Peyğəmbər (s) Qur᾽anın yığılmasına şəxsən nəzarət etməsəydi, sonrakı dövrlərdə təbii ki, oraya bə᾽zi əlavələr və ya

ixtisarlar olunardı. Bu isə Qur᾽anın əzəmətinə xələl gətirə bilərdi. Halbuki, müsəlman icması bu nəzəriyyəni qətiyyətlə rədd edir və yalnız Qur᾽anın toxunulmazlığına istinad edir. Belə bir tərz-təfəkkür bu məzmunda (təhrifə dair) nəql olunmuş rəvayətlərlə ziddiyyət təşkil etdiyi üçün, bunu rəvayətlərin növbəti zəif xüsusiyyətlərindən biri kimi qəbul etməliyik.

İRAD VƏ CAVAB

Bə᾽ziləri deyə bilər ki, Qur᾽an qeyri-adi xüsusiyyətlərə (bu xüsusiyyətlərdən biri də orada istifadə olunan ifadələrdir) malik olduğu üçün, oraya Qur᾽an ayələrindən savayı hər hansı bir ifadə və ya kəlmə əlavə olunarsa, dərhal özünü büruzə verər və həqiqi ayələrdən fərqlənər. Bu xüsusiyyətlərinə görə Qur᾽anın təhrif olunub-olunmamasını bilmək, bizim üçün heç də çətin olmayacaqdır.

Başqa sözlə desək, Qur᾽anın, əsas me᾽yar hesab etdiyimiz mö᾽cüzəvi xüsusiyyətləri (e᾽cazı) bütün biganə ifadələrin Qur᾽ana əlavə olunmasının qarşısını alacaqdır. Nöqsan və ixtisara gəldikdə isə, biz bu xüsusiyyətləri əsas me᾽yar hesab edə bilmərik. Çünki əldə olunmayan bir şeyi hər hansı bir me᾽yar ilə müqayisə və ya tətbiq edə bilmərik. Bu səbəbdən də təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları Qur᾽ana əlavələrin edilməsi fərziyyəsini inkar etsələr də, nöqsan və çatışmazlığa yol verildiyini qəbul edirlər.

Cavab: Qur᾽an özünün e᾽caz və bəlağəti ilə, oraya hər hansı bir surənin əlavə olunmasının qarşısını ala bilibsə də, bir və ya iki cümlənin (xüsusilə, əgər qısa olarsa) əlavə olunmasının qarşısını ala bilməyib. Əgər bu iş mümkün olsaydı, iki nəfərin şəhadətinə heç bir ehtiyac duyulmazdı. Və belə olduqda ayələr bəlağət və özünün qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə digər ifadələrdən fərqlənərdi.

Belə bir qənaətə gəlirik ki, Qur᾽anın Peyğəmbərdən (s) sonrakı dövrlərdə yığılmasını qəbul edənlər təbii ki, təhrif nəzəriyyəsinə istinad edəcəklər və bizə mə᾽lumdur ki, təhrif deyildikdə Qur᾽ana edilən əlavələr nəzərdə tutulur. Bu isə qeyd etdiyimiz kimi müsəlman icmasının e᾽tiqad və əqidəsi ilə tamamilə ziddiyyət təşkil edir.

NƏTİCƏ

QURʾANIN YIĞILMASINA DAİR İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ DÜZGÜN NƏZƏRİYYƏ

Qeyd etdiklərimizdən belə məʾlum olur ki, Qurʾan Peyğəmbərin (s) zamanında yığılmış və kamil nüsxə halına salınmışdır. Əbu Bəkrin və ya digər xəlifələrin dövründə yığılmasına dəlalət edən rəvayətlər isə, əsassız olmaqla yanaşı Qurʾan, sünnə, əql və icma ilə də ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, təhrif nəzəriyyəsinin tərəfdarları qeyd olunan qeyri-möʾtəbər rəvayətlərlə irəli sürdükləri əsassız iddiaları isbat edə bilməzlər.

Qurʾanın Əbu Bəkrin xilafəti dövründə yığıldığını qəbul etsək də belə, bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlərin nəql olunma səbkisi öz möʾtəbərliyinə qarşı oxucuda şübhə yaradar. Çünki Qurʾan ayələri bütünlüklə mütəvatir olaraq nəql olunmuş və müsəlmanlar arasında sənəd baxımından möʾtəbər olaraq qəbul edilmişdir. Bunun nəticəsində müsəlmanlar Qurʾanla daha çox ünsiyyətdə ola bilmiş və hələ Peyğəmbərin (s) zamanında onun vahid nüsxə halına salınmasında böyük rol oynamışlar.

Bəli, Osmanın xilafəti dövründə Qurʾanın bir yerə yığılması kimsədən gizli deyildir. Lakin, bu heç də o demək deyildir ki, o pərakəndə surə və ayələri bir yerə yığaraq onu kitab halına salmışdır. Osman yalnız Qurʾanın müxtəlif səbkilərdə oxunmasının qarşısını almış və fərqli səbkilərdə yazılmış Qurʾan nüsxələrini bir yerə yığaraq yandırılmasını əmr etmişdir. Belə ki, qısa bir müddət ərzində onun verdiyi hökm müsəlmanlar yaşayan digər məntəqələrdə də icra olundu. Və bununla da xəlifənin verdiyi hökm «tövhidul məsahif» adlandırıldı.

Əhli-sünnə məzhəbinin görkəmli almilərindən biri olan Haris Muhasibi bu barədə deyir: Camaat belə güman edir ki, Qurʾan Osmanın xilafəti dövründə yığılmışdır. Lakin bu heç də belə olmamışdır. Sadəcə olaraq İraq və Şam camaatının qiraətində yaranmış ixtilaflar xəlifəni narahat etdiyi üçün, hamıya ənsarın seçdiyi qiraət üsulundan istifadə etməyi əmr etmişdir.

Müəllif: Xəlifənin qiraətdə yaranmış ixtilafların qarşısını alaraq (yeddi qiraət səbkisi barəsində nəql olunmuş rəvayətlər daxil olmaqla), mütəvatir olaraq Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş qiraət səkbisini yenidən qüvvəyə mindirməsi kimsədən gizli deyildir.

Bəli, bu, Osmanın xilafəti dövründə həyata keçirdiyi ən mühüm və tə`rifəlayiq işlərindən biri idi. Bəlkə də əgər xəlifə bu ixtilafın qarşısını almasaydı, müsəlmanlar arasında bu barədə böyük ziddiyyətlik yaranar və bunun nəticəsində onlar hətta bir-birlərini küfrdə ittiham edərdilər.

Biz ötən fəsillərdə Peyğəmbərdən (s), Qur`anın müxtəlif səbkilərdə oxunmamasına və bunu qətiyyətlə qadağan etməsinə dair nəql olunmuş hədislər barəsində ətraflı mə`lumatlar verdik. Bütün bunları nəzərə alaraq, xəlifənin İslam dünyasına göstərdiyi bu böyük xidmətini heç cür inkar edə bilmərik. Lakin, xəlifəyə tutulan əsaslı iradlardan biri də, onun [bir-birindən oxunuşunda fərqli olan] nüsxələri yandırması və bu hökmü ətraf məntəqələrə də göndərməsidir. Hökm sadir olduqdan sonra müsəlmanlardan bə`ziləri ona öz e`tirazlarını bildirsələr də, heç bir nəticə vermədi və xəlifənin bu fərmanı tək mərkəzi xilafətdə deyil, ətraf məntəqələrdə də icra olundu.

Bu səbəbdən də onu «hərracul məsahif», səhifələri yandıran adlandırdılar.

Nəticə: Qeyd etdiklərimizdən belə mə`lum olur ki, təhrif barəsində irəli sürülmüş müxtəlif nəzəriyyələr tamamilə batil və əsassızdır. Bu nəzəriyyələri yalnız o zaman qəbul etmək olar ki, insan bu barədə heç bir araşdırma aparmadan xurafata qapılaraq, özünü belə bir yanlış təfəkkürün əsiri etmiş olsun. Sağlam düşüncəli, həqiqətsevər hər bir insan isə əql və dərrakəsini işə salmaqla, özünü bu böyük xürafat uçurumundan xilas etmiş olar.

ONUNCU FƏSİL

AYƏLƏRİN ZAHİRİ MƏʼNALARININ HÖCCƏT VƏ DƏLİL OLMASI

Ayələrin zahiri məʼnalarının höccət olmasını isbat edən dəlillər:

1. Qurʼan ümumbəşəri Kitabdır;

2. Qurʼan peyğəmbərliyi sübuta yetirəcək dəlildir;

3. Qurʼan müsəlmanların müraciət etdikləri ən böyük və ən möʼtəbər mənbədir;

4. Qurʼan rəvayətlərin məhək daşıdır;

5. İmamlar Qurʼanın zahiri məʼnalarına istinad etmişlər.

Qurʼanın zahiri məʼnalarının höccət olmamasını sübuta yetirən dəlillər:

1. Qurʼanı yalnız müəyyən şəxslər başa düşür;

2. Qurʼanın şəxsi meyl və istəklə təfsir olunması yolverilməz bir haldır;

3. Qurʼanın dərin və köklü məʼnaları;

4. Qurʼanın zahiri məʼnaları həqiqəti bəyan etməyirmi?

5. Mütəşabih ayələrə istinad və əməl olunmur;

6. Qurʼanın zahiri məʼnalarının dəlil olmasına təhrifin göstərdiyi təʼsir.

QURʾANIN ZAHİRİ MƏʾNALARININ HÖCCƏT OLMASINI İSBAT EDƏN DƏLİLLƏR

Ərəb dili ilə tanışlığı olan hər bir şəxs ayələrin zahiri məʾnalarını asanlıqla başa düşür və bir çox şəriət məsələlərinin icrasında onlara istinad edir.

Ayələrin zahiri məʾnalarına istinad etmək, Qurʾan elmləri terminologiyasında «Qurʾanın zahiri məʾnalarının höccəti» adlanır. Bu səbəbdən də bir çox şərʾi məsələlərin həyata keçirilməsində və irəli sürülən nəzəriyyələrin isbatında onlara istinad olunur. Çünki Qurʾanın zahiri məʾnası ümumi kütlə tərəfindən istinad olunası ən möʾtəbər mənbə və sənəd hesab olunur.

Qurʾanın zahiri məʾnalarının höccət olmasına dair irəli sürülmüş nəzəriyyəni sübuta yetirəcək kifayət qədər hədislər vardır və burada diqqətinizi onlardan bir neçəsinə cəlb etmək istəyirik.

1. QURʾAN ÜMUMBƏŞƏRİ KİTABDIR

Məʾlum olduğu kimi, Peyğəmbər (s) ünsiyyətdə olduğu şəxsiyyətlərlə xüsusi davranış və ya danışıq tərzi seçməmişdir.

Qəbiləsinin bir üzvü kimi, o da başqalarının danışdığı kimi danışır və onlarla adət halını almış bir tərzdə rəftar edərdi.

Bu da hamıya məʾlumdur ki, Qurʾan nazil olduqdan sonra belə, onun nazil olmuş ayələrini çox sadə, ərəb qəbilələrinin adət etdiyi bir tərzdə bəyan edər, həmçinin Qurʾanın qadağan etdiyi və ya icra olunması vacib olan məsələləri onlara iqrar edərdi.

Qurʾani-Kərimin bir çox ayələrində bu məsələyə dəfələrlə işarə olunmuşdur.

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

«Onlar Qurʾan barəsində düşünməzlərmi? Yoxsa ürəklərinə kilid vurulmuşdur?» (Məhəmməd-24).

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

«Biz bu Qurʾanda insanlar üçün hər cür məsəl çəkdik ki, bəlkə öyüd-nəsihət qəbul etsinlər.» (Zumər-27).

وَإِنَّهُ لَتَنزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ

«Şübhəsiz ki, bu [Qur᾽an] aləmlərin Rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir!* Onu Cəbrail [Ruhuləmin] endirdi.* [Günahkarları Allahın əzabı ilə] qorxudan peyğəmbərlərdən olasan deyə, sənin qəlbinə [nazil etdi]* özü də açıq-aydın ərəb dilində.» (Şuəra 192-195).

هَـذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ

«Bu, [belə əhvalatlar] insanlardan [xalqdan] ötrü [olub keçənlərə dair] bir xəbər, müttəqilərdən ötrü isə doğru yola göstəriş və nəsihətdir.» (Ali-İmran-138).

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

«Biz Qur᾽anı [ümmətin üçün] ancaq sənin dilinlə asanlaşdırdıq. Bəlkə, anlayıb öyüd-nəsihət qəbul etsinlər.» (Casiyə-58).

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ

«And olsun ki, Biz Qur᾽anı [ondan] ibrət almaq, öyüd-nəsihət qəbul etmək üçün belə asanlaşdırdıq. Amma hanı ibrət alan, öyüd-nəsihət qəbul edən?!» (Qəmər-17).

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا

«Onlar Qur᾽an barəsində [onun Allah kəlamı olması haqqında] düşünməzlərmi? Əgər o, Allahdan qeyrisi tərəfindən olsaydı, əlbəttə ondan çoxlu ziddiyyət [ixtilaf, uyğunsuzluq] tapardılar.» (Nisa-82).

2. QUR᾽AN PEYĞƏMBƏRLİYİ SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLDİR

Qur᾽an həzrət Məhəmmədin (s) peyğəmbərliyinin həqqaniyyətini sübuta yetirmək üçün nazil olmuşdur. Nazil olduğu ilk gündən öz müxaliflərini mübarizə meydanına çağırmış və onlara Qur᾽anın surələrinə oxşar heç olmasa bir surəni gətirmələrini təklif etmişdir.

Peyğəmbərin (s), müşriklərlə mübarizə meydanına çıxması Qur᾽anın ilahi mö᾽cüzə olduğunu bir daha sübuta yetirir. Buradan belə mə᾽lum olur ki, ərəblər Qur᾽anı asanlıqla başa düşüb və onun zahiri mə᾽nalarını olduğu kimi dərk edə bilirmişlər. Çünki əgər

Qurʾan ayələrinin başa düşülməsi çətin və müəmmalı olsaydı, əvvəla nə müşriklər mübarizə meydanına çağırılar, nə də onun ilahi möʾcüzə olduğu isbat olunardı. Və belə olduğu bir halda insanların haqq-ədalətə, imana dəʾvət olunmaları heç bir məʾna kəsb etməzdi.

3. QURʾAN, MÜSƏLMANLARIN MÜRACİƏT ETDİKLƏRİ ƏN BÖYÜK VƏ ƏN MÖʾTƏBƏR MƏNBƏDİR

Nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdə müsəlmanların Peyğəmbərin (s) tövsiyə etdiyi «Səqələyn»ə (Qurʾan və Peyğəmbərin (s) Əhli-beytinə) müraciət etmələri və bütün işlərini onlarla tətbiq etmələrinə təʾkid olunmuşdur. Bu isə Qurʾanın zahiri məʾnalarının asanlıqla başa düşülməsini və həyata keçirilməsinin vacibliyini bir daha sübuta yetirir.

4. QURʾAN RƏVAYƏTLƏRİN MƏHƏK DAŞIDIR

Bir çox mütəvatir rəvayətlərdən bizə məʾlum oldu ki, nəql olunmuş rəvayətlər Qurʾanla tətbiq olunmalı və bununla da onun möʾtəbər olub-olmaması aşkara çıxarılmalıdır. Daha dəqiq desək, Qurʾanla müvafiq olan rəvayətlər qəbul olunmalı, digər rəvayətlər isə kənara qoyularaq istinad olunmamalıdır.

Nəql olunmuş yüzlərlə mütəvatir rəvayət Qurʾanın zahiri məʾnasının dəlil olmasını açıq-aşkar isbat edir. Çünki anlamı bir o qədər də asan və heç bir eʾtibarı olmayan hər hansı bir mətnlə rəvayətləri tətbiq etmək düzgün olmazdı.

5. İMAMLAR QURʾANIN ZAHİRİ MƏʾNALARINA İSTİNAD ETMİŞLƏR

1. Zürarə, İmam Sadiq (ə)-dan soruşur: Belə bir qənaətə necə gəlmisiniz ki, dəstəmaz alarkən məsh başın bütün hissəsinə deyil, yalnız bir hissəsinə çəkilməlidir? İmam (ə) sualın cavabında buyurur: Dəstəmaz ayəsində «Birüusikum» kəlməsində ön şəkilçi kimi işlənmiş «Ba» hərfindən. Bu halda ayənin zahiri məʾnasından belə bir qənaətə gəlirik ki, məshi başın hər tərəfinə deyil, yalnız bir hissəsinə çəkmək lazımdır.

2. Günlərin bir günündə bir nəfər İmam Sadiq (ə)-dan soruşur: “Adətən çox istirahət edirəm. Və istirahət etdiyim zaman qonşu həyətdən haram edilmiş musiqi sədası eşidilir. Halbuki, məqsədim həmin musiqiyə qulaq asmaq deyil, yalnız istirahət etməkdir. Bu haqda nə deyə bilərsiniz?” İmam (ə) buyurur: Qur᾽anın bu ayəsini nəzərə alaraq

إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولـــئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُولاً

«Çünki qulaq, göz və ürək – bunların hamısı [sahibinin etdiyi əməl, dediyi söz barəsində] - sorğu-sual olunacaqdır.» (İsra-36) sənin gördüyün bu işin haram olduğuna istinad etmək olar.

3. İmam Sadiq (ə) oğlu İsmayıla deyir: Mö᾽minlərdən bir neçəsi sənin yanında şəhadət verərlərsə, o zaman onların şəhadətini qəbul et. Çünki Allah-taala Qur᾽ani-Kərimdə bu haqda buyurur:

يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ

«Allaha da inanır, mö᾽minlərə də.» (Tövbə-61).

5. İmam Sadiq (ə), üç dəfə təlaq verilmiş və artıq ərinin onun üçün haram olduğu qadınlar haqda buyurur: Əgər həmin qadın başqa birisi ilə evlənib və sonra boşanarsa, yenidən əvvəlki əri ilə evlənə bilər. Allah-taala Qur᾽ani-Kərimdə bu haqda buyurur:

حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

«Ayrı bir kişi ilə nikah etməyincə...»

6. İmam Sadiq (ə) buyurur: Üç dəfə təlaq verilmiş qadın, başqa birisi ilə müvəqqəti evlənərsə (siğə edilərsə), əvvəlki ərinə halal olmaz. Allah-taala bu haqda buyurur:

طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَن يَتَرَاجَعَا

«Əgər sonrakı əri həmin qadını boşasa, əvvəlki ərlə ailə qurmağın eybi yoxdur.»

Ayələrin zahiri mə᾽nasından belə mə᾽lum olur ki, üç dəfə təlaq verilmiş bir qadın öz əri ilə yalnız o zaman yenidən evlənə bilər ki, bir başqasına ərə getmiş və ondan boşanmış olsun. Müvəqqəti evlənmədə isə təlaq olmadığı üçün qadının birinci əri ilə evlənməsinə icazə verilmir.

7. Dırnağı düşmüş bir şəxs, İmam Sadiq (ə)-dan dəstəmaz alarkən necə məsh çəkəcəyini soruşur. İmam (ə) sualın cavabında

buyurur: “Soruşduğun bu sualın cavabı Qur`anda açıq-aşkar bəyan edilmişdir:

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

O [öz dini üçün] sizi seçdi və dində sizin üçün heç bir çətinlik yeri qoymadı.»

Sonra sözünə davam edərək buyurdu: Dəstəmaz alarkən yaranın üzərinə bağladığın tənzifin üzərindən də məsh çəkə bilərsən.

8. İmam Sadiq (ə)-dan bə`zi qadınlarla evlənmək barəsində soruşduqda buyurur: Allah-taala onlarla evlənməyi sizlərə halal etmişdir. Qur`ani-Kərimdə bu haqda deyilir:

وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَاء ذَلِكُمْ

9. Əti halal olan bə`zi heyvanlar haqda isə bu ayəyə istinad etmişdir.

قُل لاَّ أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ

«[Ya Rəsulum!] De ki: Mənə gələn vəhylər içərisində murdar olduqları üçün ölü heyvan, axar qan, donuz əti və ya Allahdan başqasının adı ilə [Bismillah deyilmədən] kəsilmiş heyvanlar istisna olmaqla, hər hansı bir kəsin yediyi yeməklər içərisində haram buyurulan bir şey görmürəm...» (Ən`am-145).

10. İmam Sadiq (ə)-dan kölə və kənizlərin, sahiblərinin icazəsi olmadan evlənmələri haqda soruşduqda, bu ayəyə istinad edir:

عَبْدًا مَّمْلُوكًا لاَّ يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ

QUR`ANIN ZAHİRİ MƏ`NALARININ HÖCCƏT OLMADIĞINI İSBAT EDƏN DƏLİLLƏR

Bir qədər əvvəl Qur`anın zahiri mə`nalarının höccət olduğuna dəlalət edən dəlil və sübutlara işarə etdik. Lakin, hədis alimlərinin bir qismi bunun tam əksinə olaraq yeni bir nəzəriyyə irəli sürərək, Qur`anın zahiri mə`nalarının höccət olmadığını iddia edirlər. Onların fikrincə Qur`anın zahiri mə`nalarında, həmişə heç də nəzərdə tutulan şeyləri dərk etmək olmur. Onlar da öz nəzəriyyələrini sübuta yetirmək üçün bir neçə dəlilə istinad edirlər.

1. QUR᾽ANIN DƏRK OLUNMASI MÜƏYYƏN İXTİSASMI TƏLƏB EDİR?

Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarının höccət olmadığını iddia edənlər deyirlər: Qur᾽anın həqiqi mə᾽nalarını dərk etmək heç də hamıya müyəssər deyildir. Onu yalnız Qur᾽an elmləri ilə yaxından tanış olan bə᾽zi mütəxəssislər dərk edə bilər. Və dediklərini sübuta yetirmək üçün bu məzmunda nəql olunmuş bir neçə rəvayətə istinad edirlər.

1. Şueyb ibni Ənəs, İmam Sadiq (ə)-dan nəql etdiyi mursəl* rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə), Əbu Hənifəyə deyir: İran camaatının fiqhi suallarına sənmi cavab verirsən?

Dedi: Bəli.

Buyurdu: Nəyə istinad edərək fətva verirsən?

Dedi: Allahın Kitabına (Qur᾽ana) və Peyğəmbərin (s) sünnəsinə.

Buyurdu: Əbu Hənifə! Allahın Kitabını lazımınca dərk edə bilirsənmi? Nasix və lənsux ayələrini tanıyırsanmı?

Dedi: Bəli.

Buyurdu: Belə bir böyük elmə yiyələndiyini iddia etdiyin üçün vay halına! Məgər bilmirsənmi ki, bu elmlərə yalnız Peyğəmbərin (s) Əhli-beyti və müəyyən şəxslər yiyələnirlər?! Ey Əbu Hənifə! Bil ki, Allah-taala Qur᾽anda sənin biləcəyin bir şey nazil etməmişdir və orada sənə bir hərf də olsun irs qoymamışdır.

2. Zeyd nəql etdiyi rəvayətdə deyir: İmam Sadiq (ə), Qətadədən soruşur: Bəsrənin fəqihliyini öz üzərinə sənmi götürmüsən?

Dedi: Belə təsəvvür edirlər.

İmam Sadiq (ə) buyurdu: Düzdürmü ki, Qur᾽anı təfsir edirsən?

Dedi: Bəli.

İmam (ə) buyurdu: Ey Qətadə! Əgər Qur᾽anı öz rə᾽yinlə təfsir edirsənsə bil ki, həm özünü, həm də başqalarını uçuruma yönəltmiş olursan. Yox əgər başqalarının rə᾽yi ilə təfsir etmiş olsan, yenə də həm özünü, həm də başqalarını uçuruma yönəltmiş olarsan. Bil ki, Qur᾽anı yalnız o kəslər təfsir və dərk edə bilər ki, onların haqqında Qur᾽anda xitab və ya söhbət açılmış olsun.

Cavab: Nəql olunmuş birinci rəvayətdə yalnız Qur᾽anın zahiri mə᾽naları deyil, həm də batini mə᾽naları («Nasix» və «Mənsux»

ayələri) ilə tanışlıq və həmçinin bu kimi məsələlər nəzərdə tutulur. Belə ki, İmam (ə), Əbu Hənifədən «Nasix» və «Mənsux» barəsində soruşur. Bu isə bir şəxsin Qur᾽anın batini mə᾽nalarına yiyələnib-yiyələnməməsinə dəlalət edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, İmam Sadiq (ə) belə bir məs᾽uliyyətli vəzifəyə tə᾽yin olunmuş bir şəxsi — Əbu Hənifəni, Qur᾽an elmlərinə daxil olan bu kimi məsələlərə agah olmadığı üçün danlamaq qərarına gəlir.

İkinci rəvayətdə isə biz, İmam Sadiq (ə)-ın Qətadədən təfsir etməsi haqda soruşduğunun şahidi oluruq. Qur᾽an təfsir olunduqda isə bir çoxlarına mə᾽lum olmayan dərin mə᾽na və məfhumlar üzə çıxarılır. Bu isə olduqca mühüm və məs᾽uliyyət tələb edən bir işdir. Belə bir dərin elmə yiyələnmək isə heç də hamıya müyəssər olmur. Demək, rəvayətlərdən məqsəd Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarının dərk olunması deyil, onun dərin [batini] mə᾽nalarına yol tapılmasıdır.

Əvvəlki fəsldə nəql olunan mö᾽təbər rəvayətlər, dediklərimizi bir daha təsdiq edir. Belə ki, bu rəvayətlərdən bizə mə᾽lum olur ki, Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarının dərk olunması heç də təsadüfü şəxslərə aid deyildir.

Birinci rəvayətdə, İmam Sadiq (ə)-ın Əbu Hənifəyə «Orada [Qur᾽anda] sənə bir hərf də olsun irs qoyulmamışdır» deməsi, bir daha bu mətləbi sübuta yetirir ki, Allah-taala yalnız öz peyğəmbərlərini Qur᾽anın varisləri qərar vermişdir. Fatir surəsinin 32-ci ayəsində bu haqda deyilir:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا

«Sonra kitabı bəndələrimizdən seçdiklərimizə miras qoyduq.»

Bu səbəbdən də Qur᾽an ayələrini tam şəkildə dərk edib, kimsəyə açıqlamaq, sirlərinə agah olmaq Peyğəmbər, övliya və onların sadiq davamçılarından savayı kimsəyə nəsib olmayıb. Bütün bunları nəzərə alaraq, İmam Sadiq (ə)-ın Əbu Hənifəyə etdiyi xəbərdarlığı heç də belə qəbul etmək olmaz ki, o hətta «Qul hu vəllahu **əhəd**» (De ki, Allah birdir) kimi sadə ayələri belə başa düşməmişdir.

2. QURʾAN ŞƏXSİ RƏʾY ƏSASINDA TƏFSİR OLUNMAMALIDIR

Qurʾanın zahiri məʾnalarının höccət olmadığını iddia edən şəxslər deyirlər: Qurʾanın zahiri məʾnasına istinad edərək ayələri təfsir etmək, şəxsi rəʾy və nəzər əsasında təfsir etmək deməkdir. Halbuki, bir çox mütəvatir rəvayətlərdə Qurʾanın şəxsi rəʾy əsasında təfsir edilməsi qətiyyətlə qadağan olunmuşdur.

Cavab: Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, təfsir dedikdə, ayələrin həqiqi məʾnalarının üzə çıxarılması və ayələrin anlamında mövcud olan çətin ifadə və müəmmaların hamısının başa düşüləcək bir tərzdə izah olunması nəzərdə tutulur. Çünki ayələrin zahiri məʾnalarında heç bir anlaşılmazlıq nəzərə çarpmır.

Ayələrin zahiri məʾnası təfsir adlandırılsa belə, biz onu şəxsi rəʾy və nəzər əsasında yazılmış təfsir kimi qəbul etməməliyik. Belə bir təfsir və onun məfhumu, ümumi kütlənin anlayacağı və dərk edə biləcəyi təfsirdir.

Məsələn, əgər Nəhcül-bəlağədə Əli (ə)-ın oxuduğu dərin məʾnalı xütbələrdən birini çox sadə ifadələrlə tərcümə edəriksə, biz onu ümumi kütlənin başa düşə biləcəyi tərzdə bəyan etmiş oluruq. Və belə bir təfsiri biz şəxsi rəʾy əsasında olunmuş təfsir adlandırmamalıyıq. Bu səbəbdən də İmam Sadiq (ə) həmin mətləbə toxunaraq buyurur: Camaat mütəşabih ayələrin batini və həqiqi məʾnalarını dərk edə bilməyib, özlərini böyük çətinliyə düçar etmişlər. Onlar ayələrin batini məʾnalarına yol tapmadıqda, onu istədikləri kimi təfsir etmiş və özlərini ilahi övliyalardan ehtiyacsız güman etmişlər. Buna görə də, ayələrin həqiqi məʾnalarını soruşmağı belə özlərinə rəva bilməmişlər.

Qurʾanın şəxsi rəʾy və nəzər əsasında təfsir olunmasının İmam Sadiq (ə)-ın nöqteyi-nəzərindən haram buyurulduğu nəql olunmuş rəvayətlərdən bir daha bizə bəlli oldu. Qurʾanın təfsirini öz öhdəsinə götürmüş şəxs, ilk növbədə Peyğəmbərin (s) tövsiyələrinə əməl edərək Əhli-beytə (ə) müraciət etməli və onların buyurduqlarından ilham almalıdır. Onlar bəşəriyyətin ilham və hidayət mənbəyi olduqları bir halda, kimsə Qurʾanın

zahiri məʾnaları ilə qənaətlənərək şəxsi rəʾy və nəzər əsasında ilahi qanunlara dair hökm və fətva sadir etməməlidir.

Əgər hər hansı bir müfti (fiqh alimi, dini rəhbər) və ya müfəssir, imamların Qurʾan ayələrinə verdikləri izahatları, əlavə və istisna qanunları nəzərə almadan ayələrin zahiri məʾnalarına və ümumi qanunlara istinad edərsə, Qurʾanı özünün şəxsi rəʾyi əsasında təfsir etmiş olur. Halbuki, nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdə Qurʾanın şəxsi rəʾy əsasında təfsir olunması qətiyyətlə pislənmiş və belə üsulun ilahi qanunlara zidd olduğu bildirilmişdir.

Qeyd etdiklərimizdən belə məʾlum olur ki, Əhli-beytin (ə) Qurʾanın təfsirinə dair verdikləri izahatları nəzərə alaraq, yenidən onun zahiri məʾnalarına istinad etməyi nəinki şəxsi rəʾy əsasında olunmuş təfsir, hətta adi bir təfsir adlandırmaq belə olmaz.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, Qurʾanın zahiri məʾnasına istinad olunmasının düzgünlüyünə dəlalət edəcək bir çox rəvayət nəql olunmuşdur.

Bu iki qrup rəvayətlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, Qurʾanın şəxsi rəʾy ilə təfsir olunması, onun kəlmələrinin zahiri məʾnalarına əməl etmək deyil; onlardan birincisi (şəxsi rəʾylə təfsir) haram, ikincisi isə düzgün və təqdirə layiqdir.

3. QURʾANIN DƏRİN MƏʾNA DAŞIYAN AYƏLƏRİ

Qurʾanın höccət olmadığını iddia edənlərin bir qismi istinad etdikləri üçüncü dəlildə deyirlər: Qurʾanın geniş mətləbi əhatə edən bir çox ayələri dərin məʾnalar daşıdıqları üçün hamı onu heç də asanlıqla başa düşmür.

Qədim dövrlərdə təʾlif olunmuş bir çox alimlərin əsərlərini nəzərdən keçirdikdə, belə mətləbin böyük kütlə tərəfindən dərk olunmadığının şahidi oluruq. Onları dərk edə biləcək şəxslər yalnız bu sahədə təcrübəsi olan mütəxəssis və təhqiqatçılardır. Bəşər tərəfindən yazılmış bu kitablar asanlıqla dərk olunmayandan sonra, ilahi kəlam olan, keçmiş və gələcəkdən xəbər verən vəhy məcmuəsini dərk etmək təbii ki, asan olmayacaqdır.

Cavab: Qur᾽an keçmiş və gələcəyin dərin, batini elmlərini əhatə etmiş bə᾽zi ayələri yalnız Əhli-beyt tərəfindən dərk olunsa da, orada mövcud olan digər ayələrin zahiri mə᾽naları ərəb dili ilə tanışlığı olan hər bir şəxs tərəfindən dərk olunur. Və beləliklə, nəqli dəlilləri nəzərə almaqla ilahi hökm və göstərişlər lazımı qaydada icra olunur.

4. QUR᾽ANIN ZAHİRİ MƏ᾽NALARI NƏZƏRDƏ TUTULMURMU?

Deyirlər: Ümumi şəkildə bilirik ki, ümumiyyət və müəyyən xarakteri daşıyan Qur᾽anın bütün zahiri mə᾽naları nəzərdə tutulmur. Onlardan bir çoxu müəyyən maddələrlə məhdudlaşdırılmışdır. Eyni zamanda, zahiri mə᾽nalarda Qur᾽anın bə᾽zi ifadələrinin nəzərdə tutulmaması haqda ümumi mə᾽lumat əldə etdik. Lakin, bu kimi ifadə və cümlələr nəzərdə tutulmadığı üçün onlardan digər mə᾽nalar hasil olunur. Bunu da qeyd edək ki, bu kimi mə᾽nalar tam şəkildə müəyyənləşdirilməmişdir və bəlkə də Qur᾽anın digər ayələri ilə qarışaraq onları bir-birinə oxşatmışlar. Biz, Qur᾽anda istifadə olunan bu kimi ifadələr barəsində də ümumi mə᾽lumat əldə etdik, bu səbəbdən də Qur᾽anın bütün ifadə və ayələrinin zahiri mə᾽nalarına müraciət etməkdən çəkinməli və onlara istinad etməməliyik. Çünki onlar da nəzərdə tutulmayan cümlə və ifadələrdən ola bilər.

Cavab: İcmali elm yalnız o zaman Qur᾽an ayələrinin zahiri mə᾽nalarına əməl etməyə mane ola bilər ki, onun ayələrində heç bir araşdırma və təhqiqat aparılmamış olsun. Lakin, bir qədər yaxından diqqət yetirdikdə və zahiri mə᾽naları nəzərdə tutulmayan bə᾽zi ayələri araşdırdıqda mə᾽lum olur ki, elm və əql baxımından digər ayələrə də istinad və əməl olunmasına heç bir maneə yoxdur. Çünki belə olduqda əldə etdiyimiz icmali elm, yalnız Qur᾽anda istifadə olunan və zahiri mə᾽nası nəzərdə tutulmayan ifadələrə aid olacaqdır. Bə᾽zi ayələr araşdırılaraq onlarda bu xüsusiyyətlərin olması müəyyənləşdirilmişdir. Digər ayələrə isə belə bir ehtimal verilməmişdir və belə olduqda onların zahiri mə᾽nalarına istinad və əməl etmək düzgün olacaqdır.

Belə bir elmi təhlil "İcmali elmin təcziyə və təhlili" adlanır və biz onun vasitəsi ilə bütün hallarda əməl və istinad edəcəyimiz şeylərin düzgünlüyünü asanlıqla ayırd edəcəyik.

Hər yerdə olduğu kimi, nəql olunmuş rəvayətlərin mö`təbər olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldan (icmali elmdən) istifadə edir və beləliklə yetkin nəticəyə gəlirik.

Əgər icmali elmin bir tərəfini ləğv edib digər tərəfini saxlamaqla da həmin şeyə əməl etmək mümkün olmasaydı, onda yalnız Qur`anın deyil, hədis və rəvayətlərin də höccət olması qüvvədən düşərdi və onlara əməl etmək mümkün olmazdı. Onların zahiri mə`nalarına istinad və əməl edə bilməzdik. Çünki hədis və rəvayətlərin də ümumi və xüsusi mə`naları vardır ki, onların zahiri mə`nalarından ayrı bir şeydir. Müxaliflərin əqidəsinə görə, Qur`anın zahirinin höccət olmasını da qüvvədən bir növ icmali elm hədis və rəvayətlərdə də vardır və onların da zahirini qüvvədən salır.

Və əgər «icmali elmin təhlil» olunması bu xüsusiyyətə malik olmasa, terminologiyada «əsli-bəraət» adlanan, insanın üzərinə düşən vəzifələrin hansılarının icrasının vacib, hansılarının isə haram olduğuna dair qəti hökm sadir edə bilmərik. Çünki üzərinə şər`i vəzifə düşən hər bir insan nəyin ona vacib və nəyin haram olduğunu çox yaxşı bilir. Və icmali elm ilə vacib və haram olan bə`zi məsələlərə diqqət yetirdikdən sonra nə qədər mə`lumat əldə etmişsə, bir o qədər yetkin nəticəyə gələ bilər. Digər məsələlərdə isə halallıq hökmü verilir və buna terminologiyada «əsli-bəraət» deyilir.

Alimlərdən bir qismi bə`zi məsələlərdə «ehtiyata» üstünlük verirlər. Lakin, onların verdikləri bu kimi hökmlər «icmali elmə» və «əsli-bəraətə» deyil, müəyyən rəvayət və hədislərə əsaslanır. Bu barədə ətraflı mə`lumat əldə etmək istəyənlər «Əcvədul-təqrirat» adlı kitaba müraciət edə bilərlər.

5. MÜTƏŞABİH AYƏLƏRƏ ƏMƏL OLUNMAMALIDIR

Deyirlər: Mütəşabih adlanan bə`zi ayələrin zahiri mə`nalarına əməl etmək, Qur`anın özündə də yasaq edilmişdir. Belə ki, Ali-

İmran surəsinin 7-ci ayəsində Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarına əməl edənlər haqda buyurulur:

مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ

«Onun bir hissəsi Qur᾽anın əslini, əsasını təşkil edən möhkəm [mə᾽nası aydın, hökmü bəlli], digər qismi isə mütəşabih [mə᾽naca bir-birinə oxşar, məğzi bəlli olmayan] ayələrdir. Ürəklərində əyrilik [şəkk-şübhə] olanlar fitnə-fəsad salmaq və istədikləri kimi mə᾽na vermək məqsədilə mütəşabih ayələrə uyarlar [tabe olarlar].»

Burada Allah-taalanın zahiri və ya başqa bir mə᾽na nəzərdə tutduğunu qətiyyətlə müəyyən edə bilmərik. Bu səbəbdən də ayələrin zahiri mə᾽naları mütəşabih adlanır. Onlara istinad və əməl etmək isə düzgün deyildir.

Cavab: «Təşabuh» – o ifadələrə deyilir ki, iki və ya daha çox mə᾽na daşımış olsun və eyni zamanda daşıdığı bütün mə᾽nalar həmin ifadələrlə eyni səviyyədə olsun. Belə ki, ifadə tələffüz olunduğu zaman daşıdığı mə᾽nalar dinləyicinin zehnində fikir ayrılığına səbəb olmamalıdır. Oxucu və ya dinləyici bu kimi ifadələrlə qarşılaşdığı zaman mə᾽nalardan hər hansı birini qəbul etməzdən əvvəl mətləbi bəyan edən şəxsin nəzərdə tutduğu şeyi diqqətlə araşdırmalı və yalnız onun nəyi nəzərdə tutduğunu müəyyən və mətləbi isbat edəcək dəlillər əldə etdikdən sonra qəbul etməlidir. Deməli, ifadələrin zahiri mə᾽nalarını biz heç də mütəşabih kimi qəbul etməməliyik. Çünki ifadələrin zahiri mə᾽naları hamıya mə᾽lum və bəllidir.

Əgər mütəşabih kəlməsinin bir neçə mə᾽nada işləndiyini və bu mə᾽naların heç birinin asanlıqla başa düşülmədiyini, habelə zahiri ifadələrə (kəlmələrə) mütəşabih deyildiyini fərz etsək belə, yenə də bizi cümlənin zahiri mə᾽nasına əməl etməyimizə mane ola bilməz. Çünki istər əql və düşüncəyə, istsərsə də ümumi kütlənin adət-ən᾽ənəsindən qaynaqlanan bu üsuldan hər zaman və hər yerdə istifadə olunur. Qur᾽anın zahiri mə᾽nalarına gəldikdə, biz yenə də həmin üsuldan istifadə etməliyik. Əldə olunan qəti dəlillər və sübutlar bizi ayənin zahiri mə᾽nasından başqa bir

məʾnaya istiqamətləndirdikdə isə, biz [istisna olaraq] artıq zahiri məʾnanı qəbul etməməliyik.

6. TƏHRİFİN, QURʾANIN ZAHİRİ MƏʾNASININ HÖCCƏT OLMASINA GÖSTƏRDİYİ TƏʾSİR

Gətirdikləri son altıncı dəlildə deyilir: Qurʾanın təhrif olunması, kəlmələrin zahiri məʾnalarının mütəşabih və mücməl olmasına (izah olunmalı) və bunun nəticəsində də öz eʾtibarını itirməsinə səbəb olmuşdur.

Cavab: Bir qədər əvvəl Qurʾanın təhrif olunmadığı, müxtəlif dəlil və sübutlarla isbat olundu. Onun təhrif olunduğunu fərz etsək belə, bu heç də onun öz eʾtibarını itirməsinə səbəb olmur. Çünki nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdən belə məʾlum olur ki, hər bir müsəlman bütün işlərini Qurʾanla tətbiq etməli və onu ən başlıca meʾyar kimi qəbul etməlidir. Qurʾan hər bir müsəlmanın istinad və məʾnəvi qida aldığı ilham mənbəyidir.

Deməк, Qurʾan (fərz edək ki,) təhrif olunsa belə, yenə də ona müraciət olunmalıdır. Halbuki, onun ayələrində təhrifə yol verilməsi sadəcə olaraq mahal və qeyri-mümkündür.

Nəticə: Qeyd etdiklərimizdən belə bir nəticəyə gəlirik ki, Qurʾanın zahiri məʾnaları ən möʾtəbər istinad mənbəyidir. Çünki Qurʾan İslam dininin təməli, haqq və batilin, maddi və məʾnəvi dəyərlərin meʾyar və məhək daşıdır. Onunla müxalif olan [qondarma] rəvayət və hədislər öz eʾtibarını itirərək istinad olunmadan kənara qoyulmalıdır.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Haşiyə və qeydlər.

1. Səqələyn hədisini nəql edən mənbələr;

2. Haris Həmədaninin şərhi-halı;

3. «Lətərkəbunnə sunənun min qəblikum» hədisini nəql edən mənbələr;

4. Müəllifin, yəhudi alimlərinin biri ilə apardığı elmi mübahisə;

5. Qur᾽anın tərcüməsi və tərcüməyə lazım olan şərait;

6. Qüreyşin Peyğəmbərə (s) qarşı mücadilə və çəkişmələri.

SƏQƏLƏYN HƏDİSİNİ NƏQL EDƏN MƏNBƏLƏR

1. Səqələyn hədisini Əhməd ibni Hənbəl özünün «Musnəd» adlı kitabında (1-ci cild, 14-17-26 və 29-cu səh.) Əbu Səid Xidridən (4-cü cild, 366, 371-ci səh.) Zeyd ibni Ərqəmdən (5-ci cild, 182-ci səh.) və Zeyd ibni Sabitdən nəql etmişdir.

2. «Fəzailul Qur᾽an» (müəllif Dərəli) 2-ci cild, 431-ci səh.

3. «Camius-Səğir» (müəllif Cəmaləddin Süyuti, Təbəranidən və o da Zeyd ibni Sabitdən nəql edərək, rəvayətin mö᾽təbərliyini öz imzası ilə təsdiqləyir).

4. «Əllamə Mənavi» şərhinin (3-cü cild, 15-ci səh-də) nəql edir, Heysəmi hədisi nəql edən ravilərin şərh-halını bəyan etdikdən sonra onların mö᾽təbər olduqlarını təsdiq edir.

5. Hədisi nəql edən və mö᾽təbərliyinə istinad olunan şəxslərdən biri də Əbu Yə᾽la olmuşdur.

6. Hafiz ibni Əbdüləziz Əxzəri hədisi nəql etdikdən sonra deyir: Peyğəmbər (s) bu hədisi həccətül vidada bəyan etmişdir. Hər kim İbni Cozi kimi bu hədisi qondarma hesab edirsə böyük səhvə yol vermiş olur.

7. Səmhudi deyir: (Müəllif Hakim Nişapuri, 3-cü cild, 109-cu səh.) hədis Zeyd ibni Ərqəm tərəfindən nəql və mö᾽təbərliyi təsdiq olunmuşdur. Daim müxalif mövqe tutan və nəql olunmuş rəvayətlərə haşiyə yazan Zəhəbi belə, bu rəvayətə irad tutmamışdır.

Səqələyn hədisini nəql edən mənbələrin istifadə etdikləri kəlmə və ifadələrdə müəyyən fərqlər nəzərə çarpsa da, mə᾽na və məfhum baxımından tamamilə eynidir.

HARİS İBNİ HƏMDANİNİN ŞƏRHİ-HALI

İmamiyyə alimləri hamılıqla belə bir fikirdədirlər ki, Haris ibni Abdulla Həmdani, Əli (ə)-ın yaxın silahdaşlarından biri olmuşdur. O, böyük nüfuza malik olmuş və Əli (ə)-la ünsiyyətdə olduğu illərdə böyük, əhəmiyyət kəsb edən xidmətlər göstərmişdir.

İmamiyyə alimləri onu daim təqva və pəhrizkarlığı ilə xatırlayar və haqqında yalnız tə`rifli sözlər deyərlər. Rical alimləri və bir çox təhqiqatçılar onun nəql etdiyi rəvayətləri mö`təbər hesab edir və bir çox hallarda onlara istinad etmişlər.

Əhli-sünnə alimlərinin bir çoxu Harisin şərh-halını yazarkən onu xoş ifadələrlə yad etmişlər.

İbni Həcər Əsqəlani özünün «Təhzibut-təhzib» adlı kitabında Harisin şərh-halını Davəridən nəql edərək İbni Muinin bu sözlərinə işarə edir: "Mən onun şərh-halını İbni Məs`uddan eşitdim." O, Harisi e`timad olunası bir şəxs kimi qələmə verirdi.

Osman Darəmi, İbni Muindən nəql edərək deyir: O, hamının e`timadını qazanmış bir şəxs idi.

Əşə`s ibni Səvar, İbni Seyreyndən nəql edərək deyir: Kufə camaatı beş nəfər şəxsə daha çox ehtiram edərdi. Lakin onlardan ikisinə, yə`ni Haris və Ubeydəyə daha artıq ehtiram edər və onlar haqda daim tə`rifli sözlər deyərdilər. Ubeydə barəsində söz düşərkən Haris yad olunur, Haris barəsində bir söz deyildikdə, həmçinin Ubeydə xoş sözlərlə yad olunardı.

İbni Əbi Davud deyir: Haris zəmanəsinin ən bilikli fiqh alimi idi. O olduqca hörmətli və şərəfli bir nəslə mənsub idi. «İrs» məsələsini Əli (ə)-dan öyrənmiş və onun incəliklərinə hamıdan daha çox yiyələnmişdi.

Əbu Cə`fər Təbəri «Zilul Muzəyyil» adlı kitabında, Hicrətin 161-ci ilində vəfat etmiş şəxslər barəsində mə`lumat verərkən deyir: Haris ibni Abdulla Ə`vər, Əli (ə)-ın qabaqcıl səhabələrindən biri idi. O, zəmanəsinin «fiqh»,* «hesab*», «fəraiz*» elmlərinə yiyələnmiş ən bilikli alimlərindən sayılırdı.

Zəhəbi, Harisin şərh-halında yazır ki, Harisin nəql etdiyi rəvayətlər əhli-sünnənin istinad etdikləri dörd mö`təbər mənbələrdə də nəql olunmuşdur. Nəsai, ravilərin mö`təbərliyinə və onların şəcərənaməsinə (əsliyyətinə) hamıdan daha çox diqqət yetirsə də, Harisin nəql etdiyi rəvayətlərə istinad edirdi. Çünki o özünün elm və şöhrəti ilə hamının nüfuzunu qazanmış və cəmiyyətdə özünəməxsus məqama nail olmuşdur.

Mərrət ibni Xalid deyir: Məhəmməd ibni Seyreyn günlərin bir günündə mənə dedi: İbni Məs᾽uda yaxın olan beş nəfər şəxsdən hədis nəql olardı. Mən onlardan dördü ilə görüşə bilsəm də, Haris ilə görüşməyə nail olmadım. Əlbəttə, o digərlərindən daha nüfuzlu və daha bilikli idi.

Yazıçı: Şiə və sünni alimlərinin Harisin biliyi və şəxsiyyəti barəsində söylədikləri tə᾽riflərə baxmayaraq, Şə᾽bi onu qətiyyətlə təkzib edir və onun barəsində bu sözləri deyir: Haris Ə`vər, mənim üçün hədis nəql edərdi, lakin o, yalançının biri idi. Sonralar bə᾽ziləri Şə᾽bənin dediklərini qəbul edib, Harisi yalançı kimi qələmə verməyə başlamışdılar. Lakin bizə belə gəlir ki, bu kimi iftiralar təəssüb və inadkarlıqdan savayı başqa bir şeydən irəli gəlmir. Çünki bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, rical alimlərinin və təhqiqatçılarının bir çoxu Harisi mö᾽təbər bir şəxs kimi qələmə vermiş və ondan yalan hədis və rəvayət nəql olunmadığını e᾽tiraf etmişlər. Bu səbəbdən də alimlərin bir qismi, Şə᾽binin Haris barəsində söylədiklərinin yalnız quru təəssüb üzündən meydana gəldiyinə işarə etmişlər.

Əbu Abdulla Qurtubi deyir: Şə᾽bi, Harisi yalançılıqda ittiham etsə də, onun sözlərini qəbul etmək olmaz. Çünki kimsə Harisin nə vaxtsa yalan bir söz dediyini eşitməmişdir. Bəlkə də Şə᾽bi, Əli (ə)-ın Harisə olan yaxın münasibətini və onu başqalarından üstün tutduğu üçün ona qarşı qərəzli mövqe tutmuş və haqqında xoşagəlməz sözlər söyləmişdir. Bu səbəbdən də Şə᾽bi, Əbu Bəkri hamıdan daha çox üstün tutar və onun barəsində deyərdi: O, İslamı qəbul etmiş ilk şəxs olmuşdur. (Təfsiri Qurtubi, 1-ci cild, 5-ci səh).

İbni Həcər, Harisin şərh-halında yazır: İbni Əbdülbərr özünün «Elm» adlı kitabında, Şə᾽binin hansı səbəblər üzündən Haris barəsində bu sözləri deməsini belə izah edir: Şə᾽bi, Harisi Əli (ə) ilə yaxın və səmimi ünsiyyətdə olduğu üçün daim tənqid və təkzib edərdi. Və mənim fikrimcə, o özünün belə bir xoşagəlməz işinin cəzasını çəkdi. O da bundan ibarətdir ki, kimsənin Harisdən yalan bir rəvayət eşitmədiyi bir halda onu yalançılıqda ittiham etmiş və irəli sürdüyü belə bir əsassız iddia, kimsə tərəfindən qəbul olunmayaraq onun öz yalanını sabit etmişdir.

İbni Şahin deyir: Əhməd ibni Saleh deyərdi: Haris Ə`vər e`timad olunası şəxslərdən idi. Əli (ə)-dan nəql olunmuş rəvayətdə onun tə`rif və mədh olunması çox gözəl ifadələrlə bəyan edilir!!

Ona, Şə`binin Harisi təkzib etməsini dedikdə buyurur: Harisin nəql etdiyi rəvayətlərin heç biri yalan deyildir. Sadəcə olaraq o, Əli (ə) ilə yaxın ünsiyyətdə olduğu üçün Şə`bi tərəfindən təkzib edilmişdir.

Yazıçı: Üzümü nəzər sahiblərinə və təhqiqatçılara tutub onlardan soruşmaq istəyirəm: Sizi and verirəm Allaha! Deyin görək günahsız bir müsəlmanı, Allahın əməli-saleh bəndəsini, mö`minlərin əmiri Əli (ə) kimi bir şəxsiyyət ilə səmimi ünsiyyətdə olduğu üçün, onu yalan və qondarma rəvayətlər nəql etməkdə ittiham etmək olarmı? Yiyələndiyimiz elm və mə`lumatlar, apardığımız təhqiqatlar, əqidə və e`tiqadımız bizə belə bir yanlış işin görülməsinə icazə verirmi?! Məgər Peyğəmbərin (s) özü Əli (ə)-ın fəzilətinin hamıdan üstün olduğunu bəyan edərək onun barəsində dəfələrlə bu sözləri deməzdimi?! ***«Ey Əli! Harun, Musaya nə qədər yaxın olmuşsa, sən də mənə bir o qədər yaxın və əzizsən.»***

Ümumiyyətlə, hədis tarixinə nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq ki, Peyğəmbər (s), Əli (ə) barəsində söylədiyi tə`rifli sözləri, digər səhabələrin heç biri barəsində bəyan etməmişdir.

Dost və düşmən, Əli (ə)-ın fəzilətini Peyğəmbərin (s) dilindən dəfələrlə eşitmiş və özləri bunu e`tiraf etmişlər. Elə bir fəzilətlər ki, başqa birisi barəsində nə deyilməmiş, nə də işlədilməmişdir.

Belə ki, Hakim Nişapuri deyir: Günlərin bir günündə Müaviyə, Sə`d ibni Vəqqası Əli (ə)-ı söyməyə və onun barəsində nalayiq sözlər deməyə vadar etmək istəyirdi. Sə`d, bundan imtina edərək Müaviyəyə deyir: Ey Müaviyə! (Allah özü səninlə hesab çəkər! İnşaalah!) Peyğəmbər (s), bu böyük şəxsiyyət barəsində dəfələrlə tə`rifli sözlərini və həmçinin tükənməz fəzilətini bəyan etdiyi bir halda, mən onun ünvanına necə xoşagəlməz sözlər deyə bilərəm?! Əgər bu rəvayətlərdən heç olmasa biri mənim barəmdə nəql olunsaydı, bu şərəf mənim üçün qırmızı tüklü dəvələrdən daha

qiymətli olardı. Sonra Kəsa, Mənzilət, Bidəq hədislərini və Xəndək əhvalatını Müaviyəyə nəql etdi. (Mustədrək (Hakim Nişapuri), 3-cü cild, 108-ci səh).

Peyğəmbər (s) bununla kifayətlənməyib, Əli (ə)-ın fəzilətlərini bəyan etdiyi hədislərdə onun elm və əxlaqına, ictimai-siyasi mövqeyinə də dəfələrlə işarə etmişdir.

Hakim nəql etdiyi rəvayətlərdən birində deyir: Peyğəmbər (s), Əli (ə)-a buyurur: ***Ey Əli! Hər kim mənə itaət etmiş olarsa, Allaha itaət etmiş olur və hər kim sənə itaət etmiş olarsa, mənə itaət etmiş olur. Hər kim səninlə müxalif olub düşmənçilik edərsə, mənimlə düşmənçilik etmiş olur.*** ***(Həmin bənbə).***

Bu hədis, Peyğəmbərdən (s) Əli (ə)-ın fəzilətləri barəsində nəql olunmuş rəvayətlərin kiçik bir hissəsidir. Bu məzmunda nəql olunmuş rəvayətlər isə, qeyd olunanlardan olduqca çoxdur.

Lakin Şə`binin, Harisi yalançılıqda ittiham etməsi heç də təəccüblü deyildir. Çünki o, Əməvilərin yaxın havadarlarından biri idi, dəfələrlə onların təşkil etdiyi rəngarəng ziyafətlərdə iştirak edər və bu əlverişli şəraitdən səmərəli istifadə edərdi. Bu səbəbdən də onların rəğbətini qazanmaq üçün istək və niyyətlərinə müvafiq sözlər deyir, lazım gəldikdə isə qondarma hədislər belə nəql etməkdən çəkinmirdi.

Tarixə nəzər salsaq, bu kimi təəssüf doğuran əhvalatlarla dəfələrlə qarşılaşmış olarıq. Məsələn, Təbəri, kitabının 5-ci cildinin 310-cu səhifəsində yazır: Abdul Məlik ibni Mərvan, Şə`bini Misir camaatından, oğlu Vəlid ibni Əbdülməlik üçün bey`ət almağa oraya göndərir. Sonra isə Əbdülməlik tərəfindən Kufəyə vali tə`yin olunmuş Bəşər ibni Mərvanın nəzarət etdiyi məntəqələrdən birinə, maliyə işlərini idarə etməyə tə`yin olunur. Və daha sonra Ömər ibni Əbdüləziz tərəfindən Kufə şəhərinin qəzavət işlərinin rəhbərliyini öz üzərinə götürür.

Bəli, Şə`bi Mərvanın yaxın havadarlarından biri olmuşdur. Onun və Əməvi sülaləsinin digər nümayəndələrinin razılığını qazanmaq üçün nə yalan danışmaqdan çəkinər, nə də başqalarına iftira qoşmaqdan. Əbül Fərəc, Həsən ibni Ömər Fəqihdən nəql edərək deyir: Günlərin bir günündə Şə`binin evinə getdim. Həyətə daxil olduqda evdən cəlbedici qəribə səs eşitdim. Ondan bu səsin

qonşu evdən gəldiyini soruşduqda, əlimdən tutub şəxsi otağına gətirdi. Birdən gözüm gözəl və yaraşıqlı bir cavana düşdü. O, şəhvətedici təranələr oxuyur və məclis əhlini əyləndirirdi. Şə`bi üzünü mənə tutub dedi: Onu tanıyırsanmı? Dedim: yox. Dedi: Bu həmin kəsdir ki, hələ uşaq ikən bir çox elm və məharətlərə yiyələnmişdir. Onun adı İbni Səricdir.

Başqa bir yerdə deyir: Xəlifə Ömər ibni Ubəydən bu sözlərin deyildiyi nəql olunmuşdur. Şə`bi, atamla birlikdə evin ikinci mərtəbəsində idilər. Evin alt mərtəbələrindən xanəndələrin gözəl səsləri eşidilirdi. Atam Şə`biyə dedi: Eşidirsənmi? Dedi: Xeyr!! Aşağı nəzər saldıqda gözəl və yaraşıqlı bir cavan gördük. O, öz gözəl təranələri ilə hamını valeh edirdi. Bu cavan və məşhur xanəndə İbni Ayişə idi. Şə`bi heyrətə gəlib barmaqlarını dişləri ilə sıxıb dedi: Allah, elm və məharəti istədiyi şəxsə bəxş edir.

Əbül Fərəc nəql etdiyi başqa bir rəvayətdə deyir: Məs`əb ibni Zubeyr Kufədə vali olduğu dövrdə, günlərin bir günündə Şə`bini evinə gətirir. Onlar birlikdə Məs`əbin zövcəsi olan Ayişənin otağına girirlər. Ayişə bu zaman yatağında tam üryan halda istirahət edirdi. Məs`əb dedi: Şə`bi! Ayişə barəsində nə deyə bilərsən? Şə`bi, Ayişəni Məs`əbin ürəyincə tə`rifləyib, gözəl ifadələrlə vəsf etdi. Məs`əb bu tə`riflərindən razı qalıb, ona on min dirhəm pul və otuz dəst paltar hədiyyə verdi.

Belə ki, Qurtubi öz kitabında yazır: Şə`bi and içərdi ki, Əli (ə) Qur`andan bir ayə də olsun belə, əzbərləməmiş dünyasını dəyişdi.

Sahibi deyir: Əli (ə) barəsində deyilən bu sözlər olduqca nalayiq və tamamilə əsassızdır. Elə bir şəxs barəsində ki, dəfələrlə ümumi kütlə arasında uca səslə bu sözləri deyərdi: “Məni itirməmişdən əvvəl, elmi və dini suallarınızı məndən soruşun, sizə cavab verim. Çünki mən Qur`anda nazil olmuş bütün ayələrin xüsusiyyətlərinə hamıdan çox agaham. Hətta onların gecə, gündüz, dağda və səhrada nazil olduqlarını belə bilirəm.”

Sudey, Əbdü Xəyrdən nəql edərək deyir: Əli (ə), Peyğəmbər (s) vəfat etdiyi gün, camaatın Qur`ana qarşı diqqətsizliyini görüb, Qur`anı bir yerə yığmayınca əbasını geyinməyəcəyinə (yə`ni evdən bayıra çıxmayacağına) and içdi. O gündən e`tibarən evində

oturub Qur᾿anın pərakəndə nüsxələrini bir yerə yığıb onu kitab halına saldı. Əli (ə)-ın yığdığı bu nüsxə, ilk Qur᾿an nüsxəsi oldu. Oradakı bütün ayələri öz hafizəsindən kağız üzərinə köçürdü və bu nüsxə sonralar İmam Sadiq (ə)-ın övladlarında idi.

Ey qürurlu müsəlman! Görün bu şəxs dilinə Allah və Onun Peyğəmbəri barəsində necə nalayiq və xoşagəlməz sözlər gətirir?!

Bəli! Mö᾿minlərin Əmiri olan həzrət Əli (ə), nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdə elm, hikmət və xilqətin (yaradılışın) sirlər şəhəri adlandırılmışdır. Əli (ə) hər zaman Qur᾿anla, Qur᾿an da onunladır. Bu iki qiymətli bəşər və Kitab qiyamət gününədək bir-birlərindən ayrılmayacaqdır və o gün Kövsər hovuzunun kənarında Peyğəmbərin (s) yanında olacaqlar.

Budur Əli (ə)-ın həqiqəti! Günəş tək nurlu olan, şiələrin qolunun gücü və düşünən beyini, Allahın yer üzündə canişini sayılan bir şəxsiyyətin danılmaz həqiqətini görməyə qadir olmayan Şə᾿bi kimilər isə, öz yalan və iftiraları ilə özlərini belə bir böyük günaha düçar edərək layiqili cəzalarını çəkəcəklər. (İnşaallah).

«LƏTƏRKƏBUNNƏ SUNƏNƏ MƏN QƏBLƏKUM» HƏDİSİNİ NƏQL EDƏN MƏNBƏLƏR

Bu hədis «Kənzul-ummal» ilə yanaşı, digər mö᾿təbər mənbələrdə də nəql olunmuşdur.

O cümlədən:

1. «Musnəd» (Əhməd ibni Hənbəl, Vaqedidən nəql edir, 5-ci cild, 218-ci səh.) 3-cü cildin 14-cü səhifəsində isə Əbu Səid Xidridən nəql edir.
2. «E᾿tisam» (Buxari) Peyğəmbərin (s) buyurduqları fəsil, 8-ci cild 151-ci səh.
3. «Səhih Müslim» «Elm» (Müslim «Yəhudi və nəsranilərin adət-ən᾿ənələrini davam etmək» fəsli, 8-ci cild, 51-ci səh).
4. «Məcməuz-zəvayid» (Hisəmi) 7-ci cild, 261-ci səh. Hədisi İbni Abbasdan nəql edir.

MÜƏLLİFİN BİR YƏHUDİ ALİMİ İLƏ APARDIĞI ELMİ MÜBAHİSƏ

Mən, yəhudi alimlərindən biri ilə «Yəhudi dininin dövranının arxada qaldığı və hal-hazırda heç bir mö῾cüzəyə malik olmadığı haqda» fikir mübadiləsi apardığım zaman, ona belə bir sual verdim: Şəriət (din) yalnız yəhudilərə aiddir, yoxsa bütün bəşəriyyətə? Əgər yalnız yəhudilərə aiddirsə, onda digər millətlər peyğəmbərlərin göndərilməsinə ehtiyac duyacaqlar və həmin peyğəmbər sizin nəzərinizcə İslam peyğəmbərindən (həzrət Məhəmmədən (s)) başqa kim ola bilər? Əgər Musa (ə)-ın gətirdiyi şəriət ümumbəşəri və əbədidirsə, demək o, əbədiliyinə dəlalət edəcək dəlil və sübutlara malik olmalıdır. Halbuki, hal-hazırda bunu sübuta yetirəcək heç bir dəlil yoxdur. Çünki Musa (ə)-ın göstərdiyi mö῾cüzələr yalnız öz dövrünə aid idi və hal-hazırda onun gətirdiyi dinin həqqaniyyətini sabit edəcək mö῾cüzələrdən heç bir əsər-əlamət qalmamışdır.

Əgər «Bu mö῾cüzələr hal-hazırda mövcud olmasa da, nəql olunmuş bir çox mütəvatir rəvayətlərdə onların mövcud olduğu açıq-aşkar bəyan edilmişdir» desəniz, cavabında deyəcəyik: Əvvəla mö῾cüzə yalnız o zaman mütəvatir rəvayətlərlə sabit ola bilər ki, nəql edən ravilərin sayı camaat tərəfindən mö῾təbərliyini isbat edəcək miqdara çatmış olsun. Siz belə mütəvatir rəvayətlərlə Musa (ə)-ın mö῾cüzələrini bütün əsrlərdə və bütün millətlər üçün sabit edə bilməzsiniz.

Digər tərəfdən isə, əgər yalnız mö῾cüzələrin nəql olunması har hansı bir həqiqəti isbat etməyə kifayət edərsə, bunu yalnız Musa (ə)-ın mö῾cüzələrinə aid etmək olmaz. Belə ki, siz Musa (ə)-ın mö῾cüzələrini nəql etdiyiniz halda, məsihilər İsa (ə)-ın mö῾cüzələrini, müsəlmanlar da öz peyğəmbərlərinin mö῾cüzələrini nəql edəcəklər. Mö῾cüzələr haqda nəql olunmuş bu rəvayətlər arasında nə kimi fərq var? Demək, başqalarının öz peyğəmbərlərinin mö῾cüzələri haqda nəql etdikləri rəvayətlər yox, yalnız sizin Musa (ə)-ın mö῾cüzələri haqda nəql etdiyiniz rəvayətlər qəbul olunur?! Əgər hər hansı bir peyğəmbərin göstərdiyi mö῾cüzələr onun həqqaniyyətini sübuta yetirirsə, bəs

nə üçün siz, digər peyğəmbərlərin mö᾿cüzələri haqda nəql olunmuş rəvayətləri qəbul etmirsiniz?

Cavabında dedi: Yəhudilərin, Musa (ə)-ın mö᾿cüzələri haqda nəql etdikləri rəvayətləri həm məsihilər, həm də müsəlmanlar təsdiq edir və onların mö᾿təbərliyini e᾿tiraf edirlər. Lakin, digər peyğəmbərlərin mö᾿cüzələri isə hamı tərəfindən qəbul olunmur. Bu səbəbdən də onların həqqaniyyətini isbat etmək üçün digər dəlillərə ehtiyac vardır.

Cavabında dedim:

Düzdür, Musa (ə)-ın mö᾿cüzələrini müsəlmanlar və məsihilər hamılıqla qəbul edir. Lakin, onlar bu rəvayətləri yəhudilərin mö᾿təbər mənbələrindən deyil, öz peyğəmbərlərinin mö᾿cüzələr haqda verdikləri mə᾿lumatlardan əldə etmişlər. Müsəlmanlar və məsihilər Musa (ə)-ın mö᾿cüzələrini öz peyğəmbərlərinin ilahi mö᾿cüzələri vasitəsilə tanıya bilmişlər. Demək, onlar əgər Məhəmmədin (s) və İsa (ə)-ın peyğəmbərliyini qəbul etməzlərsə, Musa (ə)-ın, peyğəmbər kimi qəbul olunması üçün göstərdiyi mö᾿cüzələri də heç cür təsdiq edə bilməyəcəklər.

Bu irad tək yəhudi dininə deyil, bütün qədim dinlərə aiddir. Əbədi mö᾿cüzəyə malik olan din varsa, o da müqəddəs İslam dinidir. Onun mö᾿cüzəsi bütün dövr və millətlərə şamil olunur, qiyamət gününədək bəşəriyyəti haqqa hidayət edəcək və öz əzəmətini itirməyəcəkdir.

Biz bu əbədi mö᾿cüzə [Qur᾿an] ilə İslamı qəbul edib, onun həqqaniyyətini təsdiq etdik. İslamı qəbul edib həqqaniyyətini təsdiq etdikdən sonra, keçmiş peyğəmbərlərin də haqq olaraq Allah-taala tərəfindən bəşəriyyətə göndərildiklərini qəbul etməliyik. Çünki Qur᾿an və Peyğəmbər (s) onların həqqaniyyətini dəfələrlə təsdiq etmişdir. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, Qur᾿an əbədi mö᾿cüzə olduğu üçün, bütün səmavi kitabların və ilahi peyğəmbərlərin həqqaniyyətini təsdiq etmiş və onlara lazımı qiymət vermişdir.

QUR᾽ANIN TƏRCÜMƏSİ VƏ TƏRCÜMƏYƏ LAZIM OLAN ŞƏRTLƏR

Allah-taala həzrət Məhəmmədi (s) bəşəriyyətin haqqa hidayət olması üçün peyğəmbərliyə tə᾽yin etmiş, bu müqəddəs hədəfə nail olması üçün onu bütün din və ayinlərin, cəhalət və nadanlığın üzərində qalib etmişdir. Deməк, Qur᾽an insanı əbədi səadətə qovuşdurmaqla, onun kamala çatmasında böyük rol oynayır. Allah-taala tərəfindən insanlara bəxş olunan bu böyük ne᾽mət müəyyən millət və qəbiləyə deyil, bütün bəşəriyyətə şamil olunur. Lakin ilahi hikmət, Qur᾽anın peyğəmbərin yaşadığı qəbilənin danışdığı dildə nazil olmasını tələb edir. Orada bəyan olunan ilahi qanunlar isə, bütün millətlərə eyni dərəcədə şamil olunur. Belə isə hamı Qur᾽anı qəbul etməli və haqqa hidayət olmaq üçün ondan lazımınca bəhrələnməklə əbədi səadətə qovuşmalıdır.

Qur᾽anın ümumbəşəri bir kitab olduğunu nəzərə alaraq, şübhəsiz ki, onun bütün millətlərin dillərinə tərcümə olunması vacibdir. Belə ki, ərəb dili ilə tanışlığı olmayan digər millətlər, bütünlüklə hamıya şamil olan ilahi qanunlardan agah olsun.

Lakin, Qur᾽anı hər hansı bir dilə tərcümə edən şəxs, ilk növbədə həm ərəb dilinin, həm də tərcümə edəcəyi dilin incəliklərinə dərindən yiyələnməlidir. Çünki Qur᾽an başqa dillərə nə qədər səlis tərcümə olunsa da, e᾽cazkarlıq və zinət bəxş edən bəlağətli bəyan etmə tərzi, ərəb dilində olduğu kimi özünü biruzə verə bilməyəcəkdir. Amma bütün bunlara baxmayaraq, mütərcim, ayələrin bəyan etmə üsulunda istifadə olunan incəlikləri nəzərə almalı və öz tərcüməsində onlardan lazımı qaydada istifadə etməlidir. Ayələrdə istifadə olunan kəlmə və ifadələrin əsl mə᾽nasını hamının başa düşə biləcəyi sadə üsullarla bəyan etməlidir. Bu yalnız o zaman mümkün ola bilər ki, mütərcim ayələrin məzmun və məfhumunu yaxşıca dərk etmiş olsun. Həmçinin, aşağıda qeyd edəcəyimiz üç mühüm məsələyə diqqət yetirsin:

1. Ayənin (və ya ayədəki kəlmələrin) zahiri mə᾽naları ilə tanışlıq;

2. İnsanın sağlam əql (düşüncə) və fitrətinin hökm verdiyi mətləblərə diqqət yetirmək;

3. Qur᾽anın təfsirinə dair Əhli-beyt (ə) tərəfindən nəql olunmuş rəvayətləri nəzərə almalı və onlardan səmərəli istifadə etməlidir.

Mütərcim bu üç mühüm məsələ ilə yaxından tanış olduqdan sonra, ayələrin əsl mə᾽nasına yol tapmaq üçün onlardan istifadə etməli və nəhayət nəzərdə tutulan mətləbi tərcümə edəcəyi dildə çox sadə ifadələrlə bəyan etməlidir.

Lakin, mö᾽təbər hesab olunmayan bir çox müfəssirlərin irəli sürdükləri nəzəriyyələrə tərcümə zamanı istinad etməməlidir. Əgər tərcüməçi qeyd olunan bu üç məsələyə riayət edərsə, tərcümədə heç bir çatışmazlıq və nöqsana yol verilməyəcəkdir. Beləliklə, hər bir qövm və millət, öz dilinə tərcümə olunmuş Qur᾽anı asanlıqla başa düşəcək, həmçinin onun əsl mahiyyətini də olduğu kimi dərk edəcəkdir. Hər bir mütərcimin yuxarıda qeyd olunan şərtlərdən istifadə etməsi labüd və zəruridir. Çünki Qur᾽an ümumbəşəri bir kitab olduğu üçün, onun mətni tək ərəb dili ilə tanışlığı olan şəxslərə deyil, hər bir adi insana da bəlli olmalıdır.

QÜREYŞİN PEYĞƏMBƏRƏ (S) QARŞI MÜCADİLƏ VƏ ÇƏKİŞMƏLƏRİ

Qüreyşin və digər qəbilələrin inadkarlıq üzündən Peyğəmbərdən (s) mö᾽cüzə tələb etdikləri haqda nazil olmuş rəvayətlərə dəlalət edən hədislər, kitabın əvvəlki fəsillərində işarə etdiyimiz ayələrin təfsirini bir daha təsdiq edir. Belə ki, «Təfsiri-Burhan»da deyilir: «Günlərin bir günündə Peyğəmbər (s) Kə᾽bənin kənarında oturarkən Qüreyş qəbiləsindən bir neçə nəfər ona tərəf yaxınlaşır. Vəlid ibni Muğeyrə Məxzumi, Əbu Bəxtəri ibni Hişam, Əbu Cəhl ibni Hişam, Asim ibni Vail Səhmi, Abdulla ibni Bəni Uməyyə Məxzumi və həmin qəbilənin digər şəxsləri də onların arasında idi. Peyğəmbər (s), səhabələrinin biri ilə onlara Qur᾽an oxuyur və Allahın hökmlərini bəyan edirdi. Onlar Peyğəmbərdən (s) bir qədər uzaqlaşıb bir-birlərinə dedilər: Məhəmmədin dini ətrafa yayılıb, dediyi sözlər daha cəzzabiyyət və əzəmət tapmışdır. Gəlin bir tədbir görüb onun nüfuzunun

artmasının qarşısını alaq. Harada görsək danlaq və tənqid atəşinə tutaq. Belə olduqda tutduğu mövqeyi zəifləyəcək və dediyi sözlərin heç bir tə᾿siri olmayacaqdır. Getdikcə nüfuzu, ona yaxın olan şəxslərin yanında azalıb, etdiyi müraciət və çıxışları öz dəyərini itirəcəkdir. Nəhayət o, bu işindən əl çəkib insanları yoldan çıxarmayacaqdır. Buna nail olmadığımız təqdirdə daha sərt tədbirlərə əl atmalı olacağıq və onda bizimlə onun arasında qılınc hökm edəcək. Ona həmlə edib məhv edəcəyik.

Söz bu yerə çatdıqda Əbu Cəhl dedi: Bəs Məhəmmədlə danışığa girib onunla mücadiləni kim edəcəkdir?

Abdulla ibni Əbi Uməyyə dedi: Bu işi mən öz üzərimə götürürəm. Mənim nə qədər şücaətli və hazırcavab olduğumu özünüz yaxşı bilirsiniz. Əgər məni bu işə tə᾿yin etsəniz, elə bu saat Məhəmmədin yanına gedərəm. Əbu Cəhl dedi: “Heç bir e᾿tirazımız yoxdur. Başda sən olmaqla onun yanına gedin və hamının adından özün danış.” Birlikdə Peyğəmbərin (s) yanına gəlirlər və Abdulla sözə başlayaraq deyir:

Ey Məhəmməd! Düzünü desək böyük məqam iddiası edirsən!! Dediyin sözlər çox böyük və qəribədir!! Deyirsən guya aləmlərin Rəbbinin peyğəmbəri və yer üzərindəki nümayəndəsisən. Aləmlərin Rəbbinə sənin kimisini peyğəmbərliyə tə᾿yin etmək əsla yaraşmaz. Çünki sən də bizim kimi bir insansan, bizdən fərqlənəsi heç bir xüsusiyyətin yoxdur. Bizim kimi yeyir, bizim kimi içir və bizim kimi küçə və bazarda yol gedirsən.

İran və Rum padşahlarının nümayəndələri olduqca dövlətli və böyük nüfuza malikdirlər. Onlar böyük imarətlərdə yaşayır, yüzlərlə kəniz və qulluqçu onlara xidmət edir.

Aləmlərin Rəbbi isə həmin padşah və onların nümayəndələrindən daha uca və daha əzəmətlidir. Və onlar Allahın bəndələridirlər. Onların nümayəndələri Allahın nümayəndələrindən üstün olmamalıdırmı!? Əgər Allah bizlərə peyğəmbər göndərmək istəsə, bu məqama hamıdan yoxsulunu deyil, varlı birisini tə᾿yin etməlidir. Belə isə əgər Qur᾿an həqiqətən Allah tərəfindən göndərilmişsə, nə üçün Məkkə və ya Mədinənin ən varlı və tanınmış şəxsiyyətlərindən birinə nazil olmamışdır?!

Nə üçün Qur'an Məkkədə Vəlid ibni Muğəyrəyə və ya Taifdə Urvət ibni Məs'ud Səqəfiyə nazil olmamışdır? Onlar ki, bu şəhərlərin ən varlı və ən tanınmış sakinlərindəndirlər?!

Abdulla sözlərini burada bitirdikdə Peyğəmbər (s) buyurdu: Ey Allah bəndəsi! Yenə deyəcəyin bir şey varmı?

Abdulla: Xeyr. Deyəcək bir sözüm yoxdur. Lakin bunu da demək istəyirəm ki, quraqlıqdan torpaqları cadar-cadar olan Məkkədə çeşmələr çıxarmayınca, dərələrdə dağlar yaratmayınca, özünün və bizim istifadə edə biləcəyimiz xurma və üzüm bağları və orada axar çaylar yaratmayınca, sənə iman gətirməyəcəyik. Və ya özün dediyin kimi, «əgər asiman onların başları üzərinə parça-parça düşərsə, yenə də deyərlər: bu parçalanmış buludlardan savayı bir şey deyildir.» Göylərdən yağış yağdırıb bizləri razı salasan. Bundan sonra bəlkə biz də bu sözləri deyək.

Abdulla sözlərinə davam edərək dedi: Əgər bütün bunları yerinə yetirsən belə, mələkləri bizim hüzurumuza gətirməyincə və biz onları yaxından görməyincə, özün üçün qızıldan qəsr yaradıb ondan bizlərə də tüğyan etməməyimiz üçün ehtiyacımızı ödəyəcək qədər bəxş etməyincə, hətta göylərə qalxıb oradan bizim üçün bu məzmunda «bu kitab Allah tərəfindən, Abdulla ibni Ubey və onun tərəfdarlarına göndərilir ki, Məhəmməd ibni Abdullaha iman gətirsinlər. O, həqiqətən Mənim peyğəmbərimdir. Onun dedikləri təsdiq olunmalıdır. Çünki onun dedikləri Mənim sözlərimdir.» bir şey gətirməyincə sənə iman gətirmərik.

Ey Məhəmməd! Bütün bunları yerinə yetirsən belə, bilmirəm sənə iman gətirəcəyəm, ya yox. Çünki əgər bizi özünlə göylərə qaldırıb oranın qapılarını bizim üzümüzə açsan, bəlkə də gözlərimizi bağlayıb bizi sehr etdiyini deyəcəyəm.

Peyğəmbər (s): İlahi! Sən hər şeyi eşidən və bilənsən. Bəndələrinin dediklərinə də hamıdan agahsan. Sonra üzünü Abdullaha tutub dedi: Rum və İran padşahları barəsində dediklərin və onların nümayəndələrinin, valilərin varlı və nüfuzlu şəxslər olduğu tamamilə doğrudur. Lakin Allahın qanun və hökmləri öz tədbir və müqəddəsliyi ilə onların hakimiyyət üsulundan və adət-ən'ənələrindən tamamilə fərqlidir. O, istədiyi

hökmü verir və istədiyi şəxsi peyğəmbərliyə tə᾽yin edir. Əgər peyğəmbərlərini camaatdan fərqli olaraq ixtiyarlarında yüzlərlə kəniz və qulluqçu, cah-calallı qəsrlərdə yaşasaydılar, qürurlanaraq peyğəmbərlik məqamına xələl gətirməzdilərmi?! Belə olduqda bəşəriyyətin hidayəti süstləşərək uçuruma yönəlməzdimi?!

«Əgər həqiqətən peyğəmbər olsaydın, sənin həqqaniyyətinə şəhadət verəcək bir mələk gətirərdin. Və biz də onu öz gözlərimizlə görüb şəhadət verərdik» deməyin isə çox qəribədir. Çünki əvvəla mələklər gözlə görüləsi bir məxluq deyildirlər. Mələk havaya bənzər zahiri bir varlıqdır.

Mələkləri mə᾽nəvi gözlərinizlə görmənizi fərz etsək də, onları gördükdə deyəcəksiniz: Bunlar mələk deyildirlər, bəşərdirlər. Çünki əgər mələk sizə görünməli olarsa, ünsiyyətdə olduğunuz şəxs kimi zahir olar. Və beləliklə siz onunla sərbəst danışa bilər və peyğəmbərin həqqaniyyətinə dair verdiyi şəhadəti dərk edə bilərsiniz. Belə olduqda isə deyəcəksiniz ki, «o adi bir insandır və sənin xeyrinə mələyin adından şəhadət verir».

Sonra məni sehrkarlıqda ittiham edərək deyərsən. Sən sehirlənmişsən. Sənin bu sözün olduqca yersiz və əsassızdır. Əql və dərrakəmin sizdən üstün olduğunu çox yaxşı bilirsiniz, amma buna baxmayaraq yenə də məni sehrlənmiş adlandırırsınız. Məni tanıdığınız gündən qırx yaşı arxada qoyduğum bu günə qədər məndən səhv və yersiz bir iş görmüsünüzmü? Yalan və nalayiq sözlər danışdığımı, əqlə zidd olan bir hərəkət etdiyimi görmüsünüzmü? Bu müddət ərzində həyatın şirinli-acılı günlərini görən, həyatın bütün çətinliklərinə sinə gərən, amma bütün bunlara baxmayaraq bir dəfə də olsun günaha düçar olmayan bir şəxs, ilahi və mə᾽nəvi qüvvədən başqa ayrı bir şeyə arxalana bilərmi?

«Qur᾽anın Məkkə və ya Mədinənin varlı və nüfuzlu sakinlərindən birinə nazil olmadığı» haqda verdiyin sualın cavabı isə bəllidir. Çünki Allah-taala, insaniyyətin kamal və əzəmətini siz düşündüyünüz kimi var-dövlətlə qiymətləndirmir. Dünyadakı var-dövlət onun üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Siz iqtidarda

olan bə҆zi varlı şəxslərdən qorxduğunuz üçün onları hər bir məqama, hətta peyğəmbərliyə belə layiq bilirsiniz.

«Yerdən çeşmələr çıxarmayınca sənə iman gətirməyəcəyəm» deməyin də irəli sürdüyün digər şərtlər kimi məntiqsiz və tamamilə əsassızdır. Çünki siz bununla yanaşı elə bir mö҆cüzələr göstərməyimi tələb edirsiniz ki, onların həyata keçməsi sadəcə olaraq qeyri-mümkündür. Onlardan bə҆ziləri həyata keçsə də, peyğəmbərliyi sübuta yetirəcək dəlil hesab etmək olmaz. (Məsələn çaylar axan xurma və üzüm bağlarına malik olmaq və s.) Məhəmməd bir Allah peyğəmbəridir. Camaatın cəhl və nadanlığından sui-istifadə etmək və peyğəmbərliyin həqqaniyyətini və dəlalət etməyən dəlillərə istinad etmək isə onun şə҆nindən uzaq və təsəvvür olunmazdır.

Tələb etdiyin mö҆cüzələrin bə҆ziləri əgər həyata keçərsə, sizin həlak olmağınıza səbəb ola bilər. Halbuki, peyğəmbər öz həqqaniyyətini sübuta yetirmək üçün insanları həlak etmir, məntiqə əsaslanan mö҆cüzələr göstərir. Sən bu kimi mö҆cüzələri tələb etməklə öz həlakətini istəmiş olursan. Allah-taala öz bəndələrinə qarşı olduqca mehriban və diqqətlidir. O, insanların nəyə ehtiyac duyduqlarını onların özlərindən daha yaxşı bilir. Allahı və mələklərin görünməsinin, Allahdan məktub gətirilməsini tələb etməyin isə sadəcə olaraq qeyri-mümkündür.

İrəli sürdüyün tələblərdən belə mə҆lum olur ki, məqsədin həqiqəti dərk etmək deyil, inadkarlıq üzündən müxtəlif bəhanələrə əl ataraq Allahı və Onun peyğəmbərini istehza etməkdir. Lakin Allah və Onun peyğəmbəri bu cür böhtan və istehzalardan uzaq və münəzzəhdir. Sözün qısası, gətirdiyin bəhanələr icra olunmayacaq və onlara müsbət cavab verilməyəcəkdir.

İndi isə ayrı-ayrılıqda verdiyim mənfi cavablara təmkinlə qulaq as.

1. «Quraqlıq səhrada çeşmələr çıxarıb orada çaylar axan xurma və üzüm bağları yaradılması» barəsində irəli sürdüyün birinci tələbin cavabında deyə bilərəm ki, sənin irəli sürdüyün bu tələb

cəhalət və nadanlığından irəli gəlir. Onu da deyim ki, ilahi mö᾽cüzələrdən heç bir mə᾽lumatı olmayan bir insansan.

Əgər tələblərinin hər birini yerinə yetirərəmsə və dediyin hər bir şeyə malik olaramsa, onda həqiqətən peyğəmbərmi olacağam?!

İrəli sürdüyün bütün bu tələb buna bənzəyir ki, sanki demiş olursan durub qarşımda bir qədər yol getsən peyğəmbərliyini qəbul edəcəyəm!! Məgər sənin havadarlarının Taifdə çay altından çaylar axan xurma və üzüm bağlarınız yoxdurmu? Məgər siz onlara malik olmaqla peyğəmbər olmusunuzmu ki, mən də bu bağlara yiyələnməklə peyğəmbər olum.

2. Göylər parça-parça olub başlarınız üzərinə töküldükdə məgər həlak olmayacaqsınızmı?! Belə bir tələbi irəli sürməklə Allah peyğəmbərinin sizi həlak etməyinimi istəyirsiniz? Lakin o sizin təsəvvür etdiyinizdən daha mehriban və sizə qarşı daha səmimidir. O sizi həlak deyil, əksinə olaraq ilahi dəlillər gətirməklə haqqa hidayət edir. Lakin daha bir mühüm məsələyə diqqət yetirməlisiniz ki, Allah-taala gətirdiyi dəlilləri insanların istək və iradəsi ilə deyil, Öz hikmət və tədbiri əsasında həyata keçirir. Çünki insanlar bə᾽zən bu kimi məsələlərdə nəyin onun xeyirinə və nəyin onun zərərinə olduğunu ayırd edə bilməyib, tələb edərək özünü fəlakətə düçar etmiş olar. Ey Abdulla, məgər bu vaxta qədər görmüsənmi ki, həkim xəstənin istəyilə onu müalicə və qazi şikayətçinin istədiyi dəlilə istinad etmiş olsun?!

3. «Qızıl qəsrə malik olmağıma» gəldikdə isə deməliyəm ki, bunu heç də peyğəmbərliyimə dəlalət edəcək dəlil hesab etmək olmaz. Misir padşahlarının qızıl qəsrlərə malik olduqlarını eşitmisənmi?

Abdulla: Bəli.

Peyğəmbər (s): Onlar bu qəsrlərə malik olmaqla peyğəmbərlik məqamına çata bilmişlərmi?

Abdulla: Xeyr.

Peyğəmbər (s): Belə isə Məhəmməd də qızıl qəsrlərə malik olmaqla peyğəmbərlik məqamına nail ola bilməz. Bil ki, Məhəmməd sənin savadsızlığından (cəhalətindən) istifadə edib öz peyğəmbərliyini sabit etmək istəmir.

Bütün bunlarla yanaşı «göylərə qalxıb oradan Allah-taala tərəfindən məktub gətirməyimi» tələb və yalnız belə olduqda iman gətirəcəyini bildirirsən. Bu da əsassız bəhanədən savayı bir şey deyildir. Çünki göylərə qalxmaq, oradan enməkdən daha çətindir. Özün e`tiraf edirsən ki, «göylərə qalxmağın iman gətirməyinə səbəb olmayacaqdır». Belə olduğu bir halda oradan məktub gətirməmi necə təsdiq edəcəksən. Lakin bütün bunlara baxmayaraq axırda bir daha tərəddüdlə iman gətirib-gətirməyəcəyini e`tiraf edirsən!! Demək sən Allah-taalanın dəlilləri qarşısında inadkarlıq edirsən. Sən və sənin havadarların bəhanə axtaran və haqqa göz yuman inadkar insanlarsınız.

Allah-taala Kitabında sizə cavab olaraq buyurur:

«De ki, (Ey Məhəmməd!) Allah [Onun barəsində düşündüklərinizdən] pak və münəzzəhdir. Mən yalnız peyğəmbərliyə göndərilmiş bir bəşərəm. Onun adından nə hökm verir, nə də istədiyim mö`cüzələri Ondan tələb edirəm.»

İZAHAT

***Təqiyyə* –** Can təhlükədə olarkən insanın öz əqidəsini gizli saxlaması.

***Nasix* –** O ayələrə (şər҆i hökmə) deyilir ki, zaman keçdikcə yeni hökm sadir olmaqla əvvəlki hökmləri əvəz etmiş olur.

Mənsux – Zaman keçdikcə əvəz olunmuş şər҆i hökmlər.

Mina – Məkkədə yerləşən dağlardan birinin adı

Məsani surələr – Miəyn surələrindən sonra gələn surələr.

Miəyn surələr – Tival surəsindən sonra ayələrinin sayı yüzdən bir qədər çox və ya bir qədər az olan surələr. Buraya yeddi surə daxildir. Bəni-İsrail, Kəhf, Məryəm, Taha, Ənbiya, Həcc, Mu҆minun.

Tival surələr – Qur҆anın yeddi böyük surələri Tival adlanır. Bəqərə, Ali-İmran, Nisa, Maidə, Ən҆am, Ə҆raf, Ənfal (Tövbə ilə birlikdə).

Mütəvatir – O rəvayətlərə deyilir ki, onların mö҆təbərliyi hamı tərəfindən qəbul olunmuş olsun.

Fiqh – Xüms, zəkat, namaz, oruc, həcc kimi şəriət hökmləri haqda söhbət açan elm.

Fəraiz – Üsuli-əqaid kimi vacib olan elmlər.

Hesab – Riyaziyyat, hey҆ət, astronomiya və s. elmləri.

MÜNDƏRİCAT

ƏL-BƏYAN Fİ TƏFSİRİL-QUR`AN ... 3
ƏL-BƏYAN Fİ TƏFSİRİL-QUR`AN ... 5
MÜƏLLİFDƏN ... 9
BİRİNCİ FƏSİL ... 13
QUR`ANIN ƏZƏMƏTİ QARŞISINDA ... 13
QUR`AN — QUR`AN VƏ HƏDİS BAXIMINDAN ... 15
QUR`AN OXUMAĞIN FƏZİLƏTLƏRİ VƏ ONUN QAYDALARI ... 23
1. QUR`ANIN ÜZÜNDƏN OXUNMASI ... 25
2. QUR`ANIN EVLƏRDƏ OXUNMASI ... 26
QUR`AN TİLAVƏTİNİN FƏZİLƏTİ HAQDA UYDURULMUŞ HƏDİSLƏR ... 27
QUR`AN AYƏLƏRİNİN MƏ`NALARINDA DİQQƏT VƏ TƏFƏKKÜR ... 28
İKİNCİ FƏSİL ... 31
QUR`ANIN MÖ`CÜZƏSİ ... 31
MÖ`CÜZƏNİ TANIMAQ ... 33
MÖ`CÜZƏ HANSI ŞƏRAİTDƏ YERİNƏ YETİRİLMƏLİDİR ... 33
MÖ`CÜZƏ, PEYĞƏMBƏRLİYİ TƏSDİQ EDƏN AMİLDİR ... 36
MÖ`CÜZƏNİN PEYĞƏMBƏRLİYİN SÜBUTUNDA QOYDUĞU TƏ`SİR ... 37
ƏŞ`ƏRİLƏRİN NƏZƏRİYYƏSİ ... 38
MÖ`CÜZƏLƏR ARASINDA OLAN OXŞARLIQ ... 40
QUR`AN İLAHİ MÖ`CÜZƏDİR ... 43
BİR İRAD VƏ ÜÇ CAVAB ... 44
QUR`AN ƏBƏDİ MÖ`CÜZƏDİR ... 46
QUR`ANIN ƏQL VƏ FƏLSƏFƏ BAXIMINDAN MÖ`CÜZƏLƏRİ ... 50
QUR`AN VƏ DƏRS OXUMAMIŞ PEYĞƏMBƏR ... 50
QUR`ANDA TƏKALLAHLIQ ... 51
QUR`ANDA PEYĞƏMBƏRLİK ... 53
QUR`ANIN TÖVRAT VƏ İNCİLLƏ MÜQAYİSƏSİ ... 55
NƏTİCƏ ... 61

QUR`ANIN UYĞUNLUQ E`CAZI 62
QUR`ANIN QANUNVERİCİLİK BAXIMINDAN E`CAZI 66
QUR`ANDAN ƏVVƏLKİ DÖVRLƏR 66
QUR`AN ƏSRİ 66
QUR`ANDA BƏRABƏRLİK 67
1. SƏRVƏT VƏ MÜLKİYYƏT 68
2. İNTİQAM VƏ ƏFV ETMƏKDƏ ƏDALƏT 69
3. MADDİ VƏ MƏ`NƏVİ İŞLƏRDƏ ƏDALƏT 70
4. İQTİSADİYYATDA ƏDALƏT 71
5. HƏYAT YOLDAŞINI SEÇMƏKDƏ ƏDALƏT 71
6. RƏFTAR VƏ ÜNSİYYƏTDƏ ƏDALƏT 72
QUR`ANDA ÜMUMİ NƏZARƏT QANUNLARI 73
QUR`ANDA BƏRABƏRLİK QANUNU VƏ ÜSTÜNLÜK ME`YARI 74
NƏTİCƏ 75
QUR`ANDA DƏYİŞİLMƏZ HƏQİQƏTLƏR 75
QUR`ANDA QEYBİ XƏBƏRLƏR 77
1. BƏDR DÖYÜŞÜNÜN ƏVVƏLCƏDƏN XƏBƏR VERILMƏSI ... 77
1. PEYĞƏMBƏRIN (S) DÜŞMƏNLƏRİ HAQDA VERİLƏN XƏBƏRLƏR 77
3. İSLAMIN BÜTÜN DİNLƏRƏ QALİB GƏLMƏSİ 78
4. İRAN-RUM MÜHARİBƏSİ 78
5. İSLAM DÜŞMƏNLƏRİNİN MƏĞLUBİYYƏTİ 79
6. ƏBU LƏHƏBİN AQİBƏTİ 79
QUR`ANDA YARADILIŞIN SİRLƏRİ 79
QUR`ANDA CÜTLƏŞMƏ QANUNU 80
3. QUR`ANDA EVLƏNMƏ QANUNU 81
5. QUR`ANDA TANINMAYAN QİTƏLƏR 82
6. QUR`ANDA YERİN DAİRƏLİYİ 83
YERİN DAİRƏVİLİYİNƏ DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR 84
NƏTİCƏ 85
ÜÇÜNCÜ FƏSİL 89

QUR᾽ANIN E᾽CAZI HAQDA İRƏLİ SÜRÜLƏN MÜLAHİZƏLƏR VƏ ONUN CAVABLARI 89
QUR᾽ANDA ƏDƏBİ SƏHVLƏR 91
QUR᾽ANIN E᾽CAZI HAMI TƏRƏFİNDƏN DƏRK OLUNASI DEYİLDİR 92
QUR᾽ANLA MÜBARİZƏ APARMAQ MÜMKÜNDÜRMÜ? 93
QUR᾽AN ƏVVƏLKİ SƏMAVİ KİTABLARLA MÜXALİFDİRMI? 94
QUR᾽ANDA HEÇ BİR ZİDDİYYƏT YOXDUR 95
QUR᾽ANIN E᾽CAZINDA ZİDDİYYƏT 101
QUR᾽ANLA MÜBARİZƏ APARILMASININ SƏBƏBLƏRİ 102
QUR᾽ANIN E᾽CAZI İLƏ TOPLANMASI ARASINDA OLAN UYĞUNLUQ 104
QUR᾽ANIN İFADƏ TƏRZİ ILƏ NATİQLƏRİN ÇIXIŞ ÜSLUBU ARASINDA OLAN FƏRQ 106
QUR᾽ANLA MÜBARİZƏ 107
FATİHƏ SURƏSİ İLƏ MÜBARİZƏ 107
KOVSƏR SURƏSİ İLƏ MÜBARİZƏ 111
DÖRDÜNCÜ FƏSİL 115
HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİN (S) VƏ KEÇMİŞ PEYĞƏMBƏRLƏRİN MÖ᾽CÜZƏLƏRİ 115
MÖ᾽CÜZƏNİ İNKAR EDƏN İLK AYƏNİN ARAŞDIRILMASI 117
İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN MÖ᾽CÜZƏSİNİN DİGƏR PEYĞƏMBƏRLƏRİN MÖ᾽CÜZƏSİNDƏN ÜSTÜNLÜYÜ 117
YANLIŞ TƏSƏVVÜR 118
1. BƏLA İSTƏNİLƏN AYƏLƏR 123
3. MÖ᾽CÜZƏLƏR TƏKZİB OLUNDUQDAN SONRA GƏLMİŞ BƏLALAR HAQDA NAZİL OLMUŞ AYƏLƏR 125
MÖ᾽CÜZƏNİ RƏDD EDƏN İKİNCİ AYƏNİN ARAŞDIRILMASI 126
MÖ᾽CÜZƏNİ İNKAR EDƏN ÜÇÜNCÜ AYƏNİN ARAŞDIRILMASI 131
İNCİL VƏ TÖVRATDA HƏZRƏT MƏHƏMMƏDİN (S) PEYĞƏMBƏRLİYİ HAQDA 135

MƏTLƏBLƏRİN XÜLASƏSİ 136
BEŞİNCİ FƏSİL 137
YEDDİ QUR`AN QARİSİ 137
QUR`AN VƏ YEDDİ QİRAƏT ÜSULU 139
YEDDİ QİRAƏT ÜSULLARINDAKI OXŞARSIZLIQ.................... 139
1. ABDULLAH İBNİ AMİR DƏMƏŞQİ... 141
İBNİ AMİRİN RAVİLƏRİ 141
İBNİ KƏSİR MƏKKİ 142
İBNİ KƏSİRİN RAVİLƏRİ 143
ASİM İBNİ BƏHDİLƏ KUFİ 144
ASİMİN RAVİLƏRİ 145
RİCAL ALİMLƏRİNİN HƏFSƏ OLAN MÜNASİBƏTLƏRİ 146
ƏBU ƏMR BƏSRİ.. 147
ƏBU ƏMRİN RAVİLƏRİ... 148
HƏMZƏ KUFİ... 150
HƏMZƏNİN RAVİLƏRİ.. 151
NAFE` MƏDƏNİ 152
NAFE`NİN RAVİLƏRİ 153
KƏSAİ KUFİ 154
KƏSAİNİN RAVİLƏRİ 155
XƏLƏF İBNİ HİŞAM 155
YƏ`QUB İBNİ İSHAQ.. 156
YƏZİD İBNİ QƏ`QA.. 157
ALTINCI FƏSİL 159
YEDDİ QİRAƏT ÜSULU.. 159
YEDDİ QİRAƏT ÜSULUNDA NƏZƏRƏ ÇARPAN MÜTƏVATİRSİZLİK.. 161
QİRAƏTLƏRİN MÜTƏVATİR OLMAMASINA DƏLALƏT EDƏN DƏLİLLƏR.. 161
MÜTƏXƏSSİSLƏR TƏRƏFİNDƏN QİRAƏTLƏRİN MÜTƏVATİR OLMAMASINA DAİR İRƏLİ SÜRÜLƏN NƏZƏRİYYƏLƏR.. 162
NƏTİCƏ.. 166

QİRAƏTLƏRİN MÜTƏVATİRLİYİ HAQDA İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ NƏZƏRİYYƏNİN ARAŞDIRILMASI 166
ARAŞDIRMA 169
YEDDİ QİRAƏT NÖVÜ İLƏ YEDDİ QİRAƏT ÜSLUBU AYRI-AYRI ŞEYLƏRDİR 170
QİRAƏTLƏRİN DƏLİL OLMASI HAQDA 176
ŞƏRİƏT MƏSƏLƏLƏRİNDƏ YEDDİ QİRAƏT ÜSLUBU İLƏ İSTİDLAL ETMƏK OLARMI? 176
YEDDİ QİRAƏT ÜSLUBLARININ HƏR BİRİ İLƏ NAMAZ QILMAQ OLARMI? 178
YEDDİNCİ FƏSİL 181
«YEDDİ HƏRF» VƏ «YEDDİ OXUNUŞ» HAQDA NAZİL OLMUŞ RƏVAYƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASI 183
HƏDİSLƏRİN MƏTNİ 183
RƏVAYƏTLƏRİN ZƏİF NÖQTƏLƏRİ 187
YEDDİ OXUNUŞ SƏBKİNİN MƏ`NA VƏ MƏFHUMU 188
1. SİNONİM KƏLMƏLƏR 189
NƏZƏRİYYƏNİ SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLLƏR 189
FƏSAHƏTLI IBARƏTLƏR 195
YEDDİNCİ NƏZƏR 200
QUR`ANDA NƏZƏRƏ ÇARPAN DIGƏR IXTILAFLAR 200
SƏKKİZİNCİ NƏZƏR 202
SAYLARIN ÇOXLUĞU 202
DOQQUZUNCU NƏZƏR 202
YEDDİ QİRAƏT ÜSULU 202
ONUNCU NƏZƏR 203
MÜXTƏLİF LƏHCƏLƏR 203
SƏKKİZİNCİ FƏSİL 207
QUR`ANIN TƏHRİF OLUNUB-OLUNMAMASI HAQDA İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ NƏZƏR VƏ MÜLAHİZƏLƏR 207
TƏHRİFİN MƏ`NA VƏ NÖVLƏRİ 209
TƏHRİF NƏDİR? 209
MÜSƏLMANLAR QUR`ANIN TƏHRİF OLUNUB-OLUNMAMASI HAQDA HANSI ƏQİDƏYƏ ƏSASLANIRLAR 212

QUR`ANDA TİLAVƏTİN NƏSX OLUNMASI 213
BU HAQDA NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR 213
QUR`ANIN TƏHRİFƏ OLAN BAXIŞI 220
QUR`ANIN TƏHRİF OLUNMAMASINA DƏLALƏT EDƏN AYƏLƏR 220
SÜNNƏ VƏ HƏDİSLƏRİN TƏHRİFƏ OLAN BAXIŞI 224
QUR`AN SURƏLƏRİNİN NAMAZDA OXUNMASI 229
QUR`AN XƏLİFƏLƏR TƏRƏFİNDƏN TƏHRİF OLUNMAMIŞDIR 230
QUR`ANIN OSMANIN XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ TƏHRİF OLUNMASI 234
QUR`ANIN SONRAKI DÖVRLƏRDƏ TƏHRİF OLUNMASI 235
TƏHRİFƏ DAİR DƏLİLLƏR 236
ƏLİ (Ə)-IN YAZDIĞI QUR`AN NÜSXƏSİ 238
3. TƏHRİFƏ DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR 241
ÜÇÜNCÜ HİSSƏ 246
DÖRDÜNCÜ HİSSƏ 247
DOQQUZUNCU FƏSİL 251
QUR`ANIN YIĞILIB KİTAB HALINA SALINMASI 251
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR 253
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRDƏN EDİLƏN SUİ-İSTİFADƏLƏR 253
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ VERİLƏN CAVABLAR 263
BİRİNCİ CAVAB 263
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRDƏ NƏZƏRƏ ÇARPAN NÖQSAN VƏ ÇATIŞMAZLIQLAR 263
BİRİNCİ SUAL: 263
QUR`AN NƏ VAXT BİR YERƏ YIĞILMIŞDIR? 263
İKİNCİ SUAL 264
ƏBU BƏKRİN XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ QUR`ANIN YIĞILMASINI KİM ÖZ ÖHDƏSİNƏ GÖTÜRMÜŞDÜR? 264

ÜÇÜNCÜ SUAL 264
QUR`ANIN YIĞILMASI ZEYD İBNİ SABİTƏ HƏVALƏ OLUNMUŞDURMU? 264
DÖRDÜNCÜ SUAL...... 264
QUR`ANIN BƏ`Zİ AYƏLƏRİ OSMANIN XİLAFƏTİ DÖVRÜNƏDƏK YAZILMIŞDIRMI? 264
BEŞİNCİ SUAL 265
OSMAN ÖZÜNÜN XİLAFƏTİ DÖVRÜNDƏ YAZILMIŞ AYƏLƏRDƏN BƏ`ZİLƏRİNİ İXTİSARA SALIBMI? 265
ALTINCI SUAL 265
OSMAN ÖZ NÜSXƏSİNİ HANSI MƏNBƏDƏN YIĞA BİLMİŞDİR...... 265
YEDDİNCİ SUAL 265
QUR`ANIN YIĞILMASINI ƏBU BƏKRDƏN KİM İSTƏMİŞDİR? 265
SƏKKİZİNCİ SUAL 266
QUR`ANIN ƏSL NÜSXƏSİ HANSI XƏLİFƏ TƏRƏFİNDƏN YIĞILMIŞDIR VƏ BU NÜSXƏDƏN KÖÇÜRÜLDÜKDƏN SONRA HANSI ŞƏHƏRLƏRƏ GÖNDƏRİLMİŞDİR? 266
DOQQUZUNCU SUAL...... 266
TÖVBƏ SURƏSİNİN SON İKİ AYƏSİ HANSI XƏLİFƏNİN DÖVRÜNDƏ QUR`ANA ƏLAVƏ EDİLMİŞDİR? 266
ONUNCU SUAL 266
BU AYƏLƏRİ QUR`AN KATİBLƏRİNƏ KİM TƏHVİL VERMİŞDİR? 266
ON BİRİNCİ SUAL 266
BU İKİ AYƏNİN HƏQİQƏTƏN QUR`AN AYƏSİ OLDUĞU HANSI YOLLA İSBAT OLUNUR? 266
ON İKİNCİ SUAL 267
OSMAN QUR`ANIN İMLA VƏ YAZILMASINI KİMLƏRƏ HƏVALƏ ETMİŞDİR? 267
İKİNCİ CAVAB 268
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRDƏ NƏZƏRƏ ÇARPAN ZİDDİYYƏTLƏR...... 268

QUR`AN PEYĞƏMBƏRİN (S) ÖZ ZAMANINDA YIĞILMIŞDIR 268
İRAD VƏ CAVAB 269
NƏTİCƏ 270
ÜÇÜNCÜ VƏ DÖRDÜNCÜ CAVAB 272
ƏQL VƏ QUR`AN NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏR 272
QUR`ANIN, QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ BAXIŞI 272
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ ƏQLİ DƏLİLLƏR 272
1. QUR`ANIN BƏLAĞƏTİ 273
2. PEYĞƏMBƏR 273
3. QUR`ANIN ƏZBƏRLƏNMƏSİ 274
4. SAVAB 274
BEŞİNCİ VƏ ALTINCI CAVAB 277
MÜSƏLMAN İCMASININ QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR NƏQL OLUNMUŞ RƏVAYƏTLƏRƏ BAXIŞI 277
MÜSƏLMAN İCMASI MÜTƏVATİR OLMAYAN RƏVAYƏTLƏRLƏ QUR`ANIN İSBAT OLUNMASINI QEYRİ-MÜMKÜN HESAB EDİR 277
MÜSƏLMAN İCMASI QUR`ANA ƏLAVƏLƏR OLUNMAMASINA İSTİNAD EDİR 278
İRAD VƏ CAVAB 279
NƏTİCƏ 280
QUR`ANIN YIĞILMASINA DAİR İRƏLİ SÜRÜLMÜŞ DÜZGÜN NƏZƏRİYYƏ 280
ONUNCU FƏSİL 283
AYƏLƏRİN ZAHİRİ MƏ`NALARININ HÖCCƏT VƏ DƏLİL OLMASI 283
QUR`ANIN ZAHİRİ MƏ`NALARININ HÖCCƏT OLMASINI İSBAT EDƏN DƏLİLLƏR 285
1. QUR`AN ÜMUMBƏŞƏRİ KİTABDIR 285

2. QUR`AN PEYĞƏMBƏRLİYİ SÜBUTA YETİRƏCƏK DƏLİLDİR....... 286
3. QUR`AN, MÜSƏLMANLARIN MÜRACİƏT ETDİKLƏRİ ƏN BÖYÜK VƏ ƏN MÖ`TƏBƏR MƏNBƏDİR....... 287
4. QUR`AN RƏVAYƏTLƏRİN MƏHƏK DAŞIDIR....... 287
5. İMAMLAR QUR`ANIN ZAHİRİ MƏ`NALARINA İSTİNAD ETMİŞLƏR....... 287
QUR`ANIN ZAHİRİ MƏ`NALARININ HÖCCƏT OLMADIĞINI İSBAT EDƏN DƏLİLLƏR....... 289
1. QUR`ANIN DƏRK OLUNMASI MÜƏYYƏN İXTİSASMI TƏLƏB EDİR?....... 290
2. QUR`AN ŞƏXSİ RƏ`Y ƏSASINDA TƏFSİR OLUNMAMALIDIR....... 292
3. QUR`ANIN DƏRİN MƏ`NA DAŞIYAN AYƏLƏRİ....... 293
4. QUR`ANIN ZAHİRİ MƏ`NALARI NƏZƏRDƏ TUTULMURMU?....... 294
5. MÜTƏŞABİH AYƏLƏRƏ ƏMƏL OLUNMAMALIDIR....... 295
6. TƏHRİFİN, QUR`ANIN ZAHİRİ MƏ`NASININ HÖCCƏT OLMASINA GÖSTƏRDİYİ TƏ`SİR....... 297
ON BİRİNCİ FƏSİL....... 299
SƏQƏLƏYN HƏDİSİNİ NƏQL EDƏN MƏNBƏLƏR 301
HARİS İBNİ HƏMDANİNİN ŞƏRHİ-HALI....... 301
«LƏTƏRKƏBUNNƏ SUNƏNƏ MƏN QƏBLƏKUM» HƏDİSİNİ NƏQL EDƏN MƏNBƏLƏRQÜREYŞİN PEYĞƏMBƏRƏ (S) QARŞI MÜCADİ
307
MÜƏLLİFİN BİR YƏHUDİ ALİMİ İLƏ APARDIĞI ELMİ MÜBAHİSƏ....... 308
QUR`ANIN TƏRCÜMƏSİ VƏ TƏRCÜMƏYƏ LAZIM OLAN ŞƏRTLƏR....... 310